

RAJZOK
ÉS
TANULMÁNYOK.

ÍRTA
SZILÁGYI SÁNDOR.

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM TULAJDONA.

1875.

Budapest, 1874. Nyomatott aa A t h e n a e u m nyomdájában

Jelen gyűjteményt 1857—1873 közt lapokban vagy folyóiratokban megjelent kisebb műveimből, az Akadémiában vagy más egyletek helyiségeiben tartott felolvasásaimból válogattam össze: mellőzván a száraz bírálatokat és kritikai vizsgálódásokat, melyek csak a szakembert s nem a közönséget is érdekelhetik. A czikkek nagy részét változtatlanul veszi az olvasó — de kettőt (Rákóczy és Pázmány s Lorántfy Zsuzsánna) az időközben feltalált új adatok felhasználásával megbővíttem. A kiadottak nagy részben forrás tanulmányon s levéltári kutatásokon alapúinak s történetünk egy pár kevésbbő világos pontját tisztázzák, egy pár hézagos részét pótolják.

IV

Újra lenyomatásukra leginkább ez a körülmény bírt. Mert tanulmányozásaim folytán elégszer volt alkalmam tapasztalni, hogy a gyűjteményekben szétszórva megjelent czikkek felkutatása s használása sok fáradsággal s idővesztéssel jár. Aztán néhány e czikkek közül egymást folytatja, egészíti ki: ezek mondhatni tárgyuknál fogva összetartoznak s leginkább a m. k. kamarai és nemzeti múzeumi, valamint a vörösvári gróf Erdődy-féle levéltárakban tett kutatásaimnak eredményei. A többiekhez egyes kisebb levéltárakon kívül a három nagy erdélyi levéltál: az Erdélyi Múzeum, volt főkormányshé és a gyulafehérvéri Batthyány-könyvtár szolgáltatták az adatokat.

Csak két cikk nincs magyar történetből véve — ezekhez külföldi munkák szolgáltattak anyagot.

Budapest, 1874. oct. 15-én.

Szilágyi Sándor.

AZ I. KÖTET TARTALMA.

Lap

Erdély helyzete két nagy hatalmasság közt	1
Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal	15
Az 1588-ik évi deczember 8—23-iki medgyesi országgyűlés története és törvénycikkei.....	47
Egy nő a trónon	93
Rákóczy és Pázmány.....	125
Fejedelmi Parainesis.....	199
II. Rákóczy György fejedelemmé választása és beigtatása	211
Dalmady István svédországi követsége	247
Lorántfy Zsuzsánna.....	257

ERDÉLY
HELYZETE KÉT NAGY HATALMASSÁG KÖZT
A SEPARATIO UTÁN.

Felolvastatott a pesti »Polgári körben« 1870-ben.

Egy balítélettel óhajtok szembe szállani, mely a történeti axiómák közé, Isten tudja hogy, becsúszott, s mely még ma is talál védőkre: azzal t. i., hogy Erdély forradalmi állam volt, s egy régi igazságot próbálok meg alkalmazni, azt, hogy a nemzetek életében minden hibás lépés megboszúlja magát — mert az életben minden ténynek következménye van.

*

**

Erdélynek elszakadása a magyar kox-onától s különálló állammá alakulása történeti szükség volt. Mint végvidék az Árpádok és vegyes-házi királyok idejében, vajdái alatt már több önállósággal s intézkedési joggal bírt mint a belső helyhatóságok.

A mohácsi vész úgy vonult el fölötte, hogy hadi ereje megtöretlen maradt, és vajdája Zápolya János trónkövetelési igényeinek valósítása körül e sereg nem kisnyo-

matékot vetett a latba. De sem a korábbi önállás emlékei, sem a létező sereg ereje nem idéztek elő separatiót. A mohácsi vész után, az elszakadás megtörténtével nem Erdély vált el Magyarországtól, hanem Magyarország szakadt két felé.

Ez a dolog úgy a mint véghezment, nem belső pártkérdés, hanem belső politikai, és még inkább európai kérdés volt, mely minden phasisaiban, minden alakulásaiban összefüggött az európai háborúval. Spanyol- és Németország egy oldalon, Franciaország a másikon, Olaszország bírása felett küzdöttek, s ugyanakkor Németországban a reformatio által fölkelte eszmék harca folyt. A francia király véd- és dacszövetségét kötött a szultánnal s ezzel viszont Zápolya János, az elűzött magyar király is frigyre lépett. Akkor, midőn V. Károly császárnak nem volt ereje megvédeni testvérét Ferdinánd magyar királyt Szolimán hadai ellen, a politikai helyzet követelményének tűnt fel szövetség által biztosítani azt, mit a fegyver megtartani nem tudott volna. De viszont ezen helyzet kényszerűsége által előidézett frigy ellenében szükség volt egy pártra, mely az attól való megszabadulás jövő reményeire építse léteit — eszme, melyet a római császárság képviselt. Ezek voltak a két felé szakadás jogalapjai.

Még ez időben sem Erdély, sem a vallás kérdése nem játszott nyomatékkal bíró szerepet. A kérdés két nagyhalom politikai egyensúlyának kérdése volt. Kutforrása sok szerencsétlenségnek s véres küzdelmeknek kétségtelenül, de biztosítéka egyszersmind a nemzeti önálló államélet I fenmaradásának is. Európában akkor ez volt a keleti kérdés.

S csakugyan, a mint Németországra nézve nem volt közömbös, hogy a porta Magyarország elfoglalása által közvetlen szomszédjává legyen, a porta sem nézheté el, hogy a két felé tört magyar korona a német császár fejéü összeforrasztassék. Annyi erővel egyik sem birt, hogy a másik ellenében állandóan biztosítsa magának Magyarország birtoklását, de annyira mindeniknek volt hatalma, hogy ne engedje egészen a másikévé lenni.

Az első küzdelem János király halála után már megmutatta ezt. A török az ezen király által birt Magyarország egy részét el tudta ugyan venni s azt hódoltsággá is változtatta, de midőn a másik részt, a János Zsigmond birtokát Ferdinánd magának megszerezte, a porta nem hagyhatá őt ennek háborítatlan birtokában, mert a hódoltsági alföldet a Ferdinánd által birt Magyarország félkörben övedzte, és ennek lejtőiről a végvárak által gyengén védett rónára könnyű volt hódító serget vetni.

Helyreállítatott a régi statusquo. De az utolsó Zápolya halála után birodalma már nem mint Magyarország, hanem mint Erdély folytatta államéletét.

Erdély vajdai kiváltságait és előjogait János király idejében teljesen megtartá. János Zsigmond alatt a hódoltság elfoglalásával birtokai egy részét elvesztvén, a süly Erdélyre esett, s a mi eddig itt vajdai előjog volt, részben átszállt a hozzákapcsolt magyarországi részekre is. így kezdett fejlődni Erdély államisága. János Zsigmond halála után a magyar királynak nem volt hatalmában visszafoglalni ezen részeket: de szükségesnek tartotta reserválni a magyar korona jogait. Ezt ő azáltal eszközlé, hogy Erdélyt vajdaságnak kívánta tekintetni, uralkodóját — Báthory

István.volt — vajdájának czímezé, sőt titkos szerződést is kötött vele, mely Erdély jövődjé visszacsatolásának esélyeit szabályozó. Másfelől Erdély a portának, a neki nyújtott védelem fejében, mérsékelt (10, utóbb 15 ezer arany) adót, vagy mint akkor nevezték tiszteletdíjt fizetett, melyért ez biztosítá neki az önálló államélet többi garantiait.

Ily módon mind a két hatalmasság jogot formált Erdélyhez. Éber szemekkel kísérte mindenik a másik lépéseit, ellenőrizte politikáját, gondja volt a másik terjeszkedési lépéseinek fékezésére, s gátolt minden alakulási kísérletet. De ez állapot senkit sem elégíthetett ki, s legkevésbé Erdélyt, mely titkon lekötve egy hatalomhoz, nyíltan egy más-hoz, mélyen érzé annak visszásságát. Aztán maga a helyzet az összeütközés annyi esélyét rejté magában, hogy a háború nem egyébtől függött, hanem attól: mikor fogja a két hatalom közül az egyik eljöttnek tekinteni az időt Erdély bekebelezésére?

A század utolsó tizedében ki is tört a háború, hosszas 15 évig tartó, de egy nagy tanulságot napfényre hozó azt t. i., hogy a két nagy hatalom közötti azé lesz a győzelem, a melyik részére Erdély áll. S épen e tanulság volt az, mely Erdélynek a bécsi és zsitvatoroki békében megszerző az állami önállóságot.

E két békével kezdődött az s végződött a balázsfalvi szerződéssel — tehát összesen 82 évig tartott. Nem mintha az előtt is, a Báthoryak alatt, ne bírt volna Erdély állami önállósággal, vettem fel ez évszámot: hanem azért, mert nemzetközileg csakugyan ott kezdődik az. Ha a 15 éves háborúban Erdélynek mérlegbe vetett kardja súlylyal bírt, annak végeztével mint szerződő fél szerepel s a békét is az

ő diplomatiája köti meg. Létezése mint államnak európaikig ekkor lett elismerve. Hanem e létezés fejlődése és kifejlődése megint szorosan összefüggött az európai eseményekkel.

A bécsi béke nem mond le Erdélyről mint Magyarország hűbértartóiról, habár Bocskay birtoka állami önállóságát elismeri. De Bocskay második utódja, Báthory Gábor, hogy az általa felidézett küzdelem folytán, trónját megmenthesse, már kénytelen volt elfogadni egy olyan szerződést, mely Magyarországnak hűbéri jogait Erdélyhez nemcsak teljesen fenntartja, hanem megszabja azon esélyeket is, melyek bekövetkezésekor Erdélynek teljesen és véglegesen meg kellene szűnni. Ennek utódja Bethlen Gábor, a magyar király részéről viszont csak úgy nyerhetett elismerést, ha ezen titkos szerződést maga is — titokban ugyan, de még is — elfogadja.

Ez történt 1615-ben.

A 30 éves háborúnak szele még akkor nem volt érezhető, és Bethlen örülhetett, ha egy sereg zaklatástól ilyen áron is megmenekszik s időt nyer ereje fejlesztésére, hatalma megszilárdítására. Négy éve volt addig. S e négy év elegendő volt neki, hogy országát rendezze és haderejét kifejtsse. Midőn Csehországban kitört a lázadás, mely Németország fölé a protestantismus és katholicismus élethalálcáharzát idézte fel s fél Enrópát lángba borítá, midőn a lelkiismeret szabadságának és elnyomásának, az alkotmányosságának és absolutismusnak rettenetes harcza fellobogott: már oly erővel és megszilárdult állással rendelkezett Bethlen, melylyel remélheté, hogy e titkos pontokat, Erdély önálló állami életének e bár titkos, de mégis létező tagadását,

halomra döntheti. S meg is tette a nickolsburgi békével. Sőt többet: Erdély kiterjesztését is kivívta.

Az ő második utódja Rákóczy György, minthogy hasonlólag belvillongásnak köszönhető trónját, hasonlólag fogadott el titkos pontokat: árnyékát ugyan azoknak, melyek korábban divatoztak, de mégis olyanokat, melyek kedvező körülmények közt kiindulási pontúi szolgálhattak volna Erdély állami önállóságának megsemmisítésére; de a harmincz éves háború neki is nyújtott módot a nem létezők lomtárába dobhatni e titkos szerződést — a linzi békében. S attól fogva a két állam közt titkos pontokról, hűbéri viszonyok követeléséről szó sem volt. A fennállás utolsó éveiben szóba került ugyan még egyszer (az 1686-diki bécsi tractatusban), de maga e szó elegendő volt egy különben üdvös szerződést megbuktatni.

Bethlen és Rákóczy békéiben feltűnő jelenség, hogy a felsőmagyarországi, az úgynevezett tizenhárom vármegye közül ezek néhányat megnyernek s Erdélyhez csatolnak. Vájjon nem lett volna módjukban többet is megszerezni? Azután az is meglepő, hogy bizonyos pontig nyernek ugyan segílyt és támaszt a töröktől: azontúl soha. Vájjon e két, mindig megújuló esemény közt van-e összefüggés? S vájjon nem épen ez volt-e Erdély egyensúlyának kérdése? S vájjon nem ez egyensúly megzavarásának kérdése volt-e az, mely Erdély önálló államéletének bukását s a magyarországi török uralomnak megszűnését vonta maga után? Bizony-nyal úgy van.

A török minden erdélyi fejedelemnek hajlandó volt megengedni a terjeszkedést bizonyos pontig Magyarország, rovására: addig t. i. míg e terjeszkedés nem vált olyanná,

mely őt is fenyegethette s Erdélyt az önálló magyar királyság helyreállítására képessé tehetné volna. Azontúl soha sem volt hajlandó túrni azt. Másfelől Felső-Magyarország, az úgynevezett tizenhárom vármegye vagy annak egyes részei mindig kész szövetségesei voltak Erdélynek, részt vettek támadásaiban, örömmel csatlakoztak hozzá, nemcsak vallási szempontokból, — mert a protestantizmus éppen e helyeken volt elterjedve — s nem is azért, mert fekvésénél fogva ennek volt kiegészítő része: hanem mert ez után hitte bekövetkezhetni Magyarország önállóságának helyreállítását. De viszont Magyarországnak Ausztriával határos részei állandóan ellenkező politikát követtek. S erre itt is befolytak a vallásos szempontok s még inkább a meggyőződés, hogy Magyarország egyesítését s a török uralom alól felszabadítását egyedül a német birodalom támogatásával lehet kivívni.

Ily felfogás mellett nagyon természetes volt, hogy Magyarország ezen részének gátolni, ellenzeni kellett Erdélynek akár területi növekedését, akár belfejlődését, szóval minden olyan hatalmi megszilárdulását, mely nehezítette vagy lehetetlenné tette volna reményeiket, terveiket, jövő kilátásaikat, hogy a magyar korona elszakadt részeit ők fogják egyesíteni. Nekik Erdély gyengesége, tehetetlensége állott érdekükben: míg a töröknek jól felfogott érdeke — legalább bizonyos pontig — erős és súlylyal bírta Erdélyt kívánt.

S valóban csak ilyen Erdély volt képes betölteni hivatását: fenntartani az egyensúlyt a két nagy hatalom közt.

És ugyanazon nagy európai háború, mely módot

adott Erdélynek széttépni a fejlődését gátló titkos szerződések, lehetővé tette neki belső erejének kifejlesztése által a hatalom, jóllét és műveltség olyan fokára jutni, mely a hivatása által eszközölt igényeket megszerző neki. Ennek eszközeit felismerni és kifejteni soha jobban nem tudta uralkodó mint Bethlen Gábor. Rövid 15 év alatt, mi közben három nagy diadalmas háborút folytatott, újjáteremté Erdélyt. Szervezé közigazgatását, törvényhozását, hadrendszerét és pénzügyeit. Felszerelte várait, állandó zsoldos hadat állított és rendező a nemzeti véderőt oly módon, hogy az támadó háborúra is képes legyen. Hajlékokat emelt a tudományoknak s egy magyar egyetemnek alapköveit letette. Gyula-Fehérvárt valóban fejedelmi várrá tette, s palotájában kelet és nyugot fényét, pompáját, műkincseit oly módon egyesíté, hogy az, mit abban látott, épen úgy meglepte a serail pazarlásához szokott agát mint a bécsi, párisi, varsói vagy stockholmi udvaroknak nála megfordult vagy állandóbban tartózkodó követeit. Nyugot civilizációjának utolsó pontja volt ez udvar, melyet még a keleti napnak sugarai is ragyogtattak.

Ez állapotot valóban csak fentartani és fejleszteni kellett. S Bethlen után három tizeden át nem is történt egyéb, sőt nem sok kellett már hozzá, hogy az állandósulásnak egyik még hiányzó követelménye is megszereztessek az uralkodó család állandósítása által — melyre az első lépések megtétettek.

De a mint három tized Bethlen halála után eltelt mind ez teljesen meg zavartatott, és megzavartatott azon hatalom által, melynek életkérdése volt ez állapotok fenntartása: a török hatalom által. A kezdet hű volt hagyomá-

nyos politikájához — de csak az első kezdet. II. Rákóczy György fejedelem belélegeyedett a svédek és lengyelek közt folyt háborúba, mint a svédek szövetségese, oly czéllal, hogy a lengyel korona részeit magának megszerezze. A porta kijelenté, hogy ő ebben nem fog megegyezni. Ez eddig megfelelt hagyományos politikájának, mely nem engedé, hogy Erdély bizonyos hátáron túl erősödjék. De midőn Rákóczy sereg nélkül, megverve jött haza: nem állott volna érdekében a töröknek még jobban is meggyengíteni az országot — mert ezzel valójában azt az erejét gyengítette, mely neki az imperiummal folytatott hadaiban főtámasza volt. Ső mégis ezt tette. Elvette Váradot és Jenőt, két legerősebb végvárát s ezekkel területének egy harmadát. Egy csapással gyengévé és ellenségévé tette Erdélyt, a német birodalom karjaiba hajtá azt, míg magának olyan területi növekedést szerzett — melyből a dolgok rendje szerint magyarországi birtokai elvesztésének kellett következni.

Ellenében a bécsi udvar hű maradt hagyományaihoz. Egy diadalmas hadjárat közepében s dicsőségesen kivívott csaták után, a szerencsének és sikernek minden esélyeivel szemben olyan békét kötött, mely egy legyőzött hatalomhoz illett volna. De a jelenre nézve megalázó béke a jövőndő siker és kárpótlás reményét foglalta magában, az által, hogy Erdélyre nézve az emelkedést és hatalmi fejlődést jövőre végkép lehetlenné tette, midőn e béke (a vasvári) által a törököt az Erdélytől elfoglaltak birtokában hagyta — sőt azt azon felül még egy várától, a lerontani rendelt székelyhídtól is megfosztá. Ily módon jövőre Erdélynek csak egy szereplési lehetőség volt fennhagyva, titkon vagy nyíltan, de minden áron és egyedül az impe-

riummal tartani akkor, ha a két hatalom közt egy újabb háború esélye áll be.

Valóban így következett be minden.

Még el sem telt két tized ezen végzetes béke óta, az első háborúban, mely a két nagy hatalom közt kiütött, tapasztalnia kellett a töröknek ama hibás lépésnek minden következményeit. Mióta gyengének tudta Erdélyt, egy alkalmat sem mulasztott el, hogy azt porig ne alázza. Akármelyik szpáhi büntetlenül hódoltathatta határait, akármelyik szomszédos basa megintés nélkül zsarolhatta jobbágyságait. Mióta fegyverétől nem félt, fejedelmét, főurait annyi tekintetben sem részeltető, mint valamelyik szomszédos szandzsátságának kormányzóját, kik pedig Bethlen idejében csak úgy voltak ennek kegyére utasítva mint magáéra a portáéra. — így ébren tartá az akkor ütött sebet. S tapasztalnia kellett, hogy Erdély, ha nincs is annyi ereje, hogy nyomatékai fölléphessen mellette, de anvni még mindig van, hogy az ő ellenségének nagy szolgálatokat tehessen. Már Bécs ostroma előtt nagyon kétes állást foglalt el irányában — Bécs felmentése óta pedig ez állás több volt kétesnél. Nem hitte, hogy a porta uralmának fentartása érdekében állana — s nem is tett semmit ennek segélyezésére. S háborúban szuzeraintól ez már ellenségeskedés. Ha a porta Bethlen idejét emlegette, Erdély a felemelt adót s a megcsonkított határokat hozta fel. Ha a szultán a régi frigylevelekre hivatkozott, Apafi a friss sérelmeket tartá elébe. S a mint a keresztyének fegyverei több-több sikert arattak, Apafi ellenséges állása is mind élesebb szint öltött. Eleinte semlegességet tartott. Azután a porta szövetségese, Tököly ellen fordult. Majd

pénzzel és gabonával látta el a német hadakat. Azután befogadta őket téli szállásra, s úgy »meghízlalá«, mint a porta mondta, hogy e pihent hadaknak könnyű volt Buda alól elverni a felmentésre siető sereget — s ettől fogva már csak egy lépés volt addig, hogy ő is az ellenségek sorába álljon.

Ez volt a vasvári békének következménye a portára nézve. Így boszulta meg magát rajta az, hogy felforgatá az egyensúlyt, melyet közte s a római császárság közt Erdély fenntartott.

De ez egyensúly felbomlásával Erdély különállásának szüksége is megszűnt. Mert e különállás nem volt czél önmagában, hanem eszköz volt a magyar államélet önállóságából úgy és annyit megmenteni, a hol és a mennyit a viszonyok megengednek. A mint Magyarország azon része, mely eddigelé önálló királyság volt, egyesült a hódoltsággal, semmi értelme sem volt, hogy Erdély különálló hatalom maradjon: — a mint hogy nem is maradt az. A hosszú török háború ötödik évében Erdély felmondta a portának a suverainitást, az azt bezáró karlowitzi békében pedig a török szerződésileg elismerte az elszakadást.

Tárgyam végéhez értem.

Tudom, hogy csak vázlatosan, csak legfőbb vonásai-ban mutathattam be Erdély önálló államéletének vezérelveit a separatió után. Csak conture-ök ezek, melynek keretén belül kellene kitölteni mindazt, mi a képnek életet, elevenséget ad: a részleteknek az egészet kidomborító rajzait. De ha e conture-ök igazak, ha nincs köztük hamis vonás — akkor az is igaz, hogy semmi kidomborított egyes részlet nem teheti az egészet forradalmi képpé. Bocskay-

nak, Bethlennek és Rákóczinak háborúi egy conservativ hatalomnak védelmi eszközei voltak — mert ezeknek volt feladata conserválni a magyar nemzetnek lelkiismereti és vallásos szabadságát. S erre addig, míg a magyar korona össze nem forrhatott, csak egy ut vezetett — az, melyet fenn vázoltam s melyet ők követtek. Hogy ez úton a továbbhaladást, az eszköz tovább fenntartását maga a török tette lehetetlenné: az az ő bűne volt, s e hibájának következményei rajta boszulták meg magukat.

BÉKÉS GÁSPÁR

VERSENGÉSE B Á T H O R I
I S T V Á N N A L

1571-1575.

Felolvasatott az erdélyi múzeumegylet választmányi ülésében
1860-ban.

Azon államférfiak közt, kik a Zápolya ház reménylhető kihalása esetére Erdély fejedelmi székéhez jogot formáltak, Báthori István és Békés Gáspár tűntek ki. Szárma, zása és személyes tulajdonai az elsőnek szereztek népszerűséget az utóbbi felett, kit csak János Zsigmond kegye tolt előtérbe, és a német udvar politikája tartott fen. A kettőjük közt keletkezett küzdelem némi részben elvi kérdés, nemcsak a nagyravágyás harcza volt. Erdély sorsát azon alapon fejteni, melyre azt Martinuzzi belátása fektette, ez volt az alap, melyet Báthori választott.

Ahoz János Zsigmond nem ragaszkodott utolsó éveiben: legalább kísérletet tett a török frigyét új szövetség által pótlani. A Speyerben 1570. aug. 16. Maximilian és János Zsigmond közt kötött egyezkedés, melyben ez utóbbinak képét Békés viselte, nemcsak a birtok-állapotot szabályozta s szerezte meg az elismerést Erdély uralkodójának, hanem biztosította is ezt, hogy a császár unokahugai közül egyet neki ad nőül. S Békés még ez év decz. 26-án

útnak indult ¹⁾ urának tizenegy nap előtt kelt felhatalmazványával. ²⁾

A római császár, Albert bajor herczeg leányát Máriát szánta nőül az erdélyi fejedelemnek, de későn, mert Mária már Károly főherczeggel a Habsburg-ház steyeri ágának fejével járt jegyben. Maximilian 1570. sept. 3-kán kelt levelében igyekezett ugyan a János Zsigmonddal létrejövendő frigy előnyeit kimutatni: de a bajor herczeg válaszból kitűnt, hogy ennek aggályai koránt sincsenek eloszlatva. Oly fekete színben látta a fejedelmet, »kinek egész teste egy nagy betegség,« lelke pedig istentagadó eretnecség által van megvakitva, s ennek tartományát, hogy nem szánható rá magát leánya feláldozására. ³⁾ De Békés előtt a körülmény 1571. január végéig el lön titkolva. Ekkor a császár egy másik unokahugát Clevei Sybillat ajánlá Mária helyett; s e reményben lön a speyeri egyezkedés megerősítve, sőt egy pár czikkel megtoldva (mart. 10. 1571.), hogy ha a fejedelem vagy utódai Erdély birtokában háboríttatnának, kárpótlásúl Sziléziában Oppelnt és Batibort nyerjék. ³⁾

ISlire Békés e szerződéssel elindulhatott volna, fejedelme már meg volt halva. Gyöngélkedő egészsége késztető kieszközölni a szultánnal, hogy halála után a rendek szabad választásukban ne háborgattassanak, s 1567-ben sept.

¹⁾ Bethlen Farkas szeheni kiadása II. kötet 207. 1.

²⁾ Szalay L. Toldalékok a magyar nemzet történetéhez, Pest, 1859. 228. 1.

³⁾ Hurter Geschichte Kaiser Ferdinands und seiner Aeltern, Bschafhausen 1850. I. k. 581. 1.

⁴⁾ Bethlen Farkas II. k. 205. 1.

8-án e felett azt is tudatta a rendekkel, hogy vég hagyománya kész, ennek végrehajtóit már kinevezte, kikhez a rendek is adtak négy testamentomos urat. Azután is folytonosan gyöngélt, mígnem 1571. mártius 13-án ⁵⁾ meghalt. Erdély most válságos körülmények közé jutott. A tanácsurak függetlenségüket a bécsi és konstantinápolyi udvartól, egyaránt féltvén míg kellő intézkedéseket tehetnek, elhatározzák fejedelmük halálát titokban tartani. Az egész udvartartás megmaradt a rendes állapotban, sőt olykor János Zsigmond tetemeit is felmutatták.⁶⁾

De e titkolódzás hosszan nem tarthatott. Ápril 1-ére a testamentomos és tanácsurak gyűlést hirdettek, s itt a rendek elhatározzák: május 17-ére a megyék és székek tiz-tiz, a szász székek és városok hat-hat egyént küldjenek a főispánokon s királybirákon kívül, Tordán pedig Báthori Kristóf másfél ezer emberrel örködjék az ország nyugalma felett.⁷⁾

Ez idő elegendő volt arra, hogy a két trónkövetelő támogathassa ügyét, Békés Bécsben, Báthori István Konstanczinápolyban, s midőn némely csapatmozgalmak arra mutattak, hogy Erdélyt magyar királyi seregek fenyegetik, nem késett ez ellen tiltakozni a budai basa ⁸⁾ A rendek a kitűzött időre megjelentek s velők tenger nép sereglett össze. »Soha sem láttak, írja Miles⁹⁾ egy helyen annyi em-

⁵⁾ Tamásfalvi László levele. Érd. Tört. Tara. I. k. 196. 1. Bethlen Farkas II. 201. egy nappal későbbre teszi.

⁶⁾ Bethlen Farkas II. 201. V. ö. Miles Siebenbürgens Würngengel 137. 1.

⁷⁾ Erdély Orszg Tört. Tara I. 93. 200.

⁸⁾ Szalay L. Verancsics munkái II. köt. 212. 1.

⁹⁾ Würngengel 137. 1.

bért!« S ez előadást Hagymási Kristóf egészíti ki: »Cancellarius uram (Csáki Mihály) kulccsal kinyitván koporsóját, a jelenlevő sokszámú uraknak, népeknek s vitézid seregnek rendre megmutatott; meg is volt már szegény urunk képe változtatva; fél szeme szinte nyitva, és balkeze nagyon megfeketedett; köntöse veres karmazsin, fekete palásttal betakarva, és a kulcs mellette jobb kezénél. Ezeknek utána a testamentumos urak bezárák a koporsót, a melyet annakutána szemünk láttára Csáki uram lepecsétele, és így azután nagy pompával temettetett el végsőképen a megholt szegény király fia.«¹⁰⁾

Hagymási, kire bízta Maximilian, »ez országbeli dolgainak pártolását« nem késett sürgetni korlátnok Csáki Mihálynál, hogy a speyeri egyezkedést terjeszsze a rendek elébe. Csáki tagadólag válaszolt: »próbálja meg te kegyelmed holnap a végzések dolgát, de vigyázzon te kegyelmed magadra; fejét jól felkösse, mű az mit e végzésekről, pactumokról tudunk, azt csak mint a megholt kegyelmes urunk cancelláriusa tudunk, nem is vagyunk ez országnak cancellariusi; mű soha az országnak arról számot nem adhatunk nem is adunk soha, az mit megholt kegyelmes urunknak tett cselekedni, végezni, pactálni, lássa ezt Békés Gáspár ő kegyelme a ki ezben járt, most is fut fárad ott kün, de fejedelmi kontyot azért még nem vágunk fejére; hagyja ott a fogát, az hol azt fente, vagy fenette. Isten és kegyelmed is látja, hogy fejünket senkiért se koczkáztatjuk, se az ország

¹⁰⁾ Erdély Tört. T. X. 106. 1. Egy a Vereins Archiv-ban Schuller által közlött naptári jegyzet a temetés napját május 23-ára teszi.

és hatalmas császár haragját magunkra, nemzetségünkre nem vonhatjuk; római császár ő felségének több bizodalma Békés Gáspár ő kegyelmében mintsem bennünk; ám lássák már most kegyelmetek, mint mívelnek; itt a konc, elnyeli azt más.«¹¹⁾

Mit a korlátnok mondott, a rendnek többségének szava volt. Békés pártja elnémult a kényszerűség előtt. A hazát nagyobb veszély fenyegethető a porta, mint a bécsi udvar részéről, s uralkodóul azt óhajtá a közvélemény, kit születés és személyes érdemek a bécsi udvar kegyeltje fölébe emeltek. Mind a mellett a gyűlés első napján »lön nagy zúdulás, mely késő estig tartott,« daczára hogy a romai császárhoz hajló szászok szólani sem mertek. A nyugalom felett Tordáról Fejérvárra hívott fegyveres erő örködött. A zajnak Csáki megjelenése vetett végett, ki a rendek közé lépett, kezében a véghagyományyal s a szultán levelével-mely a szabad választást megengedi. Mind a kettőt felöl, vasták, de a rendek határozat nélkül oszlottak szét.

Más nap május 24-én megtörtént a választás.

— »Minden további szó és vita nélkül kikiáltók Bátkori István uramot, az Somlyait, fő úr öreg nemzetes, vajdának; de Csáki uramot ez nap nem láthattuk. Báthori István uram pedig fonogató szóval megköszöné választását az gyűlésnek, és tüstént oda liagyá az gyűlést az ez ország-beli régi szokás szerint«¹²⁾. S ezután rendek tanácskozáshoz fogtak, s azok eredményét e hó utolsó napján a fejedelem elibe terjesztvén eloszlottak.

¹¹⁾ Hagymási levele. Érd. Tört Tár. I. k. 109. 1.

¹²⁾ Hagymási levele, e. U.

Erdélynek e választás megadta a férfiút, kire szüksége volt. Midőn Ferdinandtól az országot visszafoglalák, keményebb megpróbáláson nem ment keresztül. Az utolsó Zápolyának trónját atyja érdemei biztosíták: Báthorinak magának kelle azt kivívni. 8 erre az ő szilárd és elhatározott jelleme, mely a rendet az ország belsejében biztosít, nem volt elégséges. Nagyobb szüksége volt eszélyre s politikai bölcseségre, melylyel a kormányt a két szomszéd versenytárs közt vezesse.

Tekintetbe kelle vennie, hogy a különválás Magyarországtól most a magyarság életkérdése: mert egy háborúban, mely a porta s a német császár közt Erdély elfoglalásáért kiütne, nem volt-e előrelátható bukása? Tudnia keile, hogy Maximilian biztosításai daczára sem fog e választásba nyugodni s annyival kevésbbé, mert Békésben egy dús tehetségű izgatóra talált, ki nem késend megküzdni a fejedelemmel a trónért, melyet ez igen is hajlandó lesz a császár suzerainsége alatt kormányozni; pedig ez végre is a nemzeti lét absorbeálására vezetne.

De oly körülmények közt, midőn a budai basa levele s ezzel kapcsolatban más események, például a korlátnok,, elállása a Maximilian ügyéi öl, eléggé nyilvánvalóvá tevék, hogy a török nem szenved fegyveres beavatkozást Erdély ügyeibe, nem vélték Prágában tanácsosnak Békést az országra erőszakolni. Pedig e szándék létezett. Békésnek a császár 1571 mart. 29-én készítettett egy Forgács Ferenczhez czimzett ajánló levelet, melyben ezt felhívja a trónkövetelő terveit teljes igyekezettel előmozdítani.¹³⁾ Azonban

¹³⁾ Mocsáry, Nógrád vármegye leírása. IV. k. 162. 1.

ez úttal Békés nem ment tovább Bécsnél, s itt várta az események fejlődését. A portánál is kelle magának híveket szerezni s ily czélból május 27-én, tehát három nappal a Báthori megválasztása után, melyről azonban nem lehetett tudomása, Amliát béget, a renegát Benkner Márkot felszólítá egy levelében bizonynyal ide czélzó ígéreteinek teljesítésére, »te kegyelmed fogja ugyan szíve szerint az dolgot. Kegyelmed tudja, kiknél kell törekedni, kegyelmed forgólódjék s töredkedjék szorgalmatosán az dologban. Ha az kegyelmes úristen megkönyörül rajtam és jó végre viszi az dolgot, meglátja kegyelmed hogy az mint megmondtam, jó atyádfia leszök. Én istennek utána Memhet bégre, Mustafa bégre és te kegyelmedre bíztam ott az dolgot. Az mit én velem mieltök, magatokkal mielitök atyámfiai.«¹⁴⁾

Mire Békés Erdélybe érkezett¹⁵⁾ az ujan választott fejedelem trónjában meg volt erősödve. Hagymásit rögtön

¹⁴⁾ Szalay, Adalékok. 235. L

¹⁵⁾ Szükségesnek látok egy kis igazdást ide igtatni. Forgács szerint (Commentarii 637. 1. Békés Gyula-Fehérvártt személyesen zgatta pártját. Somogyi (II. k. 103. 1.) némileg ezzel egyezőleg nyilatkozik. Bethlen Farkas szerint (II. 225.1 abban a perczen érkezett meg Békés, miidin a választás már megtörtént s duzzogva vonult el Fogarasba. Ezek ellenében Hagymási a császár biztosa, máj. 24-én világosan írja, hogy Békés nem volt Fehérvárit; pedig g vele ott múlhatatlanul érintkezésbe tette volna magát s maga Békés is épen az napon irt Bécsből Bencknernek. Az ember azt hinné, hogy a két adat elegendő az ügyet eldöntöttnek tekinteni. Mind a mellett Kerékgyártó úr próbálja igazolni Forgácsot, azt a Forgácsot, ki általában Erdély irányában s különösen ez ügyben nagy mértékben elfogult volt. Azonban szemtanú s hiteles okmány többet ér elfogult Írónál. Aztán az a mire Kerékgyártó úr legin-

megválasztása után magához hivatá és biztosítá, hogy a római császárnak rögtön ír s igazolandja magát. Hagymási meg lön nyerve. »Hiszünk is — írta ez neki — mert jámbor istenfélő nemzetség.«¹⁶⁾ S Báthori rögtön követet küldött Maximilianhoz, és egy másikat a szultánhoz. A megerősítés mindkét oldalról ki lön nyerve s amannak részére a hűség esküjét is letette.

E bevégzett tények Békésnek épen nem voltak ínyére. Boszúsán zárkózott fogarasi várába, s Földvári Istvánt a császárhoz küldé: Báthoryt, mondá, csak fegyveres erő kiáltathatá ki, mert neki is nagy pártja s nem kevesebb szavazatja volt. Ezért kéri a császárt, hogy mint hajdan Dobó mellé Rendit, őt is a vajda mellé nevezzék ki hivatalbeli társnak«.¹⁷⁾ Kívánata nem teljesült: talán mert annak kivihetetlenségét Prágában is belátták, s csak hamar megérkezése után maga Békés is észrevette, hogy oly ember, mint Báthori versenytársat maga mellett meg nem tűr; vagy talán, mert a vajda tudott magának pártfogókat szerezni.

Más útra kelle hát Békésnek térni. Magában a házában akart pártot teremteni, hihetően hogy ő is, mint Bá-

kább építi a Forgács hitelességét, hogy ő személyesen jelen volt a fejedelmválasztáson, meg van czáfolva azon értekezésben, melylyel Horányi Forgács Commentáriusát bevezette. Forgács t. i. János Zsigmond udvarából Olaszországba s innen Dalmatiába utazott, honnan Erdélybe a Báthori megválasztása után tért. (Az e iv 10-ik lapján.) Ebből az is kitűnik, hogy Forgács a Maximilián levelét csak idő után kaphata, de annak rá, mint a Báthori korlátnokára nem sok hatása lehetett. Az a mit Istvánfi mond (bécsi 1758-iki kiadás 314. l.) Forgácsról, szintén figyelembe veendő.

¹⁶⁾ Hagymási levele, e. h. 110. l.

¹⁷⁾ Bethlen Farkas II. 223.

thori egy bevégzett ténynyel álljon elő. Fogaras meg volt erősítve s úgy hitte, hogy e vár kemény ostrommal is daczolhat, aztán a székelyek fölzendülése s más apróbb mozgalmak szándékában megerősíték. A hűség esküjét letenni vonakodott s Csáki a korábbi korlátok és Hagymási császári biztos, kikkel ő együtt fűtta a követ, úgy hitték, hogy Huszt várában, melyet a János Zsigmond által nekik hagyományozott összeg tejében foglaltak el, s Fogaras vidékében minden esetre jövendő vállalatuknak hatalmas támaszpontja van, mert az első a magyar király birtokaihoz közel esik, az utóbbi helyről pedig könnyű a közlekedés az elégületlen székelyekkel.

Mind-e körülmények Báthori figyelmét sem kerülték ki, s most előlegesen főgondját e két hely visszaszerzésére fordítá. Az 1571. nov. 9-iki országgyűlés rendeli, hogy Huszt ügyében Csákinál, Hagymásinál és Békésnél kérdést tegyenek; továbbá, hogy az elajándékozott, vagy eladott fiscalitasok birtokosai beperlendők; s mindenek fölött, hogy külödvárokkal senki levelezést ne folytathasson; a ki jövőre a főurak közüi az országgyűlésre meg nem jelenik, megbüntetendő.¹⁸⁾ E végzések főként Békés személye ellen voltak intézve, de még oly alakban, hogy a megtérés útja ne legyen elzárva előle.

Békésben erre kevés hajlam mutatkozott. Nemcsak az adót tagadta meg Fogaras földjétől, — melyet zászlós úri joggal bírt, — hanem új alapot is keresett a fejedelem elleni föllépésre. Az általa János Zsigmond nevében Maximiliánnal kötött szerződés erre legalkalmasabbnak lát-

¹⁸⁾ Gr. Mikó Tört. Adatok I. 283. s köv. I. közli e gyűlés articulusait.

szott. Kérdést tettek hát a császárnál Csákival és Hagy másival: kihirdetessék-e azt a magyarországi gyűlésen, s ha a vajda kívánná, átadják-e neki?

Úgy látszik a császár Békést mint Báthori ellen felhasználható eszközt kéznél akarta tartani, s válasza is olyan volt, hogy se Báthorit ne kényszerítse végletekre, se Békést ne taszítsa annak karjai közé. »A kihirdetésre — hangzott az 1572. jan. 20-án kelt válasz — alkalmast) időt kell keresni. De az egyezkedés maradjon a te — (t. i. Békés) — kezeid közt, valamint Huszt vára is.« Csáki időközben meghalt¹⁹⁾ s Békés nevezetes támaszától lön megfosztva. Pedig újabban fenyegette veszély.

Fogaras földjét neki János Zsigmond adományozta. Ez uradalomhoz korábbi birtokosa Mayláth Gábor testvére Margit a Báthori Endre özvegye s ez időben Iffiu János neje, formált jogot. Báthori Kendi Sándort és Blandrata Györgyöt küldé Békéshez felszólítani, hogy azt az eredeti (30,000 aranyra menő) vételárban adja ki. Békés a kiadást megtagadta s egyenesen a császár bíraskodására hivatkozott, hogy a vajda ne legyen felperes és bíró is egyszersmind. De a pertárgyalás nem folyhatott sebesen, a bonyolult kérdés természeténél fogva s Békés Fogaras birtokában maradt; mert még most az ügy ez utón nem volt eldönthető s Báthori sem látta szükségesnek erélylyel lépni fel oly ember ellen, ki a végletekre kényszerítve veszélyessé válhatott²⁰⁾. A császár is egy újabb (1572. nov.

¹⁹⁾ Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde II. köt.

²⁰⁾ Bethlen Farkas szerint (II. 259.) a császár Ibrányit 1572. küldte Erdélybe ez ügy eligazítására, mit Kerékgyártó is (II. 51.) elfogad. Ez tévedés. Földváry 1573. sept. 9. írja (Érd. Tört. Tár.

15-ki) leiratában mérsékletet ajánlott Békésnek. S valóban ez óta Békés az országgyűlésére küldött is képviselőket, talán, hogy terveit biztosabban előkészíthesse.

Mindamellet Báthori jól tudta, hogy ez oldalról nyugodt nem lehet. Igyekezete hát a portával való viszonyát teljesen biztos alapra fektetni. Alkalmasabb államférfit a higgadt Kendi Sándornál e célra nem is választhatott volna, ki mint követe Konstantinápolyban annyi tapintattal vezette ügyét, mennyi elegendő volt kitudni, hogy a porta nem gátolandja a nyilvános fellépést Békés ellen²¹).

Több Báthorinak ez idő szerint nem kellett. Nem volt titok előtte, miként igyekszik Békés magának pártot szerezni, hogy többeket a főurak közötti már meg is nyert, bár mások, mint Apafi György után hiúban járt²²), mikép remélte megnyerni a forradalomra hajlandó székelységet János Zsigmond által elvett kiváltságai visszaigérésével, mikép kereste a porta kegyét, hová egy biztos embert útnak is indított, kit azonban útközben elfogtak²³); mikép tette le a hűség esküjét a császárnak s hogyan szorgalmaz ennél engedélyt, hogy birtokaiban serget toborzhas-

1. 126—7.]. I Ibrani Ferenczet is megengedte ü felsége, hogy az jövendő szent Lukács octávájára bemehessen nagyságodhoz, az Forgaras causájára nem akarván ő felsége azt, hogy propter illius absentiam Nagyságod fogyatkozást végyen abban, de így hogy az jövendő sz. György octávájára, sine omni ulteriori dilatione az ő dolgában compareálni tartozzék, a mint neki meg vagyon hagyva, az ország biraitól mandátumot szerzek s küldök reá.

²¹) Bethlen II. 248—273. V. ö. Forgács, Istvánffi, Somogyi s Stiles munkáiban az ez évre szóló helyeket.

²²) Békés levele a főurhoz. Érd. Tört. Tár. I. 111. 1.

²³) Békés levele a nagyvezérhez. Bethlen II. 365. 1.

son. Úgy látszik előtte nem maradt titokban, minő eredményeket ért el az udvarnál Békés állandó követe Földvári István deák, kinél számítóbb s ügyesebb ügynököt nem is találhatott volna, részint hogy a vajda terveit ellen-súlyozza, kinek ügynökei Bánffi László és Forgács Pál hasonlólag nem ültek Bécsben tétlenül, részint hogy barátjai számára kedvezményeket szerezzen. S így lőn, hogy Földvári nem minden gúny nélkül írhatja: » A vajda matrimoniumja, mint ezelőtt megírtam nagyságodnak postán, soha véghez nem megyen, bizonynyal írom nagyságodnak, mert Somlyón a királyi nemet el nem tarthatja; ezért méltó rajta könyörölni.«

Úgy látszik, hogy Báthoritól a bécsi udvart függetlenségi törekvése riasztotta vissza. Földvári ez ellenében urát mint a visszacsatolási kötelek megszilárdítóját tüntette fel. Innen mindazon adományoknak, melyekkel Békés híveket toborzott, a korábbi jogállapot nyomán, Bécsben szerzett megerősítést, hol a magyar cancelláriát megnyerte. Egy Becsből sept. 9-ről Békéshez intézett levele sokoldalú világot vet működésére. Kendi Jánosnak patrimoniuma Yécscsel együtt megadatott s az egész a korlátnoknak Liszthinek fizetendő 300 aranyba került. András Péter atyjával együtt, mint kik a székelységben nagy befolyásuk s mások is megnyerendők Yereskő várából, melyet bizonyos összegért a császár Békésnek ad, hogy ez azon összeget »az ő felsége hűségére kötelezendőknek kinek-kinek az ő mivolta szerint« ossza szét²⁴⁾.

E mellett szerzett nova donatiókat pl. Pekri Gábor

²⁴⁾ Ennyire zsugorodtak össze a vádpontok, melyekkel némely történetíróink a Békés aljasságát bizonyítani akarják.

nak, Radák Lászlónak. Berendi Györgynek, Harinainak s másoknak s ezeket s a statutiót illetőleg írja: »íme őfelsége vajdának erősen megparancsolja Tamás deák által, hogy azokban az ő felsége híveit meg ne merje semmiképen háborgatni, és magát csak szolgálai határban tartsa, mert meg vagyon az neki határozva, mennyire kelljen nyújtózni, és ha ellene tovább is peragálni fog, ő felsége az ő fejedelmi méltóságát meg akarja oltalmazni, kit vajda meg fog igen ismerni.« A fogarasi függő per ügyében szerzett ugyan új adományt Békésnek, — »mely igen szépen vagyon a jus regiummal egyetemben, de az appellatióról nem adatik új levél, hanem nagyságod éljen az ő felsége előbbi adott két levelével, kiknek ha helyt nem adna vajda és executióra akarna menni, csak az, uram, az dolog és tanúság róla, hogy nagyságod az executiót elő ne bocsássa, mondván: meg nincsen az dolog — úgymond — végben, mert az ő felségére való appellatiót elő nem bocsátá vajda, és ha mindazonáltal ő ugyan peragálni akarja, te nagyságod totis viribus és minden módon resistáljon minden engedelem nélkül.«

S e kedvezmények által, melyeket az orator 1573, sept. 7-én nyert ki a császártól, eléggé megerősödöttnek hitték a pártot Báthori ellen nyílt csatát kezdhetni. Szent Lukács napjára okt. 18. országgyűlés volt hirdetve. Azzal kapcsolatban szokás szerint octavalis terminust is fogtak tartani. E gyűlésen óhajtotta volna felhozni Békés, Fogaras ügyét s a császár ekkora "szándékozott Ibrányi Ferenczet Erdélybe küldeni mint ismert nevű jogtudóst²⁵⁾. S

²⁵⁾ E levél közölve Kemény és Kovács által Érd. Tört. Tár. I. 121—80. Csak ennek segítségével volt. lehetséges Békés ez évi czélzatait csak ennyire is tisztába hozni.

hogy azon a császár szavainak és czélzatainak súly is adassák, Rueber kassai tábornok parancsot kapott Békést fegyveres erővel segíteni²⁶⁾.

Báthori Békés egy emberét elfogván, mindent eléggé korán megtudott. Szent Ferencz napján vagyis oct. 4-én -7), miután a szükséges előkészületeket a legnagyobb titokban megtette, Losonczi Bánffy Györgyöt lovassággal, Sása Jánost és Vadas Mihályt gyalogsággal Fogaras ostromára küldi. Békés mielőtt észre vette volna, körül volt véve. Ily körülmények közt hívei tanácsára elhatározd szökés által menekülni. Fiát és kincseit Gyulaira bízta, hogy a diadalmasnak adja át, s csak a legértékesebbeket véve magához, mialatt katonái a vár egyik oldalán, mintha ki akartak volna rohanni, harczi zajt ütöttek, lova lábára a patkót visszafelé veretve, s hogy zajt ne üssön bőrrel vonatva be, elhagyta Fogarast s minthogy a Báthori fegyveresei az utakat elállották, kénytelen volt hét napon s éjjel át erdők s hegyek közt bolygani²⁸⁾, míg nem szerencsésen Maximilián birtokaiba érkezett²⁹⁾. A vár 19 napi ostrom után s egyezkedés alapján átadatott Báthorinak.

²⁶⁾ A Békés el'eni 1575-ki sententia Bethlen Farkasnál. II. 335. 1. Ide czéloz Földváry »nem tudom ugyan vajda micsoda ezerrel készül a jövődő Szent Lukács terminusára, de hiszem az úr Istent, hogy nagyságod jó fundamentumon lészen és készülhet hozzája.«

²⁷⁾ Mint ez a fennebbi adatok összevetéséből is kétségtelenné lesz. L. Bathlen II. 274.; az ostrom kezdetének napjára nézve Kulcsár-féle krónika 34. 1.

²⁸⁾ Békés levele a fővezérhez Bethlen II. 375. 1.

²⁹⁾ Miles Würgengel szerint 134. 1. Békés egy éjjel az Olt folyón átszokkázott s úgy menekül meg.

A rendek már október 15-én össze voltak gyűlve Medgyesen. Békés pártja itt nagy számmal jelent meg, óhajtották volna megmenteni, s épen ezért e gyűlés igen zajos volt. Békés elmarasztaltatott, jószágai elkoboztattak, de pártja ezúttal kiméivé lón s csak következő ítélettel elégűltek meg: senki ne pártolkodjék, hanem igaz hívséggel légyen minden ember nagyságodhoz, ezután sem pártolkodó követeket se leveleket idegen és más-más országba ne merjenek küldözni, sőt ha valakinek eféle levelek hozattatnának, ki a nagyságod birodalma alatt lakik, az olyan ember fel ne merje szakasztani, hanem épen nagyságodhoz vigye avagy küldje. Ha pedig valamely úr, avagy nemes ember akármely nemzetbeli légyen és állapotban, rendben, nem gondolván ez hazának megmaradását és a nagyságod méltóságát, ez felül megmondott dolgokat merné kísérteni, és megháborítani igyekeznék a közönséges állapotot és békeséget: aféle embert nagyságod egy hivattal, mely expeditióval keljen, egy rövid gyűlésre hivasson személy szerint, nem procuratora által; ki ha reá jó és magát megmentheti jó, ha nem mentheti pedig magát tehát örök hitetlenség poenáján pronuciáltassék«³⁰).

E kudarcz nem vette rá Békést, hogy terveivel felhagyjon. Érdekében Maximilian felszólalt Báthorinál s elfoglalt jószágainak visszaadatását tanácslá, hogy végsőre

³⁰) Bethlen II. 280. Gr. Kemény és Kovács. h. 131. 1. — Megjegyzendő hogy: országgyűlés nem vizsgált nóta perben, ez octavalis terminuson történt s az országgyűlés néha csak az elvet monda ki, de utóbb Apafi alatt azt is ritkán. Különben a notaper kétféle volt: articularis, mint a fennebbi és legális azaz a fennálló törvények értelmében országgyűlésen kívül.

ne kényszerítessék. A fejedelem hajthatatlan maradt: »nem lesz a barátság vele tartós s a zavargást a rendek sem szenvedik meg« volt válasza, »nem rövidült meg az úrnak karja!« mondá Békés midőn ez izenete a vajdának tudtára esett ³¹⁾. Báthori ily körülmények közt szükségessé látta az ország erejét emelni. A Kolosvárt 1574-ik jan. 1-jén tartott partialis gyűlés elhatározá, »hogy minden úr és nemes ember három nemzetbeli és magyarországiak, kik felül meg vannak írva, az articulus tartása szerint fejenként tizenhatodokkal, hadakozó szerszámokkal jó készülettel, mint jobban lehet minden időben készek legyenek, és Istent segítségül liíván az nagyságod parancsolatjára az ország szükségeiért és oltalmaért oda tartozzanak késedelem és okvetés nélkül oda menni, a hová a szükség kívánja és nagyságod kegyelmesen parancsolja« ³²⁾.

De Békés is elhatározá tervei kiviteléhez módosítani az eszközökön: mert belátta, hogy azt egyedül a Maximilian segélyével keresztül nem viszi, ki az utóbbi események óta vigyázóbbá lett. Egy rosszúl sikerült beütés a portát háborúra ingerelhette volna, s hogy ez meg ne történhessék, Békés feladatává tette innen is segélyt, vagy legalább elnézést eszközölni. Nem könnyű dolog. Először a budai basát akarta megnyerni, kinek szava rokoni összeköttetésénél fogva a fővezérrel, a portán nyomatékos volt. A kezdeményezés nehéz művét Földvári István deákra bízta ³³⁾ a legügyesebbre ágensei közt, míg a portán Antalfi.

³¹⁾ Bethlen II. 282. 3. 1.

³²⁾ Gr. Mikó, Történelmi adatok I. 300. 1.

³³⁾ Békés levele Musztafához, Gr. Kemény és Kovács I. 139.

Imre és Tinódi Sándor által viseltette képét. A vajda mindkettőről tudomást szerzett magának s az ügynökök kiadásáért nevezetes összeget ígért³⁴).

Békés ügyét a budai pasa, a mint látszik színleg felkarolta. 1574. tavaszán Musztafa bég és Ámhát bég — ugyanazok, kikkel 1571-ben is czimboráskodott — megfordultak nála Bécsben s így alkalom lőn adva magával a portával is alkudozásba elegendni³⁵). Biztosul — mint emlitém — Antalfi Imrét Stambulba küldé, 1574. május 8-án egy levéllel a szultánhoz, melyben kéri, hogy nehéz rabságából szabadítsa ki, s előszámlálván korábbi szolgálatait megholt ura idejében s gyakori megfordulását a portán, ajánlja újabb szolgálatait, s egy másikkal a nagyvezérhez, melyben emlegeti hűségét, menti magát miért kell a német udvarba szöknie, nem lévén az út Stambul felé nyitva, a vajda vádjai ellenében, s a hitetlenség színét erre akarja kenni, végül pedig kéri, hogy biztosainak a fontos ügyben, melyben kiküldő, adjon hitelt, mert helyzete nem engedi, hogy mindent úgy a mint óhajtaná, megírhatna³⁶).

Antalfi ura kérelmét — engedtessek meg neki az

1. csak István deáknak nevezi; a sententia Bethlennél II. 335. Stephanu Littaterus Földvály-nak.

³⁴) Fennebbi levelei, e. h. I. 138.1. Hasonl. ö. Gerlach Tagebuch Szalaynál Magyarorsz. Tört. IV. köt. 367. 1.

³⁵) Békés levele a fővezérhez Bethlen II. 260. »..... si hoc mancipium potentissimi imperatoris nomine Amhat Beck ad me non supervenisset. Rym jelentése Hammernél II. 434. 1.« Ámhát = Benckner, Musztafa = Neiszter Adám szász pap.

³⁶) Mindkét levél a Békés elleni sententiában Bethlen II. 258—368. 1.

Erdélybe való beütés és adassék neki át ez ország kétszeres felemelt adó mellett — a nagyvezér elébe terjesztő. Báthori ügynökei, Edgrud vagy mint Bethlen Farkas nevezi Gruj Péter és Kendi Sándor sikerrel dolgoztak ellene. Mind a mellett annak lényege felett hosszabban tartott az alku-dozás. Sok baj származhatnék belőle, az lehetne, hogy mindkét vajda elállana a portához való hűségtől. Békésbe nem is bízhatnak. S ugyan azért nem adhatják ki a beütési engedélyt Írásban. Jöjjen be Békés a portára s ezzel mutassa ki hűségét. De Antalfi ezt lehetlennek állítá. ³⁷⁾

Ez alatt Szelim szultán meghalt s III. Murád 1574. dec. 21-én elfoglalá a trónt. Báthori sietett ügynökét Kendi Sándort a portára küldeni gazdag ajándékokkal, de ez Antalfinak is tért nyitott küldője mellett sürgetőbben lépni fel. S most Békésnek a portára menetelét még jobban sürgették. Hasonlóan hangzott a válasz is, melylyel István deák a budai basától tért vissza: a »fővezér s a budai basa mind ketten azt kívánják, hogy személyesen 'menjen Konstantinápolyba s ezzel mutassa ki hűségét.« A pártvezér belátta a kelepczét, melyet neki ez úton készítnek. így egyenesen a porta karjai közé vetné magát s annak kegyétől tenné sorsát függővé. Pedig ő emelkedésében a súlyt Maximilián barátságába helyező. Válasza tagadólag hangzott: »az — irá 1575. febr. 14-én — semmiképen nem lehetne, hanemha veszniye akarok. De ha ő nagyságának, — folytatá némi emphasissal — ugyan az akarátja, — az fővezér nélkül.

³⁷⁾ Antalfi levele Bethlennél II. 289 1. kelet hely és idő.

basának — hogy én elveszszek, s a mint vétettem ő nagysága ellen, kiért halált érdelek: ő nagysága küldjön ide, ölessen itt meg, mert én nekem mindegy akár; egyképen, akár másképen; ha ő nagyságának halálomban léssen nagyobb haszna, hogy nem életemben, ám ölessen meg; lássa mind e világ mint fizeti meg ő nagysága az én hűség szolgálatomat«. — S viszont festi, hogy a német udvarnál nincs becsülete, hűségéért török a neve, pedig ő azt hiszi, hogy ott létevel is a hatalmas császárnak fog használni. S még is Stambulban a vajda vádaskodásaira hallgatnak, habár ez »mind az hatalmas császár ellen practical.« Ügyét ajánlja a beglerbégnak, kéri hogy fogja pártját a fővezérnél s higgye el, hogy ő egy esztendő alatt többet ad, mint a vajda egész életében. ³⁸⁾

Hosszas alkudozás után sikerült Antalfinak kedvezőbb feltételeket nyerni: üssön be a maga erején minden német segítség nélkül Erdélybe s vívja ki pártjával ennek trónját. 1575. april 23-ról tudósítá Békést: »sürgették (t. i. a portán) Kendit, hogy az adót emelje feljebb. Ilyet magamtól nem tehetek, feleie ez, s engedélyt kért bemehetni Erdélybe. Azalatt, míg ő bemegy s a rendek az adó felemelésén tanácskoznak, üssön be nagyságod Erdélybe de kül segítség nélkül; s tudassa azt a nagyvezérrel, mert ez, ha

³⁸⁾ E levél kelte Bethlennél 1775 febr. 14. Kemény és Kovácsnál 1574 febr. 15. az elsőt hiszem. Az 1574. máj 8-án kelt levelet viszi Antalfi a portára, akkor megy Benckner is hozzá, akkor írja, hogy eddig nem közlekedhetett a portával (Bethlen II-366). Mind erről hogyan emlékezhetett volna 1574. febr. 15-én L. Kemény és Kovács 138.) s más oly dolgokról, melyek később történtek.

nagyságod ide sem jön s be sem üt, azt fogja hinni, hogy meg van csalva.«³⁹⁾

Békés csak erre várt. Tíz nap múlt e levél kelte után már e beütés módját rendelé el párthíveinél, kik közül a legtöbb a részeken tartózkodott. Nem is kétkedve a sükerben május 3-áról 1575. ír Prágából Radák Lászlónak: »Ím az úristen előhozta az időt az kit vártunk, kit noha nehéz volt te kegyelmednek várni, de így jobb uram, hogy a dolognak jó fundamentuma legyen.« S itt elmondja — mikép nyert beütésre engedélyt, de oly kikötéssel, hogy »itt való segítséggel ez fejedelem birodalmából avagy az ő segítségével ne mennjen; hanem végezen egy napot titokban híveivel s arra mennjen be és kegyelmetekkel tartván egyet támadjunk rá.« — »Ez uram — folytatja a hit és meggyőződés hangján, — summája minden dolognak röviden, hogy honnan félelmünk volt, az úr Istennek legyen hála, onnan mostan semmi félelmünk nincsen. — Azért uram, császár ő felsége értvén a portáról való választ, ő felségének igen veszedelmesnek tetszik, ha engem innét valami néppel segítene, mert a török azonnal elvélné, hogy ő felségével értelmünk vagyon; hanem ő felségének az tetszik, hogy ti kegyelmetek értse egymást igen titkon, és végezzen kegyelmetek egy bizonyos napot és helyt, hová én mehessek ti kegyelmetekhez igen titkon, és ti kegyelmetek is minden fogatkozás nélkül az napon lenne mind fejenként ott az helyen. Ő felsége én mellém főhadnagyokat rendelt, kik én velem bémennek, de csak harmadmagokkal, kik ott velünk egyetemben gondot tudjanak viselni az had dolgaira; kik közül egyik Székely Antal léssen!«

³⁹⁾ Bethlen Farkas II. 293.

Békésnek terve volt a fejedelmet reménytelen megrohanással verni le. Öcscse Gábor és Székely Antal korábban bemennek Erdélybe, azokkal mennjen Radák a székelek közé és egyezzék meg Andrásy Péterrel. A kitűzött nap végett értsen jól egyet Csáki Pállal különösen, továbbá Telegdivel, Bornemiszával, Kendivel, Károlyi Lászlóval s a többekkel, »de a nagy istenért vétek ne essék a nap dolgában s hely dolgában,« s a mint határoznak azt biztos ember által tudassák vele. De inti Radákot, hogy kímélje magát, küldözze Barabási Perenczet, Váradi Pál deákot, keltsék fel Marosszéket s Aranyosszéket is, de az ő bemenetelének napját titokban tartsák. Lázárt avassák be a titokba, mert ez az udvar népe közül többekét el fog hozni. A német császár mindenben fogja őket titkon segíteni, s a porta szándékát megtudhatják a csausztól, ki e levél vivője mellett megy. A vajda nem ügyel a várakra; »csak gyorsan cselekedjék kegyelmelek s ő magát, nyilván azt hiszem, Váradra szedi ki.⁴⁰⁾

Tizenegy nap múlva újabban levelet küldött Radáknak. »0 felségének — írá ebben — az tetszik ez dologban: hogy én mindjárt alá mennjek innét és ott alatt Kassa mellett várjam a kegyelmelek válaszát ez dolognak hamarább voltáért; mert így igen késedelmesnek ítéli ő felsége, hogy én még itt várjam a kegyelmelek válaszát. Azért bízott uram, barátom: én menten mégyek alá, s ott várom a kegyelmelek válaszát oly helyen, hogy senki nem tudja egyéb Ruber uramnál a hol én leszek Kassa mellett.« — »Ím

⁴⁰⁾ Kemény és Kovács I. 113—20. Kelet hely a levél folytán pontosan; a czim iratban hibás.

most is öcséimmal — folytatja leebb ugyan azon erős hittel és hévvel, mely korábbi levelét jellemzi — egyetemben fejünköt oda viszsük, ti kegyelmetek közibe, az kegyelmes Isten jól adja uram; tudod uram eleitől fogva a mihez mi ketten kezdettünk te kegyelmeddel, mindenkoron jól adta az úr isten. Bizony ingyen nem vélné senki, a kegyelmes isten mire viszi dolgunkat.«

S valóban Kassára ment Békés, hol Hueber parancsnok, mint két év előtt, segélyezésére parancsot kapott. Különösen bízott erdélyi pártjában, de a magyarországi főurak közül is számosán csatlakoztak hozzá. Prépostvári Bálint kállai kapitány gyakorlott sereggel, Perényi György összes kincseivel, Csapi Kristóf, Pongrácz Pridrich a szathmári sereg vezére, Lónyai Ferencz, Sulyok István, Fodoróczi György, Mélith Pál, Kállai János, Deregnyei Pál, ős és gazdag családoknak ivadékai, nevelték sergeit.

E mozgalom nem maradhatott titokban. Gruj és Kendi koronkint értesíték a portáról Báthorit Békés terveiről, melyeket ezek ottan oly nagy sikerrel ellensúlyoztak, hogy Báthorinak a vajdaságban való megerősítését — az évi adónak 500 arannyal növelése mellett, — kieszközlék. Kendi visszatért; Tinódi, Antalfi segédje, a portán elfogott: s a mi adat még kellett, azt kiegészíté a Kassáról épen hazatérő Bornemisza Gáspár jelentése az ottani készületekről, s a budai basa tudósítása jan. 30-ról »hogy az német párt napról napra gyülekezik és szaporodik, kiknek gyűléseinek bizonyos okát még ennyi ideig is, minekünk bizonynyal meg nem jelönté nagyságod, jóllehet mi más által megértettük, hogy mindön akaratjok az volna, hogy Erdélyben beférköznének; mi pedig az mi kegyelmes fejdel-

műnk parancsolatjához tartván magunkat, minthogy az mi kegyelmes fejedelmünknek Erdélyország saját jószága: mi mindön órában a mi birtokunk alatt valókkal, mindön hadi szerszámunkkal készek vagyunk az ő fölsége jószágának megoltalmazására« s inti, hogy a segítség kérését ne halogassa, mert ha Erdélyországnak csak egy követ is elfoglalják »jól tudja nagyságod, mint nem veheti azt a mi kegyelmes fejedelmünk jó névén.«⁴¹⁾

Báthori, mint a levél mutatja, mely rendeltetése helyére különben is későn érkezhett, — nem nagyon törekedett a török segély után. Ennek nagy mértékben igénybe vevése által önállóságát látta veszélyeztettnak; talán saját erejében is bizakodott, talán az őt fenyegető veszélyt becsülte kevesebbre. Csak a temesvári basához küldte Daczó Jánost segélykérés végett.⁴²⁾ S aztán Békés azon időben már az ország határán belül volt, s Báthori is ben megtette a szükséges intézkedéseket. Mialatt ugyanis amaz Szathmár alá érkezett, a fejedelem kibocsátá hadfelhívását, »mert a haza ellensége a Maximilian sergeivel közég.« Ugyan ekkor kincstárnokát Gyerőfi Jánost, testvéréhez Kristófhhoz a nagyváradi kapitányhoz küldé,⁴³⁾ hogy sergeivel minden eshetőségre készen álljon.

⁴¹⁾ Szalay Történelmi Adatok 283 1. közli a levél eredetijét.

⁴²⁾ Betlilen II. 288. 1. Simigianus II. 105. 1.

⁴³⁾ Betlilen II. 295—7 1. Szerinte Gyerőfit Hasszán budai basához is küldé, de a budai basa nem Hasszán, hanem Musztafa volt. Ez időben Temesvárt volt Hasszán basa (Preyer Monographie von Temesvár 53.) — Somogyi is (II. 105.) csak erről emlékszik, hogy a vajda segélykérés végett megkereste.

Békés ezalatt mind beljebb nyomult. Pártját folytonos adományozásokkal növelte. Gyulafi Lászlót az ország generálisát felszólítá, hogy sergeivel haladéktalanul táborába siessen; s útját a Meszesen át⁴⁴⁾ Deézsnek vette. E hely, mint a Hagymási Kristóf birtoka, meg lón kímélve. Táborával Kozárvárnál állapodott meg. Innen Szamosújvár s a harmadik napon Apahida alá érkezett és onnan Tordára ment (jun. 28.) hová Csáky Pált az erdélyi fölkelőkkel várta.

Ugyanez nap Báthori is táborba szállt. Hagymási Kristóf, ki korábban a némettel tartott, s kit Békés épen ezért most is kíméit, 200 lovassal, Gyulafi az erdélyi sergekkel, a Bánfi testvérek, 200 lovas nemes, az aranyos-széki székelység, Karansebesből és Lúgosról 300 lovas, 200 gyalog, s más nap Hedvig Augustin ezer zászsszal táborába érkeztek. A többi székelység is Ígért segítséget, ha Báthori régi kiváltságaitat visszadja. De a vajda föltétien meghódolást kívánt s így ezek az ellenfél sorai közé siettek. Kornis Gáspár a huszti kapitány is Báthorihoz indul, de az ifjú Balassa Bálint, az ismert nevű költő csapatjaira bukkanván, serge el lón szélesztve, maga pedig sebet kapott; holott az ifjú Balassát Hagymási Kristóf csapata fogta el s vitte Báthorihoz.

A fejdelem úgy hívé ez erővel is sükkerrel nyomulhat elő Gyula Fehérvárról; de alig érkezett Tövis alá, midőn lirirül vitték kémei, hogy Békés elindult Tordáról és táborát Vásárhely felé vezet, egyesülendő a székelységgel. A vajda szokása szerint gyorsan határozott: az egyesülést, s

⁴⁴⁾ Somogyi, i. h.

ez által Békés erejének növekedését meggátolni volt a feladat, melyet most maga elébe tűzött. S mialatt a pártütő Nyárádtőig haladt (júl. 5.) hová Andrási Péter dúlás és égetés után több mint két ezer székelylyel segítségére érkezett, Báthori Kocsárd s innen Hadrév alá sietett. A várt segítség itt megérkezett táborába: Gyerőfi János a temesvári basa török lovasaival⁴⁶⁾ Géczi János a nagyváradi s környékbeli sereggel, s a havasalföldi vajda 200 fegyveressel.

Most egész erejével a Maros innenső partjára nyomult; támadására Békés, mintha tervéről lett volna értesítve, hasonlóan előnyomult, megelőzendő őt. — A két tábor Radnóth alatt találkozott, oly közel egymáshoz, hogy csak a folyó által voltak elválasztva (júl. 7-én). Apróbb csatározások után, — melyek közt a később fejedelemmé lett Székely Mózes mint Báthori híve tüntette ki magát, — a fejedelem nehéz ütegekből lövetni kezdte, minden egyéb eredmény nélkül, minthogy Békés Radnóthra visszavitte sérgeit, míg Báthori Dátosra — félmérföldnyi távolságra — ment. Mert a fejedelem e helyet szemelte ki az átmeneteire, s azt a Békés gondatlansága miatt remény feletti könnyűséggel végre is hajtotta.

Táborát most Báthori hadi rendbe állítá nagy hadvezérhez illő biztos számítással. Ütegei parancsnoka a flórenczi Cinna Rafael volt, de mivel főgondját ezek elhelyezésére fordítá, maga is igazítá, rendezé ágyúit s célzött is olykoron. Ezek mellé válogatva sűrűen lovasokat s gya-

⁴⁷⁾ Bethlen II. 308. budai basát említi, de ez is a fennebbivel egy fordából merített tévedés lehet. Hasonl. a Kulcsár által kiadott Székely krónika 36. 1.

logokat helyezett, s míg a széleket szekerek s más erődítvényekkel biztosította, gondja volt, hogy a szárnyak kitűnő harcosokból képeztessenek. Békés nem várta be a támadást, hanem színlelt hátrálással nyomult visszafelé a Maros mentében, hogy a fejedelem sergét a zsákmány reménye elszakassza az ütegektől. A csel nem sikerült, mert Báthori a csapatvezéreket eltiltotta a támadástól s az egész egy tömegben haladt előre este feléig, olykor nehéz lövegekből egy egy lövést intézve az ellenségre.

Másnap jul. 16-án⁴⁶⁾ vasárnapon Báthori támadásra készült és most Békés visszavonult a csatára nem alkalmas helyről, ugyancsak a Maros mentében Kerelő-Szent-Pál alá, egy mocsáros és tavas vidékre, mely az ágyuk elrendezésére épen e miatt alkalmatlan volt. De a pártvezér e helyet annál kedvezőbbnek tekinté, mert egy gát a Maros folyását nagy mértékben gyorsítá, s e körülmény és az ott levő malmok alkalmassá tevék őt a visszavonulásra is, ha a hadi koczka nem fogna neki kedvezni.

S valóban az nem kedvezett. — Báthori Székely Mózes némi lovassággal s testőreivel, a válogatott kék darabokkal, előre küldi támadásra: de a támadást visszanyomták. Most Gyulafi László intézett erős rohamot az ellenséges tábor közepe ellen s oly szerencsével, hogy azt mégis szalasztotta. Még a két szárny állott, s ezek egyikét, a legtekingélyesebb csapatot Békés vezette az összeesküdtekkel. Báthori személyesen vezette a rohamát ez ellen, s vissza is nyomta. Most a szaladó csapatok a gát felé vették útjokat, de a zavar és rendetlenség miatt sokan a mocsárokbba vesz-

⁴⁶⁾ Trausch, Chronioon Fuohsio-Lupino-Oltardinum I, k. 69. 1.

tek. Az egyetlen még épen álló szárny, hogy a visszavonulást fedezze, több ízben megtámadá az űző csapatokat, de mindannyiszor visszanyomatott. Erre az egész szétvert sereg a Maros gátjának tartott erélyesen üzelve, folytonosan háborgatva s magát is alig védelmezhetve. Sokan a Marosba vesztek, másokat leöltek, elfogtak.

Báthori a csata színhelyén megkezdte a büntetést. Bartakovics Jánost, Zádorlaci Györgyöt, Barcsai Gáspárt, Szakács Miklóst, Darlóczy Jánost,⁴⁷⁾ Salamon Tamást⁴⁸⁾ helyben felakasztatta, s rögtön kihirdető, hogy az elfoglalt zsákmányt mindenki beszolgáltassa. Maga Békés néhány magyar és erdélyi főrral a Nagy Szamos mellett Bethlen várába és alig fél órai pihenés után, folytonosan utazva Szathmárba menekült. Vele voltak Csáki Pál, Bornemisza Boldizsár, Károlyi László, Alárd Ferencz, a két Kendi, a két Kadák, Andrási Péter, Apor Miklós, Szentmihályfalvi Péter s mások számosán. De fogságba is sokan estek a főurak közül.⁴⁹⁾

Tizenöt nappal a diadal után a rendek Koloszvárt összeültek. Báthori e forradalom történetét főemberei által s írásban bőségesen előadta. A rendek először is hálát adtak istennek a dolog szerencsés kimeneteléért, azután a fejedelemnek köszönték meg, hogy megmaradásukra »ilyen vigyázatot« tett. »Ezt is megértettük — folytatják a rendek articulusaikban — a te nagyságod írásából és izenetiből, hogy te nagyságod e féle gonosz embereknek és hozzá tartozóknak büntetése felől való delibera-

⁴⁷⁾ Bethlen II. 318. 1.

⁴⁸⁾ Kulcsár-féle krónika. 36. 1.

⁴⁹⁾ Bethlen II. 319. s köv.

tiót és suffragiumot kíván te nagyságod. Megemlékezvén azért a régi mondásról: hogy heába írtak volna a törvények, ha executionak nem demandáltatnának — ebben is méltónak ítéljük a te nagyságod kívánságát és parancsolatját. Miért hogy penig szokott természeti és kegyelmessége szerint te nagyságod, mint régi, igaz úr nemzet, ilyen nyilván való dologban is törvény processusa szerint akarja ez dolgot eligazítani, noha mind Isten, és mind az dolog más utat és módot és tehetséget is mutatott volna te nagyságodnak elibe: ez nagyságodnak kegyelmességiért te nagyságodnak bálákat adunk, könyörögvén, hogy ezen propositumot tartsa meg te nagyságod végig mind ezben mind egyéb dolgaiban.«⁵⁰⁾ Alább ugyancsakjez ügyben így nyilatkoznak: »a nagyságod méltó kívánsága és parancsolatja szerint ez dolgot élönkbe vevén, az vétkesek ellen törvényt ez generalis gyűlésben nagyságoddal egyetemben mint országgal szolgáltatunk, és ellenök publice pronuncialtunk, kiről sententia levelet is írtunk. Könyörgünk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak hogy az mii sententiánkat mint ilyen nagy dologban, nagyságod helyén hagyja.«

Úgy kívánta Báthori, hogy mialatt a pártütők perét Zsombori László a közvádló, a tábla fiaival az octavalis terminuson ellátja, az ítéletet a rendek szentesítsék. S va-

⁵⁰⁾ Erdélyorsz. Történetei Tára I. 142. s köv. 1. — Természetesen az octavalis terminus s országgyűlés kapcsolatban voltak egymással. Lásd Approbatae Constitutiones II. r. VII. tit. 1 s köv. Art., mely az 1573-iki törvényeken alapul, s a sententia-levelet, a Bethlennél II. 340. 1. olvasható szavakat, hol a gyűlés tartása módja világosan meg van jelölve. A sententia eredetije jelenleg az erdélyi múzeumegylet birtokában van.

lóban úr színe változása napján (aug. 6-án) midőn t. i. az országgyűlés bezáratott, Wesselényi Ferencz az ítélőmester könnyek közt olvasá fel a szigorú, de a körülmények által parancsolt ítéletet. A pártütők Békésén kezdve mindnyájan, a foglyok és menekültek, nótán marasztaltalak, az az fő- és jószágvesztésre lőnek ítélve.

Báthori ezúttal példát akart mutatni, s az Ítéletet csaknem teljes szigorával hajtá végre. Aug. 8-án harmadnappal az ítélet kimondása után Pókai János, Kabós Farkas, Bogáthi Gáspár, Barcsai Miklós, Csanádi János, Ősi Miklós, Csányi Miklós s még két főúr Kolozsvárit reggeli 8 órakor lefejeztetett. Ugyanitt 34 székelynek, a mozgalom fejeinek fülét és orrát vágták le, míg 34-et Szamosfalván akasztottak fel. A többi elítéltek fogságban tartattak még egy ideig.

Báthori később ezeket kibocsátatá, a menekülteknek engedélyt adott a visszatérésre; utóbb, mint lengyel király magával Békéssel is kibékült, kiből egyik jelesb álmamféria lett ⁵¹⁾).

⁵¹⁾ Az egykorúak Békésről nagy méltánylattal nyilatkoznak, Bors szerint (Kemény és Kovács) az ártatlan Békés az ő rajta lőtt kárért és gyalázatért akart bosszút állani. Még több méltánylattal szól Gyulafi Lestár. Szerinte »Békés nagy és valóban bajnoki erkölcsökkel ékesült férfiú vala; csudálatos eszű és ékesen szólású, egészen az országglásra termett ember; Petrovich Péter inasa volt, az ő udvarában nevelkedett volt fel kit is mind holtig szolgált.«

AZ 1588-IK ÉVI DECZEMBER 8—23.
MEGGYESEN TARTOTT ORSZÁGGYŰLÉS
TÖRTÉNETE ÉS TÖRVÉNYCZIKKEI.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémiának 1858. oct.
25-én tartott osztály ülésében.

Báthori Kristóf testvére a lengyel király mellett már öt év óta bölcsen és szeretettel kormányozta Erdélyt. De erejének gyöngülése s folytonos betegeskedése inté a család híveit, hogy utódról gondoskodjanak. Míg a király és vajda élnek, könnyű lesz, úgy hívék, a trónkövetkezést a családban biztosítani. Különösen Gálfi János, ez időben már tanácsúr, Kristóf egyetlen fiát, Zsigmondot, kezdte emlegetni. De az atyja nem helyeslé a tervet, nem a lengyel király, kitől e tárgyban külön követség által kértek tanácsot. »Mert, válaszolá ez utóbbi, jajt kiált isten annak az országnak, melynek gyermek fejedelme vagyon.«*) Gálfi most a főurakhoz fordult ajánlatával, melytől ezek nagy részenem is volt idegen. Csakhamar a családfők gondolkodás-módja is változott,hihetőleg azon csapás következtében,mely őket érte: Bocskai Erzsébet, a Kristóf nejeének halála által.

1) L. Gálfi János önéletírását Erdélyország Történetei Tárban. V. ö. Bethlen Farkas II. 444.

Most a vajda 1581. május elsőjére Kolozsvárra országgyűlést hirdetett. Megtört erővel, betegen érkezett a városba: látni lehet, hogy napjai meg vannak számlálva. Épen ezért élénkül sürgette a trónkövetkezés megállapítását. De a korosabb főurak jól emlékeztek még a János Zsigmond gyermekkori uralma alatt kiállott viszontagságokra, s az országgyűlés kitűzött célját, a választást elhalasztani óhajták. Az ellenzék fejei, Apafi Gergely, még Izabella királyasszony korában tanácsúr, és Kendi Ferenc e tervök létesítését egy jól kigondolt okoskodás által akarták elérni, melynek lényegét Gyulaffi Lestár*) fentartá. »Ne adja isten, hogy ők fejedelmük életében fejedelmet választszanak magoknak, hanem sokáig éltesse isten ő nagyságát. A mikor a lenne, kit isten eltávoztasson, hogy ő nagysága megszűnnék élni e világon, akkor gondja léssen az országnak, kit emeljenek fel arra a méltóságra.«

Azonban Gálfinak sikerült Kendi Ferenczet is megnyerni, s most a vajda elérkezettnek hitte az időt, hogy a viták bezárásával a kérdést szavazatra bocsássa. Csak az egy Apafi Gergely mondott ellent. Nem látott garautiát egy gyermekben, a kihez kötött remények annyiszor csalók, bal sejtelmektől kínozva megjósolá, hogy e választás legbuzgóbb barátai fogják azt leginkább megbánni. Véleménye nem talált viszhangra. A vajda és a király iránti tekintet minden szózatot elnémított, s midőn május 10-én az Articulusokat felterjesztek, a 2-ik, Zsigmondot jelölte ki utódául: »Mínthogy, mondja az, ennekelőtte való időkből nagyságodra és nagyságod nemzetségére néztünk, most

*) Kulesár kiad. Krónika 46.-lapján.

is másová sem országunk kívül sem köztünk nem nézünk, hanem látván nagyságod egyetlen kis fiacskája Báthory Zsigmond urunkat, kinek indolesiben gyermeki ideje az mennyire szenved, nyilván tapasztaljuk futuram amieitiam et majorum virtutem választjuk három nemzetül, magyarországbeli ide tartozó atyánkfiaival öszve nagyságod successorának az hazánknak vajdájának, fejedelmének.«

A vajda visszatért Fehérvárra, s még azon hó 27-kén szombaton 51 éves korában meghalt. Zsigmondot a szultán athnaméja még azon évben fejdelemmé erősíté.

István királyt ez idők alatt a muszkákkal folytatott háború foglalkodtatta, mialatt a gyermek fejdelem helyett a kormányzást a tanácsurak s különösen a véghagyományilag kinevezett Csáki Dénes, Bocskai István, Kovachóczy korlátnok és Kendi Sándor intézték. E bizottmány csakhamar elégtelennek mutatta magát, s a szeretett Erdély iránt mélyen érdeklett uralkodó 1583-ban mart. 6-kán kelt leiratában a közügyek vezetését három tanácsúira: Kendi Sándor, Kvasóczy Farkas korlátnok és Zsombori Lászlóra bizta. Mindnyájok szavazata egyenlő jogerővel bír, de a határozatot Kendi Sándor mondja ki. Gyűléseit Fehérvárit tartják a fejedelmi palotában, s azon a tanácsurak jelen lehetnek és véleményt is nyilváníthatnak a nélkül, hogy szavazattal bírnának. Ugyan e leirat Sigér Jánost kincstárnokká, Gálfit pedig főudvarmesterré nevezte ki, ez utóbbira bízván a fejdelem erkölcsére való felügyeletet, de a legfontosabb erősségek kapitányainak kinevezését magának a királynak tartá fen. A három tagú vá-

lasztmány hivatalos működését még azon hó 28-án megkezdő*).

Uralkodása csak 1585-ig tartott. »Ezek, mondja Gálfi, nem úgy viselték magokat, mint az bölcs lengyel király rendelete vala; elhivék magokat csak az magok hasznát keresvén*.)» Epen ezért az ország rendei még a megelőzőt évben Apafi Istvánt, Kornis Farkast és Literáti Istvánt, mint követeket, István királyhoz küldők oly kérelemmel, hogy a kormányzást csak egyetlen emberre bízva. Ennek folytán ama fontos hivatalt Géczi Jánosra ruházta, kit az 1585. áprilisi országgyűlés be is igtatott. De a lengyel királynak 1586-ban bekövetkezett halála e részben új változást tett kilátásba.

Zsigmondnak nevelését atyja Leleszi János jezsuitára bízta. E szerzet már 1579-ben befészkelte magát Erdélybe, midőn István király Possevin tanácsából tizenkét jezsuitát küldé ez országba, kik Monostoron, Kolosvárt és Fehérvárt gyermekek tanításával foglalkodtak. Ugyanazon országgyűlés, mely Zsigmondot fejdelemmé tette, utólagosan beléegyezett ebbe, oly kikötéssel, hogy »ő nagysága ez nevezett helyeken megelégedvén újabb helyekre vagy városokra vagy falukra akárhol ez országba eféle tanítókat se erővel, se fenytékkal ne szállítson, ne plántáljon.«

E föltétel nem tartaték meg. Nemcsak vagyoniilag terjeszkedett e szerzet, egész faluk birtokát szerezvén

*) Bethlen Farkas II. 464. közli e leiratot. V. ö. Gyulafival Kulcsárnál 51. l.

**) V. ö. Bethlen Farkas II. 479.

meg¹⁾, hanem a gyöngye és erély nélküli Géczi mellett az ifjú fejedelem személyét is hatalmukba kerítették, kire különösen Cariglia Alfonz gyakorolt nagy befolyást.²⁾ Olaszokkal tölték meg udvarát, egész csapat jezsuitát hívtak az országba. »Zeneszketet, énekeseket tartottak, írja Oltard,³⁾ roppant költséggel színi előadásokat rendeztek, mindent elkövettek, a mivel csak az ifjú fejedelem lelkét elfoglalhatták.«

Mind ez tűrhetetlennek tetszett az ország rendei előtt. Aggódtak a jövőért, hogy utoljára is hová fog vezetni, féltették a török frigyét, melynek felbontására épen nem voltak alkalmasok az idők. Enyeden oct. 29-én ⁴⁾ ez okból részgyűlést (com. partialia) tartottak, melyen élénkül sürgették a jezsuiták kitiltását. A tárgy fontosabbnak tetszett, hogy sem akkor eldönthették volna; dec. 8-ára Medgyesre új országgyűlés hirdetteték, akkorra halasztván a vég elhatározást és annyival inkább, mert az öreg Géczi a kormányzóságról lemondani, és a fejedelem az uralkodást átvenni készült. A pártok tehát fegyverkeztek, mert a bekövetkezendő eseményt mindenik fél saját terveinek kivitelére akarta felhasználni.

Ily körülmények közt a jezsuiták jónak látták megelőzni, s ha lehet, elfordítani a vihar kitörését. November 4-én, tehát röviddel az enyedi országgyűlés után a fejedelmi tanácsban s magának a fejedelemnek jelenlétében

¹⁾ Szegedi, Decr. et Vitae Regum Hungariae. 383—4.

²⁾ Somogyi Ambrus II. k. 118.

³⁾ Trausclinál Chronicon I. k. 81. l.

⁴⁾ Oltard ugyanott, de o országgyűlésnek nevezi. Azonban a rendek decz. 10-iki folyamodványa részgyűlésnek említi.

egy erős hangon írt nyilatkozványukat olvasák*) fel. Hivatkoztak ebben a társaság Erdélyben levő atyái históriai jogaikra, s ügyöket magával a kath. vallással azonosítván, hivatkoztak a törvényesen megállapított vallásszabadságra. Ha Erdélyben mindenki tarthat vallásán levő papot udvarában, miért tiltják ezt meg magának a fejedelemnek? S ha neki egyeseket szabadalmi és vallásában védni kötelessége, nem sokkal inkább tartozik-e ezt tenni udvari papjai és tanítóival? De e társaság 9 éven át, mióta e hazában van, semmi botrányra nem adott okot. A fejedelmet isteni félelemben nevelte, az ifjúságot oktatta, híveit vigasztalta. S kitiltásukra semmi ok. Ha van, hozzák fel, s adjanak alkalmat azok megczáfolására. Bálványimádással vádolják őket? magok a vádlók azok s félő, hogy a szentháromság káromlása Erdélyt semmivé teszi. A társaság roppant kiadásokat tett templomok építése s az egyetem felszerelése körüli: de ha távozni kényszerűt etnék, sem vesztené semmit, mert nem múlandó javakat vadász. Hanem a fejedelem jó hírét vesztené el, s könnyelmű és kegyetlennek bélyegezné magát Európa fejedelmei előtt. Végűi tiltakoznak hogy, miután a fejedelmet a király és vajda egyaránt gondjaikba ajánlák, semmi áron sem akarják ily gyöngé korában elhagyni.

Az országgyűlés a kitűzött időben (dec. 8.) megnyílt*)

**) Közölve Lampe Hist. Eccl. 314—8. 1.

*) Az ezután következő dolgoknak fő forrása: AHJB. (Albertus Huet Jud. Eeg.) Medwischer Landtags-Prozess című irománya a Kurz Nachlese-je 2-dik szállítmányában. De nevezetes részleteket s különösen okleveleket tartottak fen Miles, Sieb. Würngengel. 1670. 143—150. Lehmann, História Diplomatién Continuata. 1710. 8—11 Lampe, Hist. Eccl. Ref. 318—328.

Az első napokat a szokásos megnyitási ünnepélyek, előkészületek vették igénybe. Az országgyűlésnek egyik kitűzött, legalább célba vett fő tárgya, a jezsuiták kitiltása csak dec. 11-kén jött szóba. A tárgy fontosságához képest a rendek két felé oszlottak. Néhányan a fejedelmi tanácsosok közül: Báthory István, Ifjú János, Zombori László Géczi Ferencz, Bánfi Farkas, a főispánok s néhány zászlós úr, mint Bocskay István, Báthory Boldizsár, Csáki, a szepesi polgármester, a besztercei bíró a tanácssteremben tartottak ülést, míg a követek, a székely bírák, besztercei, segesvári, medgyesi esküttek megmaradtak rendes állomásukon a templomban. Itt Bánffi Boldizsár, Wesselényi Ferenc, Bornemisza János és Boldizsár, Alárd Ferencz, Yass György, Forró János, Gerendi János, Erdélyi Miklós, a székelyek közül Pernyeszi István, Sigér János voltak az irányadók a gyűlés szellemére, mely a jezsuiták irányában igen ingerült hangot ölte magára. Erős felszólalások történtek különösen a papság részéről, s Hunyadi Demeter az egység hívők s Toronyai Máté a reformáltak püspöke, továbbá a kolosvári és váradí követek is hangosan kiemelték sérelmeiket. A szászok superintendense Ungler Lukács, bár jelen volt, nem nyilatkozott.

Közepette e vitáknak hozta le a korlátnok és Géczi Ferencz a fejedelmi propositiókat, melyek szerint ő nagysága ajánlá a fenálló békében a hadi eszközökre, törvényszerű jog kiszolgáltatásra ügyelettel lenni, kért gondoskodást udvartartására és a nagyváradi várra, a szökevény jobbágyok ügyében újabb terminus kitűzését s mindenek fölött, hogy szükség esetében a nép ne nyomorgatassék, tartaléktökének szervezését, melyhez volna csato-

landó II. János király hagyománya is. Az ország rendel is készen voltak felterjesztésökkel, de azt még nem vették elő, most fontosabb tárgyat óhajtván szőnyegre hozni: a jezsuiták ügyét.

E célból egy folyamodványt készítettek*) benyújtandót a fejedelemnek. »Először azon tanácskoztak, ami isten dicsőségére tartozik; az urnák karjai megrövidültek, fülei bedugultak, mert nincs, ki ítéleteit végrehajtsa. Kérik ő nagyságát, hogy akkép vezesse a dolgokat, a mint istennek kedves lesz s a hazát a fenyegető veszélytől megmenti. Emlékezzék vissza ő nagysága, hogy az enyedi részgyűlésen oct. 29-kén, mások veszélyein okúivá már kérték, hogy a jezsuitákat, mint a-haza ellenségeit, s isten és emberek előtt utálat tárgyait, tiltsa ki. Az égés már közelükben van, s a szomszéd nemzetek sorsa, és a veszély, mely azok letelepülését követi, inti őket. Ő nagysága azt a közelebbi országos ülésre ígérte, s most várják teljesítését. Mivel fontosabb ügyekben a tanácsosok véleményét kell kikérni, reményük, hogy ő nagysága ezt most sem mellőzi, s kik atyja és nagybátyja szolgálatában öszültek meg, parancsára most is készen állanak. Ne tegyen úgy ő nagysága, mint Roboám, Salamon fia, ki elfordult az öregektől s kitől ezért a nép is elfordult. S reményük is, hogy ő nagysága igazságos fejedelemhez illőleg fog határozni, ki a haza békéjét keresi, s nem a viszály magvát hinti el.«

E fölterjesztést a rendek a főurak és tanácsosok gyűlésébe küldték a tanácsházba, felolvasás és hozzájárulásuk kikérése végett. Ott azonban a vélemények elágaztak. A

*) Lampe egész terjedelmében közölte.

tanácsurak nem akarák a fejedelemhez fölterjesztem, mert ennek, mint fiatal és fel nem esküttnek még nincs hatalma vallásügyekben rendezkedni, mire még a kormányzónak sem ad jogot utasítása. De föl kellene, mondák azok kik a lakság (azaz követek, mint abban az időben őket nevezék) véleményét akarák elfogadni, ez egyetlen esetre külön hatalmazni.

Nem tudván ekkép egyező véleményre jutni, a főrendek a tanácsházból a templomba mentek közös gyűlésre, hol köztök hosszas és zajos vita keletkezett. E közben a fejedelem négy jezsuitája a lakságtól kihallgattatást kért, mit megnyervén, Jakab atyja hosszas szónoklatban fejté ki, hogy: »ők magokviseletökkal ez ingerültségre nem adtak okot, s hogy ez országban létezési jogukat és javadalmaikat az elhalt fejedelmektől nyerék, s azokban megoltalmaztatásukat, mint az ország többi kiváltságosai, ők is kérik.« Egyező véleményt e szónoklat sem eszközölhetett, s a rendek 3 órakor, a tárgy folytatását másnapra halasztva, eloszlottak. A nap többi részét mindenik fél pártja növelésére használta. Különösen a szász követeket óhajtotta volna magának a Báthori-párt megnyerni, hogy ekkép elvonva őket a lakságtól, meggyöngítse ezt. A szászok újabb utasításért haza folyamodva, egyik fél mellett sem nyilatkoztak.

Más nap decz. 12-én korán reggel megtiltá ugyan a fejedelem a templom ajtajának tudta nélküli kinyitását, erre azonban már 8 órakor engedélyt adott. A gyűlésben újólag részt vettek a fejedelmi tanácsurak is, és az ország szószólója Bánffy Boldizsár szavazatra következő kérdést tűzött ki: »Fel kell-e a jezsuiták kiűzése ügyében készített

kérelmet terjeszteni ő nagysága elibe, vagy nem?» Néhányan a tanácsosok közül nemmel szavaztak, s Bátliori István az ország színe előtt protestációt nyújt be. Azonban a követek egyező akarattal s a főurak nagy része a kérvény fölterjesztését sürgette. Mintegy 20 tagból álló követséget, ezek közt Szentgyeyi Deák Gergely közügyigazgatót, Sigér Jánost, Pernyeszi Istvánt, Forró Jánost, Bodon Balázst, Huet Albertet stb. nevezők ki a kérvény benyújtására, mi még azon nap 11 órakor meg is történt.

A fejedelem szállásán ülve fogadta a követeket, jobbjára mellett Kendi Sándor és Kovašóczy Farkas, baljánál Báthori Boldizsár, Gálfi János és Deák Péter aludvarmester állott. A köretek a fen kivonatilag közlött folyamodványt felolvastván távoztak, mire bárom, addig a kályha mellett állott jezsuita lépett elő, s egy padon, melyet két bejáró hozott elő, helyet foglalván, felolvasták óvásukat, s kérelmüket pártfogolásért. Ezalatt a lakság a templomban maradt, mígnem Deák Péter 12 óra után tudatta a rendekkel a fejedelem nevében, hogy ő nagysága megfontolandja tanácsosaival a dolgot s választát más nap adja ki.«

S e választ decz. 13-án korán reggel a rendekkel közölte is Gálfi János és a korlátnok. »Megnézte ő nagysága a folyamodványt, s úgy találta, hogy az nem időszerű, a propositiótól eltérő, melynél fontosabbak az ország jelenlegi állapotára tartozó dolgok is vannak. A jezsuitákat¹ Báthori István király ő felsége küldte az országba s atyja Kristóf vajda őket, mint gyermekek nevelőit, kiváltságokkal látta el, ezenkívül 1581-ben az ország is befogadta őket; inti tehát ő nagysága a rendeket, hogy a jezsuiták ügyét máskorra halasztva most foglalkozzanak a közdolgok-

kai.» E fejedelmi üzenetre az országgyűlés szószólója válaszolt: »Megértette a lakság ő nagysága akaratát, jelentsek meg a követ urak ő nagyságának szolgálatra készségeket, s liogy ők egymás közt tanácskozandnak s kérelmüket viszont ő nagysága elibe fogják terjeszteni.« A követek ezzel távoztak. Az országgyűlés most tanakodott a tovább teendőik felett, s megegyezett, bogy kérelme sürgetésétől ne álljon el. E célból egy 25 tagból álló bizottmányt nevezett ki a három nemzetből, mely a tanácsházba menvén, készítsen egy ő nagysága elibe terjesztendő újabb és kimerítőbb folyamodványt. A választmány összeült, s fölterjesztésével más nap reggel készen volt.

Decz. 14-kén felolvasták azt az országgyűlés előtt. »Megértettük, irák ebben, nagyságod akaratját s mivel látjuk, bogy a haza és nemesség szabadsága meg van támadva, kénytelenek vagyunk némely dolgokat nagyságod elibe terjeszteni. Kiváltsága volt ez országnak eleitől fogva, hogy uralkodóit szabadon, megszorítás nélkül választható, kik az ország megegyezése nélkül semmi állandót sem hozhattak létre, míg a rendeknek az intézményeken változtatni mindig joguk volt. E jogot ők minden időben féltékenyül védelmezők. Az országnak tehát most is szabad a jezsuitákat illető határozatot módosítani s annnyival inkább, mert e szerzet tudta nélkül hozatott az országba s ellenére annak, hogy Izabella királyné korában a kath. vallás minden szerzeteivel, rendéivel együtt kitiltatott. Már az 1585-iki országgyűlés is kimondá, hogy a vallás ügyében az eddigi rend megtartassék, s mi annnyival inkább óhajtjuk módosítani azt, mi a jezsuitákról föltételeesen határozatok, mert ezek épen nem tartották magokat

illő határok közt. Tisztöket, a nevelést, túllépve vallásukat erőszakkal terjesztek utcán, templomokban, processiók által oly helyeken is, hol ez nekik meg volt tiltva. Váradon elfoglalták a reformáltak templomát; s a keresztnék fegyveres kézzel való körülhordozása által csaknem nyilvános mozgalomra adtak okot. Kozmásan a papra rohantak, kikergették lakából, könyveit széttépték. A Székelyföldet, Vásárhely és Káránsebes környékét bebarangolták senkitől sem hivatva oda, nem nevelés, hanem vallásuk terjesztése végett. Egy 1556-ki törvény arról is intézkedett, hogy püspöki, káptalani s egyházi javadalmak annak, kitől elvették, vissza nem adhatók. Ebből mindenki láthatja, hogy a nekik tett adományozások mennyire érvénytelenek. Es ők mégis nemcsak Monostort foglalták el, hanem Szentmihálykövét is a körüle fekvő falvakkal, s a fiscusnak a váradi kerületben fekvő javait. Sőt Törökországba s a havasalföldi tartományokba is berontottak, mi még nagy veszélyeknek lehet okozója. Példát vehetünk a szomszéd népektől, mert a hova csak betették a lábokat, mindjárt veszélyt húzták magok után. Példa a franciaországi háború, hol vérrokon fejedelmeket ingereltek egymás ellen, a portugali király (Sebestyén), kit a mórokkal frigy felbontására bírtak s ki ezért életével lakolt. Azt pedig saját szeminkkel láttuk, hogy a jezsuiták nemcsak hivatalból, hanem minden időben nagyságod körül vannak; ha ellenük szólunk, ezt úgy állítják elő, mintha felségsértés volna, nagyságod személyét tőlünk elfordítják, s mi miattok nem vagyunk bátorságban. Hiszen Rómában egy szónoklatban el is árulák szándékjokat: meg akarnak fosztani nevelés színe alatt gyermekeinktől s azzal mintegy hálóba keríteni.

ilyen ellenünk intézett várak a kolosvári seminarium, melynek tanítványait már nyilvános fegyverfogásra ingerelték, valamint Krakóban kath. tanulók kálvinista növendékekre gyűjtöttak egy házat. Egy ízben, midőn a pápaság uralkodott Erdélyben, a birtokok jelentékeny része egyházivá vált, most is hasonlótól tarthatunk, midőn az ifjúságot esküvel magokhoz csatolják, azoknak javait magoknak megszerzik, s az országot kimerítik, míg mi, kik két hatalmas fejedelem közt egyiket haddal, másikat ajándékkal kényszerítettév elfordítani, majd egyikre sem leszünk képesek. Sokat elhallgatunk, mert nem tartozik ránk, hogyan rantanak 12 forintot olyan hívőkön, ki böjtnapon húst evett. Tekintélyes urak panaszkodnak vallásuk elnyomásáért, mi viszont nem tűrhetjük, hogy külön universitást képezzenek, mikor törvényeink vannak, hogy töredék soha, csak az ország jelentékeny része lehet Universitas. Ezenkívül a lelkiismeret szabadságának megsértéséért nem panaszkodhatnak. Nagyságod int bennünket, hogy köz dolgokkal foglalkozzunk. De nagyságod emlékezhetik, hogy 1586-ban s máskor is mennyire sürgettük ez ügyet. Most az ország ügyeiben összehívatván, őseink példájára azt akarjuk mindenek előtt eldönteni, mi isten dicsőségére tartozik. Kérjük nagyságodat, tartsa a lengyel király ő felsége példáját szem előtt, ki midőn fejedelemmé lett, bár katolikus volt, misézöket nem bocsáta az országba, hanem a tisztított vallás papját (Károlyi Pétert) nyilvánosan hallgatta, mutassa ki jó indulatját kérelmünk teljesítése által, hogy lelkiismeretünk megnyughassék. Mert az a mi célunk, hogy lelkiismeret sértése nélkül védjük ha-

zánk szabadságait, s fordítsuk el a fenyegető veszélyeket *).«

E folyamodvány megnyerte a lakság tetszését. A fejedelem elibe terjesztés végett újólág egy követséget választának, melynek vezetője és szónoka Gerendi János volt. A követség délben visszatért a fejedelemtől s jelentést tett, hogy ő nagysága majd megkérdi tanácsosait s a szerint válaszoland. A lakság a dolog fontosságához képest, válasz nyérése előtt nem akart eloszlani, mely csak 3 óra után érkezett meg, midőn Deák Péter tudatta a rendekkel, hogy ő nagysága azt csak más nap fogja kiadni.

A rendek ekkor (decz. 15.) korán összeültek s kilencz óráig váraoztak, midőn a korlátnok Bocskai Istvánnal elhozta a választ: »Mivel a rendek oly sürgetőleg kérik a jezsuiták elűzését, kiknek terjeszkedésétől tartanak, ő nagysága hajlandó őket Fehérvár, Miháلكő, Nagyvárad és Kolosvárról eltávolítani, s egy helyen Monostoron telepíteni le. Legyenek a rendek e végzéssel megelégedve, s e tárgyban többé ne keressék meg ő nagyságát, hanem térjenek más szükséges dolgokra, nehogy az idővesztésből az országnak valami kára származzék.«

»Megértettük a választ, felelié az országgyűlés szószólója, a lakság majd fog tanácskozni s határozatát fogja ő nagyságával tudatni.« E válasz készítésével Gerendi Jánost bízták meg, ki azt még ott a gyűlésben megírja: »Köszönik ő nagysága kegyességét, hogy a nevezett he-

*) Lehmann és Lampe latin, Miles német nyelven csaknem teljesen egyezőleg közlik e folyamodványt. Csak egyes szavakban térnek el. Legcorrektebb a Lehmanné.

lyeket meg akarja a jezsuitáktól tisztítani. De épen oly kevésbé nyughatnak meg abban, hogy azok egy helyben legyenek, mert onnan is kiterjeszkedhetnek s az országot veszélybe dönthetik, és abban nem is látnak biztosságot,. Kéri ő nagyságát, vizsgálja meg bővebben kifejtett okai-
kat a rend biztosítása s lelkiismeretük megnyughatása vé-
gett. Ők ezért hűséggel fognak adózni, de míg az ügy el-
döntve nem lesz, máshoz nem nyúlhatnak.« E fölterjesztést
még azon dél előtt Wass György vezetése alatt egy követ-
ség mutatta be a fejedelemnek, kitől azon választ nyeré,
hogy »tanácsosaival közleni s választát a laksággal tudatni
fogja.« S valóban, a tanácsot összehívta Zsigmond, s még
azokat is, kik a templomban az országgal szavaztak, mint
Ifjú Jánost, Bánffy Farkast, Bethlen Farkast és Géczi Fe-
renczet. Ezek gyűlése hosszan tartott; 3 órakor izenék meg
a válaszra váró rendeknek: »Csak legyenek türelemmel,
mert ő nagysága utolsó Ítéletét holnap reggel előtt nem
közölheti.« S valóban, a rendeknek e kitartása megdöb-
benthető Zsigmondot és tanácsosait. Nyilvános megtaga-
dása volt ez a fejedelem nagykorúsításáuk addig, míg az
ország óhajtását nem teljesíti. S midőn a tanácsülés bevé-
geztével is még mindig habozott a fejedelem az ezektől is
ajánlott lépésre, az öreg kormányzó figyelmezteté: »Ne
húzzon ujjat az országgal, mert ez könnyebben talál ma-
gának uralkodót, mint ő országot.«*)

Az ígért nap (decz. 16.) reggelén 9 órakor a feje-
delmi választ meghozák a templomba Kovasóczy Farkas
koraltnok és Géczi Ferencz: »Megforgattuk elménkben,

*) Oltard Trauschnál 82-ik l.

hogy Erdélynek megerősített fejedelmei vagyunk, s ezért hiszszük, hogy tegnapi válaszungat örömmel fogadtátok s megnyugodtatok abban, mi nekem és tanácsosaimnak legjobbnak tetszett, megemlékezvén azon felől, hogy kiknek akaratóból s indítóására jöttek a jezsuiták Erdélybe? a feleséges lengyel királyéból tudniillik s boldog emlékezetű atyáméból, kiknek tekintélyét ti bizonynyal fogjátok méltányolni. E mellett nagy fontosságú lehet előttetek azon körülmény is, hogy a jezsuiták engem, mintegy anyám öléből kiragadva, becsületesen növeltek fel, nagy szorgalommal s előmenetelemre tanítottak a szép mesterségekre, a bölcsészet szabályaira, ítélni és szónokolni, magamat a philosophiai szabályokhoz alkalmazni saját javunk s az ország hasznára. Midőn e dolgokat eszembe forгатom, úgy tetszik nekem, hogy nemcsak nem szabad őket oldalom mellől eltávolítani, sőt inkább hálával tartozom nekik, mint életem védelmezőinek, megtartóinak, mint tanácsadóimnak. De midőn látom, hogy e dologban csaknem az egész ország megnyugodott, mely méltóságomhoz illetlen ugyan, mindazáltal meggyőződévén jó akaratótokról mind azokban, mi óhajtásaim teljesítését, előmeneteletem s az ország boldogulását nézi, és a haza szükségeire megkívántató adónak nagy készségei megszavazását illeti, nem tagadhatam meg, hogy kívánságtok szerint ne válaszoljak, s jogomról lemondván, ki ne mondjam, hogy a jezsuiták összesen és egyenként egész országomból, úgy Erdélyben mint a magyarországi részeken 25 nap lefolyása alatt tartoznak örökre eltávozni.«*) E válasz felolvasását szűnni nem

*) Lampe, Miles, Lehmann fordítmányainak összetevése nyomán.

akaró éljen, éljen, éljen a fejedelem! s kardcsörgetés követte.

A fejedelmi követség távozása után a rendek Gerendi János vezénylete alatt a károm nemzet előkelői között egy 24 tagú választmányt neveztek ki, s írásba foglalt köszönet s hálálkodással a fejedelemhez küldék. E követségnek Kendi Sándor felelt Zsigmond nevében: »Hajlandó ő nagysága a rendek óhajtását s kérelmeit minden időben teljesíteni, s e czélből arany- és ezüstjét sem fogja kímélni, mint az ország atyja, mert mi más volna egy jó fejedelem?« Midőn ezek a válaszszal visszatértek, a reformált és egység hívő püspökök állották fel s köszönetét mondták: istennek jótéteményeiért a fejedelemnek kegyelmes határozatáért, a rendeknek buzgalmuk és kitartásukért, mit e fontos ügyre fordítottak, s mindnyájokra mennyei áldást kívántak. E szónoklatok végeztével Bánffi Boldizsár, az ország szószólója figyelmeztető a rendeket, hogy a kinek sérelmei, vagy valamely szüksége ügyében kérelme volna, azt írásba foglalva más nap reggel mutassa be, hogy mindnyája együtt küldessék a fejedelemhez.

Decz. 17-én reggel a rendek a templomban összeülvén, tudatták az ország szószólója Bánffi Boldizsárral, mint a gyűlés elnökével, hogy Géczi János kormányzó Személyesen jön a templomba, s ez 12 tagú követséget: Bocskai Istvánt, Wesselényi Eerenczet, Pernyeszi Istvánt, Bornemisza Jánost, Sigér Jánost, Kálnoki Bálintot, Forró Jánost, két székelyt, továbbá a szeheni és besztercei királybirákat elibe küldé fogadására, kik szállása kapujában várták meg őt. A kormányzó, bár gyöngé és beteg volt, keményen ült magas barna török lován, barna czobolymentében, darútollas

czoboly kalapban, kísérve basoning lóháton: Bánffi Far-
kas, Ifjú János és Gyulai Páltól. A templomba érkezve, a
kormányzó parancsára Gyulai harsány hangon felolvasó
az utasítást, melyet kinevezésekor a lengyel király adott
neki.

Most Géczi egy nagyfontosságú indítványt terjesztett
a rendek elébe: Kristóf vajda halálakor Zsigmond ő nagy-
sága még csak 8 éves volt. Fejedelemmé választása óta
nevében különböző helyettségűek uralkodtak, mígnem ő
felsége a lengyel király őt, az ő akaratja ellen ruházta
fel e hivatallal, melyet ő, habár külföldi és nem is deákos
ember, a tanácsurak segítségével akkép folytatott, hogy az
országnak nem volt kárára, sőt az igazságot urnák és pór-
nak egyaránt kiszolgáltatták. Azt nem tagadja, hogy né-
mely oly kívánságot, mely sem az ország, sem a fejedelem
tekintélyével nem volt megegyeztethető, visszautasított.
Ezért némelyek neheztelnek rá, sőt nyilván ásítoznak hi-
vatalára s ez esetre már a tanács tudta nélkül hivatalokat
is osztogattak. Ő tudja hivatalának korlátait, s az igazga-
tást sem fogja könnyelműen lerázni. A lakság tehát két
dolgot fontoljon meg: meg tudna-e ő nagysága a nehéz
időknek felelni s jó volna-e az önálló kormányzást ő nagy-
sága kezeibe bocsátani? Csak egy közönséges nemes is
halálakor gyámot rendel kiskorú örököseinek, nehogy a
jóság elprédáltassék. A lakság is gondoskodjék ily gyám-
ságról, mely mind ő nagyságának kényelmes, mind az or-
szágnak hasznos és a kormányzó által is elfogadható le-
gyen. Ilyenhez ő is szívesen hozzájárul, de addig a kor-
mányzást kezeiből nem bocsátja ki. Beszédje végeztével
távozott, a rendek által a templom ajtajáig kísértetve. De

a tárgy fontosságához képest s előkészületek végett ez napra ezek is felfüggeszték a gyűlést.

E tárgy felett két nap (decz. 18 és 19.) s mindig kora reggeltől esti 4 óráig tartott a tanácskozás. A rendek ekkor is kétfelé oszlottak, a tanácsházban a tóurak, a templomban a lakság. Sőt első nap egy ízben a fejedelmi tanácsurak néhány tanácsúrral külön váltak, mígnem véleményeiknek egymással gyakori közlése által s többszörös követváltás után egyező véleményre jutottak. »A kormányzó beteg és elgyöngült lévén, nyugalomra van szüksége. Ily körülmények közt, hogy az ország fenmaradása biztosíttassák, szükség ő nagyságát esküvel lekötelezni az ország kiváltságai és szabadalmi fentartására, mint absolutus princeps-et a levelek aláírására felhatalmazván. Mivel a fejedelem tanácsosok nélkül nem lehet, Báthory Boldizsár, Gálfi János és Kvasóczy Farkas ily minőségben mellé rendeltetnek. De a portai s követség! ügyekre ő nagysága tetszése szerint többet-kevesebbet tartson mindig maga mellett a tizenkét tanács úr közül. Azonban azon tanácsurak is, kik nincsenek ő nagysága személye körül, amazokkal hasonló reputációval bírjanak, kik az udvarban laknak. A kormányzói cím fölöslegessé vált ugyan, de a kormányzó irányában hasznos szolgálataiért hálára lévén az ország kötelezve, akarja, hogy a tanácsban ő legyen az első s Generalis Regni Capitaneus címet viseljen. Mivel a pénztár is szorgos felügyeletet kíván, azt nem kincstárnokra, hanem csak egy perceptorra bízzák, ki mellett két exactor legyen, kik a nyugtatványokat kiállítják, s a kamara és sóbánya jövedelemre is felügyelnek, de mindent a fejedelmi tanács tudtával tesznek.

E határozatot egy 29 tagból álló követség, köztük Bornemisza János, Forró János, Sigér János, Kálnoki Bálint, Haller Gábor, vitte a kormányzóhoz, ki azt, míg nem Gerendi János olvasta, állva hallgatta s ekkép is nyilvánítá köszönetét és óhajtását, hogy a még nagyon is ifjú fejedelem körében legyen egy, ki erkölcsére ügyeljen.

A kormányzó ez ajánlatát decz. 20-kán a fejedelmi tanács az országtanáccsal fontolóra vette, s e részben is óhajtása a rendekével találkozáván, megegyeztek, hogy az udvarmester legyen mindig a fejedelem közelében s ügyeljen föl tetteire. Most egy követség a kormányzónak hozzájárulását kérte ki, míg egy más, 23 tagból álló, a fejedelemhez küldetett, hol ezek nevében Báthory István vitte a szót. »Miután ő nagysága még gyöngé korában választott fejedelemmé, s azóta az országot hűséggel és szeretettel szolgálta, az ország három rendei a magyarországi atyafiakkal elhatározzák, hogy ő nagysága absolutus princeps legyen, s ezért eskügyék meg az ország szabadságai és kiváltságai megtartására, fegyveres kézzel védelmére, miért is az ország neki hűségét s vérével és javával szolgálatát ajánlja, kérvén istent, hogy uralkodása hosszan tartó és boldogító legyen — nemcsak az ország, hanem az egész keresztényiségre nézve. Készüljön tehát ő nagysága a régi fejedelmek módja és írása szerint megeskünni, valamint erre az ország is készül.« A fejedelem nevében Kendi Sándor felelt: »Istennek hálát adván, kitől jön minden uralkodás, biztosítá az országot az uralkodó nevében annak kegyelmességéről s jóakarataról, s hogy kész az országot minden időben vérével, vagyonával védelmezni. Mostan pedig készül az eskületételhez s mint Salamon fiatalságában

uralkodásához istentől erőt és bölcseséget kér.« E választ először a tanácsházba s az itteniekkel egyesülten a templomba vitték meg. hol azalatt a kérelmeket gyűjtők össze, s küldték a fejedelemhez, és azután néhány törvényczikket olvastak fel.

Decz. 21-én délelőtt és délután is folyt a gyűlés. A fejedelemválasztó törvényczikket föl terjesztők, s vitatkoznak, hogy az uralkodó jövendő czime »vajda«-e vagy »feledelem« legyen. A következő nap vasárnap lévén, az ország rendei istenitisztelet végeztével gyűltek a templomba, hol a fejedelemtől a törvényczikkek visszaküldését várták, melyek némi módosítási ajánlatokkal érkeztek vissza. Az erre tett észrevételeket Forró János vitte vissza a fejedelemhez. Ezután a kormányzótól két kérelmet terjesztettek elő: hogy miután Gyalút a boldogult király neki 32,000 forintért inscribálta oly módon, hogy ő, ha gyermekei nem lesznek, másokra ruházhassa, kéri az országot kieszközölni a fejedelemnél, hogy ő ezt más három barátjának adományozhassa, továbbá azt is kéri kieszközöltem, hogy a jezsuitáktól elvett Tótlak és Kérrel Sibiric Péter ajándékoztassék meg. A lakság az első kérelemhez szívesen, az utóbbihoz csak nehezen jár ült. Ennek végeztével a czim fölött megkezdett vitákat folytatták. Egy rész óhajtá, hogy fejedelemnek czimezze magát, mert a vajdát még régebben a királyok nevezték ki, az ispányság pedig hivatalt jelent. De vélekedtek többen, Zsigmondnak atyja s nagybátyja is csak vajda volt. Aztán, kérdés, megadják-e a külhatalmak s mindenek fölött nem fogja-e a török ellenzeni? Ez utóbbi okok döntöttek, a rendek már dél lévén eloszlottak. Délután 3 órakor újra összeültek. Géczi Ferencz s a korlátnok

lehozták az elkészült törvénycikkeket s az esküformát, melyek helyben hagyatván, leíratásuk s megpecsételtetésök elrendeltetett. Az elkészült ugyan, de más nap (decz. 23.) reggel is tettek az összegyűlt rendek rajta némi módosításokat, mígnem következő alakban a rendeknek bemutatott s azoktól helybenhagyott:

»Én Báthory Zsigmond Erdélyországnak választott fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyeknek ispánja stb. esküszöm az élő Istenre, atyára, fiúra és szentlélek Istenre, és teljes szent háromságra, hogy a megmondott birodalomban és országban lévő nagyságos urakat, nemeseket, székelyeket, kerített városokat és mezővárosokat és in genere minden nemzetségeket, rendeket és státusokat religiójokban, fejedelemségre való libera electiójokban, suffragiumoknak és voxoknak pronuntiációjokban, szabadságokban, törvényekben és approbata consvetudójokban megtartok: szexit András király decretumát és Magyarország kiírt decretumát és előttem való fejedelmeknek donációit, inscriptiót, privilégiumait, anuentiáit, assecurációit és consensusit salvo jure alieno s a mostani Medgyesen végzett articulusokat, azelőtt valókat, mostaniakat és azután valókat in quantum per contrarias constitutiones nem cassáltattak, vei in posterum nem kassáitának, erejiben tartok és mással is megtartatok, a dekrétum és articulusok tartása szerint mindenkinek személyválogatás nélkül, az én tehetségem szerint igaz törvényt szolgáltatok, és méltó executiókat tétetek: senkit sem személyekben, sem jószágokban, sem marhájokban törvény nélkül meg nem bántok, mással sem bántatok, mással sem engedek bántatni és semmi újítást ez országnak szokása és régi

szabadsága ellen be nem hozok, sőt mindeniket, valamit a szegény hazának és minden benne valóknak közönséges javára, hasznára és törvény szerint való szabadságára mivelhetek, az én erőm szerint azon leszek; Isten engem úgy segítjen.«

»Nos Sigismundus Báthory de Somlyó, Yajvoda Transilvaniae et Sicularum Comes etc. Memoriae commendanius tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod Spectabiles ac Magnifici Domini Nobiles ceterique Status, et Ordines trium Nationum Begni Nostri Transilvaniae, et Partium Begni Hungáriáé, ditioni nostrae subditarum, in Generalibus eorum Comitibus ad Dominicam proximam post festum Sancti Nicolai Episcopi, hoc est: octavum diem mensis Decembris proxime elapsam, anno 1588 in Civitate nostra Medgyes ex edicto nostro celebratis cogregati, exhibuerunt Nobis, et praesentaverunt infrascriptos Articulos in eisdem Comitibus paribus ipsorum votis. et unanimi consensu conclusos. Supplicantes Nobis humillime: ut Nos universos, et singulos, omniaque et singula in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes nostrum consensum illis praebentes benevole acceptare approbare et confirmare et tam nos ipsi observare, quam per alios observari facéré dignemur. — Quorum quidem Articulorum tenor talis est:

Articuli Minorum Begnicularum trium Nationum Begni Transilvaniae, et partium Begni Hungáriáé, ditioni nostrae subjectarum, in Generalibus eorum Comitibus ad diem Dominicam proximam post festum Sancti Nicolai Episcopi proxime elapsam, hoc est: octavam diem mensis

Decenbris Anni 1588. in Civitate Medgyes celebratis conclusi:

Nagy hálaadással tartozunk kegyelmes urunk, fejedelmünk a mi kegyelmes istenünknek nem csak azért, hogy nekünk nemzetségünk közül és nem idegen nemzetet adott előttünk járónak, hanem azért is, hogy elvevén előlünk a mi boldog emlékezetű kegyelmes fejedelmünket, te nagyságodat menten helyébe adá, és noha ő felsége nagyságodat szinte akkor tencra aetasban mutatta vala, de azon kegyelmességéből ilyen gyenge állapotban is te nagyságod árnyéka alatt ez óráig nagy békével, nagy csendességben megtartott országúi mind fejenként, ennyi sok hatalmas gonoszakaróink ellen, és az mai napot adta urunknak, melyen te nagyságodnak magától való kegyelmes gondviselését láthassuk, és élvezhessük rajtunk, mely nagyságod gondviselése és *Impériuma et faustum et felix sit non modo Nobis, séd et universo Cliristiano orbi*, nagy szívvel óhajtjuk »a Eege illó, *Kegnum qui stabilit, et transient Regna*« és e mellett *communibus votis, et felicibus auspiciis* végeztük ezt elsőben: hogy te nagyságod régi fejedelmeknek módja és Írása szerint solemniter in publico loco megesküdjék az mi szabadságainknak és régi királyoktól adatott törvényeknek és a mostani gyűlésben való végzéseinknek épen való megtartására, kinek utána nagyságod azon módal és tehetséggel, autoritással és hatalommal praesit, melylyel te nagyságod előtt való *beatae memoriae* fejedelnek.

Miért pedig, hogy az elmúlt esztendőkbén te nagyságodnak és országának gubernátor vala gondviselésére, látván ő kegyelmének sok időtől fogva való betegeskedé-

set naponként, és hogy az úr isten nagyságodat is mind idejében mind egyéb áldásával megnövelte, gubernátor uramot kívánsága szerint a gubernátorságból megszabadítjuk, és ezután, liogy te nagyságod körül supremus consiláriusnak hivatassék és a mellett Generális Regni Capitaneusnak, kinek azért jurisdictiója csak háborúidőben közönséges értelemből reserváltassék, végeztük és statuáltuk.

Te nagyságod mellett pedig szükségesnek ítéljük az dicséretes fejedelmeknek példájok szerint, kik etiam adulti et maturi ezt követték, valakik et sapienter et suorum commodo praefuerunt imperiis, hogy jámbor istenfélő tanácsi urakat főfő népeket tartson szüntelen mellette, kik azelőtt való fejedelmek idejétől fogva az országnak dolgait vezették. tudták és moderálták, kiknek jó egyenes egyaránt való értelmekből kövesse azokat nagyságod, valamelyelc először az úr istennek tisztességére, azután pedig közönséges hazánknak javára, és az igazságnak szolgáltatására nézendők és illendők volnának.

E mellé megértettük kegyelmes urunk és természet szerint való fejedelmünk e mostani generalis gyűlésen, melyet te nagyságod a mi gyakorta való instantiánkra celebráltatott, közünkbe beküldött propositióit, kikben mint-hogy világosan látjuk, minemű nagy szeretettel való gondviseléssel és hazánkra való szorgalmatossággal legyen nagyságod; illendő hálákat adunk a mi istenünknek reánk való kegyelmes gondviseléséért, főképen, hogy ő felsége nagyságodat ez ideig minden dolgaiban úgy viselte, hogy mind az ő nevének tiszteletében s mind reánk és hazánkra való gondviselésében immár is azon időbeli igyekezetünk-

nek, tanácsunknak, kiben nagyságodat fejedelemmé választottuk, hasznát látjuk, és veluti fructuum primitias degustamus, mely dolgon való örömünket szájunkkal, nyelvünkkel ki nem modhatjuk.

Könyörgünk az irgalmasságnak istenének, hogy nagyságodat naponként az jó igyekezetben öregbítse és mind végig ilyen hozzánk való kegyelmességében, és hazánkhoz való szeretetében megtartsa; azon isten minket is igazgasson országul, hogy soha semmi időben te nagyságodhoz háladatlanoknak ne találtassunk, sőt minden engedelmességgel, hívséggel nagyságodhoz holtig szolgáljunk és hazánknek megmaradására se magunkat, se életünket se marháinkat ne szánjuk.

Noha pedig kegyelmes urunk a nagyságod közinkbe küldött propositiói is olyak, hogy a minemű dolgok a hazának dolgát, javát és megmaradását nézik, in eo potissimum cardine versantur, mindazáltal minthogy minden időben a mi eleink minden gyűléseket az isten tiszteletére nézendő dolgokon kezdték el, mi is azoknak dicséretes példájokat követvén, azt ítéltük országúi elsőben lenni, kiről Nagyságoddal együtt végeznénk.

Occurált pedig először a jezsuita szerzet, kiért, hogy nagyságodat instántissimis nostris praecibus bánatunk kellett, mozdított (praeter alias innumeras rationes, melyeket nagyságod előtt proponáltunk, és hogy ez a szerzet hazánknek romlására és posteritásunknak veszedelmére tendálna, bőségesen megmutattuk) a mi eleinknek dicséretes cselekedeti és végezése, melynek általa Izabella királyné asszonynak bejövetelének előtte ez a pontificia religio minden professorival és szerzetesivel, communibus votis et

paribus suffragiis mind a mi hazánkból, mind pedig Magyarországból kiigazított volt, sőt következő időkben, királyné asszonynak tudniillik bejövetelének utána, in generalibus Regni üomitiis, a mint akkor 1556. esztendőben költ artikulusok megmutatják, azoknak megtérésökre, vagy az országba visszakozásokra minden utat elrekesztettek azzal is, hogy jószágokat confiskálták, és sub gravi interdicto efféle szerzettől in perpetuum elszakasztották

Ilyen méltó okokból való könyörgésünket azért, melylyel nagyságodat megtaláltuk, hogy n agyságod a szerzetes jezsuitákat birodalmából kiküldené, hogy te nagyságod szemei eleiben vévén, szívébe bebocsátta, és kegyelmességét és hozzánk való szeretetét azzal deklarálta, hogy kedvünk szerint való választ tött, nagyságodtól nagy hálaadással vesszük, mint kegyelmes urunktól, fedelmünktől.

Végeztük azért országid, bárom nemzetül, magyarországi atyánktiaival egyetemben, hogy a dato praesentium computando 25 nap alatt ezek a szerzetes jezsuiták mindenünnen az nagyságod birodalmából mindenestül kimenjenek, és soha ez az szerzet, minthogy még ilorente pontificia religione in Regno Hungáriáié soha hírül sem hallottott, többé ez országba be ne jöhessen, sőt még ugyan eféle római religion való szerzeteseknek is klastrumok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen, se pedig a régi ország-constitutiója ellen efféle religion valók, se egyéb ecclesiastica personák köztünk donationis titulo, aut alio quaesito sub colore nemes jószágot és örökséget ne bírhasanak.

Miért pedig, hogy ezek, úti promittitur, mindeniin-

nen ammoveáltattak sub amissione bonorum proprie ipsorum concernentium, eféle szerzetes jezsuitákat se házánál, se jószágában senki ne tarthasson. — Ha valaki temeritate dúitus ez ellen cselekednék, citatus per Directorem Causarum convincáltassék juridice és megbüntetessék.

Hogy pedig mind az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának és mind egyéb római religion való főura-inknak, atyánkfiainak conscientíájok quisescáltassék és contentáltassék, urunk ő nagysága maga szükségére magyar nemzetből való jámbor praedicátort, papot avagy barátot tartson, kinek tárházából fizessen. Hasonlóképen az több uraimék és nemes atyánkfiai is azon rendbeli tanítókat tarthassanak magoknak egyet-egyet, ne többet, házoknál, de senkinek se szegény subditusnak, se egyebeknek conscientíájokat senki per vim ne kényszerítse, hogy ekképen in recepta religione, az régi articulusok tartása szerint religionis libertás megmaradjon.

Végeztük továbbá ezt is, hogy az mostan exprobalta-
tott Jesuitarum Secta, ez hazában nullo unquam temporum
in successu admitáltassék, sőt ha vocatiora is ezen végzésünk
ellen ez országba bejöni merészelne, mindeniknek szabad
legyen őket persequálni, és marhájukban zsákmányt tenni.

Azonképen egyéb szerzetek is azonkívül, mint fel-
jebb meg vagyon írva, ha bejönnének, azon büntetés alatt
legyenek.

Az mely jószágok pedig az mi régi szabadságunk és
constitutióink ellen nekik conferáltattak volt mind Er-
délyben és mind Magyarorszáiban, azokról országul így
deliberáltunk: hogy nagyságod azokat az feljül megirt
régí articulusoknak continentíája szerint az fiscushoz fog-

laltassa, és a jezsuitáknak azokat se pénzen se alia quacunque sub conditione, aut quovis modo eladni avagy idegeníteni az fiscustól szabad ne legyen. Ha penig valakik töllök megvénnek, avagy megvették volna is, pénzek belé veszsen, és az fiscushoz ugyan elfoglaltassék.

Az váradi városnak az szent Egyed egyháza minden pertinentiájával, a kívül occupálták volt, restituáltassék hogy mint ezelőtt ezután is prédikátiót tarthassanak az város számára benne, de nem a római valláson valók. Ha mit penig a jezsuiták újonnan tettek vagy vettek volna, az fiscusé legyen.

Az religio dolgában penig végeztük országul, hogy az két rendbeli religio az augustana confession kívül való, miképen ezkédig observáltatott, azonképen ennekutánna is az előbbi articulusok tartása szerint megtartassák, és senki abban meg ne háboritassék. Innovatio penig ne engedtessek, sub poena ante hac edita.

Azonképen az minemű régi statútumok az oláh papok és püspökök felől voltak, helyen maradjanak, és a görög hiten való püspökek az patronusok hire nélkül visítálni senki jószágába ne mehessenek.

Az mi nézi penig az nagyságod propositióját, holott int minket nagyságod, hogy az szökött jobbágyoknak haza vitele felől való terminust közéiben hoznék, végeztük: hogy azt az terminust, ki királyné asszonyunk bejövetele nék idejében volt, közéiben hozzuk, és azután az mi boldog emlékezetű kegyelmes urunknak István királynak Erdély vajdaságra választásának idejétől fogva vitessenek haza az házas emberek és özvegyek, az kik penig immár

processusban vannak, azok persoquáltassanak az előbbi constitutiók szerint.

Végeztük pedig, hogy az ilyen elszökött jobbágyok egynéhányszor elvégezett régi articulások tartása szerint minden helyekről, várakból, váratokból, azoknak tartományból, kamarákról, aknákról, aknahelyekről, minden exceptio nélkül megadassanak, nominanter pedig Fehérvárról és ahhoz tartozó jószágokból is. Azonképen Sajórról és tartományából is, kiváltképen pedig az 1571. generális gyűlésben végzett articulásként tartása szerint Görgényből és ahhoz tartozó jószágból.

Továbbá, minthogy gyakorta történik, hogy szegény atyáknak fiait aféle szökött jobbágyokat kiváltképen kamara-ispányoktól megkérnek, megadják ugyan, de másfelől vagy az ő magok commissiojokból vagy csak magok indulatjából a só-vágot erővel hatalommal elveszik. Tetszett azért, hogy mikor a kamara-ispányok kézbe adják, tartozzanak a határból ki is kíséreni, és sub poena ducentorum florenorum békével bocsátani. Ha pedig akár kamara-ispányok akár egyéb tisztartók, vagy városbeli biráktól eféle szökött jobbágyokat megkérnek, tartozzanak az ő tisztek alatt megkeresni, és kézbe adni; kit ha nem mivelnének excusálván magokat, hogy birtokok alatt nem volna, megbizonyitassék, és az feljül megmondott poenán maradjon. — Özvegy asszonyok is, kik még férjhez nem mentenek, jobbágy gyanánt computáltassanak, és haza vitessenek, ha szolgálatra nem mentenek ki. Váradról pedig és Tasnádról az mostani gyűléstől fogva az mely jobbágyok oda szöknének, megadassanak, de az kik azelőtt oda mentenek, azoknak békesség adassék.

Magyarországban az nagyságod birodalmában az szökött jobbágyoknak megadásában és hazavitelében az nagyságod kegyelmes tetszése és engedelme szerint így végeztünk: hogy minden helyekről, városokból, falukból és kastélyok tartományiból megadassanak a feljül megirt terminus szerént. De az váradi vár tartományába az kik mentenek, avagy mennének, azokat szolgabírák által meg ne köthessék; hanem minthogy ordinarie az nagyságod birodalmában esztendőben kétszer leszen gyűlés, nagyságod az Bihar vármegye viceispányit több nemes atyánkfiaival egyetemben mikor behívatja, akkor eféle szökött jobbágyokat, az kiknek jobbágyi az váradi várhoz való jószágba mentenek, azoknak instantiájokra megcirkáltassa; és megszámlálják azoknak neveiket, és mely helyen találtnak, nagyságodnak írva hozzák, kiktől nagyságod megértvén és comperiálván, kegyelmes ígérete szerint az váradi kapitánynak, és udvarbírónak parancsoljon, hogy az ő földesuraiknak tartozzanak restituálni. Debreczenbe ha mely jobbágyok szöknének, azokat senki haza ne vihesse, de az mely adó rajtok vagyon, utánok iratassék és exequáltassék tőlök az exactorok által.

Könyörgünk nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, hogy az mi hazánknak dolgaiban a portára, nisi summa urgente necessitate, idegen nemzetet ne jártasson.

Tetszett az is, hogy a törvény szolgáltatására Nagyságod viselhessen szorgalmatos gondot, és törvénytudó assessorokkal az táblát megbővítvén, azoknek saláriumokat az régi szokások szerint adassa meg, hogy lehessenek elég a szolgálatra, és nagyságod válaszszon egy fő törvénytudó embert közikbe, az ki cum auctoritate praeside-

áljon az törvényben, és dirigálja úgy a törvény processu-
sát az régi consvetudo és az decretum tartása szerint,
hogy senkinek feje, jószága, tisztessége ítéletében méltó
panaszkodása ne lehessen.

Az director pedig úgymint nagyságod gondviselője
járjon proprie az ő tisztiben az nagyságod dolgainak vi-
selésében, privilégiumok pedig és aféle derék levelek, kiket
benn az táblán exhibeálnak, az ő kezébe ne járjanak. Vé-
geztük azt is, hogy senkinek instantiájára az régi decre-
tumok continentiája ellen prorogatoria ne adassék, és ha
valakiknek adatnék is törvény ellen, ne observáltassélc.

Sok időtől fogva panaszkodtunk egynéhány gyűlé-
sünkben sok atyánkfiainak.injuriájokról, kiket Görgény-
aljaiaktól szenvednek. Tetszett azért minekünk, és így
végeztük az nagyságod kegyelmes engedelmeből, hogy en-
nekutána mind szökött jobbágyoknak megkeresésében
latrok kergetésében és egyéb causáknak praesentiájiban
az vármegye törvényhez tartsák magokat, és az ispányok
ott is minden dologban exequálhassanak. Minthogy nem
a szűk, hanem a bő marha teszen olcsóságot, végeztük az
görög és egyébféle árusokról, hogy az országban az szász
városoknak privilégiumoknak tartása..... *) minden
helyeken, mind mezőn mind kolcsos városokban szabadon
járhassanak, de ők is büntetés alatt aranyat, tallért, ennek
előtte való büntetés szerént ki ne vigyenek az országból
aranyokat is ránk ne drágítsák, hanem képes áron adják.
Hogy te nagyságod az ispányságokat főfő urainknak con-
ferálja, kiknek auctoritása vagyon közöttünk, akarjuk; de,

*) Olvashatlan.

minthogy vagyon oly ő kegyelmek közül, hogy vagy soha igen vélten jó be az vármegyébe tetszett hogy ő kegyelmek tisztekben szorgalmatosan eljárjanak, és az szokott törvénytételt continuálják. — Ha hol penig nem akarják, nagyságod az ispányságot conferálja olyaknak, kik az ő tisztekben eljárjanak.

Mértékekről, tudniillik: köbölről, ejtelről végeztük, hogy az országban minden vármegyében és székeken az kolosvári köböl és ejtel legyen, az kik az ellen cselekednek, az ispányok és király bírák az ő tisztek alatt valókat fi 12 büntessék. Az városbeli bírákat director uram citálja és 200 fi. maradjanak. Az szászság és székelység között az szebeni köböl és kolosvári ejtel legyen. Magyarországon Kraszna és Közép - Szolnok vármegyékben azon büntetés alatt az kolosvári köböl és ejtel tartassák.

Várad tartományában és Bihar vármegyében az váradi . . . *) és pint tartassák.

Miképen ennekelőtte, azonképen most is regaláztuk, hogy az arendatorok az szegény közönségen bárány és méz, bor és búza dézmát szent Márton napjánál tovább ne . . . Ha mézet és bárányt addig el nem vivének, azután a szegénység ne tartozzék az gondjaviselésével.

Minthogy urunk ő nagysága jószágában és az szászság között pénzen dézmát vészén, végesztük: hogy valahol urak avagy nemesség jószágában aféle dézmák vágynak, kiket az papok integre bírnak, az patronusok meghagyván az papoknak egyik qurtáját, az többit kiki mind letévén az

*) Elkopott.

ő része szerint árendáját magoknak vehessék, és az pap is tartozzék felvenni az árát.

Az szegődött dolgok dolgáról, az 1556 esztendőbeli articulus tartása szerint procedáljanak.

Azelpusztúlt varasok felől az 1587. esztendőbeli articulus tartassék meg. Magyarorszáiban is a mely faluk török miatt teljességgel praediummá lóttek, ő nagysága missilis leveleivel az exactorokat tegyék....., *) és az mi adó rajtok vagyon, szállitassék le, megtelepedvén az föld újonnan vétessék.

Mínthogy az ötvösök között találtatik ilyen mesterséges álnokság, hogy noha gyrajától szerződnek az műnek velek, mindazonáltal valamennyi pondussa az aranyinak vagyon kit aranyozni adnak reá, annyi ezüstöt maraszt magának, végeztük azért: hogy ennek utána mind az ezüstnek, aranyinak értékét összetudván.....ba ezeket ki is úgy adják.

Vannak olyanok is, kik az törvénynyel nem gondolnak szegény emberek földére küldenek, jobbágyát erőhatalommal felragadják, és elviszik és vitetik. Tetszett ennél, hogy az szegény nemes népeken eféle hatalom ne cselekedtessék. Ha kik pedig contemnaliter ezt cselekednék, nagyságod az elvett jobbágyat restituáltassa de facto, az potentiáért pedig keressék törvénynyel.

Végeztük azt is, hogy nagyságod senki köteles jobbágyát földesura híre és akaratja ellen meg ne nobilitálja, és ha nobilitáltatnék is, az törvényben helye ne legyen, mint ennekelőtte is volt constitutio.

*) Kiszakadt.

Tetszett az is, hogy mind az országba és mind Magyarországra minden helyeken való városbeli és falukbeli bírák az ő városokban, falujokban és határokon való sárokra, gonosz útakra, vizekre hidakat csináljanak, kiknek az ispányok, bírák egyéb helyeken való falukat rendeljenek segítségnek. Ha meg nem csinálják, az vármegye ispányok az ő székeken eféle negligenseket fi. 12 büntessék meg. Az városbelieket pedig a director citálja, és 200 forinton maradjanak.

Az új vámok dolgáról úgy szólottunk, hogy semmi helyeken új vámokat, réveket ő nagysága annunciációja nélkül ne csinálhassanak. Az kik pedig erigálnának, az director reá citálja, és az decretum tartása szerint való poenán maradjanak.

Szegény nemes népek pedig egy házhelylyel, vámmal, révpénzzel sehol ne tartozzanak, ha maga kereskednének.

Hogy te nagyságod kegyelmes urunk az szegény nyomorúlt cigány nemzetségen könyörülvén az cigány vajdának minden jurisdictionjok ellen eximálta őket, és a féle vajdaságai ennek utána nem akar, hogy legyen, adójokat is nagyságod teljességgel leszállította, megszolgáljuk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak.

Továbbá condennálta az deliberatum homicidiumnak büntetésével, mikor nemes ember nemes embert öl meg, végeztetett egy akarattal, hogy ha aféle gyilkos az vérrel elszalad, az mely vármegyében fő háza és jószága vagyon, ott az első székié az ispányok eleibe citáltassék peremptorie. Ha compareál, s magát menteni akarja, servatis de jure servandis mentség engedtessek neki, és ha megszabadíthatja törvény szerint magát, jó; ha pedig succumbál, annak

módja szerint, mint gyilkos, megbüntetessék, ha penig appellál, elbocsáttassék az fejedelem eleibe, de az appellációt 5 nagysága extraordinarie et continue megláttassa. Az appellatio alatt vagy fogva tartassék, vagy jó kezesség alatt legyen. Az appellatio mihelyt megláttatik, azonnal tinaliter az ispányok által exequáltassék.

Ha penig nem compareál, az széken az citatoria sententia adassék ellene, kivel mindenütt kergethessék szabadon, és megbüntetessék nullo juris remedio obstante. Ha peniglen nemes ember paraszt embert öl meg, abban az régi mód tartassék.

Végeztetett az is, hogy az mely nemes embert azelőtt való articususok tartása szerint fertelmes, gonosz cselekedetiért kiadnának, az ispányok azt az vármegyére bevigyék törvény szerint, és ott a vármegye törvényt tegyen aféle nemes emberre, ha méltán-e vagy méltatlan adták ki? Ha mentheti magát, jó; ha penig nem, ott törvényt mondjanak reá. De ha aféle nemes ember Nagyságodra appellál, nagyságodnak híven megírják az ő tettek törvényt, addig fogva tartassék, azután valamiben nagyságod hagyja, és valamint deliberál az törvény, abban maradjon.

Az ispány uraim, királybírák és egyéb tisztartók, kiki az ő tisztek szerint kimenjenek circálni, és a gonosztevőkről inquiráljanak szorgalmatossan, kergessék és büntessék őket, hogy az gonoszság megszűnjék. Az mely gonosztevők penig, az megholt kegyelmes urunk Báthory Kristóf halála után bűnben nem találtattanak, azoknak kegyelem legyen.

A mely szegény nemes uramék és atyánkfiai in paci-

tico dominio bonorum suorum vannak, sed literis et literibus instrumentis forte destituntur, azokat könyörgünk nagyságának nem bogy ante illorum defectum in semine jure regiummal megháborítaná, de sőt inkább Nagyságod salvo jure fiscii kegyelmesen azokban építse, és necessariis instrumentis confirmálja benne.

Hogy pedig kegyelmes urunk nagyságod az mi házáknak gondviselésére elég lehessen, ígértük nagyságodnak kapuszám szerint den. 99 ad festum Fabiani et Sebastiani és ismét den. 50 ad festum Petri Cathedrati minden fogyatkozás nélkül. Az székely uraink azon terehviselésre ígérnek magokat nagyságodnak, az szász uraim is azonképen az ő módjok szerint.

Az magyarországi uraink kapuszám szerint az megmondott napra egy forintot és ugyanazon felül mondott ötven pénzt nagyságodnak beszoáltatják.

Tetszett az is, hogy az magyarországi uraimék az előbbi végezesek szerint a mit házok szükségére visznek, attól harminczadot ne adjanak.

Történtek ilyen dolgok, hogy nagyságodtól missilis levelet vivén kapitányokra avagy viceispányokra, királybírókra avagy egyéb tisztbeliekre (kiknek vigorával minden törvény ellen jószágot, örökséget elfoglaltak) különböző dolgokban exequáltattak, Könyörgünk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, hogy nagyságod ennek utánra sem ez országban, sem Magyarországbán eféle missilist ne adasson, hanem ha mely jószágot sequester kézhez kell adni, törvény discussiójából menjen ki.

Ha mely jószágot pedig aféle missilis levélnek erejével eddig elfoglaltak volna, az restituáltassék.

Az fehérvári tartományban való nemes népeknek, atyáinkfiáiknak, kik panaszosodnak, hogy az fehérvári udvarbíró potentiát exerceáltatott rajtok, dolgokért könyörgünk nagyságodnak, igazítsa el nagyságod, és ennekutána rajtok hatalmaskodni ne engedje.

Azonképen Biharvármegyében is nagyságod parancsoljon az kapitányoknak, hogy aféle potentiát ne exerceáljanak szegény nemes népeken. Könyörögnek mégis nagyságodnak az magyarországi három vármegyebéliek, hogy az mely városokat kapuszám szerint pusztulás miatt leszállítottanak, azokról az várműre, kőhordásra és gyalog műre ne kényszerítessenek.

Nagyságodnak könyörögnek az magyarországi imáink, hogy az latrok kergetésére az kapitányokkal adasson segítséget, kik ha dűlást tennének az urak avagy nemesek jószágában, az ispányok jószágokból tartozzanak refundálni.«*)

Nos igitur praemissa supplicatione Dominorum Begnicolarum trium Nationum et Partium Itegni Hungáriáé Nobis subditarum faventer et audita et admissa praescriptos universos Articulos, modo praemisso Nobis praesentatos, praesentibus literis nostris de verbo ad verbum inscribi et inseri fecimus, eosdemque ac omnia et singula in iisdem contenta ratos gratos et accepta habentes acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus. Offerentes nos benevole, quod praemissa omnia in omnibus punctis, clausulis et articulis, tam nos ipsi observabimus, quam per alios quospiam quorum interest, seu intererit.

*) Itt, úgy látszik, még néhány czikk elmaradt.

observari faciemus. Imo acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus ham nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Civitate nostra Medgyes vigesima tertia die Mensis Decembris. Anno Domini millesimo quingentesimo, octagesimo octavo.

*Sigismundus Báthori de Somlyó mpr. *)*

Ugyan ez nap a fejedelmi beigtatás ünnepélyéhez készültek tétettek. A templomi kar fő székét fehér szőnyeggel borították be, a földre zöld szőnyeget terítettek. Intézkedtek, hogy a medgyesi pap énekeseit a templomba rendelje a Te Deum laudamus s más darabok elénekelésére s ugyanott a Báthory István**) zenészei és trombitásai jelenjenek meg. Kendi Sándor pedig a fejedelem legidősb tanácsosaival elrendező az ünnepélyt, diszmenetet s a szónoklatokat, melyek az esküvetétel előtt a templomban tartandók lesznek. Nyolcz trombitást néhány dobossal a városház tornyán helyeztettek el, a fejedelem kék haczerít (a drabantokat) két sorban és két rendben annak lakától a templom ajtajáig állíták fel. Mikor minden el volt ren-

*) A példány, melyről e másolat vétetett, a károlyfehérvári tanács levéltárában őriztetik, honnan azt a fáradhatlan nyomozó dr. Ötvös Ágoston úr írta le, és szíveskedett velem közölni. K nevezetes okmány fölfedezése irt tudós barátomnak annyival nagyobb érdeme, mert az sem a fehérvári püspöki, sem a kolosmonostori konventi levéltárban nincs meg, s ez ideig lappangott.

**) Ez időben két Báthory István élt: az eccedi, ki Magyarországbán lakott s bármit mondjanak néhányan az Istvánt! szájával, kitűnő ember volt; a másik a somlyai ágból Zsigmonddal első unoka s atyja Báthory Gábor fejedelemnek, ki magát István király oldala mellett képezte ki. Itt ez utóbbiról van szó.

dezve, dél felé a főurak a templomból a fejedelem szállására mentek, hogy őt a templomba kísérvék, hova a kormányzó már megérkezett, lábai gyöngesége miatt nem akarván a díszmenettel menni.

Végre megindult a díszmenet a fejedelem szállásáról.

Elől mentek az országgyűlési urak, utánok a fejedelmi tanács és Gálfi János udvarmester a fejedelmi bottal.

Ezután a fejedelem ment s közvetlen utána két unokatestvére Báthory István és Boldizsár, valamint az egész udvari személyzet. A menetet néhány tiszt és lövész zárta be, melynek megindulásakor a város trombitása a templom tornyáról, majd a 8 trombitás a városház tornyán fűtta hangszerét, azután a dobos verte dobját s újólag és hasonló renddel a trombitások játsztak, míg csak a fejedelem a templomba nem érkezett.

Mindnyája pedig e napon díszöltönyét vette fel. A fejedelmen czobolymente, veres karmazsin bársonydolmány, kalpagján atyjának fekete forgója s oldalán aranyos kard volt. Lehető látni a főurakon is díszes fekete czoboly, nyusztprém, skárlát és gránát posztó mentéket, damasz, bársony s arany fonallal szőtt anyagú mentéket, szebbnél szebb kardokat s pompás gyöngy- és drágakövekkel .kirkott forgókat s fekete darutollakat, kócsagokat.

A templomban a fejedelem az oltártól jobbra foglalt helyet, mögötte mintegy ölnyi távolságra Báthory István és Boldizsár s ezek mögött közvetlenül a kormányzó állott. A lakság és urak részint a másik oldalon, részint középen az oltár mellett a karban, a tanácsurak pedig a fejedelem előtt a zöld szőnyegen állottak.

Midőn minden el volt helyezve, az ország szószólója Bánffi Boldizsár egy magyar szónoklatot olvasott fel, melyet Ézsaiás (I. 9.) következő szavaival nyitott meg: »Ha a seregeknek ura valami keveset meg nem hagyott volna bennünk, úgy jártunk volna, mint a sodomabéliek, lettünk volna hasonlatosok a Gomorához.« »Miután isten, folytatá, e hazát kegyelmesen megtartá s védelmezé a boldog emlékezetű István király nagyságod nagybátyja s Kristóf, nagyságod atya alatt, most ugyanazon isten kegyelme-sége nagyságoddal, mintegy fénylő csillaggal ajándékozott meg, kihez fordítsuk tekintetünket s gondolatinkat, kinél keressünk vigasztalást és menedéket, s kinek tisztelettel, engedelmisséggel és szolgálattal tartozunk. Miután dicséretre méltó szokás az, hogy a fejedelmek esküvel kötelezik le magokat országaiknak, a lakság most nagyságodat ilyen eskületételre kéri fel oly meggyőződéssel, hogy nagyságod azt megtagadni nem fogja.«

E beszédre a fejedelem nevében a mellette álló Kendi Sándor felelt: O nagysága is hálával adózik istennek gondoskodásáért, hogy a hazát ősei alatt békében megtartá ez ideig s mivel isten és a becsületes lakság úgy akarják, hogy ő nagysága megelőzőtt választás után letegye az esküt, ő nagysága szívesen beleegyezik, hogy ez is, mint a többi tisztes rendtartás és dicséretes szokás el ne maradjon. Tehetsége szerint atyai gondját, oltalmát és kegyelmét ajánlja a mindenható isten segítségével, kihez nem szűnendik meg fohászkodni s kinek áldását várja.«

Most Bánffi Boldizsár Kendi Sándor elibe lépett, előkérte a törvénycikkeket és esküformát, melyet kezibe

vévén, szavonként olvasott fel s a fejedelem födetlen fővel utána mondott.

Az eskü végeztével Géczi János kormányzó elmondá, mikép utasítását felolvastatta az ország előtt és saját véleményét is tudatta velők. Miután az ország a kormányzást urára a fejedelemre ruházta, ő is belényugszik, nem mintha a hivatalt és terhet akarná kerülni, hanem mivel az ország akaratjához tartja magát. Felajánlja jövőre is szolgálatát ereje s tehetsége szerint, ha a szükség s ő nagysága kívánandják. A mellett kész pontosan számolni, mindent s a mi csak rá volt hívva, azt tartozó helyére átadni. Ő nagyságának végül szerencsét, boldogságot s hosszú életet kíván.

Választ az agg szónoknak a fejedelem nevében Kendi Sándor adott, biztosítván őt urának hálijáról és kegyelméről.

Ezek végeztével az énekesek a karban egy moteta figuratívet énekeltek egy vonogató sípos s egy olasz hegedűs finom zenéje kíséretében. Azután a Te Deumot zene-kíséret nélkül s majd ismét egy moteta figuratívet énekeltek. Ezalatt a fejedelem felállott s kísérete s az országgyűléssel oly renddel, mint a templomba jött, távozott, mi közben mindkét tornyon trombitáltak s minden harangot húztak. Midőn a főurak a fejedelmi szállás kapujába érkeztek, két sorba állottak a bemenetelnél. Gálfy János udvarmester midőn Zsigmond előtt belépett, a sorban álló Huet Albert szebeni királybírónak mondá: »Sit felix et faustus!» — »Amen» viszonzá a királybíró. A fejedelem pedig szokott üdvözlétét kalapja levevésével mutatta ki.

Most megkezdődött a nagy ebéd, melyre az országgyűlés hivatalos volt: mintegy tizenkét asztalra. A két darabantok a kerek piaczon körbe járva háromszor lőttek egymásután, míg a vár faláról ágyukkal és mozsarakkal durrogattak. Az ebéd félkettőtől esti tíz óráig tartott, mi közben a ház előtt a trombitások és dobosok, fenn az asztalnál pedig Báthory István olasz zenészei játsztak.

Más nap reggel a fejedelem és rendek elhagyták Medgyest.

Géczi János a pénztárban 42,000 aranyat, két ezer tallért s tizenhárom ezer apró pénzt hagyott. A fejedelem felszabadítása nem volt ínyére, s híven az országgyűlés folyama alatt kifejtett ellenzéséhez mondá az ünnepély napján: »Kezébe adtátok a gyeplőt, megbánjátok!«*) De ő ezt nem érte meg, a következő év (1589) elején Fehérvárrt meghalt, s ugyanott ünnepélyesen eltemettetett.

A jezsuiták az articulus értelmében jószágaiktól megfosztattak s távoznak Medgyesről a fejedelem mellől, ki az ablakból nézett ntánok és ez alkalommal el is hagyták az országot. A fejedelem őket következő bizonyítvánnyal ereszté útnak**): »Zsigmond, isten kegyelméből stb. tudtul adjuk mindeneknek, kiket illet, hogy a Jézus társasága atyái akaratunk ellenére saját vétkükön kívül meg nem érdemelve üzettek el: midőn mind mi írt atyákat s azoknak tiszteletre méltó társodáját mindig kitűnő szeretettel öleltük s öleljük; mind ők bárkinek is sérelme nél-

*) Gyulai Kulcsárnál 52.

***) Szegedi: Decr. et Vitae R. Hungariae, 385. és 385.1.

**EGY NŐ A
TRÓNON.**

Van-e a női szív számára boldogság a trónon? Különös kérdés! Kinek jutna ez eszébe, ha az »Évkönyvet« olvassa Erzsébet angol királynő nagyságáról vagy orosz Katalin bűneiről és dicsőségéről? Ki törődik az eseményekkel, melyek úgy összezúzták ezek szívét, hogy azokká lehettek, a mik voltak? Ki gondol azzal, hol vette az első az erőt, melylyel Angliát úgy fölemelte, az utóbbi a cynismust, melylyel a nemzetközi jogokat úgy taposta, mint férfi is ritkán? És hátha még olvassa a történelemben a politikai házasságokat, — milyeket szoktak a trónon legtöbbszörre kötni, — melyek szövetkezéseket hoztak létre, elvált országokat forrasztottak össze, kibékült felek közt a kiegyezés őszinteségét pecsételők meg, szóval: »eredménydúsaknak« neveztetnek? Ki törődik olyankor vele, hogy ez áldozat a családi boldogság árán lett megvásárolva, s hogy a nyert magasztalásokért egy élet martýrsága volt a drága ár?

Soha sem tudtam megszabadulni hasonló elmélkedé-

sektől, ha a szép és szerencsétlen Mária Krisztierna történetét olvasám. A Habsburg-ház nő-tagjai közül ez egyetlen volt, ki rá hagyta magát beszéltetni, hogy Erdély válasszott, és e szerint nem királyi vérből származó fejedelméhez kösse sorsát, s ekkép előkészítse ez országnak a család uralma alá kerülését, s ez egyetlen is földülta ifjúságát, összezúzta szívét, szenvedést vásárolt magának egész életére, s midőn mindez megtörtént, midőn ifjúsága össze lett zúzva, a szenvedés pohara fenékiig volt ürítve: akkor látta, hogy áldozata hiába való volt, mert az egy valósíthatatlan ködképért történt, mely sokkal messzibbre tűnt, mint valaha volt.

Szegénynek ez végzete vala, mert a család legfiatalabb ága, melyből ő is származott, s mely egy pár évtized múlva az egész ház uralmát örökölte, volt hivatva a szükségesnek ismert, de fényre nézve másod-sorban álló rokonsági kötelékek létrehozására. Már anyja, Mária, V. Albert bajor herceg leánya is ki volt szemelve Erdély fejedelménőjéül: őt János Zsigmond, választott magyar király számára kérték meg. De Albertnek nem volt e házasság ínyére, s mielőtt az ünnepélyes megkérés bekövetkezett volna, nejének, Ausztriai Annának (ki I. Ferdinánd császár és magyar király leánya volt) testvérével, Károly ausztriai főherczeggel, Stiria herczegével s I. Ferdinánd császár és király kilencedik gyermekével eljegyzé. És épen e házasságból született harmadik gyermek volt Maria Krisztierna, a negyedik: II-dik Ferdinánd.

Károly herczeg 12 évvel volt fiatalabb testvérénél, s menyasszonyát 21 éves korában jegyezte el. Az örökös tartományok akkor még a család tagjai közt osztály tár-

gyaiul szolgáltak s Károly — a harmadik és legfiatalabb ti« — Steiermarkot kapta. A család feje Maximilián császár és király volt, testvérbátya: kitől nemcsak az életkor — 13 év — választá el, hanem a jellem különbsége is. Maximilián kedélyes, jókedvű úr, türelmes és felvilágosult a vallás dolgában, kinek nemcsak legjobb barátai voltak protestáns fejedelmek, hanem udvari papja (Pfauser) is evangyelmi hittudós vala. Atyja, Ferdinánd nevelte őt ilyenné. Károly katolikus hitbuzgalma már elérte a fanatismus határát; s korával ez annyira nőtt benne, hogy mint irák róla, élete végén egészen baráttá lett. Ká bátyjának, Maximi liánnak neje, Mária — II. Fülöp spanyol király nővére — gyakorolt legnagyobb befolyást, ettől vette uralkodásának főirányát, a vallásos türelmetlenséget, mit buzgón táplált benne a család, melybe házasodott, ipa Albrecht, ki e részben oly merev gondolkodású volt, hogy egy ízben Maximiliánnak türelmességeért hivatalos iratban éles szemrehányásokat tett, és a jezsuiták, kik ez időben már a legfőbb fejedelmi udvarnál mindenható befolyással bírtak. Volt egy zuga az örökös tartományoknak, hol a hitújítással nem alkudtak, mert azt eretnekségnek s bűnnek tekintették: Steyermark, honnan az eszmék egy félszázad múlva rettenetes kiadásban az összes örökös tartományok trónjára ki voltak terjedendők.

Ki hinné, hogy az, mit a gyermek lát és hall maga körül, jellemének fejlődésére befolyással ne bírna? s a steyermarki hercegi udvar hideg, merev, rajongó volt. A vallásos küzdelem harcza, mely egy félszázaddal elébb lobogott föl, nem aludt ki, csak pihent. Mert a család feje, a császár, Maximilián, az eretnekséget nem tartotta bűnnek,

s az üldözést nem uralkodói kötelességnek, bármennyire megbotránkozott is ebben neje, spanyol Mária, ki bátyját, II. Fülöpöt tekinté mintául. Mi más sorsa volt e részben bajor Máriának a gráci udvarban. Férje, Károly csak úgy, mint ő, minden engedékenységet bűnnek tartott, kötelességnek minden áldozatot s magasztos erénynek az önfeláldozást a hit terjesztésére. Ez eszmék oszlattak el Máriában minden habozást, midőn a hitért áldozatul életboldogságát kérék; ez minden ingadozást Ferdinándban, midőn a prágai rettenetes mészárlással föllobogtatta a 30 éves liaborü tüzét, s melynek kovászát az ausztriai monarchia e félreeső, figyelemre sem méltatott szögletében már ez időben gyürták.

Annál többet még akkor nem tehettek: a fanatismust elvek képében s példák által csepegtetni a gyermek szívébe. S a gráci udvar rokonsága a bajorral, a két állam közelsége, az örökös érintkezés ezzel és csak ezzel, s az Hiedelem határain belől lehető kerülése a császári udvarnak, hol vidorabb az életnézlet, kevesebb a külsőség, ima, térdeplés, hanem több a bensőség és szeretet s végre az olynemű összeköttetés, melyet a rokonság föntartása s a családfő iránti tisztelet megkívántak: azt nem tették nehéz föladattá. Talán ez utóbbi óhajtság, hogy mennél távolabb legyen a gyermek oly helytől, hol az eretnokségnek van életjoga — mert hisz saját herczegségében is el volt terjedve — lehetett egyik rugója, hogy Mária Krisztiernát már két éves korában a bajor udvarnál hagyták szülői. De e terhesnek tartott körülmény nem sokára megszűnt. Maximilián császár 1576-ban megszűnt élni, s utódja Rudolf, a spanyol udvar és jezsuiták elrontott növendéke, példát

adott rá, hogy mivé lehet ferdíteni egy, a természettől gazdag és szép tulajdonokkal, vidor kedélylyel fölruházott jellemet az escurial hideg, sötét, merev, fojtó legében. Lett belőle tunya és babonás. De a prágai udvar már nem különbözött a gráczitól: az eretnokséget mindkét helyen egyenlő szemmel tekintették s többé-kevésbé kovácsolák: z üldözés fegyverét.

E sötét ponton túl hasonlat nem volt e két udvar közt. Különben Károly józanéletű, igazságos mindenben, a hit kérdését kivéve szelíd és emberszerető; nejei Mária, tevékeny, sőt férfias tetterővel bíró, munkás, mivel, határozott és erős jellemű, ki családjának, környezetének, gyermekeinek irányt tudott adni, s ezek vettek is tőle.

Mária Krisztierna 1574. nov. 10 kén született. Midőn két éves volt, anyja látogatást tett vele a bajor udvarnál, hol a kis Max herczegben — a későbbi választó-fejedelemben — olyan kedvelt játszótársat nyert, hogy a szülők jövőre már egy párnak tekintették. Vilmos herczeg — Mária bátyja — levélben kérte egy év múlva, 1577. márcziusban, bugát: »Hozd el Maxim menyasszonyát, s tán a házasságot is elvégezzük.« Mária magával vitte Münchenbe, s a három éves lánykát ott hagyá. A szép és kedves gyermek sok szeretet és kényeztetés tárgya volt, főként a nagyatyá részéről, s a nagymama anyjának meg is írta, hogy: »jobban szereti nagyapját, ki soha sem veii meg,« és az anyát életnagyságú képével örvendeztették meg. Azóta Münchenben növekedett, tanult házi munkákat: főzni, süteményeket készíteni, s szüleihez csak látogatni ment, kik egy ízben a prágai udvarba is elvitték, hol

az anyacsászárné és még maga Rudolf sem maradt érzéketlen a ritkaszép gyermek iránt.

Münchenben tartózkodása Mária Krisztiánának nagyszülői haláláig tartott, kik külön-külön tíz-tízezer forint hagyománnyal emlékeztek meg róla végrendeletükben. 1590-ben költözött haza, mely évben atyja is meghalt. Ekkor 16 éves, ritka szép szűz volt, de egy ábránddal lelkében, egy eszménnyel szeme előtt, egy gondolattal, mely egészen elfoglalta: odaadással a hitért. Ebbe beleélte magát, ez belé volt nevelve. A mint a bölcsőt elhagyta, már tanították keresztet vetni, az első szó, melyet fölvi-gyázónője vele kimondatott, a Jézus Mária név volt, s első útja a szobából ki a családi kápolnába történt, hol végig kelle hallgatnia a misét. Mint serdülő megtanulta, és igen jól beszélt is a latin nyelvet, hogy azon imádkozhassék a szent szűzhöz (de az anyaiából csak írni s olvasni tanították). S azután is otthon és Münchenben csak egy szót hallott: »a hitért mindent«, s e szót mélyen véste lelkébe. Megtartá — s mert nem áldozhatott fel, mint öcsesc Eerdinánd, másokat, magát áldozta fel a hitért. A bekövetkezett eljegyzésnél ő habozott legkevesebbet, pedig ő volt a legutósó, ki megtudta, hogy a család feje, a császár, az ő kezét Erdély fejedelmének ígérte, biztosítandó maga részére ennek szövetségét, a folytatott török háborúban. Pedig ez eljegyzést események előzték meg, melyek lehetetlen, hogy az ifjú lány szivét rettegéssel s aggodalommal ne töltötték volna el: neki tizenhárom legyilkolt hazafinak véres tetemén át kelle a trónra lépni.

A fejdelem, kivel eljegyeztetett, Báthory Zsigmond volt. Tizenhatéves korában 1588-ban, az országgyűlés

nagykorúnak nyilvánította, annak fejében, hogy a jezsuitákat, kik udvarát egészen ellepték s az ország ügyeire, mint mindenütt, kárhozatos befolyást gyakoroltak, teljesen kitiltotta. De ő már nem tudott nélkülük ellenni, s kik miután rend házzal az országban nem bírhattak, bejöttek mint egyének, mint gyóntatok, oly nagy számmal, hogy a régi törvényt 3 év múlva meg kelle újítani, habár azon kedvezményvel, hogy két helyen (Fehérvárit s Monostoron) a fejedelem »lelkiismeretűnek nyugodalmára«, mint gyóntatok maradhatnak.

Ennyi engedmény teljesen elég volt nekik arra, hogy egész Erdélyt fenekestül fölforgassák. Mert hisz a fejedelmi udvarnál, hol a tréfa és jókedv egészen otthon volt, egymást érték a lovagjátékok, a fényűző ünnepek, víggá téve a fejedelem olasz zenészei és olasz színészei, s kecsessé Erdély szép hölgyei által, hol lakoma lakomát követett, s minden a szép, deli, erőteljes fejedelemnek hódolt. Ki hitte volna, hogy ez ifjú lelkét már végkép megmételezek? Az pedig valójában úgy volt: alkalmat annak bebizonyítására a kiütött török háború adott,

E török háborúra támaszt nyerni Erdélyben, a két oláh vajdaságban s Lengyelországban államférfiül gondolat volt Rudolf császár tanácsosaitól. E célra akarák Erdély- és Lengyelország részvétét házasság által biztosítani. S így jött létre előbb Anna hercegnőnek, a Mária Krisztierna néjének házassága (1593. máj.) III. Zsigmond lengyel királyijai, s így merült föl Mária Krisztierna és Báthory Zsigmond eljegyzésének is eszméje. Rudolf császárnak Strein Reichard korlátnok egy emlékiratot nyújtott be: »Valamint egy erdélyi fejedelem (Zápolya) által

veszett el Magyarországon a legtöbb, épen úgy olyan által kell azt visszaszerezni; ennek személye iránt legtöbb kezességet a házasság nyújt.«

S míg Rudolf udvarában ez eszmével tépelődtek, a jezsuiták befolyása alatt Erdélyben is fölmerült a gondolat: elszakadni a portától. A fejedelem nagybátyja, Báthory Endre bíbornok is gondolt erre Rómában, s tán e nyomon került az eszme Prágában Rudolffhoz, kit különben — 1593. oct. 8 — testvére, Mátyás is sürgetett -követet küldeni a fejedelemhez. »Javallata szerint — válaszolá neki Rudolf — követeket küldök Erdélybe s a vajdákhoz, kik alkudozzanak, de titokban, hogy a török mitse sejtсен.« Meg is bírta elébb Pazog Zsigmondot, hogy e házasságot hozza javaslatba, ki 1593. okt. végén az erdélyiek ladányi táborában meg is jelent, azután Teuffenbachot, hogy Eorgách Simonnal s Báthory bibornokkal tegye magát érintkezésbe a fejedelemmel kötendő szövetségre nézve.

Teuffenbach úgy találta, hogy az erdélyieknek nincs kedvök a törököt segítni, s midőn erről urának jelentést tett, nem titkolható örömmel írta Zsigmondnak Rudolf, 1593. decz. 6-án, hogy nem sokára egy bizalmas embere érkezetül hozzá. És a mint sietett Zsigmond titkárát, Bognár Márkot Kassára küldeni, hogy a magyar király tanácsosait biztosítsa ura jóindulatáról, épen oly kevésbé késett Rudolf elküldeni megbízott emberét a fejedelmi udvarba.

E megbízott pater Cariglio Alfonz, spanyol jezsuita s pápai nuncius volt. Kiváló tagja rendjének, minden kellemelkével bírt, mit ily kényes természetű megbízás kívánt, s

mikkel egy nagyravágyó, tapasztalatlan, elkényeztetett ifjoncz felett az uralmat megszevezheté, de semmivel, mi őt képessé tette volna helyesen megítélni az ország viszonyait. Ezt úgy számították ki, mert nem az volt a cél: kiegyeztetni a szövetséget az ország érdekeivel, hanem megszerezni a befolyást Zsigmond személyére, ki, mióta jelen volt Zsigmond lengyel királynak lakodalmán Anna hercegnővel, talán maga is kedvet kapott a főhercegnő magasztalt szépségű nővérei közül egyet elnyerhetni, s e szándékában kitartásra ösztönöztetett Cariglio által, kit ő gyóntatójává tett, s mint ilyent a Rudolffal kötendő szövetségre vonatkozólag szóbeli megbízással Prágába küldött.

Mindez nagy titokban történt, és oly hamar, hogy befolyásuk teljes megdőlését vették észre azok, kik e dolgot először megindították: Báthory bibornok és Teuffenbach, kik eredménytelenül próbálták visszaszerezni régi befolyásukat — az első azon figyelmeztetéssel, hogy a jezsuita ne próbálja Erdélyt elszakasztani Magyarországtól, mert a szabad választásra féltékeny rendek megőrzik befolyásukat, az utóbbi annak fölhozásával, hogy nem kellene egyházi embert olyasmivel megbízni, mi nem tartozik hivatali körébe, s az alkudozásra előkelőbb s okosabb embert is találhattak volna a szerzetesnél. A mit ők nem tudtak, az a dolog házassági oldala volt, melyben Zsigmond annyira haladt, hogy 1594. derekán kérte Mária főhercegasszonyt, hogy két leánya képét küldje el neki.

A válasz, mit Máriától kapott, hogy »a császár meggyezése nélkül ezt nem teheti,« távolról sem hangolta le. Már biztos volt a megnyerésben, s haladt is megkezdett utján: Báthory bibornokot Rómába, Carigliot pedig a

császártól a pápához küldte — segély-szövetség s az aranygyapjú kieszközlése végett — maga pedig otthon egyengette az utat. Rudolf követe a két oláh vajdánál, Marini, ebeket frigyre nem bírhatta: »Sebaj! — mondá a fejedelem — én rá fogom őket kényszeríteni.« S az alatt a rákényszerítés előleges lépéseit otthon maga hajtotta végre.

Ez volt az az utálatos vérengzés, melylyel otthon az ellenzék hangját elnémítá. A török frigynek eszélyességéből, s a. viszonyok helyes megfontolása miatt, egy nagy párt — mondhatni az ország zöme — barátja volt. A szükség hozta létre a mohácsi vész után, az tartá fönn, mellette Erdély nyugodtan élt, fejleszté alkotmányát, csekély adófizetés árán élvezte az önkormányzat áldását, s gazdagsága naponkint nőtt. A vallásos fanatizmus nyomai rég letűntek a vallásszabadság e földjéről, hol senki sem érté, mi szükség volna a törökök ellen irtó háborút kezdeni egyedül vallásukért.

Józanúl nem tudtak képzelni más háborút, mint melyet a haza függetlenségéért s alkotmányukért volnának kénytelenek folytatni, ha ezek megtámadtatnának. Igaz, hogy Magyarország szétdaraboltságának ténye fájt nekik, de a kis darabot, mi még Magyarországból megmaradt, s mi épen Erdély volt részeivel, nem volt kedvük a bizonytalanság koczkájára tenni, mert sikert nem vártak, mert a magyarországi zilált elnyomott állapotok Rudolf alatt nem tűntek föl kecsegtetőeknek. Ily elvek mellett nem csoda, ha mindenfelé visszatetszéssel fogadták a fejedelem tervét: elszakadni a töröktől s szövetkezni Rudolffal s ha ez ellen az ország és közvélemény tiltakozása mindenfelé hangosan nyilatkozott. Egyik fél sem engedett. A hazafiak nem, mert

ez elvök megtagadása lett volna; Zsigmond sem, mert a reményről, hogy királyi vérbe házasodhat, nem volt hajlandó oly könnyen lemondani, s félévnél tovább tartott az elkeseredett küzdelem, mígnem Zsigmond az ellenzék tizenhárom fejét elfogatta, s közülök kilenczet, a leggazdagabb és legtekintélyesebb hazabak kilencz kiválóbbját, kivégeztette.

S ezzel az ellenzék el lett némítva. »Isten — mondá Zsigmond a Rudolf követének, — az árulók s főként a korlátnok büntetését kezembe adá, és én fényes követséget fogok, kismarjai Bocskay Istvánnal élén, Prágába küldeni, hogy erről jelentést tegyek, hogy megerősítsem, a mit páter Alfonz kijelentett, s hogy a készülő szerződést eredményre vezessem.« Úgy is lett. Kornis Gáspárt előre küldé, hogy a követség útját egyengesse, s nem sokára jelentheték Teuffenbaclinak: hogy Zsigmond kész a portának hadat üzeni, és Cariglionak, hogy ő még a télen át sem akar fegyverszünetet tartani, hanem valamely hadi vállalaton töri fejét. A követség pedig késő ősszel megindult.

E követség tagjai voltak: Bocskay, mint annak elnöke, Csáky Gergely, páter Cariglio, Siger János, Frátay János és Huet Albrecht, a szászok ispánja, a szövötközésnek Rudolffal eddig is főszóvivői, kikkel mint Rudolf biztosai Kutassy a korlátnok, Szuhay István, mindkettő püspök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Joó János egyezkedtek; a közbenjárók pedig a spanyol követ, dón Guillelmo de S. Clemente s a pápai nuncius, Speccian Cezsar voltak. A kiegyezés főfeltételeire nézve az egyetértés már rég létrejött; most csak a hozományt illető vagy egyes másodrangú kérdések jöhettek szóba, s ezek nem

nagy bajjal hoztattak tisztába. Január 25-éig 1595-ben az is megtörtént: Zsigmond Erdélyt, mint Magyarország hűbérét fogja bírni, s ez magtalan kihalása esetére visszaszáll a magyar koronára; különben ő magának az arany gyapjat s nőül Károly főberczeg leányutódai közül egyet biztosított.

Mária herczegnő eddigelé csak hírből hallotta, hogy a prágai udvarnál egyik leánya fölött alkudoznak, s ilyenmű értesülései voltak leányának, Anna lengyel királynénak is, ki leveleivel tudakozódott anyjánál e tervelések mi-benlétéről. Annának, ki Erdély szomszédságában tiszta belátással s határozott ítélettel bírt Erdély s az ottani viszonyok és főként Zsigmond fölött, sok aggálya volt. »A fejedem fölött — irá anyjának ez időben — kettős veszély lebeg: a török és meggyilkolt alattvalóinak rokonai. A császár meggondolhatta volna, hogy Zsigmond fog az ő segélyére szorúlni, a helyett, hogy ettől nyerne. Mi ez, hogy anyja tudta nélkül Ígérte leánya kezét oda? Bizony elszomorodom, ha testvérem sorsára gondolok.« S tanácsa oda ment ki, hogyha már többé nem lehet visszalépni, legalább halaszszák az összekelést.

Máltának is voltak aggályai: de nem komolyak s nem olyanok, melyek a dolgot föltartóztatták volna. Könnyen vette mellőztetését, hogy egyik leányának kezére nézve szerződtek megkérdezése nélkül, s ezt csak az egyezés létrejötte után tudatták vele annak fejében, hogy leánya trónra jutand, hol a vallás körül fontos hivatás teljesítése vár rá. Ez aggályait Rudolf főudvarmesteréhez s mindenható kegyenezéhez, báró Rumpfhoz írott levelei mutatják. Még február 7-én panasolja, hogy nehéz kedves és engedelmes gyermekét Erdély viharai közé bocsátni, melynek fejedelmét két-

színűnek is tartja; de már pár hét múlva, febr. 22-dikén (Rumpfhöz) az a legnagyobb panasza, hogy miért jön az egész erdélyi követség, mely sokba fog kerülni, s miért nem csak annak feje? aztán ki sincs házasítva leánya, nem tudja, hogyan készüljön el vele hamar, mikor leányának semmije sincs, mi erre szükséges, még — mint szokták mondani, — ruhája sincs, nem is szólva egyébről (da doch mein Dochder nix hatt, das derzue geherdt stb.), nem arról, hogy még egyetlen nő sincs, ki vele menjen. Aztán a hadi állapotok is nagy aggodalomra adnak okot. Hogyan illenék, hogy magára bocsássa? »Mint egy rász személyt (ein schlechte Perscbon) akarják elküldeni leányomat!« panaszlá, s maga részéről elégnék tartaná, ha megígéznék, ez is elég volna, »nem szöknék el«. Hogy úgy menjen véghez ez is, mint a lengyel királyné dolga? de ő nem tudja, hogy ez hogyan történt, a házassági szerződést nem is látta. Az ellen is kikelt, hogy a fejedelemnek lányai közül választást engedjenek, mint ezt Zsigmond óhajtá. »Nem kell engedni — írta, — hogy ilyen szokás lábra kapjon, hogy övé legyen a választás, elégedjék meg a jó fejedelem azzal, a mit kap.«

Február derekán Rudolf nászajándoka 5000 forint árú ezüstnemű, s e hó végén a követség is Gráezba érkezett. Az özvegy főlierczegné, úgy látszik csak leveleiben adott aggályainak hangot: különben a prágai alkudozás eredményeit készen fogadta. S a menyasszony? Ez is, szegény! »Alázatos engedelmességgel« fogadta, írta, több mint egy negyed-század múlva, »Rudolf császár parancsára, az egész ház tanácsából, kilátással boldogságára s az egész keresztyénség hasznául.«

És ez kiválóan ez jellemzi a helyzetet. A ház érdeke,

és a keresztyénség haszna! E kettő előtt kelle az anya ellenvetéseinek, a leány aggályainak elnémulni. Aztán ki is lett volna a bekövetkezőkre elkészülve? A vőlegény deli ifjú — két évvel idősb a menyasszonynál — rokonszenves arczczal. Művelt, jártas az európai nyugoti nyelvekben és bátor. A vér, mi kezére tapadt, szóba sem hozatott: hisz csak a hitnek néhány lázadó ellensége lakolt. És a menyasszony »szép, szelíd és jó erkölcsű.« — írá róla egy történetíró államférfiú (Istvánffy), ki jól ismeré. Ki gondolt volna ily frigynél másra, mint boldogságra?

A házassági szerződést Gráciban márczius 5-dikén Írták alá: a menyasszony, anyja és Maximilián főherceg, és a vőlegény helyett ennek megbízottjai. A bevezetés kiemeli, hogy miután Báthory Zsigmond fejedelem az ausztriai házzal a keresztyénség javára s ellenségeinek vesztére szövetséget kötött, akarátja őszinteségét azzal is ki akarta mutatni, hogy az ausztriai házzal a rokoni összeköttetést is kereste. E szándékát ki is jelentette Mária ausztriai és bajor hercegnének hozzáküldött követsége útján, s hosszabb alkudozás után elhatározatott, hogy Mária Krisztierna osztrák főhercegnő, boldog emléké Károly főherceg és Mária főhercegasszony második leánya nőül neki oda ígértetett, s erre nézve bizonyos pontok mentek határozatba. Ezután következett a szerződés 12 pontja. A menyasszony hozománya: 45,000 forint, mint atyjának s 10,000 frt mint bajor Annának hagyománya, melyért a fejedelem hasonlólag 55,000 frt ellenhozományt köt le. A vőlegény 60 ezer forintot ad nászajándécul, s e három összeg (170,000 frt) fejében leköti a fogarasi uradalmat. A menyasszony lemond örökösödési jogáról, maga és utódai nevében Magyar- és

Csehországról s az örökös tartományokról. Ha özvegygé lenne, kapja özvegyi jogon Marosújvárt, Monorát, Enyedet. Cselédséget rangjához illően tarthat sajátjából. Napi szükségére évenként 2000 aranyat kap. A menyegző napjául jun. 11-dike tűzetett ki. A többi pontok a szerződés mi-ként megkötéséről szólnak*).

Az aláírást követte a házasság megkötése az udvari egyházban, hol a főhercegnő átadatott a követeknek. A szertartást ágyúzás és fényes lakoma váltotta föl. Bocskay most azon munkált, hogy a főhercegasszony minél hamarabb Erdélybe induljon, s a nász napjául pünkösöd napját szerette volna kitűzetni; de az anya e határidőt rövidrek tartá, mert nem hitte, hogy a kiházasítással addig elkészülhetne. Aztán aggodalommal beszélt a török portyázásairól is, mely iránti aggodalmait Bocskay azon meghívással igyekezett eloszlatni: hát kísérje el maga leányát Erdélybe. A terv tetszett Máriának s a császárnál Bumpf közbenjárását vette igénybe, hogy beleegyezését adja hozzá.

Rudolf szokatlan serénységét s buzgalmát e házasság létrehozása körül szokott apathiája váltotta föl. Kezdetten nem gondolni az egészszsel. S mintha el akarta volna azt halasztani: a spanyol királyhoz fordult tanácsért. Aztán Rumpfnak is voltak ellenvetései: »Az ellenségnek —

*) A szerződés hivatalos másolata meg van a bécsi udvar-kamara levéltárában. Bocskay, kit a szerződés utolsó pontja »Comes et Baro«-nak nevez mint »absolutus mandatarius« Maria főhercegasszony nyal s Maximiliánnal egy sorban irta alá, a többi az erdélyi követ alatt.

írá Máriának — hosszú keze van, s lovainak gyors lába.« De az előzmények után Máriának nem lehetett ínyére a húzás-halasztás, mert visszalépésről valóban már alig lehetett volna szó, s azt sem szeretete volna, hogy a vőlegény őt kárhóztassa. »Nem akarnám, — írta április 7-kén Rumpfnak, — hogy a herceg rám megneheztesen,« s egyszers mind sürgette, hogy adassék meg az engedély neki is: leányát Erdélybe követhetni. Szó volt, hogy egy másik leánya, Katalin is velők fog menni, sőt Ferdinánd főherceget is kezdték emlegetni. Végre eljött Rudolf engedélye, hogy az anya elmehet a menyasszonynyal; de Katalinra nézve — ki időközben beteggé is lett — és Ferdinandra nézve tagadó válasz érkezett.

Most hát csakugyan hozzáfogtak az utazási előkészületekhez*). Mind e bizonytalanság izgatott hangulatban tartá a kedélyeket, melyeket a jezsuita biztatásokkal igyekezett eloszlatni. Áldozat a hitért lett előtérbe tolva, s a páter nem tudta eléggé magasztalni Zsigmond buzgalmát: »Midőn egy kálvinistáktól elvett templomot fölszenteltünk, maga is énekelte a vespert«, mondá szavainak

*) A menyasszonyt már apr. végén várták Erdélyben. Horvát János, ki valószínűleg somlyai tisztartó volt, e hó 29-éről írja Komig Gáspár tanácsúrnak: »Nagyságod írja, hogy az asszonyunk ő felsége jövelele nem messze volna, azért arra úgy készüljek, hogy fogyatkozás ne esnék, mert egy néhány ezer ember lenne itt és az mi felől gondolnám, hogy fogyatkozás lenne hát nagyságodnak és urunknak ő felségének értésére adnám. Nagyságodnak az én készülétemet ím megírom, mert leszen vágni való tehén 25, borjú leszen 24, bárány leszen 24, tyúk 653, kappan leszen 167, malacz leszen 122, tyúkmony 2500, vaj pint 25 stb.«

bizonyosságaid. Aztán arról is beszélt, hogy a fejedelemszszonyt az ország epedve várja.

Az elutazási határidő megérkezése előtt kevésel pater Carigliot előre küldték, hogy a szükséges értesítésekről jelentést tegyen, de magát az elutazást nem várt baleset föltartá. Jun. 12-kén kellett volna annak megtörténni, de a főherczegasszony beteggé lett. »Lányom halvány, fogy, gyenge,« írá Rumpfnak a megelőző estve, junius 11-kén. Még várok egy napot, hogy az orvosok lásák, mi történik. Elmegyünk, mihelyt lehet, de félek az úton fog megbetegedni.«

S csakugyan még három napig kelle várni. Végre jum 15-én elindultak, fényes és a menyasszony rangjához illő kísérettel, kik közt voltak a lavanti és trieszti püspökök is. A menyasszony betegsége miatt lassan haladtak; az aggódó anya egyik lányát betegen hagyta otthon, s a másikat betegen vitte magával. E miatt Bécsújhelyen időzniük kellett, s Pozsonynál a láz mind nagyobb erőt vett rajta. Innen is nem minden aggodalom nélkül indultak el: mert az út a törökök portyázásai miatt épen nem volt biztos. Kísérete Rosenberggig kíséerte, hol azt Teuffenbachnak s az évi hadjáratban részt vevő Maximilián főherczegnek csapatai váltották föl.

A portyázó törököktől való félelemhez az út más kellemetlenségei is járultak: az út kényelmetlenségei. Mária titkára, Jargisch, fönmaradt leveleiben panaszkodott, hogy útjok hasonlatos a pusztában kóborló izraelitákéhoz. Néha oly helyeken telepednek meg, honnan az ellenség alig van 4—5 mértföldre. » Puszta és szegény az ország — írá Priviczéről jun. 26-áról — melynek sok városában olya-

nők a házak, hogy tíz forintot sem adna egyért. De még ezután következik a legroszabb, ezután érnek a tót földre, melyen »istentelen, bálványozó, állatias nép« lakik. Rajzához a körvonalakat valószínűleg kiállott félelméből s valóságos buzgalmából meríté.

E napon — jún. 26-án — Mária is írt fiának, Ferdinándnak. Több esze és bátorsága volt, mint a titkárnak, úgy látszik. Egész eléggülten írta, hogy fogadtatásuk eddig jó volt: »szépen bánnak velünk, szeretnek.« De panaszkodott, hogy lánya betegsége nem enyhül, »minden nap bántja a hideg, rosszul néz ki, egészen megváltozott, mióta utolszor láttad. Abban is megnyugodott, hogy itt nagyobb biztosságban vannak az ellenségtől, még mint Bécs körüli is.

Kassától nem messze — tudni nem lehet, hol, ő Zwenignek írja — 9 nap múlva rettenetes hirt kapott, mely mélyen megsebzé anyai szívét: leányának Katalinnak halála hírért. »Habár soha sem volt is enyém — írta jul. 3-án — mint ti gyermekeim, mindnyájan, hanem azé, ki magához vette: — övé legyen az örök dicsőség és hála! De hogy mennyire fáj anyai szívemnek, ő tudhatja legjobban; mert jó, istenfélő engedelmes gyermek volt: ezt igazán írhatom, kit szeretett és megbecsült. Oh! Ferdinándom! házuk egy drága gyöngyét vesztettem el, legyen Istené a dicsőség!«

Egy időben e hírrel — jul. 2-án estve — egy mást is kapott, mely már családi örömről szólt. Egy lengyel nemes érkezett hozzá levéllel leányától, a lengyel királynétól, melyben ez vele újon született gyermekük (Wladislaw volt) születését tudatja, s meghívja őket látogatásra Krakkóba.

A menyasszony már ekkor jobban volt; bár kinézése nem javült, s láza is volt naponkint: de ez már engedett. Innen Kassára mentek, hol több napon át tartózkodtak. A láz — írta júl. 12-én fiának — már engedett, reméli, hogy nem sokára egészen el fog maradni. Maximilián főherczeg egészen idáig kísérte őt, itt elvált tőle. Zsigmond követe, Bogáti Imre, itt várta őket s üdvözölte ura nevében.

Zsigmond maga ezalatt nyugtalanul várta menyasszonyát. Követeitől az eredményekről, melyeket ezek értek, az utazásról koronkint kapott tudósításokat. Ez alatt a török háború is folyt; tavasz kezdetén a bánsági hódoltságba — ez volt Magyarország török alatti részeinek elnevezése — egyik tapasztalt vezérét Borbély Györgyöt küldte, ki Facsetet, a török egyik erődét, megvette. E diadal hírével s a prágai szerződésről való jelentéssel a futárok csaknem egyidőben érkeztek udvarába, s ő ápril 16-ára országgyűlést hitt össze.

Ez országgyűlés emlékezetes marad Erdély történetében: kevés hozott annyi fontos határozatot, mint ez. Nagybátyjának Báthory Istvánnak s atyjának Kristófnak régi, tapasztalt államférfiül jobbadán már meghaltak, az ellenzék fejeit a múlt évi rettenetes mézszárlás szolítá le a cselekvés színpadáról, s kik még megvoltak, azok megrettenve vonultak vissza, a magánéletben húzták meg magukat váraikban, s Zsigmond egy ifjú nemzedéktől volt körülvéve, élvsóvártól, múlatni szeretőtől, kik, mint urok, az olasz komédiások és olasz zenészek előadásai mellett olasz, modorú orgiákat tartottak, hír, dicsőség és fényes név után sóvárogtak, kik föltűnést akartak a keresztyén világban, s. hogy ezt elérhessék, könnyelműen kockára tették Erdély

sorsát, és a politika azon útjáról, melyen ez 80 év óta haladt, a jezsuitákkal szövetkezve, letereltetni segítették. A vidám fejedelmi lakomákon, melyek az országgyűlés aiatt egymást érték, kinek lettek volna aggályai? Ki nézte volna a kép másik felét, midőn annak egyik oldala szövetkezést mutatott a német Imperium császárával és magyar királylyal az ország, és házasságot egy osztrák főhercegasszonnyal a fejedelem részére? és midőn az első hír is a török háborúról egy vár elfoglalása volt? A mit a lakomákon megbeszéltek, a gyűlésen törvénybe iktatták: a török háborút, a szövetséget Rudolf-fal, a házasságot Mária Krisztiánával, s a jezsuiták újra befogadását és hogy a fölszólalásnak még lehetősége is meggátoltassák: »a kötélben vagy rabságon tartott igazságot,« azaz oly törvényczikket, melynél fogva a fejedelem által a múlt évben elítéltek becsteléneknek és vagyonvesztetteknek jelentettek ki. Ilyen határozatokkal várták a menyasszonyt. Ennyi dicsőségre Zsigmondnak kicsiny volt Erdély: az napon, melyen az országgyűlés eloszlott, máj. 2-kán, Erdély mellé fölvette címébe Moldvát és a Havasalföldét is.

Gyűlés után Fehérvárit a menyegzői ünnepélyek előkészületeihez fogtak, hogy a Báthoryak roppant magánvagyonával fölerő fényt fejtsenek ki. Zsigmond nyugtalan és kíváncsi volt, s a mint menyasszonyának Kassára érkezéséről értesült, a pápai nunciust Kassára küldte, hogy ott fogadja azt, maga pedig Genga Simonnal — egyik olasz udvaronczával, ki hadi építész volt — egy kocsi-ban álöltözetben és álnév alatt Nagy-Károlyba ment elébe, hogy megláthassa.

Meg is látta, de kíváncsiságáért rettenetesen lakolt.

A fejedelemsasszony lábbadozó volt, s a láz — bár nem örökre — szépségének sok vonását letörölhette. A beteges halványság, az élet színének hiánya nem vált előnyére, s Zsigmond szívéből régi szerelmét Mayláth Margit, az Iffjü János neje iránt, nem volt alkalmas kitörölni. A mily forró vágygyal, sovárgó érzéssel ment N.-Károlyba, oly jéghidegen tért vissza, mert mi a rossz hatást egyedül lett volna képes ellensúlyozni: menyasszonyának nemes szíve, ártatlansága és szelleme ismeretlenek maradtak előtte, miután álruháját nem vetette le. De ez első pillanat hatása mindkettőjük sorsa fölött örökre döntött.

Nagy-Károlyból Zsigmond visszatért Fehérvárra; a fejedelemsasszony megállapodott Kolozvárit, hol nagyszerű fogadtatás várt reá. Lovas- és gyalogdiszcsapatok mentek elé a határig s kísérték be a városba, mely fenyőfákkal s zöld gályákkal volt földíszítve, s hol az utczákon zenebandák voltak felállítva, melyek a bevonulás alatt játszottak. Három napig mulatott itt a fejedelemsasszony, s e bárom nap ünnepélyre, mulatságra volt szentelve, melynek elteltével Fehérvárra indult.

A kíséret aug. 1-jén érkezett meg. Zsigmond mintegy 2000 főből álló fényes kísérettel, főurakkal, lovagokkal Tövisig ment elébe. A menyasszonyt Józsika István korbátnok üdvözölte, kinek a lavanti püspök felelt. A menyasszony és anyja ezután a 8 fehér lótól húzott, s gazon dagon aranyzott díszkocsiba ültek, melyen Zsigmond eljők jött, s melyben ő is helyet foglalt. A várban a székesegyház előtt megállót a menet: ennek ajtajában a pápai nuncius egész ornatusban fogadta a fejedelmi párt, s megáldotta. A *Te Deum laudamus* alatt ezek az oltárhoz si-

ettek, s imádságuk végeztével gyalog mentek a palotába, hangos üdvkiáltással fogadva és kísérve az utcákat egészen elfoglaló tömeg által.

Az összekelés a menyasszony gyöngélkedése s nővérének halála miatt aug. 6-kára halasztatott, az d. u. 4 órakor ment véghez. A fejedelmi párt a külföldi s magyarországi püspökök, főurak. s Erdélyország három nemzetének rendei kísérték az egyházba. Az ünnepélyt Cariglio Alfonz jezsuita egyházi szónoklata nyitotta meg, a gyűrűket a nuncius cserélte ki, s az hajtotta végre az összeesketést, melyet ágyúlövések és trombita-harsogások követtek. A templomi szertartást a vesper zárta be.

Következett a díszebéd, melyre a vendégek nagy számmal voltak hivatalosak. A lovagterem, melyet még a Zápolyák nem mindennapi fényvel díszítettek föl az akkori művészet számos remekével, s melyet Zsigmond ez alkalomra még fényesebbé tett, fogadta he a vendégeket. A dísz-asztalnál a fejedelmi pár, a menyasszony anyja, a nuncius, Rudolf a lengyel király, s a főherczegek követei foglaltak helyet; ezenkívül még két asztal volt, egyik mellett a férfi-, másik mellett a nővendégek foglaltak helyet. A lakomát követte a táncz, melyet a fejedelem a menyasszonynyal, a kor szokása szerint, előtánczosok vezetése mellett nyitotta meg, de a mely csak egyetlen volt. Az est többi részét társalgás tölté be.

Másnap átadattak a nász-ajándékok: Zsigmondé egy teljes asztali ezüst készlet, 100,000 frtot érő, a császáré egy 40,000 frt értékű ékszer, a főherczegeké, a főuraké, városoké oly nagy számmal, hogy csak serleg 109

volt. Tíz nap múlva aug. 17-kén Mária főhercegasszony visszautazott, leányától egész Tasnádig kísérve.

»Isten adjon üdvöt és áldást a fejedelmi párnak!« mond egy egykorú naplóíró a nász-ünnepélynek leírása után, melynek folyamában nem győzi eléggé kiemelni a szívélyes rokonszenvet, melylyel a menyasszony Erdélyben találkozott.

De az üdv és áldás elmaradt. Ki fejt meg a talányt annyi ellentmondó hagyomány közt, mely e kényes tárgyról fönmaradt? Ki határozza meg a vitát, mely e két szívet oly élesen elválasztá egymástól, s annyi szerencsétlenség kútforrásává lett? A bűvital, melyről Somogyi Ambrusnál olvasunk, hogy Zsigmondnak kedvese Mayláth Margit azzal fordítá el szerető szívet nejétől, azon idők csodálkozásának volt kifejezése, mely nem tudta megfogni hogy a daliás ifjú s a szép hölgy oly hidegek egymás iránt. A fanatismus, melyet egy újabb történetíró hoz föl, hogy az egész a fejedelmi pár ascetismusa s a jezsuiták által sugalt fogadás lett volna, hogy Erdély Rudolf kezére játszassék, a történelmi valótlanágok lomtárába tartozó monda. Az egykorú Írók szerint Zsigmond, ha nejével volt, undorodott tőle, s ha távol volt tőle, égett a vágytól. Ő maga, a Mayláth Margit kedvese, utóbb tehetetlenséggel vádolta magát, neje pedig négy évvel később kijelenté, hogy »igazán férjnél se volt soha.« Ennyi az, mit magok a házaselek nyilatkoztatnak ki viszonyaikról, s ha a lélektani indokok föltalálásához ez még nem vezet, de egyet tisztába hoz: a házasság a megkötés napjától fogva sem volt boldog. A menyegző külfénye csak a valót palástolta: az véghez ment, hogy a vőlegény a politika követelményé-

nek, s a menyasszony a vallásos fölálkozás kívánalmának eleget tegyenek. S a mint ez őket összefűző kötelékek tágtak, a viszonynak is sietnie kelle a fölbo mlás felé.

Menyegző után az első tíz napot a menyasszony anyja Fehérvárit tölté; de alig tért vissza kíséretéből Mária Krisztierna (s talán még haza sem ért), újabb 10 nap elteltével aug. 27-kén Zsigmond a török ellen ment.

Az egykorúak az eddigi békés, nyugalmas idöket Erdély aranykorának nevezék. Most véget ért az; de a következő gyászos idök feltünése a dicsöség fényes napjával vette kezdetét. A hadjárat, melyben Zsigmond részt vett, Oláhországban folyt le, s gazdag volt diadalokban. Tergovist, Bukarest visszavétettek a törököktől s Színűn nagyvezér vad rendetlenséggel szaladt meg a csatatérről.

Zsigmond szép napokról álmódozott: a dicsöség napjairól, melyekben a családi boldogság hiányaért kárpótlást keresett. 1596. elején Prágába indult, nejét és Bocskayt nevezve ki helytartóivá, s febr. 7 -kén megérkezett. Az udvarra kedvező benyomást gyakorolt, mert ügyessége s képzettsége mindenkit meglepett. Rudolf 27,000 forint hadi költséget ígért neki, megajándékozta gyémántgyűrűvel s ezüst ékszerekkel, s Gráciban is — hová lerándúlt, anyósát meglátogatni — a pénzszükségben szenvedő hercegasszonynál kivitte, hogy ez közbevette magát, hogy a lengyel királyné hűgának segélyt nyújtott.

Zsigmond buzgalmát, lelkesedését az első szenvedett csapás teljesen lehüté. Az 1596-diki magyarországi hadjáratban részt vett, maga vezette sergeit Maximilián főherceghez kivel Vámosnál egyesült (okt. 18-kán). De e se-

reg Mező-Keresztesnél megveretett, s Zsigmond lelkesedése csüggetegségbe ment át.

Komor, bús, roszkedvű volt otthon. Nem volt szíve neje számára, s a tél vigalmai és ünnepélyei s a mulatságok, melyeknek a fejedelmi palota színhelye, s a szép fejedelemasszony nagy, bánatos szemeivel, komor méltóságos alakjával fenséges, de hidegen hagyó központja volt, elfáult lelkére semmi hatással sem voltak. Sőt lázasan került a helyet, hol nejével találkozhatott. Minden hely jó volt, hol e szegény ártatlan áldozatnak, kit Kővárba küldött, vélt szemrehányásait nem láthatá, még a papi czella is. El volt határozva ide vonulni és lemondani trónjáról: szándék, melyet Cariglio és környezete tápláltak. 159/. febr. 17-kén Prágába érkezett, s mire tavaly még csak célozgatott, most nyíltan megtette arra vonatkozó ajánlatait: lemond a fejedelemségről Rudolf részére, ki eszközje ezért ki, hogy nejétől elválhasson, s bibornokságot nyerhessen. Api'. 10-kén megkötöttetett a szerződés, Zsigmond lemond Erdélyről két sléziai herczegségért, s évi 100,000 frtnyi tartáspénzért. Az elválást Rudolf előmozdítja, ha a fejedelemasszony kívánja — de hogy ne kívánta volna e szegény, szenvedő, Kővárba elzárt teremtés, hogy ne kívánta volna azt?

Rudolf még egyelőre nem akarta e szerződést nyilvánosságra hozni: de miután Cariglio ez évben újra megjárta Prágát, s a király ennek folytán biztosokat nevezett ki, Zsigmond előbb megbízottjai körében, majd a rendek előtt kijelenté szándékát lemondani, s némi alkudozások után 1598. apr. 10-kén végre is hajta azt. És öt nap múlva elhagyta Erdélyt. Már ekkor ott voltak a király biztosai s a

rendek addig, míg a Rudolf által kinevezett kormányzó: Maximilian főherceg megérkeznek, helytartóvá Mária Krisztiánát tették, kit e célból Kővából Fehérvárra kérétek. A fejedelemasszony gyászöltözetben érkezett meg, s fogadta a rendek hódolatát. De ugyanakkor megtette a lépéseket, hogy hazájába mehessen vissza: egész és teljes kíséretével, cselédségével, az ország költségén.

Egyelőre semmi sem lett belőle: nem a költséghiány miatt — bármily soknak tetszett is az — mert hisz azt a kérdést meg tudták volna oldalni, hanem mert Maximilián nem jött, s mert annak bejöttéig szükség vala, hogy valaki a korona fényét képviselje. Ez a valaki Mária Krisztiána volt, s míg a helytartók a kormányzás gondjait együttes működéssel intézték, az államokmányokat Mária Krisztiána irta alá. Nyugodtan, csöndesen tűrte a gyászba borúit asszony, kinek elváltására a császár apr. 20-kával megtette a szükséges lépéseket, sorsát, teljesíté kötelességét, mely — habár kezében csak a külsőségek voltak is — sok kellemetlenséggel, tehenei járt, de melylyel Erdélynek nagy szolgálatot tett: a pártok összeütközését, a viszály kitörését meggátlá. Es mégis óhajtá, hogy helyzetéből szabaduljon meg, sürgette, hogy Maximilián jöjjön s maga, hogy az utazási előkészületeket megtehesse, Kolozsvárra ment, hol egy császári ezredessel volt találkozandó. De itt egészen más meglepetés várt rá.

Zsigmond a sléziai herczegségekől, melyek zordon, sivár hegyei közt roszul érezte magát, álöltözetben menekült, s Lengyelországon át Erdélybe jött. Nejevel csaknem egyidőben, aug. 15-dik éjjelén érkezett, egyetlen hívétől kísérve, Kolozsvárra, s a városbíróhoz szállt. Másnap

éppen a templomban volt neje, midőn megjöttének hírért tudtára adták. Meglepetése, fölindulása első perczében a szegény teremtés nem tudott mit tenni, s elfogadta a találkozást férjével. Öröm és rettegés, boldogság és félelem váltakoztak szívében e nem remélt viszontlátásra. S midőn a daliás férfi mosolgó arezczal, bizalommal elébe lépett és megfogta a kezét, mely jóformán övé sem volt, szenvedése, könnyei, bánata, minden egyszerre el lett feledve. Az első szó, mely szerelemmel szólott hozzá, az első nyilatkozat, mely bizalommal tétetett, megnyugtatta. Hive lesz a háznak, a családnak és mindenek fölött neki; férje lesz, szerető férje és egyedül neki. Oh! midőn ezt hallá annak ajkáról, kit úgy szeretett, s kitől eddig csak mellőzést tapasztalt: három év óta az első boldog pillanatot élvezé. A kibékülés megtörtént.

Zsigmond megérkezését a kolozsváriak tudtára adták a biztosoknak; maga Zsigmond, Bocskaynak irt róla. Kibékülése nejével, ki magának Erdélyben nagy népszerűséget szerzett, sokat tett rá, hogy az ország újra visszatérjen hűsége alá, mely minden hibái mellett is ragaszkodott hozzá; s kevés idő múlva, bármennyire elkövettek is mindent ez ellen a biztosok, a Tordára összehívott országgyűlés (aug. 29-kén) újra fejedelemmé választá és esketé.

Mária Krisztierna, úgy látszott, jobb napokat fog érní. Zsigmond levelei sógorához és anyósához ez időből (október) tele vannak magasztalásokkal nejéről, ígérekkel, hogy az imádott nővel fejedelmileg fog bánni, hogy ennek soha sem lesz panaszra oka. S úgy látszik, az anya is teljesen megnyugodott. Levelei szeretettel, gyöngédséggel szólnak Erdélyben levő gyermekeiről.

Mi volt e boldogság és meddig tartott? Egy újabb talány e csodálatos pár életében. Még el sem kezdődött, és Zsigmond máris megcsömörlött tőle. Egyszerre kezdett alkudozni Rudolffal: hogy újramegválasztását ismerje el; a törökkel: hogy lépjen vele békére, s midőn mindkettőre kilátása nyílt, meghívta nagybátyját, a száműzött Báthory Endre bíbornokot, hogy azzal Erdély átadásáról kezdjen alkudozást.

Ez utóbbi megtörtént 1599. márczius 21-dikén a megyesi országgyűlésen, hol Báthory Endre fejedelemmé választatott. Mit kelle addig a szegény hölgynek kiállania, mennyit kelle szenvednie, míg bele nem egyezett, hogy Zsigmond, ki minden ajándékát visszakövetelte tőle, jelentést tegyen Grácza anyjának és testvérének, hogy ő és neje egyetértőleg kívánják a házassági kötelék föloldását.

Az utósó napok tárták föl a fejedelmi hölgy szívének és lelkének egész nemességét. Négy szenvedésteljes évet töltött Erdélyben, de midőn a búcsú pillanata közelgett, egyetlen gondja volt csak: úgy válni el, úgy távozni, hogy emléke tisztán maradjon, hogy csak áldással gondolhassanak rá. Ügyei rendbehozásánál bámulatos önzéstelenséget, nemeslelkűséget árult el. Jóságáiból, melyeket női hozományáért zálogképen bírt, eddigelé 24,000 tallér jövedelme volt. April 8-dikán szerződészerűleg, évi 15 ezer tallérért adta át a bíbornoknak, csakhogy — mint a császárnak írta — »szeretettel távozhassák.« És mégis távozása előtt némi aggodalom szállta meg: hát ha az, mi eddig történt, neki is bűnül fog fölrovatni? »Nem, — mondta a bíbornok-fejedelem, — sem vagyona sem neve nem fog csorbát szenvedni azok miatt.«

Az övé nem is szenvedett. Tiszta és igaz volt mindig. Szüneteit fenkölt lélekkel túrta, keresztjét panasz nélkül hordozá. Könyes szemekkel nézték búcsúzását, s áldott emléket hagyott maga után.

Május elején utazott el. A bíbornok fogattal ellátott útikocsival ajándékozta meg s fényes kíséretet küldött vele Tövisig. Innen egy nemes-csapat ment Tasnádig, honnan Bornemisza Boldizsár vitte magyarországi földre Szathmárig. Kísérete 299 személyből, 30 kocsiból, 34 szekérből, 384 ígás és 32 lovagló lóból állt, melynek úti költsége közel 14,000 forintra ment.

A válópör gyorsan lefolyt. Ferdinánd főherczeg Cariglio Alfonzot Rómába küldé annak siettetésére. 1599. jun. 24-én tett ez előterjesztést a pápának. »Zsigmond oly gyalázatos életet élt, hogy annak szünyye még nejeire is visszaesik.« A főherczegnő három nőcselédje bittel bizonyítja, hogy a házasság soha sem volt végrehajtva. A pápa egy 8 bíbornokból, a rota 4 auditorából s 2 jezsuitából álló congregatió elébe terjeszté a kérdést: van-e helye az elvá-lási folyamodásnak? A válasz »igen« volt, s a vizsgálat végrehajtása helyéül Grác lett kijelölve, hová a nuncius is megérkezett, s hol a főtemplomban az elválás nyilvánosan kimondatott.

Mária Krisztierna visszatért az anyai udvarba. Élményei komorrá, zárkózottá, a világtól elvonulttá tették. Erdélyi uradalmaiból egy félévi haszonbérnél — 7 500 tallérnál — többet soha sem kapott, bár több Ízben sürgette a kárpótlást. A halli kolostorba vonult s a zárda falai közt, csöndes magányban lemondva a világról, mely neki csak szenvedést juttatott osztályrészü, hallotta a szomorú híre-

ket családi élete régi színhelyéről, az ínség és nyomorról, mely azt érte, megszabadíttatásáról és megnyugvásáról; értesült még egykori férjének betegségéről és gutaütéséről, s végre haláláról (1613). Megérte házának fölemeltetését testvérének, Ferdinándnak magyar királylyá és német császárrá választatását, mígnem 1621. april 6-án fájdalmát és emlékeit magával vitte a sírba.

RÁKÓCZI ÉS PÁZMÁNY.

Az erdélyi politika körvonalait, az őt követő félszázadra nézve Bocskay István állapította meg. Ő szabályozta — a régi alapokat véve kiindulási pontul, de lényeges változtatással azokon s főként a függő pontokat megoldva, — ez ország viszonyát a portához és Magyarországhoz is, sőt e két utóbbi állam nemzetközi összeköttetésének tisztázására is döntő befolyást gyakorolt.

E politika lényegét kifejté végrendeletében. Egy szóval ki lehet azt mondani: fentartani és fejleszteni a bécsi békében letett alapelveket. Egy belügyei intézésében teljesen önálló Erdély: mely ennek megoltalmazása körül, valamint külügyi politikája intézésében a portára — de a porta lehető túlkapásai ellenében a magyar királlyságra támaszkodik.

Ily szerkezetű államgépezetet, melynek fentartásába annyi tényező folyt be, egyszerűnek nem lehet mondani: de az adott viszonyok közt egyetlen, mely mellett az alkotmányosság is fenmarad s így kétségtelenül legjobb volt.

E politika sarkkövét tehát tulajdonkép Erdély különállásának fentartása képezte: szükséges mindaddig — mint ama végrendelet kifejezte — míg »a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél a németeknél lesz.« Erre törekedtek Erdély államférfiai — s ezt egyenesen a magyarországiak sem merték megtámadni; habár ezek közül igen sokaknak elismerése épen oly kevésbé volt őszinte, mint nem volt önkénytes csatlakozásuk.

De a tények logicája kérlelhetetlen. Bocskay hagyományát minden támadás izmosabbá tette, s minden küzdelemből új erőt szerezve emelkedett ki az.

S a mint a régi hagyományok maradványai kallódtak, s a régi pártok emberei mindinkább lejártak magukat, az államférfiaknak egy új iskolája keletkezett: megtartva ugyan a régi pártállást, de céljaik és törekvéseik felé más, a régitől eltérő úton haladva.

A meggyőződés mi az új politikai irány vezérférfiait vezette, egészen a régi hagyomány volt ugyan, t. i. a magyar állam fennmaradásának feltétele, szövetekezés a külfölddel, mert ez garantirozza a két nagy szomszéd egyensúlyban maradását — de egészen más volt a modor.

A régi államférfiak a magyar korona országait a magyar király hatósága alatt egyesíteni akarták. A tizenöt éves török háború e törekvést ez idő szerint a lehetetlenség lomtárába vetette vissza: e helyett az államok szövetekezésének eszméje lépett előtérbe. Illésházy István a nyugoti, Báthory Gábor a keleti államszövetekezések létesítésére tettek lépéseket. Az elsőt egy nagy ténynek, Rudolf megbuktatásának végrehajtása practicusnak bizonyította be, azonban számításba nem vehető esélyek más irányba

terelték azt. Az utóbbinak lehetetlen voltát az életbeléptetésére tett első lépések kimutatták.

Mindkettő átmenet volt Bocskay testamentomához. Vagy correctebb kifejezéssel: a bécsi béke által adott alap lett elfogadva az államközi viszonyok szabályozására.

Kétségtelenül több év és több küzdelem kívántatott hozzá, hogy a Magyarország által Erdélylyel kötött szerződések mellől a titkos pontok (azok t. i., melyek a magyar király souverainitásának teljes elismerését s adott alkalommal a töröktől leendő elszakadást foglalták magukban) elmaradjanak, s bizonynyal egy nagy európai háborúnak, a 30 évesnek, esélyei nagy mértékben, sőt döntőleg befolytak rá, hogy ez megtörténhessék — de végre is megtörtént s Erdély önállását semmi titkos pont sem vonta kétségbe.

Ez alapon állottak már az újabb államférfiak; sőt mondhatni ez alapra állhatást ők vívták ki.

Vagy helyesebben kettő: Bethlen Gábor a fejedelem és Eszterházy Miklós a nádor. Mert az első egy maga volt Erdély részeivel, az utóbbi egy maga Magyarország, mindkettő politikai bölcsesége és politikai kitartása által.

Mentsen Isten, hogy e két kérlelhetetlen ellenfélnek egy célra törekvést, egy irányú működést tulajdonítsák. Távol van tőlem azt állítani, hogy ők egyet akartak. De eltéréseiket a politikai szükség egyenlítette ki s kiegyezésükhez a viszonyok helyes felfogása adott alapot. S így lett a bécsi békében adott alap valósággá: egy önálló Erdély, mely hivatva van az egyensúlyt fentartani a porta és az Imperium közt s nem engedni magát absorbeáltatni egyik által sem, hogy a magyar alkotmányosság őrre maradhasson.

Bethlen halálakor ez alap már oly erős gyökeret vert a magyarság szívében tál és innen a Királyhágón, hogy megtámadására senki sem gondolt. Míg a korábbi fejedelmi változások alkalmával mindig maga az alap ellen intéztek támadást, most többre nem is törekedtek, mint oly fejedelmet juttatni a trónra, ki idővel az alapot lealkunni hajlandó legyen — de ennyit sem tudtak elérni. A trónviszályok Rákóczy Györgyöt emelték a fejedelmi székbe s e férfiú Bethlen Gábor tanítványa volt.

És épen ezért, és mert múltját ismeré, ellenzetté az ő trónrajutását Eszterházy azon pontig, hogy a harmincz éves háború már beállott kedvezőtlen fordulata daczára háborút vezetett ellene. Rákóczy nem volt jó hadvezér s maga itt a cselekvés terére ki sem lépett. Pártja kiválóbb katonai tehetségeire hagyta a működést s mialatt ezek egy merész és jól kiszámított csapással Eszterházy hadát tönkre verték volna, ő maga diplomaticai téren mért egy még annál is érzékenyebb csapást rá.

Ez volt Pázmány Péter megnyerése.

Pázmány és Eszterházy egy politika előharczosai s egy politikai elv vallói régi ellenlábások voltak. A kérdés, mely őket elválasztá, sőt ellenségekké tette, egy iránt volt személyi és hivatali. Kegyenczei egyeidő mértékben mindketten a királynak és mindenkinek, ki a királyi udvarnál befolyással bírt a spanyol követtől a jezsuita gyóntatóig, mindenik a maga hivatalának követelte az elsőséget. A nádori és primatialis előjogok felett folyt már következménye volt a meghasonlásnak s azt elkeseredettebbé tette. A nádor természetes jogain csorbát nem ejthettek az esztergomi érseknek néha természetellenes jogai; de minde-

nikök jól érzé, hogy kevésbbé tehetséges és kevésbbé há-
tározott ember mellett a másik főpolczon az elsőség kiví-
vása könnyebben sikerülne neki.

S épen ezért békére köztük nem is lehetett számítani;
de e viszályból mennél több hasznot húzni, sőt épen e vi-
szályban keresni megszilárdulását a fejedelmi székben, ez
volt Rákóczy feladata, mit ő végre is hajtott. Mondhatni,
hogy akkor midőn eleinte mindketten egyaránt ellenséges
indulattal fogadták fellépésének híret, épen az Eszterházy
ridegsége volt az, mely őt a Pázmány karjaiba hajtá, s a
dolgok természetes fejleménye, mely a köztök keletkezett
barátságot fentartá.

Annyival inkább, mert Pázmány Erdély önállásá-
nak eszméjével meg volt barátkozva. Kemény János előtt
— mint ez beszéli Önéletírásában*) — e részben őszinte
vallomásokot tett. »Atkozott ember volna — mondá az
érsek — ki titeket arra készítetne, hogy a töröktől elsza-
kadjatok, ellene rugódazzatok, míg Isten a keresztyénsé-
gen másként nem könyörül, mert noha im látod, édes
öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van a mi
kegyelmes keresztyén császárunk előtt, de csak addig dú-
rál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar
fejedelem hallatik florealni, azontúl mindjárt contemptus-
ban jutván gallérunk alá pökik a német, akár pap, barát
vagy akárki legyen.«

Semmi ok sincs feltenni, hogy Kemény János nem
eléggé híven és őszintén adta elő az érsek szavait: de
helytelenség volna e szavaknak több fontosságot tulajdo-

*) Szalay kiadása 147. 1.

nítani mint mennyivel bírhattak: az erdélyi állampolitika legyezgetése részben legalább az erdélyi követ megnyerésére volt számítva. Mert valóban Pázmánynak, s főként Eszterliázyhoz való viszonyának kifolyásából, érdekében állott az erdélyi fejedelmet meggyőzni őszinteségéről, s jó indulatáról, arról, hogy a kath. főpap s a magyarországi ellenreformáció fővégrehajtója és buzgó bajnoka az erdélyi protestáns fejedelemmel bizonyos esélyekre nézve nem idegen egy úton haladni. Ez leginkább elérhető volt az érdek közösségének s arról való felfogás megegyezésének kimutatása által. Mert ilyen módon Rákóczy a neki tett szolgálatokat természetesenek s a dolgok folyásából következőknek fogta találni.

S a két férfiú közt hat éven át — egész Pázmány haláláig — tartott a jó egyetértés és barátság háborítatlanul, az első szolgálattól fogva, melyet a bíbornok érsek az erdélyi fejedelemnek tett, s mely ez utóbbi trónfoglalásának mindjárt első idejében bekövetkezett.

Rákóczy nem kereste az erdélyi fejedelemséget, de a mint kilátása nyílt rá, s a mint a részére jutott meghívást elfogadta, el volt tökévelve nem adni ki kezéből, sőt vaskövetkezetességgel ragaszkodni hozzá, és annyival szilárdabból, hogy ne mondjam makacsabban, mennyivel kevésbé volt hajlandó Eszterházy elismerni választása törvényességét, sőt mennél nagyobb erőfeszítést fejtett ki megbuktatása körül. A leczke mit Rákóczytól kapott, meggyőzte, hogy Bethlennek méltó tanítványa áll vele szemben.

Eszterházy el volt tökévelve semmit sem engedni. Hadai együtt álltak s hitte, hogy azt a császártól nyerendő segélylyel megszorítva, s Rákóczy hasonlóan együtt levő

hadait leverve, a helyzet urává lesz és ezt vagy megbuktatandja vagy a legroszabb esetben dictálandja neki a béke feltételeit.

Rákóczy hasonlólag számított rá, bogy a barcz koczája döntendi el a kérdést, de a diplomatai művelettől biztosabb eredményt várt. Szívesebben vette volna a magyar király részéről önkénytes elismertetését mint annak kivívását fegyver által. Így gondolkodtak az erdélyi rendek is, kik az 1630. végén tartott országgyűlésből követséget rendeltek a magyar királyhoz, kieszközölni a bevégzett tények elismerését.

Ezen követséget 1631. elején Kassán fogadta a nádor mint a magyar király teljhatalmú biztosa. Az első és kimérten hideg fogadtatástól fogva sűrűvé és gyakorivá lett az érintkezés Kassa és Nagy-Várad közt s mennél kevesbbé kecsegtető tudósítások érkeztek, onnan ide, és mennél hajthatatlanabbnak mutatkozott Ezterházy, annál világosabbá lett Rákóczy előtt, hogy ez úton semmire sem fog menni: mert a nádor tulajdonkép csak időt akar nyerni. Anélkül hát, hogy ennek sejtelme lett volna róla, összeköttetésbe lépett Pázmánynyal s felkérte ezt kieszközölni a királynál, hogy az alkudozást vegye ki a nádor kezéből s tegye át Becsbe vagy Nagyszombatba annak színhelyét.

A nádor egészen meg volt lepelve a mint hírül vette az erdélyi követek panaszát: »ők tudják, megírta nekik kardinál uram, hogy az nem ő felsége akarátja, hogy olyan rigide tractál velők« s a mint ezek azon kijelentéssel álltak elé, hogy nekik menedéklevelök van Bécsbe, s ha a nádor semmi engedékenységre sem hajlik, ők oda fognak

menni, nyilatkozat, mit mindannyiszor ismétlőnek is, valahányszor egy-egy élesebb viszálypont merült fel köztök.)* Első boszuságában Eszterházy vissza akart vonulni, »ám vegye kezébe mindkét végét az a vörös vitéz (Pázmányt érté alatta) a dolognak s igazgassa a mint tudja.« »Am teljék kedve annak a dőlyfősnek,« írá Bécsbe a korlátnoknak, ő csak ő felsége resolutioját várja meg s azonnal vissza fog lépni, mert ki sem tudja mondani mennyire confundálta ez tractát.

Még jobban confundálta egy más körülmény: a rakomázi csata, s a nádor seregeinek teljes inegveretése. Most már valóban engedékenyebbnek kelle lenni s végre apr. 3-án Kassán csakugyan létrejött a béke.

Ennek megszilárdulását az európai helyzet hozta magával. A liarmincz éves háború fordulata Gusztáv Adolf svéd király beavatkozása következtében szerencsétlenné lett s a császár sokkal jobban el volt foglalva ottan, hogy sem még egy erdélyi háborút is felidézni kedve lett volna. De viszont Rákóczynak is sok ok parancsolt óvatosságot. Elődje Katalin, Bethlen Gábor özvegye rokona volt a svéd királynak s gyanakvó természete mellett nem tartá lehetlennek, hogy ez visszahelyezésére teend kísérletet, Erdélyt jobban érdekeihez csatolandó. Igaz, hogy az özvegynek erdélyi uradalmából történt kiforgatása ezt legfőbb támpontjától megfosztá — de nem több-e ez egy okkal, hogy a svéd király ellene forduljon? Aztán ifjú Bethlen Istvánt és Zólyomit a rakomázi diadal nagyon

*) Eszterházy levelei Sennyeihez. Eszterházy munkái 196—211. 1.

népszerűekké tette, s Rákóczy, trónrajutása és trónon maradása körül, annyira le volt irányokban kötelezve, hogy a hála érzete nem egészen indokolatlan aggodalommal tölté el. Öreg Bethlen István pedig csak a kényszerűségnek engedett, midőn a fejedelmi széket neki »cedálta:« nem bízott eléggé e rendkívül gazdag embernek, nem fiainak s fenhéjazó vejének Zólyominak szilárdságában, hogy nem jövend kedvök a főhatalmat családokra visszazállítani. Végre magában Erdélyben sem volt minden párt kibékülve a bevégzett tényekkel s a jun. 5-iki országos végzés »az ártalmas és nyughatatlan elméjű emberek ellen« mutatta, hogy Rákóczy nem minden aggály nélkül nézi a jövőt.

Nem mondtak le a reményről megbuktatására nézve a magyarországi urak sem. Rákóczy a »corporale iuramentum« letevését, melyre a kassai pontok kötelezték, mindig halasztgatta, sőt midőn 1631 őszén e célból követség ment hozzá, talált ürügyet annak megtagadására. Talán ez is ösztönözte Prépostváry Zsigmondot, ugyan azt, kik a magyarországi urak már korábban s több ízben felléptettek trónkövetelőnek, hogy Zólyomival titkos alkudozást kezdjen, őt a maga részére nyerendő. »Ki nagy vízben halász — írta Zólyominak — célzással a Ferdinándhoz leendő átállás előnyei kitüntetésére — nagyobb halakat fog, édes öcsém uram.«

S a két főúr közt csakugyan bizalmas összeköttetés támadt. Prépostváry különösnek találta, hogy Rákóczy Gyalúra adott »tízezer forint gratiaját« sokalja: pedig azt egy útjával megérdemelte. íme neki a császár most egy falújára adott ennyit. Csáky István a szendrei ura-

dalmat kapta s ezzel aránylag mit nem érdemelne ő? pedig Munkácsot sem fogja megkapni. A mi az erdélyi dolgokat illeti, a mi hite és fogadása ellen nincs, mind azt úgy közli vele, mint »a maga lelkével,« de a hol hittelt fogadott titoktartást, azt meg kell állania. A mit neki fogadott azt megtartja »úgy más jóakaró uraim a mit nekem írtak és mondtak nem fér lelkiismeretemhez, hogy megjelentsen, becsületem sem engedi azt nyilván, hogy kimondjam és mutassam, mert felfogadtam, azoknak is igaz leszek. *) Csakhogy a mezei haddal mellé menjen Zólyomi, »fizetést és arany hegyeket« ígért neki Prépostváry, sőt találkozás is jött létre köztök, melyen Prépostváry bizalmasan volt közlendő terveit.

Mind e találkozás, mind ez összeköttetés Rákóczy tudtával, sőt akaratóból volt. Zólyomi mindent közlött vele és »ugyan tanácsból ment ki, vegye reménység alatt kikkel nagyon értelme Prépostvárynak.« »Es mikor elég bizonyoságot szedtek a levelekből úgy citálták s még azon 1631 végén prononciáltak nótát a szegény Prépostvárynak.«**)

Rákóczy ez ügyállásról nyomon külön követ által értesíté Pázmányt. Panaszkodott főként a nádor ellen, kiről gyanakodott, hogy Prépostváry terveit legyezgette, s tudatta, hogy hiteles párban átíratja a leveleket és felküldi a királynak. Egyszerű másolatban neki is megküldi.

*) Prépostvárynak oct. 11 -én és 19-én kelt levelei Zólyomihoz, melyeket Rákóczy Kolozsmonostoron transumáltatott. Meg vannak az erdélyi muzeumegylet irattárán.

***) Pázmány levele Esztesházyhoz 1632. jan. 11-éről.

Pázmány nyomon, hogy ez értesüléseket kapta, 1632. jan. 11-én irt Eszterháznak: figyelmeztetve ezt az idők nehézségére, mely miatt minden keserítést kerülni kellene, »Az occasiohoz akármi kis conversatio járuljon, hamar felrezzenek az emberek. Ha más idők volnának talán más-képen is kellene írnia — de most bizony haszontalan a keménykedés.«

A nádor válasza meglehetősen egykedvű volt, s mu- * tatta, hogy ő az egész ügynek nem tulajdonít oly nagy fontosságot. Nem mentette magát az erdélyi fejedelem előtt, mert nem érzi bűnösnek. Prépostváry nem közölte vele azon szándékát, hogy a fejedelemségre vágyakozik s nem is tudja mi erre vonatkozó van azon levelekben. Neki nincs más czélja s ezt fen is kell tartani, minthogy megbízható jó akarói legyenek, kik Rákóczyt, »ha erumpalni akarna« visszatarthassák, s erre a magokéból is képesek legyenek költeni. Ha »nyavalyás Prépostváry uram egy-ügyüségé« ennél tovább ment, arról ő nem tehet, de nem is hiszi, hogy azzal kárt tett volna, csakhogy őt ottan elhagyni nem szabad. Ha dolgáról értesülnek, találnak rá mentséget s ki fogják mutathatni, hogy a nótát nem érdemelte meg, s nem volt az illetékes első forum a hol elítéltetett. Különben az erdélyi dolgokra nézve a túlságos óvatosságot nem tartja helyesnek: ezzel vonják a veszedelmet minden oldalról nyakukra.*)

S a nádor csakugyan e kijelentéséhez híven cselekedett. Rákóczy azt kívánta, hogy ez ügy haladéktalanul tárgyalassék, hogy Prépostváry mint a kassai béke meg-

*) Kismartoni Regesták. Tör. Tár. XIX. 46—48. 11.

szegője büntetessék meg: de a nádor mindig talált okot az ügy halasztására, s midőn végre Prépostváry megidéz-
tetett, ez nem azon alakban történt mint a fejedelem óhajtá. Ez ugyanis országgyűlés előtt kívánta tárgyal-
tatni az ügyet mint felségsértést, míg a király Eszterházy
tanácsára törvényszék elébe utasítá a pert s helyet és bí-
rákat rendelt: miben Rákóczy mint rendkívüli törvényben
megnyugodni nem tudott.*) A tárgyban Kéry János —
Eszterházy egyik bizalmasabb embere — ez évben kétszer
járt nála: tavasszal és ősszel.**)

Az első út általános békebiztosításokat von maga után: de gyakorlati értékkel
nem bírakat. A biztatások üres volta boszantá Rákóczyt.
A nála megfordult svéd követséget kitüntetéssel fogadta,
s egy Eszterházy kezébe került leveléből meggyőződött ez,
hogy a fejedelem kezd a svéd szövetség eszméjével megba-
rátkozni, — melyet előtte Gusztáv Adolfnak páratlan dia-
dalai ajánlatosnak tüntettek fel. És csakugyan Rákóczy
panaszszal telten a nádor ellen, kit nyíltan vádolt, hogy
Prépostváry kezére dolgozik,***) készülődni kezdett. Ily
, viszonyok közt Ferdinánd király inté Eszterházyt, hogy a
jó egyetértést Rákóczyval állítsa helyre: rendelet, mely
Kéry második követségét vonta maga után. Hajlott rá
Rákóczy is: mert ifjú Székely Mózes épen ez időben kelt
fel és futott a portára, mert Zólyomi is épen ekkor tájban
fogadott hadakat, hogy Gusztáv Adolfhoz vezesse azokat,

*) Eszterházy élete Toldytól, a Hevenessy gyűjteményből
vett források nyomán.

***) Kismártoni regesták 48. 50. 11.

****) Eszterházy levele Bethlen Istvánhoz sept. 6-ról.

mert kielégítőnek találta Kéry nyilatkozatát, hogy urának Eszterháznak nincs tudomása a rajta esett sérelmekről s Prépostváry ügyét sem szóval sem írással nem mozdítá elő, sőt ő mindent el fog követni a béke helyreállítására s kielégítőnek találta mindenek felett, hogy a vizályos pontok kiegyenlítése bizottság elébe utasíttassék, melynek a kassai béke értelmében és a magánosok itt függőben maradt ügyei elintézése végett is össze kellend ülnie.

Pázmány ez időben nem volt itthon. Még február havában Rómába ment mint Ferdinánd követe s így e dolog közvetítése nélkül jutott ennyire. Haza érve, újólag alkalma nyílt a fejedelem érdekében szót emelni a nádornál, ki aggódva Rákóczy hadi készülétei miatt maga is készült s a megnyitandó alkudozásoktól semmi kedvezőt sem várt. Ha a fejedelemnek — irá nov. 7-éről Pázmányhoz — adnak is valamit, ő még többet fog kívánni, s be is fog törni. Ő nem fog az egyezkedésbe avatkozni, minthogy az érsek őt érdekelt félnek tartja — pedig hivatalán kívül más érdeke a dologban nincs. Bár adja át ő felsége Rákóczynak Munkácsot, Tokajt, Regéczet, birtokilag ezek őt nem érintik: de akkor két fülükre ne aludjanak, de résen nyugodjanak csak egyre is — mert Rákóczy fősvénységének s ambíciójának csak a félelem szabhat határt. Különben ha ő, az érsek ezután csak ő felsége parancsára s kiküldött zászlájára ül fel: ő is szeretné azt tenni, de neki »kötelessége erős az oltalomra« s ő sem tartja hadait ropant költséggel ok nélkül lábon.*)

*) Eszterházy levele Pázmányhoz nov. 7-ről, kismártoni regssták Horváthtól 51, 52. 11.

Ily meggyőződés mellett nem csoda, ha a nádor az egyezkedéstől kevés jót várt. Míg 1632. nov. elején Ostrosics, mint a király küldötte megfordult Nagy-Váradon Rákóczynál s a megállapodás, hogy a jövő 1633-ik év elején Eperjesen gyűljenek össze mindkét fel követei, ott jött létre. Ostrosics már elment, midőn nov. 24-én Rákóczy tudósító Pázmányt a dolgok állásáról, de tudatá azt is, hogy ő az alkudozást jobb szerette volna Bécsben folytatni. Pázmány e pontban egyetértett vele, mert mint ő hiszi, hamarabb és jobban véget értek volna mint így, midőn a portára oly sokat kell várniok, mert a fenforgó ügy derék veleje a munkácsi és mádi dolog, melyekre nézve császár kegyelmességét a követek Bécsben jobban és könnyebben kinyerhették, mint a távol levő követek*) — s valószínűleg mert remélte, hogy az alkudozások menetére neki így több befolyása lehet mint Eszterháznak, s annyival buzgóbban, mert Rákóczy eddigi eljárásával őt teljesen megnyerte.

Mindamellet a tárgyalás színhelyére Eperjesre nézve semmi változás sem történt — de az 1633. jan. elejére kitűzött batáridő egy hónapra elhalasztatott: Ostrosics késő hazaérkezése miatt. Rákóczy már nyugtalankodni kezdett, midőn végre megkapta követei számára a menedék levelet.

S a tracta Eperjesen 1633. febr. 5-én csakugyan megnyílt. De lassan, igen lassan haladt. Összefüggött a külföldi háború esélyeivel: a svéd fegyverek szerencséje vagy veresége apasztotta vagy nevelte a követeléseket egy

* Pázmány levele Rákóczyhoz. 1633. jan. 5-kéről.

és más oldalon. Rákóczy főként Munkácsot (melyet ő Brandenburgi Katalintól kerített kezéhez) illető követelésétől nem állott el »a békességnek végbemenése — írta apr. 5-én biztosának Kapi Andrásnak — meglehet, de ha egy Munkács felett meg leszen.« S midőn Kapi erre kevés kilátást nyújtott negyven nap múlva határozottabban írta: a közelgő török és tatár hadakat nem fogja elbocsátni, »noha sok gazdálkodás megyen reájok« míg a tracta végét nem ér, s ha a másik fél anyagot hagy fel a háborúra, nem fogja engedni igazságát »bizony azután flectere si nequeo superos Acheronta movebo. Adjon Isten előtt számat a ki oka leszen.« Sőt hogy a háború esélyére is készen legyen, épen e napokban máj. 20-án újra felvette a svédekkel félbehagyott alkudozás fonalát. Tudósítást küldött a svéd államtanácshoz az ott mulató svéd követ Strassburg utján, hogy Katalin fejedelem asszony ügye alkudozások tárgyát teszi, melyektől vagyona visszaszerzését remélhetni, biztosítva az államtanácsot, hogy a boldogult svéd király iránti jóakarátát ennek utódaira is kiterjeszti*).

Pázmány ez ügyben is a közvetítő szerepét játsza. Ismét és ismét azt írta Rákóczynak, hogy jól felfogott érdeke a római császárral való barátság fentartását követeli, »hogy minden alkalmatossággal ő felségétől jóakaratot várhasson« s hiszi is, hogy belátja mennyi veszedelem jönne ki belőle, »ha valami hadi indulat lenne a magyar

*) Mind három levél meg van az érd. múzeum-egyelt birtokában. Gróf Kemény gyűjteménye Apparatus Epistolaris Tom. VII.

között.« *) Viszont, midőn az alkudozások fennakadtak, s mái- a végeken török portyázók jelentkeztek is, midőn mint Eszterházy írja, már ötödször veté vissza a fejedelem a létrejött pontokat s már az ultimátum is kiadatott a királyiak részéről, sept. 17-én a megyéknek közfelkelést rendelt — az ezen czéljárói értesült Pázmány épen e napon kelt levelével ez iránti szándékáról leverni igyekszik ötét. O óhajtja, hogy a hazát nyugalomban tartsák s ő felségét ennyi bajai közt új háborúba ne keverjék. Ha ki nem kerülhetik »fundamentummal nyúljanak a háborúhoz.« A magyarral Erdélyt soha meg nem rettentí — azért ha gyengék, ne nyúljanak a háborúhoz« **).

Nem is volt szükség rá, hogy hozzá nyúljanak. Szeptember 28-án Eperjesen megkötetett a béke, a megelőző kassai alapján: Onodban egyedül a fejedelem tart őrséget, ki megtartja Munkácsot is, azonban ezért s Fogarasért Katalint kielégíti. Prépostváry és Csáky jószágaitak visszakapják.

Ez alkudozások folyama alatt s havokkal a béke létrejötté előtt egy nem kis fontossága belügyet is elintézett Pákóczy: a Zólyomi ügyét. Bármily hűnek bizonyította is magát ez a Prépostváry-féle ügyben, az ő heves természete s Pákóczy gyanakvó óvatossága mellett az összeütközés köztök kikerülhetlen volt. Midőn a svéd király követei ki s bejártak a fehérvári udvarhoz, Zólyomi kedvet kapott a háborúhoz s összegyűjtött egy csomó hadat. Rákóczy ezt,

*) Pázmány levele Rákóczyhoz aug. 17-éről.

***) Eszterházy levele Győrmegehez. Történelmi Tár VHI. 72. 1. és kismartoni regesták Horváthtól 56. 1.

minthogy a svéd háborúba elegyedés ellenére volt, nyugodtan nem nézhette s leültetésére maga is hadat rendelt ki — de nem annyira ez, mint saját jobb ösztöne s ipa és sógora rábeszélése hadai szétbocsátására bírták. De mérenyeért szigorúan lakolt: a mezei generálisságról s udvari kapitányságról lemondott és magáról térítvényt adott Rákóczynak. Ez éles nyilatkozat volt a svéd háború ellen, s Pázmány Rákóczyt érte magasztalásokkal halmaza.

Épen ama térítvény okozta Zólyomi bukását. 1633 elején ifjabb Bethlen meghalt. E balesetet leginkább Zólyominak volt oka fájlalni, mert az volt az egyetlen, ki őket fékezni képes volt. S csakugyan már temetése alkalmával (marcz.24-én) kitört s azután sem igen válogatta a szavakat: »a mely karddal felemeltem Rákóczyt azzal fogom letenni« mondogatta. De Rákóczynak nem volt kedve azt bevárni s midőn Maros-Vásárhelytt száz darabontot a fejedelem szolgálatából a magáéba csalt: apr. 4-én a fejedelem elfogatta. Szomszédain s a kis nemességen tett erőszakoskodásaival nevelte a per anyagját, gögje miatt nem volt népszerű, s a kik barátai voltak, azokat különböző küldetésekkel az udvartól eltávolítá a fejedelem. Perbe fogatott s az aug. 21-én tartott országgyűlés egy füst alatt a múlt évben föltámadt Székely Mózes párthíveivel őt is nótázta.*) Ettől fogva haláláig fogságban tartatott legnagyobb részint a kövári várban, honnan Pázmány közbenjárását is felkérte. A bibornok — rokona nagyanyjáról Csáky Katáról — vigasztalta és türelemre inté. Földi

*) Az I. és VI-ik articulus. Eredeti és erdélyi muzeumegeylet birtokában.

szenvedései ellenében a túlvilágot mutatta fel s az ártatlanságára hivatkozót Krisztus ártatlanságának festésével nyugtatta.*)

A Zólyomi-féle per ezzel végét érte — de nem a Székely Mózes-féle ügy. Ez utóbbi Konstantinápolyban a jedikuláhan volt letartóztatva, mint fogoly és mint kéznél levő eszköz, kit szükség esetére Rákóczy ellen praetensdusül fel lehessen léptetni — 1834 elején reményei már éledni kezdettek. Nem minden aggodalom nélkül írta marc. 21-ről Pázmány »nem tagadom, féltem Erdélyt is a Székely Mózes támadásától, mert a minémíi embernek azt hallom, talán kevés munkával kedvet talál a töröknél.«**)

Az aggály oka Máté moldvai vajdának s a lengyel királynak a portával való versengése volt. Az első confoederatusa vala Rákóczynak s országostól hittel lekötelezett irányában***), az utóbbi jó szomszéd keresztyén fejedelem, ki ellen fegyvert fogni portai parancsból, saját önérzete s országának méltósága és érdeke is tiltá Rákóczyt. De daczos és kihívó ellenállás itt mit sem segíthetett, hanem óvatos és tapintatos eljárás. S ezt ajánlá Pázmány is, »mert

*) Pázmány levele Zólyomihoz 1638. febr. 17-én.

***) Pázmány levele Rákóczychoz marcius 21-éről Mike 8. úr gyűjt.

****) Kornisnak 1633. aug. 3-áról Írott levele s Medgyesi Pál udvari papnak hasonlólag ez időben kelt levele beszélnek e confoederatióról. Mindkettő nagy felháborodással nyilatkozik annak lehető felbontása ellen, s kérve kéri a fejedelmet, hogy maradjon hű a letett eskühöz, még ha e miatt a törökkel háborút kellene kezdeni is, ne lépjen fel Máté vajda ellen.

a török nem olyan lassú ellenség mint egymás között a német és a hova forclúl mint a tűz hamar emészt.« A portát — írta marcz. 30-án jó ratiókkal kell meggyőzni, hogy , ő az országot pusztán nem hagyhatja, mert időközben Magyarországáról jöhetne támadás, sőt hogy ez igazoltassék is, ha szükség volna rá, nem ártana »császár részéről is valami rögzölődésnek lenni,« habár csak ürügyül is: ő, Pázmány, szintúgy félti Erdélyt mint Gyórt *). Rákóczy helyeseknek, bölcseknek találta apr. 24-én kelt válaszában az érsek tanácsait s e tárgyban saját nézeteit egyik felküldött meghízottja Pathay Sámuel fejté ki **).

Pathay apr. derekán ment fel. Útját Nagy-Szombathnak vette, hogy Pázmánynyal némely dolgokat előre megbeszéljen. Elmondta a fejedelem izenetét: »a secretumot s privatumot« (az az a titkos izenetet s a fejedelem magán-ügyére vonatkozót). A kardinál biztatta Pathayt az elsöre vonatkozólag: nincs ugyan a császár gond nélkül »de még is ha kívántatik szakaszt onnan is tizenöt ezer embert s többet is, úgy tudom mint itt vagyok és soha bizony nem hagyja fogyasztani nagy költségével is, azért segítséget semmit se adjon« (t. i. a lengyel és vajda ellen). Pathay most a privatumokról sürgetett választ: két felszólalását elhallgatta a bibomok s a harmadikra búcsúzásakor türelmetlenül mondá: »hagyjatok békét afféle aprólékos dolgoknak, látnátok ahhoz a derék dolog-

*) A levél eredetije meg van a gyulafehérvári könyvtárban.

**) A levél eredetije meg van a gyulafehérvári könyvtárban.

hoz ki most elöttetek vagyon, végezzétek először a török dolgát, azután az többi jön.« .

Hanem az igazi derék dolgot miért Pathay Bécsbe ment, csakugyan nem tőle tudta meg Pázmány. Az nem kisebb dolog volt, mint véd- és daczsövetség a török ellen s ennek alapján megsegélése a szultán támadása esetére. Pathayt kihallgatása alkalmával a császár Eggenberger herczeghez, s a magyar cancellárhoz utasítá: kik szóval biztosíták őt, hogy a fejedelmet a császár meg fogja segíteni, mert »egy karó-szálát is Erdélynek soha nem engedi,« csak hogy ő is tudósítsa összes hadi erejéről, hogy ő felesége is tudhassa magát mihez alkalmazni, s kik a fejedelem magán dolgairól is terjedelmes választ adtak.

Haza indulva Pathay Pozsonyban találkozott a bíbornokkal. Ő már ekkor tudta egész követjárását s szemrehányásokkal fogadta: »nem adtam — mondá — s nem is adok okot diffidentiára. Nagy dolog uram, hogy én elöttem ez a dolog titkon volt és csak holmi aprólékos dologról szólott kegyelmed, tudtam pedig hogy holmi aprólékos dologért mostani állapotban fel nem küldötték.« Ő mondá azt hitte, hogy kém — azonban ez maradjon. A császárnak nagy dolgai vannak ugyan, de már cziménél fogva is, hogy »defensor Christianitatis« fog a török ellen segítséget adni még fogyatkozásával is, »bizonyosan penig meg is segíti úgy higyje valamint élek. Egyéb módon mindenben arra kell vigyázni, hogy nagy alkalmatlanságokkal is el kell távoztatni, hogy az frigy az törökkel fel ne bomoljon.« *)

*) Pathay jelentése Rákóczyhoz eredetiben a vörösvári levéltárban s ugyanott a császárhoz beadott felterjesztése a »privatumok« ügyében.

Így állottak az ügyek midőn Pathay hazaérkezett, s jelentést tett urának. A »röztgölődés« csakugyan ideje korán bekövetkezett. Minthogy a szultán roppant készülődést fejt ki s Drinápoly körül táborot vont, habár nyilván hirdette, hogy hadait Lengyelország ellen vezeti: Eszterházy hajlandó volt ezt ürügynek venni egy Magyarország ellen intézendő támadás elleplezésére s szükségesnek látta megtenni az előkészületeket egy lehető véletlen beütés elfordítására. Ápr. 13-án körlevelet küldött a megyékhez ecsetelve benne a helyzet nehézségeit, lehetőségét egy török háborúnak, kiemelve az erdélyi atyafiak háborgatását, »kiket akár maga mellé vegyen, akár egyébiránt felültesen, mindenik az is, a mi veszedelmünket nézi« elrendelő, hogy egyelőre csak bizonyos számú hadak üljenek fel, de az egyetemes felkelés is hadkészen legyen*).

De készülődni kellett Erdélyben is: mert ide ez érdemben egymást érték a porta parancsai. Azonban Rákóczy el volt határozva Lengyelországot nem támadni meg. Jun. 21-én Csérnél Györgyöt mint főkövetet Lengyelországba küldé, tudatni a királylyal, hogy e készülődésektől mit se tartson, mert ő a régi barátságos viszonyt nem fogja felbontani, azok nincsenek ellene intézve, s még ha csatlakoznia keilend is a törökökhez, az ő hadai semmi támadást sem fognak tenni. Épen ez azonban kívánatossá teszi, hogy köztük kölcsönös véd- és dacszövetség köttesék, mely azon esetre, ha a török háborút nem sikerülend neki elfordítani, egymás biztosítására szolgáljon. Ő ez ügy-

*) Eszterházy körlevele Györmegyéhez. Történelmi Tár VIII. 84. s köv.

ben kielégítő biztosítékot kíván s ennek kinyerésével volt főként megbízva Csérnél György. Időközben, mialatt a portán mint közbenjáró jártatta embereit, Szász-Sebesnél maga is táborba szállott. *)

Pázmánynak e készültekről s azok céljáról tudomása volt, sőt helyeselte is azokat. De nem Eszterházy, ki végre is nem tartá lehetetlennek a török háborút, nem Rákóczy támadását. E miatt a tavaszi rendelet alapján, a mint Rákóczy táborba szállásáról értesüli, ki is hirdette, Pázmány intései felhívásai ellenére, az insurrectiót, ki — anélkül, hogy erre vonatkozólag bevárta volna a királyi parancsot. S épen ez volt mi Pázmánynak lehetővé tette megghiúsítani a fölkelést: kivinni, hogy a megyék épen ne gyülekezzenek a zászlók alá.

A nádor és primás közt e miatt nyíltabban és keményebben kitört az ellenségeskedés mint valaha. A múlt év folytán bizonyos arenda lefoglalása végett már annyira összezördültek, hogy a primás excommunicatiót is emlegett. Alig egyenlítették ki e perpatvart csak némileg is, midőn Pázmány eme fellépése még erősebb lángra gyulasztá azt. A nádor úgy találta, hogy ez által hivatali jogkörén ejtetett csorba, s aug. havában a nyitrai káptalan előtt tiltakozást tett le, melyben ha a hazát veszély érné, ezért a felelősség súlyát azokra hárítá, kik hatáskörének csorbításával rendszabályai sikertelenségét előidéztek. Pázmány nem maradt adós. Ugyanazon káptalanhoz adta be

*) Rákóczy utasítása Csérnél Györgyhöz a gyulafehérvári könyvtár birtokában. Török levelek s portai utasítások Makóhoz s másokhoz az Érd. Muz. Egly. birtokában.

válaszát, melyben szabad tért engedett magának a nádor elleni ingerültsége kiöntésére. Ellentitakozása czáfolat volt Eszterházy érveire, kit hirtelenkedéssel, hatalomköre áthágásával vádolt, s kinek a felségsértést és saját érdekei előmozdítását vetette szemére. *) Egész polémia fejlődött ki a dologból ugyan e káptalan előtt a két főúr közt, mely még azután is tartott, hogy a török háborús hírek lecsendesedtek, s a fölkelés oka megszűnt. Eszterházy újra felelt és újra Pázmány is s viszont Eszterházy is, most harmad ízben a király tilalma daczára és saját ígérete ellenére — miért aztán Ferdinánd megrovását vonta magára s annál élesebbet, mert az insurrectiót elrendelő körlevélnek nem szóhű mását küldte fel Bécsbe. »Bár inkább aludt volna addig az — mondá elkeseredetten, Pázmányra czélozva — ki e vitát indította!« **)

A háború hírek teljesen lecsendesedtek s Pázmány egészen megnyugodva írta oct. 19-éről a fejedelemnek: »Is* termék nagy hálákat adok, hogy a törököt a persával való nagy ügye és romlása elfordítá Európától. Az úr Isten ezután is zabolázza a keresztyénség ellen való igyekezteit« ***). Néhány nappal elébb oct. 13-án már Bákóczy is leszállt táborából mint erről Pázmányt October 27 én értesíteni sietett. S lassankiut az eperjesi békéből származó állapotok is szilárdulni kezdettek — de csak lassanként, mert

*) Podhráczky közleménye új magyar muzeum 1857. II. k. 360.

**) Horváth Kismartoni regesták 60—65. 11.

***) Eredetiről a Mike Sándor-féle gyűjteményben.

egyik fél sem sietett a pontokat végrehajtani s ha az udvar részéről nem siettek a munkácsi diploma kiállításával *) Pázmánynak is kérnie kellett Rákóczyt, hogy a Prépostváry dolgát ne hagyja függőben, eszközölje, hogy az véget érjen s vegye őt szolgálatába.

Csak Eszterházyval nem javalt a régi viszony sem Pázmány sem Rákóczy részéről. Az insurrectionalis vita még kiegyenlítési stádiumában is, midőn csak leveleket váltottak a protestatiók helyett, oly éles volt, hogy Pázmány az egész nádori hivatalt esztelenségnek mondá, s Eákóczy viszont annyira gyanakodott Eszterházyra, hogy egy 1634 végén írott levelében azzal gyanúsító, hogy »ő hozza vagy készíti a törököt ellene« — vád, melyet Eszterházy szigorúan visszautasított.

Hanem a gyanakvás és gyanúsítás Rákóczynak természetete volt. Mielőtt a sebesi táborba szállt 1634 végén Bethlen Istvánt felhívta, hogy csatlakozzék hozzá: de midőn ez bizonyos feltételek alatt ajánlkozott, Eákóczy azokat nem fogadta el. Bethlen most panaszt emelt a nádornál, hogy a fejedelem ötét az ellene való törekedéssel vádolja s dühös nevét költvén, az ottani szokás szerint szerint meg akarja károsítani, és kéri, hogy miután ő, Bethlen, a király hűségére adta magát, nyújtson neki szükség esetére védelmet**). S ebből csakugyan nem kis baj és összezördülés nőtte ki magát.

*) Erre vonatkozó levelek az Erdélyi Muzeumegylet irattárában.

***) Eszterházy levele Pázmányhoz 1634. ott. 8-án.

A dolog 1635-ben még tovább fakadozott. Bethlen Péter — István grófnak kisebbik s még egyetlen életben levő fia — ez év tavaszán rokonai, jelesül Illésházy látogatására kiment. Neki mint erdélyi alattvalónak a Magyarországon való tartózkodásra nézve meg volt kötve a keze — csak fejedelmi engedélylyel lehetővé szabad hosszabb ideig ott időznie. Történt azonban, hogy oly súlyos beteggé lett, hogy orvosai sem engedték az utazást. Pázmány vette magát közbe Rákóczynál, s kért számára engedélyt tovább is Magyarországon tartózkodhatni egy apr. 23-án írott levelében: »és minthogy én szüből kívánom, hogy kegyelmed alatt levő minden rendek a kegyelmed hívségében állhatatosan megmaradjanak, mihent egészséges állapotát látom Bethlen Péter uramnak, magam intem ő kegyelmét, hogy bemenetelét maturálja.« *) Rákóczy válasza jul. 10-ről udvarias és szívélyes volt. A nyavalya és betegség magán elég excusatio, A kegyelmed hozzánk való igaz jóakarátának nagy jele, hogy kegyelmed maga is akar egészséges állapotára Bethlen Péternek vigyázni, ki meglevén meg is inti hogy bejövetelét maturálja.« Ez mintegy figyelmeztetés volt a bibornoknak adott szavára s e mellett sem állhatta meg, hogy hozzá ne tegye: »szolgái Bethlen Péternek jönnek és mennek örökhöz, nekünk is hírünkkel lehet mint épülhet egészségében s az abbeli excusatiója ha lehet-e helyes?« **)

Ezenkívül is bő és szívélyes összeköttetésben volt a két államférfi. Midőn a soproni országgyűlésre ment felke-

*) Eredetije Mike Sándor úr birtokában.

**) Eredetije Mike Sándor úr birtokában.

reste soraival, s némi aggályait eloszlatni igyekezett, bizalmasan izent ottani követe Csérnél által, midőn onnan eltávozott, sőt utóbb is, midőn Rákóczynak egy követe nála megfordult, megnyugtatta őt, hogy ezután is jelentse meg bizalommal a mit tud, mert »onnan ki nem tudódik semmi azoknál, kikről csak gyanakodással kételkedhetnék« ő (érté a törököt) koronként tudósítá a külügyek állásáról s igénybe vette jó szolgálatait egyes személyek iránt — sőt e részben Rákóczy is hasonló bizalmas volt hozzá, midőn a Munkácshoz tartozó zálogos faluk visszaszerzése körül közbenjárását kikérte *).

S e szívélyes és barátságos viszony előnyeit a bekövetkezett zavaros időkben Rákóczy teljes mértékben élvezé.

E zavarokra a Bethlen Istvánnal való versengés adott alkalmat.

István úr és a fejedelem közt soha sem volt teljes egyetértés, az naptól fogva, hogy amaz lemondott a fejedelmi székről, s hogy erdélyi uradalmait gyermekei közt felosztva, Ecseden vontá meg magát. — Rákóczy még 1631-ben követelte, hogy Bethlen István az 1613-iki országgyűlési végzések értelmében letegye a hűség esküjét. A fejedelemséget viselt férfiú ezt állásával nem tartotta meg egyeztethetőnek s 1632-ben nyíltan ki is mondá Rákóczynak. A következő évben is megújítá Rákóczy a sürgetést ismét eredménytelenül.

*) Az erre vonatkozó levelek: Pázmányé 1634. decz. 10-ről, 1635. február 17-éről 1625. márczius 7-éről, 1635. april 20-áról s 1635. május 20-áról s viszont Rákóczy levele Pázmányhoz 1635. apr. 28-áról.

A fontosság, melylyel az ilyenmő eskő letétek bírtak ösztönzé a különben is gyanakodó Rákóczyt, hogy Bethlen István hűségét magának más úton biztosítsa. Az országgyűlésre összejött rendek közé leküldött fejedelmi propositi ók sorába beiktatott egyet, mely elrendeli, hogy a magánosok kezén levő fiscalis várakba a fejedelmi őrség bebozsáltassék. A rendek elfogadták: de a publicatió két éven át felfüggesztve maradt, s csak midőn az öreg gróf a megújított hívásra sem jelent meg, s a hűség eskő letételét »bizonyos jó módok alatt« ajánlotta, lett az kihirdetve, mert Rákóczy nem módok alatti, hanem feltétlen esküt kívánt *).

A gyüanyag a két férfiú közt ezenkívül is sok volt: sokkal szaporító Rákóczy kíméletlensége. Midőn ifjú Bethlen István meghalt, a fejedelem lefoglalta az ennek kezén volt fiscalatusokat, minthogy azok örökösödése nem volt szerződésileg kikötve. Azonkívül ez a fehérvári iskolának az ettől székfoglalásakor kölcsön vett összeget nem fizette vissza, ezek pedig Bethlen Gábor kegyes hagyományaiából állottak **). Szűnyog Gáspáron egy Bethlen Istvántól ennek még fejedelemségében elengedett 4000 tallérnyi álladalmi kölcsönt az öreg úr közbevetése daczára megvett ***).

Bethlen Istvánt Rákóczy e kíméletlensége keseríté

*) Rákóczy körlevele 1636. febr. 1-ső napjáról, a Károlyfeliérvári könyvtárban.

***) Bethlen István körlevele 1636. jan. 14. Új magyar muzeum 1856. I. 240.

****) Bethlen levele Rákóczyhoz 1635. júl. 28. Rákóczy levele Szűnyoghoz 1635. aug. 6. Mindkettő Kemény József gyűjteményében.

— egyes kifakadásai mutatók, hogy nem sok kell már, hogy a gyúanyag lángot vessen. Rákóczyt pedig semmi sem ingatta meg. »Nem kell Sebesi uram — írta az idézett portai ügynökének, midőn a Székely Mózes által támasztandó újabb zavarok hírét tudatta vele — bizony senkinek arról gondolkodni, hogy elhagyjuk, vagy letegyük az erdélyi fejedelemséget, mert azt bizony, lelkünkre írjuk kegyelmednek, soha vér halál nélkül le nem tesszük sem el nem hagyjuk.«*). S e mondásához híven cselekedett a hekövetkezett nehéz időkben.

E nehéz időket a két férfiú gyűlölködése idézte fel, melyet egy véletlen baleset a kitörésig csigázott.

Bethlen Péter, az István úr fia, egyik uradalmi tisztjét egy erdélyi nemest felindulásában annyira megvert, hogy ez néhány napra rá meghalt. A dolog törvényszék elé tartozott, de kiegyezés útján elintézhető lett volna. Rákóczy nem volt hajlandó elszalasztani a kedvező alkalmat, melylyel Bethlen István gőgjét megtörhetőnek hitte, s a kiegyezés létrejöttét meg tudta gátolni *). Bethlen Péter törvényszék elé idéztetett s minthogy nem jelent meg, macsásgón elmarasztaltatott, s az ítélet kihirdettetett.

István úr a nádorhoz s a primáshoz fordult: kérve ezek közbenjárását fiának felmeutetése ügyében. Mindkettő irt is; jelesül ez utóbbi 1635. oct. 6-áról kérte, hogy az ítéletet »limitálná és temperálná oly móddal, hogy bár megérezné és másoknak is példa lenne, de mindazáltal az ő jó akarata ebből is nyilvánban mutatódnék ki, mind

*) 1635. jul. 2-án kelt levelében, melynek eredetije a Mike gyűjteményében.

***) Bethlen István levele. Új magyar múzeum 1856. I. 242.

az itt kinn való atyafiak s mind pedig egyéb rendek előtt *). Rákóczy későn, az év végén határozta el magát némi engedményekre s küldé fel Csernelt annak hírével **). De már késő volt.

Mert mielőtt e késő elhatározás miatt e közbenjárások valami eredményre vezettek volna, a dolog még elkecsereglettebbé lett. Az év vége felé Bethlen Istvánnak két udvari embere Erdélyben megfordult s ott borozás közben a fejedelem ellen éles kifakadásokat hallattak. A fejedelem magához hívatta, megdorgálta őket s az egyiket elbocsátá kezességén, a másikat letartóztatta. Az év utolsó napján István úr — ki még csak az eredményt tudta az okozat nélkül — szemrehányásokkal teljes levelet küldött Rákóczyhoz. »Én — írta elkecseregletten — tovább is nem szűnöm kegyelmedet kérnem, fordítsa kegyelmed vigyázását, haragját és üldözését más ellenségre, mert bár kegyelmedhez az ingét tapogató híve volna oly jó akarattal mint én volnék, ha kegyelmed venné.« Nem foghatja fel mért tiltja szolgáitól az Erdélybe menetelt. Török és Tatárországban útlevél nélkül, a keresztyének közt útlevéllel szabadon járnak a hazafiak — egyedül Erdélyben vannak eltiltva halhatlan például.*). Rákóczy válasza 1636. jan. 4-éről éles volt. Az idő fogja megmutatni ha alaptalan e gyanúja. Ellenségeit mint eddig úgy ezután is meg fogja szégyeníteni. Bizony sokat túrt már eddigelé is: az igaz barátságot nem szavakból, de tettekből ítélni meg. Híjában

*) Eredetije a Mike-féle gyűjteményben.

***) Rákóczy körlevele a megyékhez 1636. febr. 1-éről.

*) Eredetije gr. Kemény József gyűjteményben Kolozsvártt.

emlegeti Török és Tatárországot — van itt több szabadság mint ott: de ott meg az van a mi Erdélyben nincs: egyetértés, míg Erdély épen saját fiaitól szenvedett több nyomorgatást s pusztulást *).

Bethlent e válasz épen kétségbeejté. Egyetlen fiát Pétert veje Zólyomi sorsától féltve elintézte ügyeit s január 12-én Ecseden körlevelet adott ki a megyékhez, melyben éles tollal ecsetelte Rákóczytól szenvedett sérelmeit s azután némi lovas és és gyalog haddal, azon ürügy alatt, mintha lakadalomba sietne, előbb Egerbe s onnan Budára ment a török hódoltságba.

E határozott lépés Rákóczyt megdöbbsenté. De azon nyugodt biztosságot, azon erős elhatározást, azon átgondolt szilárdságot, melylyel ügyeit minden időben intézni szokta, és a mely épen nagy veszély idején volt kiváló tulajdona — egyetlen pereze sem veszté el. Első pillanatra el volt határozva saját ügyét összekötni az országgal s mindég és mindenben azzal együtt karöltve járnai el: a leghelyesebb mit e kényes pillanatban tehetett. — Épen ezért febr. 15-ére Kolozsvárra összehívta a rendeket.

A Magyarország felé teendő intézkedésekre nézve azonban nem várható be a rendeket. Bethlen István, mint a magyar király alattvalója Budára szökésével ennek fenhatósága ellen is intézett sérelmét s épen ezért kelle neki az első orvoslást ott keresnie. Csérnél Györgyöt, ki jan. 2-án ment fel Magyarországra a nádorhoz, hová Rákóczytól épen új év első napján kelt frigylevelet vitt, a bizalmas összekötetés fenntartását ígérőt*) és Pázmányhoz, jelen-

*) Eredetije a károlyfehérvári püspöki könyvtárban.

**) Eredeti minta az Erdélyi Múzeumegylet birtokában.

teni ennek, hogy a Péter gróf ellen hozott ítéletet enyhíteni kész, vissza sem várva, új követséget küldött a királyhoz és Pázmányhoz jan. 29-én kelt levelekkel. Az első éles vádat foglalt István úr ellen, kinek ő e lépésére okot sem adott, kérést hogy mindenekelőtt intézkedjék ő felsége, a megyék és a magyarországi hajdúság nyugodtan maradásáról, s Bethlen István leültetéséről.¹⁾ A második a két férfi közti szívélyes viszony kifolyása. A vád, mit Bethlen ellene a budai basánál emelt az, hogy ő a császárral s lengyel királylyal szövetségben: ezért kell hát — kérni — ellenünk tatár hadat irritálni? De hát török császár ellen ki nem volt? Ő most kéri találjon módot a zivatart lecsendesítésére, lépjen közbe ő felségénél, mert a »zivatart birodalmából és subditusától támadott« s őtét éltesse tanácsával, jóakaratóval.²⁾ Ez napról még egy harmadik levelet is küldött el Bornemisza János kassai kapitányhoz, melyben ezt kéri felügyelni, nehogy valaki felültesse a hajdúkat.³⁾

Bethlen István váddal teljes körlevelére pedig február 1-jén egy terjedelmes és kimerítő körlevéllel felelt, melyben annak minden pontját honczkés alá veszi és czáfolja; de végre is azon eredményre jut, hogy az öreg grófnak magán ügyért nem kellett volna a hazát lángba borítani akarni, nem oly személyes sérelmekért, melyek egymás között is elintézhetők lettek volna idegen hatalom közben-

¹⁾ Hivatalos minta Fehérvárt a Batthyáni könyvtárban.

²⁾ Eredeti fogalmazvány ugyanott.

³⁾ Eredeti fogalmazvány ugyanott.

járását hívni fel. ¹⁾ De e pontban nem volt igaza, mert épen rajta múlt, hogy e személyes ügy nem lett elintézve.

István úr menekülése után fia Péter is ellenséggépen viselte magát Ecsed várában, mely rendes lakó helye volt. Nemcsak elzárta várát, összegyűjtven bele Erdélyből is híveit, s azt hadi lábra állítá, hanem, az utakat is elállta az, Rákóczy szolgálait elfogatta, el levélhordozó postáit. Febr. 11-én a fejede lem Sulyok Istvánt Szathmármegye rendéihez és főispánjához Kun Lászlóhoz küldé követül felhíva őt, hogy vármegye gyűlést tartván tegyék meg» vigyázásra és gondviselésre szükséges intézkedéseket« »az úr elfutásával mostan füstölgésben való és fellobbanásra közelítő tűznek megoldására, füstölgésből lobbanásig nem bocsátására« mert a tűz őket mint szomszédokat is érheti, s mindenek fölött fékezék Bethlen Péter kihágásait.²⁾ Irt ez utóbbi tárgyban néhány nappal Melith Péter szathmári várkapitánynak is:³⁾ s ez ügy egyelőre megnyugtatóig lett elintézve. Bethlen Péter kijelenté, hogy az erdélyi fejedelem szolgálainak felverése nem akaratjából lett s a Sárközön elfogott marhákat visszaadatta.⁴⁾

Ezalatt febr. 15-én Kolozsvárit megnyílt az országgyűlés. Annak folyama alatt érkezett vissza Budáról Sza-

¹⁾ A körlevél fogalmazványa meg van a kásolyfehérvári könyvtárban.

²⁾ Az utasítás eredetije meg van ugyanott.

³⁾ A levél Kolozsvárit febr. 15-én kelt épen az országgyűlés megnyitása napján. Eredetije a Mike Sándorféle gyűjteményben van.

⁴⁾ Bornemisza János levele Bethlen Péterhez. Kassa, marc. 2. Eredetije Fehérvárt.

lánczy István tanácsúr, ki ez idétt más ügyben megfordult Budán. Ő jelentést tett a rendeknek, hogy a basa István urat egy ízben épen az ő jelenlétében fogadta s az inté is őt, hogy alkudjék ki és békéljen meg Rákóczyval. Bármily kevésbé hittek is e biztatás őszinteségében, tudva, hogy az ügy nem ott, hanem a portán fog eldöntetni: az első lépést szükségkép a békére kelle irányozniok. Szalánczy Istvánt; Petki Istvánt, Körösi Istvánt és Weirauch Zakariást mint a három nemzet követségét megbízták a Budán Bethlen Istvánal vezetendő alkuval, teljes amnestiáról s uraságába leendő visszahelyezésről biztosítván ötet, s barátságos levelet és hitlevelet is adván a követséggel.¹⁾ A portára pedig Huszár Pétert rendelék ki főkövetül: terjedelmes leveleket intézve a szultánhoz, a nagy vezérhez, a főbb basákhoz, a muftihoz, a díván tagjaihoz, melyekben mentegték a fejedelem eljárását, Bethlen tettének törvénytelenységét mutogaták s ürökhöz viseltető hűségöket bizonyították. ²⁾ Azonban nem ezeket küldék el s még egy ideig a főkövetség beküldését is visszatarták. Megelőzőleg Rákóczy — ki maga személy szerint is irt mindenfelé — gyors postát küldé portai ügynökéhez Sebesi Boldizsárhoz — kitől tudósítást vett, hogy a portán Bethlen István követeit elfogadták s utasíták, hogy »maga veszteg ülven Budán, kivánságit írja meg« — hogy mindenek felett időhala-dékot igyekezzék nyerni, míg a főkövetség bemehet. Egyelőre Huszár Péter mint posta ment be az ország és feje-

¹⁾ A febr. 26-án kelt hitlevél fogalmazványa az erdélyi múzeum birtokában.

²⁾ Mind e levelek részint a fehérvári, részint a kolozsvári gyűjteményekben őriztetnek keletők febr. 26. és febr. 28.

delem leveleivel: megakarván a fő követség tetemesb költségeit kímélni. ¹⁾ A rendek pedig elhatározzák, hogy ha mind e lépéseknek nem leend sikere, s Bethlen sem egyezkedik ki a megkínált feltétel mellett: ők együtt fognak élni halni fejedelmökkel; Bethlen István uradalmi, jelesül a huszti, foglaltassanak le, maga a vár alá pedig annyi csapatot küldjön Rákóczy, mely elégséges legyen annak kapuja betételére.²⁾

E végzések mutatták, hogy békés elintézéshez kevés a remény, s hogy Rákóczy minden eshetőségre készen akar lenni. Ily viszonyok közt nagyfontosságú dolog volt megbizonyosodni arról, ha vájjon nem kap-e Bethlen István a császártól, vagy a magyar kormány valamelyik tagjától támaszt s biztatást és megnyerni magának az udvart. E célból Herczeg Zsigmond és Réz András posták által közlött jelentések után február havában Csérnél Györgyöt és Bogáthy Andrást mint követeket a császárhoz küldé megbízván őket hogy szokás szerint elébb a nádornál és a bibornoknál is tegyenek látogatásokat.

Eebr. 21-én estve érkeztek Pozsonyba, s másnap felkeresték a kardinált. »Kár volt, mondá ez nekik, oly későre hagyni a követséget, mert Bethlennek már levele is van ő felségénei, melyre nem kapott választ sokáig, míg nem épen az ő tanácsára egy dorgáló levelet küldött hozzá. Most menjenek fel ők Bécsbe, s ha a császár ki fogja kérni opinioját, akkor abban meg nem fogyatkoznak.«

¹⁾ A febr. 29-én kelt levél eredetije Mike S. úr gyűjteményében.

²⁾ Új Magyar Múzeum 1856 I, k. 520. X.

Soha felelé Csérnél fel nem megyünk addig míg a császárnak írt levél mását s urunk kívánságait nem közöljük nagyságoddal. S aztán bizalmas beszéd közben kimondá hogy Erdélyben nem hiszik, hogy Bethlen csak magától zörgölődött volna.

Mi tagadás benne édes Csérnél uram — mondá a bíbornok — mint ilyen véletlen dolgon magam is sokat gondolkodtam: de, tévé hozzá, a nádor erős esküvésekkel tagad mindent.

Másnap reggel a bíbornok legelőbb külön beszélt Csernellel: mondd meg uradnak azon mesterkedjék hogy Bethlen Pétert kézre kerítse, fogassa el ha kijön, vagy vegye rá sajátembereit hogy fogják el, nagyon kedvemre lenne, »bezzeg aztán mint egy madárral az húson az apjával is játszhatnék.« Azután megnézte s helybehagyta a követség! irományokat s minden jó ígérettel Bécsbe bocsátá őket.

A császár Bécsben febr. 27-én fogadta a követeket szívélyesen és biztatói ag. De bezzeg más tanácsokkal fogadta Csernelt Eszterházy Kismártouban, hova ez február utolsó napján ment ki. Két napig volt nála s két napi beszéd után azzal zárta be tanácsait: minthogy ő a török erőnek nem felelhet meg s ő felsége segítségéhez sem bízhatik, rá és gyermekeire nézve jobb lesz ha úgy tesz mint atyja: összehívja a rendeket maga lemond s más fejedelmet választat. *)

Csérnél innen visszament Bécsbe, de még utolsó kihallgatásuk előtt, a fejdelem leveleire márcz. 10-ről felelt

*) Csérnél jelentése Rákóczyhoz a gróf Erdődyek vörösvári levéltárában.

Pázmány: Ő felsége követendő eljárásra nézve tanácsot kért tőle s ő szolgált. Írt Bethlen Istvánnak is, de ettől udvariatlan választ nyert »nem hiszem, — írta — hogy többé az én levelemet lássa.« Ő három tanácsot ad: igyekezzék megnyerni alattvalóit, a törököt engesztelje adománnyal »senkire úgy ne támaszkodjék, hogy magára gondot ne viseljen; mindent elkölt is kegyelmed, ha fejedelemségben marad, mindene leszen.« E felett a határszéleket erősítse, nehogy a tatárok beüssenek. *)

A császár a fejedelem követeit végkihallgatáson márcz. 15-én fogadta. Ezek innen Pozsonyba mentek: »nem úgy volt minden mint én szerettem volna, — mondta nekik — sőt meg sem kellett volna ő felségét arról találni: hiszen Debreczen, Várad a fejedelemé, üttesse meg a dobot, innen is megy hozzá elég ember. Csérnél uram — folytató — eszedbe vedd a mit mondok: a fejedelemség nem szenved változást avagy alább szállást, hanemha nagy gyalázattal. Az én tanácsom az: keresse a töröknek kedvét, engesztelje meg a kiket megbántott; de mindenek felett hagyjon békét a fősvénységnek, fogadjon lengyel, kozák, magyar hadakat. Aztán akár így, akár úgy — de fogja keményen, s ha hirtelen kelleni log ne kapjon két felé. **) Innen most már haza indultak a követek a primás egy újabb márcz. 16-án kelt levelével, melyben Rákóczy-nak ismételtén szívére köté, hogy készületlen ne legyen, »most nem jó volna ama veszedelmes szót non putarem

*) Egykorú másolat a fehérvári könyvtárban.

**) Csérnél jelentése s a császárhoz írott emlékiratai a vörösvári levéltárban.

mondani¹⁾ s a királynak márcz. 12-én kelt válaszával, mely bár elég szívélyesen volt is írva, de tényleges ígéreteket nem tartalmazott: a mennyire kedvetlenül érinté a császárt Bethlen tette, annyira megnyugtatja őt Bákóczy hibátlan magaviseleté, bizalma. Ő Bethlent nem fogja megsegélleni, s parancsot is adott a magyarországi részeknek, a hajdúságnak, hogy nyugodtan maradjanak. Felteszi róla is, hogy a héke fenn áradására s a keresztyén világ jóllétére mindent el fog követni.²⁾

Ez alatt egy újabb posta — Béz András — fordult meg a tábornoknál, kitől márcz. 17-ről újabb levelet vitt a fejedelemnek: a Csérnél által vitt értesítések és válaszok úgy hiszi minden aggodalmait eloszlatják. ³⁾ A következő hónapban Béz András megint megfordult Bécsben, hol ez időtt Pázmány is fenn volt, s honnan az érseknek szóbeli üzenetét vitte vissza: mert olyan dolgok ezek, melyeket ő nem mert pennára bízni s bátorságosbnak és foganatosbnak ítéli az üzenést.⁴⁾ Ha gyanítanunk lehet ez üzenet a nádor magatartására vonatkozott, kit Pázmány is vádolt, hogy levelezik Bethlen Istvánnal, Bákóczy megbuktatásán munkál s a fejedelemséget magának kívánja.

Pázmány jóakarata e bajai közt annyival nagyobb beccsel bírt, mert a portáról nem igen biztató híreket vett. Bethlen István embereit ott szívesen látják, bizalmasan tanácskoznak, s ha még pár hó előtt nem látszottak

¹⁾ Eredetije a Mike-féle gyűjteményben.

²⁾ Az eredeti okiratról vett másolat a Muzeumegylet birtokában.

³⁾ Eredetije Mike Sándor úr birtokában.

⁴⁾ Eredetije a Mike-féle gyűjteményben.

idegennek megragadni az alkalmat, mely Székely Mózes a fejedelmi székbe juttathatta volna: annyival hajlandóbbak most azon férfiút pártfogolni, ki a nagy fejedelem nevét viseli, sőt ennek édes testvére. A Huszár Péter által hozott levelekre a szultán és a vezérek igen kétes becsű ígéreteket adtak. Bethlen Péternek szabad volt a portához folyamodni s onnan nem is szokták a folyamodókat kiadni. Ott az ilyenekkel érdemük szerint szoktak bánni. Ő maradjon hű, sőt »az előbbeni alázatos hűségénél mutasson többet« különben ne tartson semmitől s a végek pusztításától tartózkodjék. *)

Hogy a portára méltán gyanakodott: az Bethlen István magaviseletéből még e leveleknél is világosabban kitűnt. Bethlen István pesti szállásán, a budai vezér által kirendelt török megbízottak jelenlétében fogadta a februári országgyűlés követeit Szalánczyt s társait. Azonban nem akarta ezeket az ország követeknek elismerni s a hitlevelet sem fogadta el, minthogy ezekre »bottal kényszerítette őket a fejedelem.«**) Mindamellet tudatta velők követeléseit 12 pontban. Kevés idő múlva maga is hajlandó volt azokból leengedni, s újabban összes követeléseit nyolcz pontban foglalta össze.

A mint Szalánczy a budai vezértől hazaérkezett, Klobusiczkyt és Réz Andrást a fejedelem azonnal — ápril 29-én — a kardinálhoz küldé, hogy ezt a dolog állásáról világosítsák fel s szerezzenek tájékozást az iránt hogy minő alakban vigye ügyét Rákóczy a bécsi udvarhoz? E

*) Egykorú hivatalos fordítások az erdélyi múzeum birtokában.

**) A máj. 25-iki országgyűlés 6. pontja.

követek, mondhatni, a per összes iratait magokkal vitték még az elfogott vagy hozzá beküldött leveleket is, melyek némely magyar főurat s magát a nádort is compromittálták. »Micsoda időkre igazítja a nádor Illésházyt és Bethlen Pétert h ogy váraokozzanak? mit nem bízhat ő pennára s hogy jó akaratját sem mutathatja ha idő nap előtt mozdítanak valamit? Ó bänná, hogy Bethlen István olyan securus az ecsedi dologban s ingyen sem tart büntetéstől mintha nem is vétett volna az alkotmány ellen. Valahonét vette — de ez nem Ids bátorság.« Már most ő, a fejedelem, forduljon-e a nádor ellen a császárhoz, vagy a bibornok maga fogja ő felségét megtalálni? Át alán ő nem érti, hogy Bethlen mindent olyan pontosan tud, mit a fejedelem ez ügyben tett, s hogy komolyan nem kíván békéin^ az is mutatja, hogy egymásután küldözi az ujjabb-ujabb békepontokat — melyek közül a legutóbb hozott 8 pont részletes czáfolatát megküldi. *) A bibornok a követek által máj. 17-ére szóval izent Rákóczynak s mint látszik megnyugtatólag.

Ama pontok tárgyalására azonban a fejedelem május hó 25-re országgyűlést hivatott Fehérvárra. Bethlen feltételei még ez újabb alakban is olyanok voltak, melyeket ő a fejedelemnek csak diadalmas had élén dictálhatott volna: megalázók azért is, mert mindjárt az első pont az országtól kívánt kezeseket, hogy azok assecuratiójára bátorságosan vehesse el a békességet. Rákóczy e pontokat a rendek elé terjesztő, kik elkészítők arra feleletüket a ta-

*) Memoriaie pro Andrea Réz et Andrea Klobusocky pro-
fecturis ad D. Cardinalem: eredetije a gróf Erdődyek vörösvári
levéltárában.

nácsurak és egy választott küldöttség által. Legsúlyosabbnak az első pontot tartják, mert ők már küldtek hitlevelet Bethlennek s más formát most sem adnak. A Bethlenféle hagyományok dolgát (melyeket Rákóczy fejedelemsége kezdetén kölcsön vett fel István úrtól) végezzék a püspök és collegium mint a hagyomány birtokosa. A jogtiprásokról, a topái pontok megsértéséről *) a politikai foglyokról hallani sem akartak: az ezekre vonatkozó végzéseket fentartják. Bethlen István ügyét a fejedelem kegyelmébe ajánlják, de a kolozsvári végzések fentartása mellett. E határozat sérelmes pontját, ha megtér, ki fogják igazítani s amnestiát is adnak az elfogott cselédeknek. **)

A bizottság határozatait a rendek is elfogadták és törvénybe iktatták. Azonban, hogy a jó békesség helyreálljon elhatározzák még egyszer felszólítani egy hozzá küldendő követség útján, hogy egyezzen ki. Különben eltiltják őt, hogy az ország nevét ne használja, megújítják a kolozsvári végzéseket. Huszt ellen újabban hadat rendelnek s biztosítják a fehérvári iskolát, hogy Bethlen Gábor hagyományára nézve kár nem leend. A lefoglalt birtokok ügyét kész a fejedelem a tanácsi tábla s a nemes ország elibe terjeszteni részben — részben pedig visszaadni, ha István úr köteles hűségro tér. Az országnak még a télen kirendelt főkövetsége el fog küldetni a portára. ***)

Bár volt e végzésekben egy kis engedékenység, de

*) A topái egyezkedés azon pontokat foglalja magában, melyekre Rákóczy kötelezte magát akkor, midőn Bethlen Istvánnal a fejedelemség iránt kiegyezett.

**) Mind két okirat a károlyfehérvári könyvtárban.

***) Eredeti az erdélyi Muzeumegylet birtokában.

Bethlen követeléseitől még messze állottak. Békére tehát a legvérmesebb reménynyel sem gondolhatott: nem, mert felülről sem a legjobb hírei érkeztek. A király tanácsában a Bethlenféle ügyre vonatkozólag Eszterházy nézetei kekedtek felül a Pázmányéi felett, s azok rá nézve kevesbé voltak kedvezők. Egy újabb fordulat Rákóczyt már meggyőzte erről — de nem Pázmányt, ki a tényt május 5-iki levelében a valónál kedvezőbb színben látta, vagy legalább óhajta láttatni. Bethlen Péter — hangzott tudósítása — erős hitlevelet küldött ő felségének saját hűségéről s Ecsed biztosságáról. Aztán ő felsége keményen parancsolt neki, hogy a törökkel ne czimboráljon: hanem még most feleslegesnek tartá többet tenni. Azt sem engedheti meg ő felsége neki, hogy a bányavárosakon toborzást tegyen — mert ez kiürítné ama helyeket. Hanem oda fenn híre jár, hogy nála svéd követek járnak: ez pedig gyanúra ad alkalmat. *)

Rákóczy máj. 18-án felelt. Az állítólagos svéd követségre nézve felvilágosítást adott, hogy nála csak bányász járt: legyen megnyugodva, hogy ő nem fog diplomája s a kötések ellen vétetni. Péter hitlevelére vonatkozólag egy kis szelíd iróniával igyekszik eloszlatni a prímás jóhíszeműségét. Ő már azt korábban tudta. — Mielőtt ő felsége commissiójával oda akartak volna menni, már Bethlen Péter volt a dologról értesítve s ezt talán tanácsal is éltették. (Érti a nádort.) Illetlen volna tudakozni, hogyan küldte fel Bethlen Péter reversalisát ő felségéhez, de annyi bizonyos, hogy ez egymásra járhatja követeit Bu-

*) Eredetije meg van Mike Sándor úr birtokában.

dara atyjához s ellenében is magát ellenségképen viseli. Ő rá a bíbornokra bízva eldönteni, lia vájjon az eljárás a békével és szerződéssel összeegyeztethető-e? Ő mind e bajt az ő felségével való kiegyezéséért hordozza — bár aztán legalább ott fenn igtattak volna be annyit a reversalieba, hogy Péter úr nem fog atyjával ellene czimborálni. Szívesen venné, ha német gyalogok dobolás nélkül leendő toborzására Szepes, Lőcse, Bártfa, Eperjes táján engedélyt szerezne. Végül panaszszal érinti, hogy a nádor hozzá intézett levelét Ecsedről Péter úr lakhelyéről küldték el hozzá. *)

S Rákóczynak csakugyan igaza volt, ha egész dolog menetét gyanúval nézte. íme mialatt a nádor felől oly dolgokat tapasztal, melyek ha nem is egyetértésre a Bethlenekkel, de alig megérthető engedékenységre mutattak, a bíbornok bizalmassága fokozatosan nő. Csak nemrég — máj. 17-ről — hozának Bogáthy, Réz és Klobusiczky levelet tőle biztosítót, hogy »ezután is benne az igaz jó akaratnál egyebet nem tapasztal« **) csak nemrég — május 26-áról irt — ismét neki egy Havasalföldre menő követőtől, hogy a vajdával tartson jó szomszédságot: mert virtus unita fortior ***) — ő e leveleket még meg sem kapta, midőn saját emberei értesíték, hogy Bethlen Péter Ecsed körül hadakat gyűjt.

S nyomon máj. 28-áról irt Pázmánynak, hogy egy hadnagy, Párducz Lukács, »Bethlen Péter embere« a Nyírségen lovasokat gyűjt és fogad, bogy azokkal az ő

*) Eredetije megvan a Mike-féle gyűjteményben.

**) Eredetiről a Mike S. úr gyűjteményéből.

***) Eredetiről ugyanonnan.

felsége birodalmából inundálja Huszt alatt, tehát Maimarosban, az ő erdélyi fejedelemségében levő vigyázó őrségét s a zárlatot lehetetlenítse, sőt hogy a két Bethlen emberei szabadon járnak Ecsed és Buda között anélkül, hogy valaki feltartóztatná őket ¹⁾ — s három nap múlva máj. 31-én, azt is megírta, hogy Tokajnál Bornemisza Bethlen Istvánnak egy szolgáját, kinél sok titkos levél volt, elfogta. Ő csak annyit kért, hogy ügyeljen a nádor, hogy az elkobzott levelek mind bemutatassanak ő felségének, — sőt ha lehetséges másolatban vele is közöltessenek. ²⁾ Megkapta mindkettőt: meg még elébb június 3-ról a biztatást azon szóbeli tárgyalásra is, hogy ő a császár után Németországba induló korlátnoknak különösen szívére kötötte, hogy a Rákóczy által Lengyelországban teendő szabad toborzásra tegyen lépéseket. ³⁾ E tanácsot Rákóczy nem úgy fogadta meg, ő nem segílyt kért a lengyel királytól: szövetkezni akart vele; de Varsóba küldött követe Szentpáli István tőle csak üres biztatásokkal tért haza.⁴⁾

Épen ily buzgalommal járt el Pázmány Párducz Lukács liadgyűjtése ügyében is. Pázmánynak már Meli th Péter és Bornemisza János útján is tudomása volt a dologról, s épen ezeknek irt is rögtön a mint az erre vonatkozó híreket megkapta: jún. 19-én. Figyelmeztette őket, hogy a hódoltsággal közlekedésben lévőket utasításuk szerint szemmel tartsák, mert ő felségének kötése

¹⁾ Minuta a Mi ke S. úr gyűjteményéből.

²⁾ Minuta a Batthyáni könyvtárból Fehérvárról.

³⁾ Eredeti a Mike-féle gyűjteményből.

⁴⁾ Szentpáli jelentése a fehérvári könyvtárban.

van az erdélyi fejedelemmel, hogy a jó békességet vele nemcsak megtartja, hanem meg is tartatja. — Ezenkívül tudokra adta, hogy a fejedelemnek meg van engedve 300 német puskást birodalmába szállítani, meg Lengyelországból is hadakat hozni — ezeket hát útjokban fel ne tartóztassák. *)

Az napon, midőn e levél kelt, a Bethlen Péterféle hadfogadás ügye más stádiumban állott.

Eákóczy megtette ugyan a szükséges elővigyázati lépéseket, irt a nádornak, a szathmári s kállai kapitányoknak és Bornemiszt a felső-magyarországi generálist jun. 11-érői intette, hogy Bethlen Péter hadait ő felsége birodalmában lappangtatja, sőt fűveltetésre az 6 birtokaiba is átküldő, mire annak felhatalmazása nincs, s kéri, hogy a magyarországi földön ügyeltesen Bornemisza — otthon majd elvégzi ő, s gondja lesz rá hogy a fűveltetés árát megadják **) mindamellet az átcsapás junius derekán megtörtént.

A mint a dologról hírt vett, terjedelmes tudósítást küldött Pázmánynak, s jún. 18-áról megírta a nádornak: „az elmúlt csütörtökön (Bethlen Péternek) kétszáz lovasát ugyan az ő felsége dictiójában gyűjtötte körül, Huszt alatt vigyázó szolgálókra és Marmarosmegyének egy néhány lovasára és gyalogjára az ő felsége ditiójából reájok küldvén, hostiliter felverte őket, kiben le is vágta, el is fogta, kit hol értek benne, megfosztották és prédával megrakodván nyilván sei égéstől mentek vissza az ő felsége ditiójába Bethlen Péterhez.« S némi keserű gúnynyal

*) Eredetije a gr. Kemény József gyűjteményén.

**) Minuta a károlyfehérvári könyvtárban.

veti utána, ilyet István úr a török biztatására nem tett. Ő, a fejedelem, nem tudja, nincsen-e ez reversalisa ellen, melyet Péter úr nemrég adott ő felségének, sőt »talán azzal tartja magát reversalisákoz,« de bogy ez az ő felsége közt s közte fennálló diploma ellen van, azt jól tudja. S nem is kér egyebet, mint hogy ha a tűz már ő felsége ditiójából támadt, ne gerjesztessék tovább. *)

Azonban úgy látszott, hogy a tűz nem áll közel elalvásához. Alig hogy e levele elment másnap új híreket kapott. Bethlen Péter mégis szaporítja hadait, sőt valószínű, hogy maga is ki fog szállani, egyedül lovasaira vár még. Czélja az ő — a fejedelem — fiát megrohanni, kit ez országába várt. Egész elkeseredve irt jun. 20-án Pázmánynak: minthogy nem akarják úgy fékezni, ő maga lesz kénytelen kiszállani, s nemcsak Huszt alá, hanem Ecsedre is hadakat küldeni. Mert hisz ő behúnyt szemmel nem várhatja be a veszedelmet, de nyugodjék meg ennél többet ő nem fogna tenni. **)

Pázmány Rákóczy első tudósítására jun. 25-éről felelt. Ő az egész dolgot ő felsége elébe tejeszté, és a mivel csak neki és annak a nyomorúlt hazának szolgálhat, szolgálni fog.***) A többiekre jun. 29-én válaszolt, s Maurer Mihályt, a hozzá küldött postát, nyomon Linzbe küldé a császárhoz. Legyen megnyugodva: a liuszi dolog nem ő felsége akaratából történt — s ne is tegyen addig semmit, míg ő felsége elhatározását nem látja. Bizonyos, hogy Bethlen István fejedelemséget keres: mert minden jószág-

*) Eredeti a károlyfehérvári könyvtárban.

**) Minuta a károlyfehérvári könyvtárban.

***) Eredetije a Mike-féle gyűjteményben.

követelése sem ér fel azzal, a mit ő már is elköltött a törökre s tíz annyit tesz mint az, a mennyibe már is került az országnak a gyűlésezés, követségek, ajándékok. *)

Pár nappal utóbb a nádor is felelt Rákóczyznak s azon volt, hogy megnyugtassa őtet. Mindenekelőtt visszautasít minden gyanúsítást, hogy Bethlen insolentiára, vagy a törökkel való czimboráskodásra tőle valaha csak egy babszemnyi biztatást is vett volna. Ő most is keményen megdorgálta, tudtára adta, hogy e tény reversalisa ellen van, ha tőle származott, »idegenséget vesz« magára érte a nádortól, lia nem: megkívánja, hogy »azok a szabad latrok vagy maga szolgálai is,« kik azt cselekedték, szigorúan megbüntessenek. **)

A tény, — még teljesen elfogadván a mentséget is — különös marad. Rákóczy egy lázadó alattvalóját ostromolja, még pedig saját országában. Egy más alattvalója a magyar király ditiójából egy csomó vigyázó végvár között előnyömul s ottani sergét megtámadja. Éreznie kellett, hogy Pázmány minden erejével, minden jóakaratóval teljesen képtelen valami határozott positiv előnyt szerezni neki. S midőn e tény czáfolhatlan világosságban állt előtte, érkezett hozzá egy titkos megbízott Knesevitli Simon, valóban a bécsi udvartól, közvetlenül azonban Eszterházytól. E követ minden formák kikerülésével a legnagyobb titokban jun. 4-én indult el Fraknóból. ***) Csak az uralkodó legbizalmasabb emberei voltak beavatva s

*) Eredetije a Mike-féle gyűjteményben.

**) Eszterházy levele júl. 2.-áról. Eredetije Fehérvárt.

***) Eredeti a fehérvári könyvtárban.

Eszterházyn kívül senki a magyar államférfiak közül legkevésbé Pázmány és a korlátnok. »Mert cancellarius uram — jelenté a követ — nem arra való ember: eszik és iszik csak. Kardinál uram egy pompa ember. Nem jó papnak ország dolgát igazgatni. Mise és predicatio az ő dolga. Valamit irt eddig kardinálnak ő nagysága abban semmitsem nyert, mert minden dolga csak beszéd. Vette eszébe császár, hogy nem arra való emberek — azért nem közölte velek a dolgot.« Ezek voltak Eszterházy szavai s ez őszinte gondolkodása. S épen mert így gondolkozott, a magyar államférfiak kikerülésével Bécsbe Bielavich György franciscanus baráthoz voltak a levelek intézendők.

Eszterházy izenete fontos volt: véd- és dacyszövetség az erdélyi fejedelem s havasalföldi vajda közt ő felvége védelme alatt — mert Rákóczyt nem kevesebb veszély fenyegette, mint az, hogy a török el volt határozva letenni ötét. E perczet tartotta alkalmasnak Eszterházy, hogy a magyar korona régi jogait teljesen visszaszerezze Erdély felett: oly támaszt ajánlván a császárnak, ki őt megvédeni képes, s oly közbenjárót magában, ki azt eszközölni tudja. A tatár khán 40,000 emberrel Havasalföldhez csatlakozik, a rácok és bolgárok 70—80,000 emberrel felkelnek, Schwarzenberg 30,000 emberrel hozzájuk csatlakozik, s Bosnyára veti magát. *) Nagy dolgok akkor, midőn a császár a svéd francia szövetség által fenyegetve, ereje fő részét Németország számára volt kénytelen fenntartani — s különben is elfogadása Rákóczy politikájával ellenkezett, bár merev visszautasítása veszélyes

*) Eredeti Mike Sándor gyűjteményében.

lehetett volna. — Knesevithet szóbeli izenettel, némely kételyei elosztatása végett, a júl. 28-án eszközölt elfogadás után visszaküldé, *) így akarván halasztás által időt nyerni.

Bármily kevésbé termékenynek mutatta is fel Pázmány barátságát a nádor, Rákóczy sok jó hasznát vette annak. Mégis sokról értesült, sokat megtudott ő ez után — s a törökök készülődéséről az első hirt is innen vette ő. Réz Andrást Pázmány jun. 11-én ereszté vissza Erdélybe, Konstantinápolyból Bécsbe érkezett biztos hírekkel a törökök terveiről s 14-én ismét új megbízottat küldé hozzá Bethlen István egy szolgájától újabban elvett levelekkel, s jun. 19-én megint irt e tárgyban: »veleje a dolognak — irá ez napon — hogy kegyelmedet biztatják a törökök, hogy készületlen találják, de általán kegyelmedre mennek, mihent a fűvet megeszik a lovak és a bozsnya török felérkezik. Ezt is szükségesnek Ítélem, hogy kegyelmed tudja. **)

A dolog úgy volt.

Mielőtt a főkövetség, melyet még a februári országgyűlés elrendelt, s melynek beküldését a májusi megígérte, elindult volna, Rákóczynak volt oka hinni, hogy a török nem fog kardot vonni Bethlen István mellett. Midőn azonban már e követség — Tholdalagi Mihály, Haller Péter, Ugron Pál, Reits Ferencz és Sebesi Boldizsár — a szokásos fényes kísérettel útban volt, s Pázmány intő leveleinek megérkezése előtt már Rákóczy az ellenkezőről győződött meg.

*) Kismártoni regesták.

**) Pázmány eredeti levelei a Mike-féle gyűjteményben.

Június elején jutott az ügy e pontig. Behtlen István ügynöke Laskai János jún. 3-án terjedelmesen mutogatta ottan »Rákóczy György fejedelemségének megváltoztatásának szükséges okait« *) s e megváltoztatás csakugyan határozattá is lett. De egyelőre mindent titokban kelle tartani, a moldvai és havasalföldi vajdáknak kiadott parancsokat, hogy készüljenek, az intézkedéseket a végbeli pasák és bégek felültetésére, **) sőt hogy a dolog annál biztosabban végre hajtathasék, s Rákóczyt annál gyanútlanabban lehessen meglepni, a kajmekam egy jun. 5-én kelt levélével minden aggodalmát eloszlatni igyekezett. »Semmiképen meg ne gondoljátok — írja a többi közt — hogy Bethlen Istvánnak a szavát megfogadnák, bizonynyal mondom, a hatalmas és győzhetetlen császár fejére is esküszöm, egyébképen nem leszen ilyen esküvések után, ha a világ egy felé lenne is, ha azok az esküvések meg nem másoltatnak.« Aztán biztatja, hogy ne higgyen el mindenféle hirt. Behtlen Istvánt — mondja — »Budáról elvittük volna, régen ide hoztuk volna és az más (t. i. Székely Mózes) mellé tettük volna, — még eddig várakoztunk. Ha nagyságod akarja Szakics avagy Rodusba küldjük, és a tenger között való várban fogságban tartjuk, ha nagyságod akarja, ide hozatjuk, hét toronyban tartjuk, vagy hogy Börvárában tartjuk fogva, a mint nagyságod akarja: nagyságod értésünkre adja.« És így megy az egész hosszú levél végtől

*) Egykorú másolat gr. Kemény gyűjteményében. Új Magyar Múzeum 1856. II. k. 511. 1. közzé téve Vasa József által.

**) Rákóczy levele Tholdalagihoz 1636. júl. 10-ről Mike gyűjteményéből.

végig, melyet a fejedelem jun. 26-án vett kezéhez s keserű gúnynyal írta reá: minden ember tanulhat ebből mitkelljen török hitének hinni . . . mikben valaki remény, ségét veti bizony ebül jár. »Felix quem fecerunt aliena pericula cautum.«¹⁾ S egy mását e levélnek nyomom után küldé törökországi követeinek többi híreiről, tudósításairól, a törökök készülődése felől tudósítva őket. »A vezér írása — figyelmezteté őket — csak irás, esküvése csak szó, de a hadi készület ipsa res, valóság.« Ily körülmények közt, ha csak nem akar teljesen készületlenül maradni, ő sem tehet mást, minthogy készülődjék, táborba szálljon s ezen a portán ne is aggódjanak.²⁾

A mi segélyre ön erején kívül számolhatott az a császár passiv magatartása volt csak. Az ónodi és más őrségbeli katonaságnak szigorúan megtilta minden beavatkozást³⁾ de a kardinal Bodor Benedek által egész bizalmasan tudatta vele: segítséget ne is kérjen a római császártól mert nincs mód benne hogy adjon, maga is confoderatus lévén a törökkel. Csinálja meg maga publica expeditiót: de akkor keze lába legyen — mert senkitől nem félti a fejedelmet úgy mint az erdélyiektől és a palatinustól — Bethlen Istvántól soha sem.⁴⁾

Ily körülmények közt a fejedelem jul. 16-ikán Budára a vezérhez követül Kőrössy Istvánt küldé jelentéssel, hogy

¹⁾ Mind a hivatalos fordítás mind a Tholdalaginak küldött másolat Fehérvártr.

²⁾ Rákóczy levele Tholdelagihoz jul. 16-án

³⁾ Eredetije (Ferdinand rendelete Keglevics Miklóshoz 1636 jul. 1.) a gróf Keglevics Béla levéltárában.

⁴⁾ Bodor Benedek jelentése Rákóczyhoz 1636 jul. 2. a m. k. kamarai levéltárban.

a mindenfelé tapasztalt hadi készülődések s a Bethlenek magatartása őt is tábora összegyűjtésére bírák — de, ez semmi más nem akar lenni mind önvédelem. *) Írt a kajmekámnak is: ő látja a hadi készülöket minden felé, de hogy mi célból történnek azok, arról neki sejtelve sincs. Az ország úgy akarja, hogy ő is táborba szálljon; »ki tudja Bethlen István sok Injában való biztatásában hatalmas császárunk hadaiban némelyeket mire vehet?« S hogy e dolognak némi nyomatéka legyen — júl. 17-én — megírta Tholdalaginak, hogy Bethlen Péter Sennyei Sándorral az ecsedi őrseget feleskette »császár ő felsége számára,« a mit csak atyja biztatására tehetett. **)

Tholdalaginak s a portai követségnek fő utasítása volt kieszközölni a portán, hogy Bethlen Istvánt küldjék Erdélybe, s a fejedelem maga részéről teljes amnestiát ígért az ő számára. Ha erre nem volna hajlandó a porta legalább annyit tegyen meg, hogy bevitesse Törökországba. Ajándékokat — mint minden főkövetség — vitt ugyan magával, de többet ígéretet s biztatást. Mert Rákóczy nem bízott eléggé a törökben s a hadfolytatás egyik fő kellékétől, a pénztől, nem akarta akkép fosztani meg magát, hogy azzal megtámadtatása esetére épen a támadót gazdagítsa. A főkövetség júl. 18-án érkezett be. Júl. 20-án volt első kihallgatása a vezérnél, kivel hosszasan és nyomósán értekeztek. Ez első kihallgatás nem tért el a szokott modortól: egész irányzata az volt, hogy mennél többet fizessenek — s így ment véghez a többi is. Legin-

*) Fogalmazvány Mike Sándor úr gyűjteményében.

***) Fogalmazvány Mike Sándor úr gyűjteményében.

kább csak biztatás volt a mit a követség nyert. Ígéretekkel, szóval tartották őket, feltételeket szabtak elibök, nem hogy végrehajtassanak, hanem hogy az időt húzzák *) — sőt aug. 1 -ső napjaiban a követség a szultánnak is bemutatott, a mely a kegyvesztést teljesen elpalástolá. **)

Rákóczy nem altatta el a bánásmód, habár követei eljárásától minden jót remélt. Mint annyiszor indokoló, hadait összegyűjtő, hogy készületlen ne találják, hogy Bethlen Pétert megfőkezze Ecsed várában. Ez egészen kívül esett a törökök tervén: s a budai basa jul. utolsó felében Rákóczy nála tartózkodó postáját Gilányi Gergelyt visszaküldő azon kérdéssel, hogy a hadi készülődéssel mi szándéka van, miért küldött ő Bethlen István várára (Husztra), mely hatalmas császár birtokában esik? egy szigorú és fenyegetésekkel telt levél kíséretében, melyet Rákóczy beküldött Konstantinápolyba »ilyen fenyegető levelet — ír — nekünk a porta soha nem ír.« Rákóczy megnyugtatóig felelt (júl. 29-én) ő már szét is bocsátó hadai nagy részét. A zavarokat István úr csinálja, kinek tia Péter folytatja a hadakozást. Budai követének pedig bizalmasan ír, hogy a lefegyverzési kívánságot »nem különben tartjuk, mintha ő nagysága kezünkől magunk oltalmazó fegyverünket kivenné s Bethlen István kezében adná ellenünk.« ***)

*) A júl. 23-diki és 27-diki követjelentések Mike Sándor úr birtokában.

**) Az erről szóló követjelentés még lappang. Azonban jul. 27 -én azt ír Tholdalagi, hogy Sebesit akkor küldi vissza, mikor a szultán fogadta a követséget, Sebesi pedig aug. 13-án utazott át Bukaresten.

***) Mind e levelek eredetije Mike úr gyűjteményében.

E készülődés, mindenek lelett pedig Huszt ostromát — mely ellen júl. 17-én kemény rohamot próbáltak*) — Eszterháznál is szemet szúrt. Mit akar ő ezzel? e kérdés aggasztá a nádort s egy júl. 27-én kelt levelével mégis kérde Rákóczytól: »ki honnét legyen és miért, nem értjük. Mert Husztnak megszállására sok s távol is vagyton attól,« Ecsed megvételeére kevés, annyival kevesebb a török ellen. Bethlen Péter ellen nem kell had — ennek megparancsolta ő felsége, hogy szállítsa le táborát, mit ha nem fogadna, van ő felségének módja, hogy maga is megbüntesse. **)

Mind e zörgölődés sok mindenféle hírre adott okot, miket Pázmány Rákóczynak híven megírt. Beszélük, írta aug. 10-én, hogy István úr törökkel tatárral rá akar rontani. Azt is beszélük, hogy viszont ő, Rákóczy, akarja ő felsége hadait megrohanni. Pázmány kézzel foghatólag mutogató e hír kósza voltát: majd bizony mikor annyi baja van, fog oly hatalmas ellenséget nyakába venni mint a császár. Pázmány azt tanácsolja, hogy Rákóczy fordítsa hasznára e zavarokat: ültesse fel az ország hadait Behtlen ellen, a mit most kivihet, de mit a török ellen nehezen szavazott volna meg az ország — s csak arra ügyeljen, hogy ő felsége birtokába ezek be ne üssenek. ***)

Rákóczy hadai már akkor együtt voltak: s most minden igyekezetét arra fordította, hogy oly tekintélyes erőt gyűjtsön együvé, mely a lehető támadásoknak képes

*) Thordai levele júl. 17 -ről a fehérvári gyűjteménybe

**) Eredetije Gyulaféhevártt.

***) Eredetije Mike Sándor úr gyűjteményében.

legyen ellenállani, s hogy a császártól tényleges támogatást, segílyt nyerjen. Már korábban nyert erre biztatásokat: nyert annyit, hogy a toborzást ő felsége ditióiban meg fogják engedni, nem gátolandják, hogy némely magyarországi főurak az ő szolgálatába álljanak, s most ő aug. 12-én Klobusiczkyt Ferdinándhoz küldé kieszközölni: hogy ő felsége intse meg a nádort, hogy Bethlen István pártfogásával hagyjon fel, a kassai generálist, hogy ne álljon útjában, midőn a király engedélyére támaszkodva a szepesi városokban muskatélyosokat toborz, hogy adjon engedélyt négy úrnak és tizenhat főembernek szolgálatába állhatni, s hogy a portára küldendő emberét utasítsa, hogy az ő kapitányja közbenjárása nélkül mit se tegyenek. Klobusiczky meg volt bízva Pázmányhoz bemenni, s kieszközölni nála, hogy a kijelelendő magyar urakat és főembereket fogadhassa szolgálatába, Szeziában fogadhasson háromszáz dragonyost, »dob nélkül« toborzhasson. *) Pázmány közbenjárást sikeres volt: a király a toborzáson kívül a többiekbe beleegyezett, s éppen Pázmány volt megbízva tudatni az urakkal és főemberekkel, hogy csapataikat zajtalanul a fejedelem szolgálatába vezethetik. **)

Pázmány eleinte attól tartott, hogy Rákóczy készülődéseinek rós következményei lesznek — mert azt hitte, hogy ez sok félreértésre szolgáltat alkalmat, mert belátta, hogy ez a nádornak, mind kettőjük ellenfelének, kezébe hatalmas érvet szolgáltat. Két nappal utóbb aug. 12-én újra irt neki: hogy ő felsége nem jár el nagyon gyorsan

*) Rákóczy utasítása Klobusiczkyhoz 1636. aug. 12. a gr. Erdődyek vörösvári levéltárában.

***) Frankl: Pázmány Péter és kora III. 187. 1.

Bethlen Péter dolgában, a miatt ő ne aggódjék, mert ő felsége annak akar végére járni a törvénytudóktól, hogy hogyan büntesse. Azonban a dolognak nem használ, hogy az ő hadgyűjtéséről azt beszéljük, hogy az Magyarország ellen volna irányozva, bár azok is beszéljük, kik magok sem hiszik: de ellene felhasználni igen is hasznavehető anyagnak tartják. Ő maga gyanakszik, hogy a nádor szoros összeköttetést tart Bethlen Istvánnal, de adata rá nincs; mert Eszterházy mindent tagad. Ha neki biztos tudomása van, jelentse fel ő felségének: jobban akkor se fog rá haragudhatni a nádor mint most. »De uram a dolog veleje abban áll: hogy csak a nap tartson igazat — ám nőjjön vagy apadjon a hold.« *) — Hanem bizony ez a hold hatalmasb ember volt a napnál — elég alkalmá volt tapasztalni Pázmánynak.

»A kegyelmed jó tetszése és írása szerint — felelé aug. 31-én Pázmánynak a fejedelem — az nappal tartunk nem az holddal.« Ő el van határozva békéjét ő felségével minden áron fentartani s ha e részben Pázmány ellenkező híreket hallana ne higgye el. Ennek legvilágosabb bizonyosságául azon hadait, melyeket a határszélen tartott, már visszahívta és haza bocsátotta, hogy a félreértés színét is elkei'ülje. Pedig elég bizonyítványa van, hogy a nádor mostani állapotában idegenséggel van iránta, fél hogy ő Budán sokat tehet az ő ártalmára, mert előtte nem maradnak titokban a magyar ügyek — de ő még várja, hogy több adat is gyűljön össze s azokat tanácsa szerint Bécsbe feljelenti. **)

*) Eredetije Mike Sándor úr gyűjteményében.

**) Eredetije Mike Sándor úr gyűjteményében.

De »a nap« a (király) bár mennyire igyekezett is azon Pázmány, semmi védelmet sem nyújtott neki, sőt Bethlen Péter — ki ha Ecsedben nem is tette le az esküt mint Rákóczynak hírül vivék, de erejét folytonosan hadilábon tartá — leültetésére oly későn, sept. 3-án adta ki a parancsot, hogy már azt foganatba sem lehetett venni. *) E parancs lejötte előtt ugyan is Péter úr már sept. derekán körlevelet bocsátott ki mindenfelé, hogy a törökök táborban vannak, hogy a szultán elrendelé Rákóczy letételét: ne próbáljon senki ezzel ellenkezni.**)

A parancs meg is jött: de nem a portáról egyenesen, hanem Budáról, azonban a szultán nevében írva az ottani vezér pasától, kinek csausza Ali hozta el azt Fehérvárra. E rendelet Rákóczyt leteszi, fő szerdárá a budai basát tette, kinek aláarendeltették a szomszédos basák. De a hadak nem fogják átlépni az ország határát, ha Rákóczyt leteszik tüstént s Budára követeket küldenek. Válaszszanak magoknak új fejedelmet: ellenkező esetben végpusztulásra jutnak. ***)

S nem ez volt az egyetlen rász hír. Fájdalmasan tapasztaló, hogy a temesvári basa, ki leginkább tartá hírekkel és biztatásokkal, s ki nem szűnt meg barátság és ragaszkodása felemlítésében, ellenei sorában áll. S ha még ez ellenében is remélte, hogy a porta, hol már

*) Kákóczy levele Homonuaihoz sept. 28-ától Kemény gyűlte, ményében.

**) Bethlen Péter levele Barsai Sándorhoz sept. 15-ről a fehérvári könyvtárban.

***) A parancs egykorú fordítása Fehérvárit. A megérkezés sept. 29. a régi naptár szerint.

előbb is elfogadhatatlan feltételeket szabtak elibe, a budai basa intézkedését megsemmisítendő, tapasztalnia kellett, hogy Húszain a szultán rendelete szerint tesz: Máté oláh vajda aug. 30-áról tudósító, hogy Konstantinápolyban néhány magyart fogságba vetettek. *) S e néhány magyar nem más volt mint Tholdalagi és követársai. **)

Itt Rákóczynak gyorsan és határozottan kellett tennie: mert hogy fejedelemségét utolsó perczéig meg fogja tartani, arra el volt tökéelve. Ali csauzt s a budai basa egész követségét fehérvári szállásán letartóztatá s minden lehető közlekedéstől elzárta, indokolva előttök e tettét a vezérbasák hitetlenségével, kik csak nemrég esküdöztek, hogy a Betlilenféle mozgalomhoz semmi közök: s ime most világos, hogy milyen az ő hitük. És ha eddig a kiegyezletés reménysége alatt rendszabályai inkább csak védelmiéek voltak, ha Huszt ostromát csak lanyhán folytató, ha Ecsedet csak fenyegette, s az ellen gyűjtött hadait kevéssel előbb leülteie: annál határozottabban látott most a dologhoz. Nejét és gyermekeit, kiket nem rég hozatott be Patakról, Nagyváradra küldé, melynek parancsnoka Ibrányi megbízható híve volt, s az összes hadfelkelést sept. 16-ára Tordára rendelé. Mindenekelőtt pedig, hogy Máté vajdával, kit e mozgalom hasonlólag fenyegetett, véd- és daczszövetséget kössön, követeket küldött Havasalföldére. ***) Azután (sept. 5.) Klobusiczkyt és Bogá-

*) Eredetije az erdélyi muzeum levéltárában.

**) Kemény János önéletírása 268. l.

***) Az erdélyiek frigylevele a keresztesi táborban oct. 3-án a Mátéé, s Havasalföldéé October 12-ón kelt. Mindkettő eredetije Feliérvártt.

ilit a királyhoz küldé, hogy a mint épen nekik megígérte, hogy ha Bethlen István a törökkel reá tör, megfogja segítői — minthogy már megindult a török reá, kiknek parancsolhat ő felsége parancsolja meg, hogy hozzá siessenek. *) Ekkor és később is írt Pázmánynak sept. 21-éről tudatva vele a dolgok állását. Pázmány úgy fogta fel a helyzetet, a mint volt. Innen ő felsége felől ne tartson semmitől: ő felsége fog gondoskodni, hogy határait biztosítsa, de az nem lesz ellene irányozva. Ha van annyi ereje, hogy a törökkel megmérkőzzék, szálljon szembe vele: nyíltan megírva a portára, hogy nem ő hatalmassága ellen megy, hanem a fősvény s az athnamét felbontó kajmekámra. Ha nem bír vele: erősítse meg magát, a várakat védje, a tél majd eljön, s akkor talál módot a védelemre. De ő Pázmány — meg van győződve, hogy ha csak az erdélyiek nem állanak el tőle, a török nem árthat neki, sőt a hajdúkkal egyesülve visszaveri s az helyzetét nagyban megjavítja. **)

S Rákóczynak is mindenekelőtt az volt teljes igyekezete, hogy az erdélyi rendek hűségét biztosítsa. Ez azonban nem volt könnyű dolog. »Vala — írja Kemény ezen napok egyik hőse — sokféle zsbongás a statusok között mind a fejedelemhez való idegenség, mind Bethlen Istvánhoz vonás, mind a töröktől való félelem miatt, s kedvetlenek is valának.« De a fejedelem esze és ügyessége sokat kivitt. ígélet és ajándék, erélyes föllépés és szigor összetartá az aggodalmaskodókat s megértvén, hogy

*) Bogádinak adott utasítás a vörösvári levéltárban.

**) Pázmány levele oct. 6-áról Mike gyűjteményében.

Bethlen István és a budai basa táborba szállottak, s Gyula felé mennek, hogy a temesvári basa is fölkel: Kemény Jánost a fehérmegyeikkel előre elindít á. *)

Ő maga az egész erdélyi táborral, melyhez Pázmány eszközlése folytán egy pár száz felső- magyarországi németet toborzott, Sebesi Miklós pedig egy kis lengyel csapatot hozott, oct. első napjaiban — miután oct. 3-án a tábori országgyűlés a Máthé vajdával megkötött véd- és dacsövetséget ratifikálta, s ott levő követsége kezébe szolgáltató az erre vonatkozó okmányt**) — megindult.

De csak lassan haladt. Ezalatt a gyulai táborral szemben — természetesen Rákóczy intézkedése folytán — egy más magyar tábor gyülekezett, nem hogy önállóan működjék, hanem hogy várja be a fejedelmet. E tábor állt Ibrányi, a váradi kapitány által vezetett partiumi megyei népből, hajdúságból, az ónodi őrség vitézeiből, Kornis Zsigmond bihari hadából s a Huszár Mátyással megérkezett székelységből — s Szalonta és Madarász közt szállt táborba.

A budai vezér és Bethlen, értesülve Rákóczy közelségéről, nem akarák megvárni, hogy a két had egyesüljön. Külön-külön verni meg azokat: volt tervök s a temesvári basát 14,000 ezer emberrel megtámadásokra kiildék. Gyula Szalontához négy mértföld s a csapat alkonyat tájban érkezett meg. E hírre Kornis és Ibrányi nagy zavarba jöttek: a vezetés felelősségét egyik se akarta magára vállalni. Erejük — egyik hadnagyuk

*) Kemény János önéletírása 270. 1.

**) Eredetije a gyulafehérvári könyvtárban.

Bosók csatározásra vitt 2000 hajdút — meg volt oszolva: de az ütközetet nem lehetett kikerülni. Kornis a bikariakat. Huszár a székelyeket hadi rendbe állíták, midőn a török nagy zajjal támadott. Szerencsére alkonyodott az idő s az első öszecsapásra mindkét tábor megszaladt. De ez összecsapás mégis heves volt, mert mindkét fél megverettnek tartá magát. E zavar közepeit egy hajdú hadnagy, Győri Jakab tartá meg hideg vérét. Teljesen bírva a török nyelvet, még azon éjjel kikémlé a török tábor s meggyőződött, hogy az megverettnek tartja magát s a fejedelem támadását várja. Alig volt egy pár száz embere, s azt kétfelé osztva elrendezé s roppant lödözést és kiabálást vitetett velők véghez. Az éj sötét volt. s a török tábor, mely csak hallotta a zajt, de semmit sem látott, azt hive, hogy Rákóczy van nyakukon, megszaladt s elszéledt a lapos mocsáros vidéken. Bethlen a vezérrel s táborokkal alig tudott Gyulára menekedni.

E diadal az egész ügynek más fordulatot adott. A kajmekám és Behtlen még egy próbát tettek: hátba Rákóczyt lemondásra s az országot tőle elállásra bírhatnák? A szultán sept. 25-én kiadta a fermánt, mely elrendeli a táborba szállást (de nem a hadviselést) Rákóczy ellen: Szolnok, Temesvár, Moldva, Havasalföldé felől, el Rákóczy letételét s meghagyja a rendeknek, hogy Bethlent vagy más választanak fejedelmökké. *) Erre támaszkodva, oct. 11-én Huszajn hasa felhívta az erdélyi rendeket, hogy álljanak el a had tovább folytatásától, menjenek vissza lakóföldjökre Erdélybe s fogadják el Bethlen Istvánt, kit

*) Hivatalos fordítás a kolozsvári Múzeum birtokában.

a szultán rendelt és választott fejedelmükké s kinek beigatását egyenesen rá bízta. *) Irt ez napon maga Bethlen is ingerültebb és keserűbb hangon mint a szerdár. ki inkább csak atyai jó tanácsot osztott a rendeknek. Rákóczy — úgy találta ő — saját hitetlenségével oldotta fel a rendeket a hűség esküje alól. Fordítsák hasznukra a porta engedélyét s válasszanak maguknak más fejedelmet »lám — irá — elmúlt hétfőn is mennyi szegény magyar atyánkfiaiainak lőn romlások;« akárki legyen az kit választanak »én csak úgy uralom, mintha atyja anyja koronás lőtt volna. **) S hogy e felhívásnak nyomatékot adjon, megindult hadával és Bethlennel, hogy az Hlyei úton menjen Erdélybe. E mozdulata Rákóczvt is mozdulásra bírta: egész táborát Boros-Jenő felé vitte, hogy ő a kajáni úton megelőzhesse a szerdárt. Ez újabb mozdulatok folytán a török tábor Lippánál, Rákóczy Jenőnél foglaltak állást.

A bécsi udvar magatartása nem volt közömbös ily körülmények közt, s Pázmány lankadatlan buzgalommal mindent elkövetett, hogy ezt Rákóczyra nézve mennél kedvezőbbé tegye. Ő Felsége — irá Rákóczynak — hadakat is rendelt mindössze 15,000-et melyből egyelőre három ezer megy a felföldre, a végek oltalmára, sőt Magyar- és Tótországban fölkelést is parancsolt. Aztán a kassai generálist utasítá, hogy nyugodtan viselje magát, e levelet meg is küldi, mert semmiből sem láthatja annyira ő felsége jóakarátát. Ő is írt Homonnainak, hogy vele jó cor-

*) Hivatalos fordítás a Mike-féle gyűjteményben.

**) Hivatalos fordítás a kolozsvári Múzeumban.

respondentiát tartson. Sőt ő felsége is parancsolt ennek, hogy Bethlen Péterre vigyázzon, nehogy a fejedelemnek valamit ártson, valamint azt is megengedte, hogy Balassi, Kön, Sóos, Darholcz főurak átléphetnek az ő, Rákóczy szolgálatába, továbbá parancsolt, hogy ha Bethlen Péter a török pártra követet küldene, fogják el, ha hadat gyűjtene, ültessék le. S ha a magyarországi hajdúság Rákóczy mellé állana, azt ne akadályozzák. Ő maga Pázmány is szeretné, ha hajdúkat fogadna — mert mint később megtudá — a németek a télnek benléte miatt nem jönnek. De minthogy mind e szép szó, mind e biztatás tényleges segélyezésre kilátást sem nyújtott, — s a minek gyakorlati hasznát vehette Rákóczy, olyan csak egy történt: a portai német residens utasított, hogy a budai vezér támadásából sérelmet csináljon: — szokása szerint most is, bár ez idő szerint elkésett tanácsokkal szolgált: hogy húzza liahalaszsa a harcolást, mert a török nem maradhat sokáig táborban itt lévén a tél — azonban, ha a törökkel bír és megverheti »bizonyos mind a budai vezérnek s mind Bethlen Istvánnak gonoszúl leszen dolga, mert ő rájok vetik a vétket s ő még e télen megbékélhet a portával.« *)

Mindezt Rákóczy is tudta. A békétől ő épen nem volt idegen. Táborával oly mozdulatot tett, mintha a vezér ellen támadást akarna intézni, azonban a rendkívüli esőzések s az árvíz ürügyét felhasználá. a letartóztatott s a magával hozott Ali csauszszal levelet íratott a budai

*) Pázmány levelei oct. 14., oct. 16., oct. 26 és 30-ról a Mikeféle gyűjteményben.

basának Lippára, melyben az ennek a kibékülést ajánlja. Huszajn sem volt idegen, valószínűen újabb kudarcztól tartva, s mindenek fölött, mert a tél nyakán vala. Oct. 23-án a temesvári basa a régi barátság nevében Istenre kérte, bogy békéljen meg Bethlennel, mert így fejedelem maradhat, s Rákóczy még ez napon irt válaszában erre hajlandónak mutatkozott. *) Kicseréltettek a kezesek, a letartóztatott Ali visszabocsáttatott s a békealkudozást Rákóczy követei Kemény János és Farkas Ferencz Lip-pán megkezdték személyesen a basával és Bethlennel.

Az első találkozás alkalmával Huszajn Keményhez hat kérdést intézett, melyek közül kettő kiválóan jellemző a helyzetet: hogy miért támadták meg a szultán birodalmát? s hogy valójában kit akarnak fejedelmüknek? **) De e meddő téren nem tartott sokáig a vitakozás: s megkezdődött maga az egyezkedés egyfelől Bethlennel, másfelől a budai basával. A vezér első s túlzott kívánsági portai ajándékokra, hódoltsági ügyekre, Zólyomi szabadon bocsáttatására vonatkoztak, továbbá kívánta, hogy esküvel álljon el a lengyel és német frigy-től, békéljen meg Bethlen Istvánval, s adjon általános amnestiát. Kemény és Farkas e kívánságokat visszavíték, oct. 26-án Rákóczy s a rendek ebbe terjesztették, kik még az nap elkészítették rá a feleletet, s másnap a feje-delemmel külön-külön választ írva a vezérnek, a temes-

*) Mindkét levél a Mike-féle gyűjteményben: az elsőt a temesvári basa Omer agától küldte, de az nem mervén elvinni, Gilányinak adta át.

**) Kemény minutája a fehérvári könyvtárban.

vári basának, oct. 28-án újabb követeket indítottak Jenőbe Keménnyel és Farkassal: Haliért és Szalánczyt. Velők ment Csulay az udvari pap, kinek feladata volt Bethlenre hatni, hogy a kiegyezést ne hátráltassa. Oct. 29-én érkeztek Jenőbe s még az nap szemben voltak a vezérrel. Elmondták, hogy urok hajlandó békére, csak-hogy ők is mérsékeljék kívánságaikat, s két ponton kívül — az első hogy a fejedelem Derecskéről szállítsa ki a hajdúságot, a második hogy Zólyomit bocsássa szabadon — a többire nézve jött közös megállapodás létre. Sőt a kajmekám ígéretet tett, hogy ez egyességet Bethlennel is — ki e pontokról hallani sem akart — el fogja fogadtatni.. De hadait a hitlevelek kiállítására előtt nem fogja elosztatni. Ez eredményről October utolsó napján értesítik Rákóczyt a követek, s Csulai is tudatta a Bethlennel folytatott alkudozás pontozatait. Ennek alapján Rákóczy a boros-jenei táborban országgyűlést hívott össze, mely mind Bethlen, mind a basa követelései felett határozott. Bethlen pénz és jószág követelései között többet adott meg, mind akár a fehérvári, akár a kolozsvári országgyűlés, de még mindig sokat levont belőle, bízva, hogy ha a törökkel meg lesz a béke, ezek nem fognak komoly nehézségeket képezni. Anyival engedékenyebb volt e gyűlés a basa követeléseihez vonatkozólag, a pénz és hűség-eskü dolgát illetőleg, de Derecske kiűritését akkorra ígérte, ha a szultán athmanéja fejedelemsége tárgyában kezében lesz; Zólyomi elbocsátását is a jó békeség megszilárdításától feltételezvé, s hogy teljes biztosítéka legyen, maga Rákóczy elkészíté a hitlevelet, mely

a portáról függő pontok ratificálásának kieszközlésére kötelezi a budai basát. *)

A két alkudozó fél ily módon egyelőre nehezen közeledett. Rákóczy az ország jogaiból semmit sem volt hajlandó feladni, s ez nehezíté a tractát. Ez volt a Pázmány tanácsa is: ha tisztességes békét köthet el ne múlaszsza; apróságokkal ne gondoljon — irá nov. 12-én; de semmi újra — milyen főként a hitlevél-követelés: a 7-ik conditio — ne kötelezze magát, mert ha azt tenné, neki szégyenére válnék »új és szokatlan ígát venni a budai basától« s rász példa volna jövődöre, mert ennek nyomán új galibát vetnének. Erdélyre. Épen ezért szultán Szolimán athnaméjából egy hajszátra se térjen el. **)

Mindig újabb és újabb követelésekkel jönnek elé, s mennél többre ígérkezik annál többet kívánnak — panaszoló nov. 17-én Pázmány Rákóczynak. íme közelebből is az udvari pap — Csulay — a mint alkudozott Bethlennel felhozá, hogy a magyar vármegyék most ülnek fel. Tudom, feleié neki Bethlen, de olvassa kegyelmed a kassai generalis levelét, ebben írja, hogy ő most felülteti a megyéket, de egyszersmind felhív, hogy tudassam a szerdár: nincs ez a török ellen intézve, sem ő, sem én ne gyanakodjunk, »mert mi a frigy ellen semmit sem akarunk cselekedni.« ***) Igaza volt Rákóczynak, ha e miatt ke-

*) Az ez ügyi-e vonatkozó eredeti levelek követjelentések, alkupontok, utasítások eredeti példányai a kolozsvári és fehérvári gyűjteményekben.

**) Eredetiről, mely a Mike-féle gyűjteményben van.

***) Eredetiről, mely a Mike-féle gyűjteményben van.

serűbben írt Pázmánynak, mert erre valóban, mint ő mondá, nem volt szükség, ez csak bátorítja őket.

Ezen tett jellemző a magyarországi urak magatartását. Ellenére a császár világos parancsainak semmit se tettek nyíltan Bethlen mellett, de annál többet titkon s ez volt az, mit Pázmánynak sem befolyása, sem határozott magatartása nem tudott meggátolni. Végre is nem látott más menedéket mint a békét. Úgy hívé nov. 20-ki levelében, hogy Rákóczynak lehetetlen a török hatalma ellen hadat viselni, és saját hadát is sokáig fentartani lehetetlen, mert az költséges és terhes. Igaz, hogy a császár rendelt német segélyt, de »példánk vagyon róla, hogy Erdélyt német segítség meg nem oltalmazhatja a török ellen.«**) Ha a császár, írta Pázmány nov. 14-én, ily messze nem volna, némely dolgon lehetett volna könnyíteni, így azonban ismét és ismét tanácsolja, hogy békéljék meg: még ha némileg enyhíteni kellene is a feltételeken. Azonban neki sok nehézsége van. Az adományt kikeresi az ország, de nem azt, ha a töröktől az eddiginél nagyobb szokatlan kötelezettséget vállal el, nem főként, ha az ország kezességét is kívánják. Ha a török Szolimán atlmaméja ellenére most újabb igába fogja az országot, utóbb még könnyebb lesz ürügyet találni, hogy azt újabb és újabb igába fonják. Aztán megalázó a Bethlenféle követésekben az, hogy őt, a fejedelmet, mintegy liitszegőnek állítják elő. Mindamellet, ha neki sikerülne a budai vezért megnyerni, ezzel tehetne fordítást a dolgon. **) Ez volt a császár

*) Eredetiről, mely a Mike-éle gyűjteményben van.

**) Eredetiről a Mike-féle gyűjteményben.

vélekedése is — írta Pázmány nov. 28-án — » szokatlan és képtelen« követeléseket ne fogadjon el, megalázó békére ne álljon, mert ő felsége kész arra, hogy őt, a fejedelmet, megsegitse. *)

Mire Pázmány e levele Rákóczynak kezéhez jutott, a béke már meg volt kötve. Nov. 14-én Dániel János — a követség egyik tagja — visszatért, még pedig, főként a Bethlen-féle követelésekre vonatkozólag, lényeges könnyítések hozva magával. Az idő már is sokkal zordonabb volt, hogy sem ez évre új összecsapástól lehetett volna tartani. A környéket kellőleg megerősítve, hadait téli szállásra szétosztá a közeli vidékeken s maga visszaindult Erdélybe. Kajántorkában néhány napig mulatott: innen ereszté vissza Dánielt igen simulékony és engesztelő hangon írt levéllel, ²⁾ de a melyben kellőleg liangsúlyozá, hogy szultán Szulimán athnaméjától el nem áll s utasítással követeihez a békepontok s kicserélendő hitlevelek ügyében és ezekre vonatkozólag, hogy Bethlen és a basa utolsó elhatározását tudják ki: ő már megmondá utolsó szavát: ha azok nem fogadtatnak el, szakaszszak félbe az alkudozást. ³⁾ Négy nap múlva megint irt nekik: szerencsés csatározásokról tudósítá őket s azon hírről, hogy a magyarországi hajdúságnak meg van engedve, hogy mellé állhasson. Ez napon ő Déván volt s mint írá, délután volt indulandó Szász-Városra.⁴⁾

1) Eredeti a Mike-féle gyűjteményben.

2) Eredeti a gr. Kemény József-féle gyűjteményben.

3) Eredeti Gyulaféhérvárit.

4) Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Múzeumban.

Követei: Haller, Szalánczy és Farkas, egyetértve a budai basával, végre megállapíták a kiegyezési pontokat. Dec. 1-jén Rákóczy és a rendek kiállíták a béke-okmányt a hitleveleket, melyek még egyszer megjárták Jenőt. Dec 3-án aztán mind a Bethlennel mind a basával kötött béke-, pontok, továbbá az erre vonatkozó hitlevelek külön-külön mind a fejedelem, mind az ország részéről kiállítottak. Ezek szerint Rákóczy megújítja hitét, s ígén, hogy sem a lengyelhez, sem a némethhez nem köti magát. A hódoltság marad a mint van, Derecskéből a hajdúságot szent György napra kivonja, Zólyomi Dávidot, »jó okok és módok alatt« elbocsátja, Bethlen István bántódás nélkül haza jöhet s fiával együtt birtokában megtartatik, s a mint az haza jött, ő Rákóczy 40,000 tallért ad a szultánnak. Ez utóbbi pontról s a kajmekámnak adandó 10,000 tallérról külön hitlevél adatott ki. Hasonlag külön szerződés szabályozta a Bethlen Istvánnal való ügyet, melyet az erdélyiek Szászváros dec. 5-én állítottak ki — ennek egy pontját (mely arra lett volna magyarázható, hogy Bethlen magyarországi uradalmaival járó terheket is Erdélyben tartozik praestalni) a követek még hazatérő útjukban Temesvárit intézék el. *) Az elkészített hitlevelekkel Farkas Ferencz bocsáttatott vissza Lippára, de már akkor a budai basa visszautazott székhelyére s az ügy tovább vezetését a kihájára bízta. **) Mindamellett a végelintézést maga tette, ec. 19-én Budán kiállítá a szultáni fermánt (mint kaj-

*) Az erre vonatkozó oklevelek részint a fehérvári könyvtárban, részint a) kolozsvári Múzeumegylet gyűjteményében őriztetnek.

**) Rákóczy levele a kihájához dec. 4-éről, a fehérvári gyűjteményben.

mókám) magának Murádnak nevében, mely a kiegyezést ratificálta. *) S ezzel e vizsályos ügy be lett fejezve.

Mielőtt e levelet megkaphatta volna, csaknem hat héti időköz után hat levelére válaszolt Rákóczy Pázmánynak. De már megnyugtatólag írt: »a békének Bethlennel meg kell lenni;« ez már volt illyei házánál, s az év utolsó napjait Ecseden fogja tölteni. A kassai generalis — panaszkodék — birtokaiba még mindig tesz beütéseket: intse meg, hogy ne cselekedje ezt!« Hogy ennek Bethlennel correspondentiája volt, hogy ellenségesen viselte magát irányában, azt rövid nap be fogja mutatni. **)

Rákóczynak oly hosszas hallgatását Pázmány oda magyarázta, hogy a béke már meg van kötve. Dec. 26-án írt levelével boldog új éveket kíván neki—chez melléklő egyházi beszédei egy példányát: »azt elhiszem — írá — hogy kegyelmed pápista praedicationot nem is hallott: ottan is olvasni ne restelje kegyelmed.***) »A kegyelmed új esztendei ajándékát — válaszoló a fejedelem jan. 28-áról — becsülettel és szeretettel vettük kegyelmedtől. Úgy vagyon pápista praedicationok hallgatására nem érkezhünk; de kegyelmednek ilyen sok munkáját olvassuk és kegyelmed jó emlékezetére több könyveink közt megtartjuk.« E levelében azon vád ellen is menti magát, mintha jó állapotában róla s a császár kegyelmességéről elfelejtkezett volna. Ez, úgy hiszi, csak buzdítás akar lenni az írásra. Ő már háromszor írt neki, ha Bornemisza nem küldte meg rajta

*) Egykorú hivatalos fordítása a kolozsvári Múzeumban.

**) Eredetije a fehérvári könyvtárban.

***) Eredetije Kolozsvárit a Kemény-féle gyűjteményben.

nem múlt. íme most küldi Bogátit és Réz Andrást ő felségéhez azon utasítással, hogy vele beszéljenek. Ezekről mindent megtud, mert ő nem hiszi, hogy a budai vezér vele a béke minden pontját közölte volna. ')

S valóban a dolog még e békével nem volt bevégezve: még hátra volt a porta. Pázmány febr. 23-iki levelében ajánlja a béke megtartását, mert utolsó kénytelenség nélkül nem jó a törökkel feltenni. ²⁾

E levelében sürgeti Rákóczyt, hogy miután II. Ferdinánd e világból kiszóllított, találja meg III. Ferdinándot egy szép legatióval, most uralkodása kezdetén, s »nemcsak ő felsége jó akaratát kiérdemelni, hanem súlyos dolgokban való jóakarátát is venni.« Egy másik levelében marc. 11-én újra sürgette e követséget annyival inkább, mert azt beszélik, hogy ő az ő felsége ditiójában hadakat fogad — ő ugyan megjelenté, hogy ezt nem hiszi, de ő felsége várja erre vonatkozó jelentését. ³⁾

E volt az utolsó szolgálat mit Pázmány Rákóczynak. tett, az utolsó levél mit neki irt. Nyolcz nap múlva marc. 19-én Pázmány meghalt: »nem kételkedem benne,— ír^x ennek hivatali utódja Lippay, apr. 30-áról Rákóczynak — hogy nagyságod a szegény Istenben elnyugodt kardinál uram halálát ne érzette volna. Méltán is — nagyságodnak igaz és jóakaró atyafia lévén ő nagysága, a ki mind jó tanácsival mind pedig egyéb segítségével nem kevés javára és könnyebbségére volt nagyságodnak.« ⁴⁾

¹⁾ Miller Epistolae Petri Pázmány II. k. 208. 1.

²⁾ Miller Epistolae Petri Pázmány II. k. 20g. 1.

³⁾ Epistolae Petri Pázmány II. k. 210. 1.

⁴⁾ Eredetije Mike Sándor úr gyűjteményében.

Az új primásnak igaza volt. Habár a nagy zivatar elvonúlt s a porta boszúját azzal hűté, hogy a budai basát hivatalából elmozdító, a temesvárit pedig megölette: de a békét felbontani nem meré, s őt nem háborgató — a fejedelem sokáig érzé a hű barát veszteséget. Maga Rákóczy híven jellemzé vesztesége milyenségét egy Eszterházyhoz írott levelében »nem volt okom tartani, hogy szegény kardinál uram a mit vele közlöttem elárulja, s hogy rász akaróimat titkon vagy nyilván ellenem bújtassa.«

E szavak mutatják minő teljes bizalom volt a két államférfiú között. S a bizalomnak ily mérvű őszintesége egy türelmetlen catholicus és türelmetlen protestáns férfiú között, a vallásos háborúk e véres korában anyagot szolgáltathatna érdekes lélektani kutatásokra, ha a kölcsönös szükségesség érzete s a politikai viszonyok helyes felfogása nem szolgáltatnák ahoz a kulcsot.

FEJEDELMI PARAINESIS.

1637.

A fejedelmi parainesist, mely eredeti magyar szövegében most először van a közönségnek bemutatva, öreg Rákóczy György fejedelem csaknem harmadfél száz év' előtt intézte idősb fiához, Györgyhöz, mint már kiszemelt utódjához, a perczben, midőn ez a nevelői szobából az életbe lépett.

1637. október 24-dike volt e nap.

Erdély egy viharos és küzdelemteljes év után, s egy fényes diadal ára fejében békét és nyugalmat élvezett; de keleten az általa legyőzött és megalázott török boszúja forrott s a nyugaton dühöngő háború lángjai nem egyszer jutottak határai közelébe. Kettőzött éberséggel kellett Rákóczynak résen lenni, nehogy egy vigyázatlan lépés összes elért eredményeit koczára tegye. Résen is volt, s egész uralkodási pályája alatt több óvatosságot soha sem fejtett ki.

Nagy ember iskolájában nőtt ő fel államférfiúvá: a Bethlen Gáboréban. Nagy idők, nagy élmények érlelek meg tehetségeit: a harmincz éves háború tapasztalatai. A politikai szereplés iskolájába ama férfiú oldala mellett

járt, kit Erdély ma is legnagyobb fejedelmének nevez. Részt vett ennek egyik legfényesebb hadjáratában, be volt aratva terveibe, célzataiba. Láta, hogyan folytatta ez háborúit, állott meg diadalai közepette, ha politikai kombinációi ezt tanácsolák, ismerte békekötéseinek tanulságos történeteit, politikai alkudozásait, államférfim sakkhuzásait, ország kormányzásának titkait, hadserege szervezetét, hadfolytatási modorát; szóval mindazt, min egész nagysága alapult.

És viszont látta a 30 éves háború nagy alakjait fel és letűnni a cselekvés színpadán s tanúja volt e küzdelem változatos és szomorú eseményei lánczolatának. Láta, hogyan adott a fehérhegyi vereség más alakot a jól indult küzdelemnek, hogyan élesztette fel kétségbeesett hitsorsosai reményeit a dán intervenció, s hogyan taposták le e reményeket Wallenstein lovasai s juttatták azokat a végső kétségbeesésre, aztán a góg és zsarnokság határt nem ismerő tombolásait hogyan fűtta szét Gusztáv Adolf kised seregének megjelenése, és minő változásokat idézett elő ennek nem várt elesése, s Wallensteinnak még váratlanabb és épen oly tragikai meggyilkoltatása; nem egész 20 évek eme tapasztalatai minő elmélkedésekre adhattak alkalmat e gondolkodó főnek, minő benyomásokat tehettek e természettől is csaknem egész az önzésig óvatos férfiúra?

Emez eseménydús években, hol a politikai kombinációkat a napok története alakították, módosították, Rákóczy határozott tervvel bírt, kitűzött célok elérésén munkált. Megoldandó feladatának tekintette: Erdélyben a nemzeti fejedelemségét fenntartani, s azt családjában

öröklővé tenni. A mindig óvatos, a megbízottjai tanácsait mindig figyelembe venni szerető ember sohasem ingadozott, lia arról volt szó, hogy ő maradjon-e Erdély fejedelme, vagy lemondjon-e annak trónjáról? 1631-ben a harcmezőn, 1633-ban a diplomacziái zöld asztalnál megverte Ezterházyt, 1636-ban még fényesebb diadalt aratott a törökökön. De e diadalai még nem tettek lehetlenné emez oldalakról jöhető támadásokat. Eszterházy csak a viszonyokkal alkudott meg, s maga. mérséklése jóformán csak fegyverszünet volt. Murád szultán még meg sem alkudozott azokkal — ő csak a lehetetlenségnek engedett, midőn nem támadta meg Rákóczyt újabban. De gyűlöltebb név ezénél előtte nem volt; még nevének említésére is, »mind egy vadkan, úgy neki fűtta, böffentette magát« mondja Kemény János.

Mindezek daczára lehetetlenség volt Rákóczyra nézve trónját és életét nem egy napon veszteni el. Minden, amit te tt, ennek számbavételével volt téve: országa kormányzatát, családja viszonyait, uradalmi ügyét ehez kötötte, valamint e szerint intézte fiai nevelését is. A nélkül, hogy kimondta volna, a nélkül, hogy sejtette volna valaki, már mint trónörökös neveltetett idős fia, György. A fejedelmi iskola, melyet udvarában állított fel, már utódjává készítette ezt elő. A főurak s előkelők gyermekei, kikkel ez együtt tanúit, képezték a jövő fejedelm környezetét, voltak jövő támaszaiúl, államférfiaiúl kiszemelve. Még az is ez iránti számításának felelt meg, hogy a praesumtiv trónörökös három egész évvel hamarább fejezte be a tudományos pályát, mint a kisebb fiú. Annak korábban kelle távozni az iskolából, hogy további képeztesét atyja s az

élet államférfíúi iskolájában nyerhesse. 1637. aug. 15-én mind két Rákóczy-fiúval nyilvános vizsga tartott, két hó múlva pedig okt. 15-én az idősb fiú, György kilépett onnan, »s a katonai szolgálat terhét felvette.« *) Ez volt az ő életbe lépése.

A fejedelem ez ünnepélyes perczben, egy sajátkezüleg kiváló gonddal irt parainesissel látta el: útmutatással, mely az atyának intő szózatát s tanácsadásait, a fejedelemnek tapasztalatait és maximáit foglalja magában, s mely azért is megérdemli figyelmünket, mert Rákóczy bel-sejébe jobb bepillantást ad az államiratok egész halmazánál. Im itt következik:

Soli Deo Gloria.

Mind atyai szeretetem s becsületedre s előmeneteledre való vigyázásom, mind pedig arra való gondviselésem, kinek eddig oktattunk, tanítottunk, s jó erkölcsben neveltünk, szolgálat alkalmatosságot jó fiam Rákóczy György, hogy elődben egy kis rövid, de fontos és istenes és dicséretes instructiócskát adjak, kihez hogy magadat tartsad, kövesed, cselekedjed s mind penig magadviseléset, erkölcsödöt, életedet ehhez alkalmaztassad, szabjad, szolgáliddal is, kik most, vagy ember korodik lesznek, megtartassad, nemcsak kívánjuk, hanem ugyan parancsoljuk is, melyre, hogy az úr isten neked is erőt, segítséget, elégséget szolgáltatson, értelmedet, ítéletedet, erkölcsödöt, életedet mindenkiben az ő nagy nevének dicsíretére, anyaszentegyházának épületére nevelésére, az én édes nemzetemnek s hazámnak

*) J. H. Bisterfeldii De unó Patre, Filio ac Spiritu Sancto. Lugduni Batavarum. Ao 1639. Az ajánló levélben.

hűséges szolgatjára, javára, nekünk örömünkre s becsületünkre, másoknak jó példájokra, magadnak előmenetelre s dicséretedre, jó hírednek nevednek terjedésére, idvösségedre igazgassa, vezérelje, szűbül kívánom, amen.

Mindeneknek előtte azért az úr istent féljed, tiszteljed, szolgáljad, dicsérjed, áldjad, és szünetlen minden elvött s vejendő áldásiért hálákat adj, az isteni szolgálatot gyakoroljad, ne másokra nézve, hanem szűbül szerétéből, istenhez való buzgóságodból, náladnál idősbeknek is jó példát adván, az szegényeket segítsed, az scolákat oltalmazd, szaporítsad, tápláljad s neveljed, vallásodban állhatatos, tökéletes légy, az mellől s annak oltalmazásától semmi el ne vonjon, idegenítsen, meg ne restintsed életedet, tisztán viseljed, azt meg ne mocskoljad, semmi czéjgérés vétkekkel ez ideig való jó erkölcsödet kérlek jó fiam meg ne vesztegessed, rútítsad, az rász társaságot eltávoztassad, mértékletes, józan, kegyes, és istenes életet igyekezzél élni, melyet ha követsz, bizony az úr isten is veled leszen, el nem hagy semmi szükségedben, minden áldásával bővelkedtek életed hosszú, szerencsét duplász és virágzó, gyümölcsöző leszen, mert lehetetlen dolog, hogy az isten az ötét fölökét, tisztelőket elhagyhassa és oltalmában meg ne tartsa, segítse, és áldja.

Az mi becsületünket, atyai és anyai méltóságunkat, igen-igen szemed előtt viseljed, azt szántsándékkal, vakmerőségből, meg ne igyekezzed bántani, szomorítani, akárhol légy, járj vagy leszesz, úgy tartsad, mintha minden cselekedetedre reá néznénk, és látnánk, s fiúi félelemmel is félj tőlünk; ezzel fogsz megfelelni az isten parancsolatjának is.

Kinek-kinek becsületét érdeme szerint igen megadjad, magadat mindenekkel szeretted, kevélység, kárhózas fősვნყსég tőled távul legyen, sőt minden kívánságidnak tisztességes, becsületes, idvösséges határa legyen, senkit meg ne igyekezzél szóddal méltatlan, még méltán is, ha egyéb lehet benne, sérteni, szomorítani, túrni sokat tudj, beszéded itéletből és értelemből legyen, magnanimus légy, hazádnak, nemzetednek közönséges szolgálatára, szabadságidnak s kiváltképen az isten tisztességének oltalmazására mindenkor kész és bátor légy.)

Mindeneket tanácsból, consideratióból, caute, jól és megvizsgálva, fontolva cselekedjél, az hirtelenséget eltávoztasd, valakiket az úr isten aládad, akar most akar ezután jobbágyid legyenek, azokon ne kegyetlenkedjél, úgy tartsd őket, mint embereket)azokat oltalmazni, építeni, többíteni, istenes utakon igyekezzed, kinek-kinek mindemből tehetséged szerént kiszolgáltván az egy közönséges igazságot személyválogatás nélkül.

Barátságodat conversatiódat tanácsos, öreg, értelmes, magok megbecsülő emberekkal tartsad, ne csak ifjakkal; az mit nem tudsz vagy az mit elméddel fel nem érsz, azt másoktól megkérdeni, érteni s tanácsát venni ne szégyenijed, mindazáltal az magadét is melléje vessed, s azt is szinte hátra ne tegyed.

Beszédedben állhatatos, tökéletes és titkos légy, ne adj senkinek szólásodra alkalmatosságot csacsogással és titkos dolgoknak kibeszéllésével.

Tunyaságnak, restségnek magadat ne adjad, az mit tanultál azt el ne felejtse, sőt inkább naponként többet igyekezzél tanulni, jó könyveket olvass, kiváltképen az

szent Bibliát, kinél én teneked jó fiam sem jobbat, szebbet, hasznosbat, dicsíretesbet és idvösségesbet nem commendálhatok, kiből mind idvösségedre s mind külső állapotodnak dicsíretes viselésére elég tanúságot vehetsz, ne is szűnjél meg ennek olvasásától, se meg ne restülj s unatkozzál, kit én ugyan parancsolok. Egyébb külső históriákat is, ágy vagyon, szép dolog olvasni, kik csak az elmét szokták gyönyörködtetni, el is múlnak: de az szent Biblia, mind elméjét, szívét, lelkét vidámitják, éltetik, s idvösségre vezetik az embereket, örökké is megmaradandó.

Az templombeli közönséges napi imádságokat is (ha nem tudnád is) megtanuljad, ha mikor utón jársz, vagy elmúlhatatlan dolgaidért az templomba nem mehetnél, (kit azért igen igen ritkán cselekedjél), házadban, hiutódban, lovon ültödben mindennap elmondjad; sőt háló házadból addig ki se lépjél s külső dolgaidhoz ne kezdjél, míg az istennek az övét meg nem adod, és nem imádkozol, példát vevén én tőlem, atyádtól, kit annyival inkább követned kell, hogy én tőlem édes atyádtól parancsoltatik, az példa is magam vagyok.

Szolgáiddal, mind nagygyal s kicsinyvel magadat becsültessed, s ne társok, hanem urok légy; mind azáltal azoknak is, kinek-kinek illendő becsületeket megadjad, udvaroskád rendetlenül, becstelenül, fejetlen, lábúi ne legyen kiki rendesen hivataljában, hogy eljárjon, reá vigyázz, egymást megbecsüljék; úton járásodban az szegénységnek se magad, se szolgáid terhekre ne legyenek, minden illetlen cselekedetek, kártételek, mód nélkül való tékozlások ingyen csak ne is hallassanak, valamit a szegény ember adhat jó akaratja szerint, azzal megelégedjenek, erőszaktétel, egy szó-

val semminemű törvénytelenység, húzás-vonás ne legyen, se kártétel, kik közül, ha valamely cselekedni vagy vétetni történnék, azt mit magad minálunk nélkül is eligazíthatsz, utánnad levő legfőbbik szolgálóiddal, jó, ha hol nem: minket is megtanálj felőle, megtartván amaz közmondást, az hol a félelem, ott vagyon az tisztesség is.

Az egyházi rendeket is igen-igen megbecsüljed, oltalmazd, tápláljad, segítsed s azok között arról is soha el ne felejtkezzél, az ki isten után az deáki tudományra tanított, mással együtt vigyázott reád, hozzájok liáladatlan ne légy, sőt ne szégyenijed ezután is tőlök érteni s tanulni is.

Felette szemed előtt viseljed s meggondoljad jó fiam Rákóczy György s ezt szüntelen elmédben forgassad, mely keserűségünkre lenne az nekünk, s magadnak gyaláztatodra, ha azt az életet, kit te gyermeki idődre és állapotodra, majd mintegy megérett elmével viseltél, töltöttél el, ha ezután az emberség gyermekségre változnék te benned, s magadat rász erkölcsben foglalnád (kit az úr isten bár nekünk érnünk ne adjon). Intelek azért mégis, emberségre menendő idődet gyermekségre ne változtassad, előmenetelednek útját vele meg ne gátoljad, jó híredet nevedet meg ne gyalázzad, az emberek szívét szeretetit magadtól el ne idegenítsed, lelked ismeretét meg ne bélyegezzed, s minket is édes atyádat s anyádat elevenen ne bocsáss lelkünk fájdalomával s teljes keserűséggel koporsónkban, melyet hogy az úr isten, mind tetőled s mind mitőlünk eltávoztasson, cselekedje meg szent fiának érdeméjért, amen.

írtam magamkezevel, Mindszent havának huszonegyedik napján, Fejérvárott fejedelemségünknek székes helyén ezerhatszáz harminczhetedik esztendőben fejede-

lemségemnek teljes nyolczvankettődik holnapjában, életemnek ötszáz húszadikában, két hetében s egy napjában.

Rákóczy György m. p.
Non est currentis neque volentis sed est
miserentis Dei. *)

Íme ezek voltak a kötelességek, melyeket a fejedelem jövődjé utódja elébe tűzött, az elvek, melyeket szívébe kívánt csepegtetni. Bizonyynal megpróbálta és tapasztalta azok üdvös voltát, s teljes meggyőződéssel volt jövődjé sikerükre nézve. Nem szól azokban »a polgári társaságnak tudományáról« rendszeresen mint Justus Lipsius, ezeket saját oldala mellett, gyakorlati fejlesztés utján kívánta szívébe csepegtetni: sőt nagy része az életbelépő ember számára készült maximákból áll, de úgy, hogy az embert a jövődjé uralkodásra készítse elő azon főelvek alapján, melyek hasznát már bebizonyítva látta. Az, mit mások tanácsoknak meghallgatásáról mond, de úgy, hogy saját véleményét is hátra ne hagyja, a leendő államférfinak szól; a czikk, mely udvartartásával követendő bánásmódját szabja meg jövődjé pályájára volt elkészítendő; az egész pedig Rákóczynak beléletére, gondolkodására vet igen érdekes világot. Mint atya, államférfi, ember tárja fel ebben szívé az előtt, kit elvei jövődjé utódjának

*) Ez volt Rákóczy György jelmondata. Az eredeti, mely a vörösvári, gr. Erdődy-féle levéltárban őriztetik, egészen a fejedelem kézírata, bárom, fehér selyemmel összevarrt ívén, mely, az utolsó írott lap alján végig van húzva, s a fejedelem kis pecsétjével lepecsételve.

szemelt ki; ki ne olvasná örömmel ma is, ez irány tekintetében is tömött és zamatos magyarságé s velős és eszme gazdag iratot?

Az ifjú Rákóczy kegyelettel és szeretettel fogadta azt. Olvasta, szívébe véste szavait, s e foglalkozásának emlékéül latinra fordítá. E latin fordítását aztán »Paterna Admonitio» czim alatt Gyula Fehérvárit 1638-ban ki is adta.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY

FEJEDELEMMÉ VÁLASZTATÁSA ÉS BEIKTATÁSA.

16 4 2.

I.

A Rákóczy családból Zsigmond volt az első, ki Erdély fejedelmi székén ült. De alig egy évre terjedő uralodása nem adott neki alkalmat fia számára biztosítani a trónt ez országban, mely a szabad fejedelem-választás jogát oly féltékenyen őrzé és meg is őrzé.

Sőt Bethlen Gábor felemeltetése után fiának Györgynek kilátása sem volt arra eljuthatni, kivált miután Bethlen közvetlen utódját még életében megválasztatá.

Azonban Gábor ár halála után a Bethlen család meghasonlott egymás közt. Az özvegy Katalint leszorítá a fejedelem testvére István, s a nem remélt és nem sejtett események egész láncolata István urat saját fia és saját veje által fosztá meg trónjától.

Épen e két heves, de daliás fiatal ember szerezte meg a fejedelemséget öreg Bákóczy Györgynek.

Bákóczy György három feladatot tűzött maga elébe családja már is jelentékeny gazdagságát még nagyobbra emelni;

visszaszerezni Erdélyhez a Bethlen Gábor által bírt, de ennek halála után Magyarországra visszaszállott megyéket;

a fejedelemséget családjában örökössé tenni.

Higgadtan, előrelátással fogott a dologhoz. Semmi akadályt sem kiméit, mi egyik vagy másik czélja útjában állt, de ezek elhárítására meg tudta a legkedvezőbb perczet választani. Mindig kimélytelen volt, — habozó soha. Sőt előrelátása gyanakodással párosulván, még a jövőben lehető veszélyek elhárítását is eleve kiszámította.

S csakugyan egymásután mind három czélját elérte: lassú biztonsággal, nyomonként haladva s naponként több-több tért nyerve, naponként hárítva el az akadályokat.

Mindenek fölött azokat tette ártalmatlanná, kiktől tartott, hogy halála esetére mint népszerű név örökösei, családjának versenytársaivá lehetnek, s kik főként az ő rendszabályainak szigora által elragadtatva, eszélytelen kísérletekkel okot, vagy néha csak ürügyet szolgáltatnak a közügyigazgatónak főbenjáró pert kezdeni. — Az első volt ifjú Székely Mózes, fia a hasonló nevű s népszerű fejedelemnek. Birtokában volt azon athnaménak, mely atyját megerősíté s őt magát trónutódul jelölte. Egymagában 30 év után kevésbé aggasztó körülmény: azzá Rákóczy üldözése tette. Kimenekült s nótáztatott. Erdélybe többé nem térhetett vissza, de a porta kéznél tartá s biában ígért Rákóczy több ízben tetemes összegeket érte, nem adta ki; nem mintha valaha komoly akarata lett volna vele megbuktatni Rákóczyt, — de kellő eszköz volt féken tartására, rettegtetésre s mindenekfölött pénzsarrolásra.

A második Zólyomy Dávid, Bethlen István sógora, vitéz, népszerű, dúsgazdag, de megfontolatlan ifjú, ki hetvenkedve mondogatta, hogy »valamint fel tudta Rákóczyt emelni, úgy meg is tudandja buktatni.« A svédekkel szövetkezni akart s maga kezére folytatni háborút. Vége az lett, hogy Rákóczy szigorú térítvényt íratott vele alá, melyet oly heves ifjú, mint ő, nem tudott megtartani. Ez alkalmat adott a nótaperre s Zólyomy bezáratott előbb Fogarasba, azután Kővárba, honnan többé ki sem szabadult.

A harmadik volt Bethlen Péter, az István úr fia. Ifjú Bethlen Istvánnak, a kortársaitól úgynevezett kis grófnak kora halála kétségtelenül a legveszélyesebb versenytárástól menté meg őt s családját, — de Péter is, ha nem fenköltebb tulajdonaiért, de neveért veszedelmessé válhatott. Lett alkalmá az ezzel támadt versengésben tapasztalni, mily népszerű a portán a Bethlen név, s oly háború kerekedett, mely kicsinybe múlt, hogy meg nem buktatta. Sok pénzébe, fáradságába, küzdelmébe került a dolog lecsendesítése; de rendkívüli tehetségei fényes diadalt arattak: megalázta a török basákat, kik hadat vezettek rá s kibékült Bethlen Istvánnal. Ezen teljes egy évig tartó (1636.) küzdelemnek meg lett az a haszna, hogy Bethlen többé nem meré háborgatni.

Nem — senki más sem. Versenytárs nélkül állt, rettegve alattvalóitól, tisztelve a portától s nem háborgatva a harminczéves háborúban elfoglalt magyar királytól. Az ebbe való elegyedéstől nem volt ugyan idegen, de a szövetkezés módjait nem tudta oly biztosan létrehozni, mint ezt a siker biztosságához képest kívánta s egyelőre megtette a

szükséges előkészületeket: hatalmas terjesztésén, hadserege jkqkba tartásán s kincstára megtöltésén munkált ernyedetlen kitartással.

Hogy az utolsót elérhesse a főurakkal erős, de nem eléggé szabatos hitleveleket íratott alá, mely azokat örökös rettegésben tartá, Damocles kardjaként függvén fejkök felett, neki pedig tért nyitva a nóta-perekre, melyeket a közvádló Kassai István — az erdélyi törvények szövevényeiben jártas, fösvény, »piszkos«, de tehetséges férfid — folytatott a lépen akadtak ellen; megbízottak által jövedelmező kereskedéseket folytatott, felhasználta a harminczadok, bányák jövedelmét, s a sót, kénesöt, viaszkot, mézet egyedárukká tette. De az elckép nyert kincsesei tekintélyes zsoldos csapatot tartott együtt, mely aztán hatalmát csakugyan rettegetté tette.

Kétségtelenül már ez idétt forgatta fejében, hogy a fejedelemséget családjában örökössé tegye. De fiai kiskorúak lévén, lépéseket arra nem tehetett. Ezek — György és Zsigmond — anyjok a magas miveltségű s emelkedett lelkű Lorántfy Zsuzsánna vezetése alatt növekedtek. A kitűnő fehérvári tanároknak Bisterfeldnek s Keresztury Pálnak mint melléjök rendelt tanítóknak oktatása s Herczeg Zsigmondnak, mint főfelügyelőnek vezetése alatt, együtt más főurak fiaival nyertek oktatást a latin nyelvben s tudományokban. És midőn idősebb fia György kilépett az iskolából 1637-ban, magyar nyelven atyai intést készített hozzá, melyet ez latinra fordított s kiadott.

Midőn kisebbik fia Zsigmond is elvégezte az iskolát, 1640. máj. 7-én Fehérvárit a fejedelem »audentiás háza előtt levő tágas ebédlő palotában« fényes vizsgát ren-

dezett, melyen a lengyel követ, számos főúr, pap, professzor s tanulók jelentek meg. Azután 1640. június 22-én hozzá is intézett »atyai utasítást« a jövődő polgári életben követendő elvekről s azt Fehérvárit kinyomatta.

Most már mindkét fia teljes korú volt. Egyelőre azonban még csak az idősbbet kívánta az államszolgálatba bevezetni, kit — hogy külön udvartartását saját uradalmi csonkítása nélkül rendezhesse — Székelyhíd várával s Diószeggel és Sólyomkő várával s Elesddel adományozott meg, mely uradalmakba be is igtatta. Azután nagyváradi főkapitánynya nevezte ki, s vezettette be Kassai István s egy e végre kinevezett bizottság által 1640. aug. 21-én, a hajdani szokásos, Gyulai Pál által készített utasítást saját pontjaival toldván meg.

A nagyváradi főkapitányság az ország első s egyik legfontosabb hivatala volt, rendszeren az uralkodó valamely kiválóbb rokona kezében. Ifjú Bethlen István halála óta nem töltötte be e hivatalt Rákóczy, számítván, hogy azt majdan fiának adományozandja. Előkészítő útnak, lépcsőnek tekintő a fejdelemséghez, melyre valóban nem egy lépett váradi kapitányságból. Azután megházasításán munkált, s Prépostvári közbenjárásával a Báthory család még egyetlen élő nőtagjának Zsófiának kezét igyekezett megnyerni. E hölgy leánya volt Endrének, Gábor fejedelem testvérének, örököse a Báthory névnek és vagyonnak s mint ilyen, valóban fejedelmi menyasszony.

Csak egy akadály létezett: a vallás kérdése. A hölgy katolikus volt, de Rákóczy és neje úgy hívék, hogy mert fiatal, egyszersmind hajlékony is. Remélték, hogy ha magok mellett, udvarokban tartandják, ha a reformált

vallás elveibe bevezetik, ennek őszinte hívévé fogják tenni. És annyival inkább, mert Báthory Zsófia, ki az ifjú Györgyhöz szívéből vonzódott, beleegyezett az áttérésbe. Ennek folytán áthozatott Erdélybe s a kézfogó közte és ifjú Rákóczy György között Somlyón, 1641. jul. 29-kén meg is tartatott.*)

Most már a fejedelem elérkezettnek hitte az időt, hogy fiának utódjává leendő megválasztatását szőnyegre hozza.

Éhez két dolog kívántatott:

hogy a választást a rendek országgyűlésen hajtsák végre;

hogy a porta a választást athnaméval, s a szokásos beigtatási jelvényeknek (bot, zászló, kornyéta stb.) megküldésével megerősítse.

Mindkét dolognak kieszközlése a következő 1642-ik év elejére volt halasztva.

II.

Az erdélyi fejedelem a portán állandó követet tartott, kit continuus oratornak, kapitihának neveztek s ki rendszeren a közép nemességnek volt tagja. Szokásban volt évenként őszszel új kapitihát küldeni be, nehogy a bennlevő, szorosb ismeretségeket kötvén, valami visszaélésre vetemedjék. Ugyanakkor — szent Demeter nap előtt egy hónappal — főkövet is ment be, rendszeren az előbbkelő nemesség tagja, kihez a három nemzet is hozzácsatolta a maga követeit, a bevett szokás szerint fényes és

*) Lásd az erre vonatkozó adatokat Szalárdy Siralmas krónikájában s Kemény János Őnéletírásában.

eléggé nagyszámé kísérettel. Ekkor vitték be az adót és ajándékot a szultánnak, mit maga a főkövet tartozott ünnepélyes fogadtatáson beadni. Ezenkívül folytonosan fennállt a két udvar közt a közlekedés posták által, kik a fennforgó fontosabb események tárgyalásaira vonatkozó levelezést kézbesíték.

1641 végén az adóval főkövetül Serédy István krasznamegyei főispánt küldte be a fejedelem. Ugyanaz napon, okt. 4-én kapitulálva, a bennlevő Sebessi Boldizsár helyébe Rácz Istvánt nevezte ki. A nekik adott rendes utasítás semmiben sem mutatta, hogy oly kiválóan fontos ügyben is keilend tájékozást szerezni, mint a fejedelem-választás; az ilyesmit szokás volt titkos pontban adni ki. Csak Ráczot figyelmeztette a fejedelem: hogy a tolmácscsal, Zülfikárral óvatosan érintkezzék, semmit se áruljon el, mit nem akarna a nagyvezér elé juttatni, s egyéb dolgoknak is megelőzőleg csak egyes részeit közölje vele. mert ellenkező esetben Zülfikár elébb megbeszéli a vezérnek s ő ekkor csak kész válaszvételre lehetend vele szemben.*)

A követség még e hó folytán beérkezett, beadta a tízezer arany adót s a küldött ajándékokat, és nov. közepén ki is kapta erről a hivatalos választ. A fejedelem két kaftányt nyert, melyeknek Erdélybe vitelével Izmáei muteferrika (azaz törvény tudó) lett megbízva**). A főkövetség tagjai nemsokára visszaindultak, de későbbi leve-

*) Mindkét utasítás eredetije K.-Fehérvárt a Battbyány-könyvtárban N. 5. N. 4. 265. és 266. szám.

***) Eredetije az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárában.

lekből világos, hogy ők már ekkor kezdték magokat tájékoztatni, hogy a porta nem fogja ellenzeni, ha az ország ifj. Rákóczy Györgyöt atyjának utódává választja, sőt hogy erre maga a nagyvezér is biztatta őket.

E nyomon nemsokára megindultak a világos tárgyalások.

Barcsay Ákos — bár még fiatal ember — egyike volt Rákóczy belső embereinek. Kényes és fontos ügyekkel már régebb idő óta koronkint megbízott: milyen volt többi közt Székely Mózes ügye, kinek kiadatására vonatkozó tárgyalásokat ő vezette. Most is ő küldetett a portára, hogy a kapitihával egyetértve, eszközölje ki a világos engedélyt a trónutód megválaszthatására. S ezt annyival kevésbé ellenzetté a porta, mert az ilyenmű engedély-adás nagyon jövedelmező volt, mert tudta, hogy a különben fősvény Rákóczy nagyobb áldozatokra is hajlandó lesz: midőn a választás megengedése nem föltételezi még a választás előleges megerősítését. Gazdag adományok kikötése mellett meg is adta*).

Ez alatt otthon megtörtént a választás.

III.

Öreg Rákóczy György 1642. febr. 16-ra Gyula-Fehérvárra országgyűlést hívott össze. Maga e körülmény már országszerre figyelmet keltett, mert törvény és szokás szerint az évenkénti országgyűlést Szent-György nap körül kellett megtartani.

*) Rác István levele Rákóczy hoz, Konstantinápoly. 1642. márcz. 26.

A gyűlés két első napján szándékára nézve tájékoztatta az országgyűlést. De nem együttesen, hanem külön minden rendet. Egymásután hívatta fel palotájába a tanácsurakat, azután a főispánokat s főtiszteket, azután a királyi hivatalosokat, azután hasonlóan külön-külön a három nemzet követeit. Belső teremében fogadta őket s intézett hozzájuk kérdést fiának leendő megválasztatása ügyében. Mindenkétlől kívánsága szerint való választ nyert, csak Haller Gábor jegyezte meg a regalisták közül, hogy az ügyre tulajdonkép az ország adhat csak érvényes választ bár személye szerint ő is mellette van.*) Ily módon meggyőződött a fejedelem, hogy az ügy ellenzés nélkül menend véghez.

Febr. 18-án tartott az első ülés. Kornis Zsigmond tanácsúr bevitte a rendek közé a fejedelmi propositiott ifjú Rákóczy Györgynek megválasztatása tárgyában. Ez önmagában semmi nehézséggel sem járt s minden ellenmondás nélkül elfogadtatott: részint az uralkodó iránti tekintetéből, részint mert őszintén óhajták elhárítani a trón-változással bekövetkező zavarokat; de a választással összefüggő alkotmányos kérdések megoldása óvatosságot és megfontolást kívánt.

Ilyen kérdés kettő volt:

- 1) magok a fejedelmi propositiók, és
- 2) a fejedelmi külön biztosítás az alkotmány megtartására.

Maga a fejedelem fölöslegesnek tartá ez utóbbit s egy nyilatkozattal kifejté ez iránti okait: miért nem kell

*) Haller Gábor naplója 75., 76. 1.

fiától, az újon megválasztott fejedelemtől »külön való assecuratiot kívánni.«

1) Nem önjogú, fejedelmi és atyai méltóságától függvén.

2) Mert mindkét császár iránti hűségét meg akarja tartani.

3) Mert az ország kormányzatába semmi befolyása sincs.*)

Megnyugodván ez okokban, föltették a fejedelmi conditiókat:

1) Nem elegendik az ország kormányzatába, igazgatásába és atyjának méltóságát, tekintetét semmiben sem sérti.

2) Bethlen István adományozásait tiszteletben tartja.

3) A portától nem szakad el, s az országnak vele való frigyét épen megtartja.

4) A római császárt s más keresztyén fejedelmeket, hacsak okot nem adnak rá, haddal nem támadja meg.

5) A bevett vallások szabadságát megőrzi.

6) A tanácsurakat s más tisztviselőket állásokban megtartja, ezek híre nélkül nem szövetkezik külhatalmakkal s az ország területi épségét megvédi.

7) és 8) a jogok és kiváltságok tiszteletben tartását köti ki.

9) Fenntartja a szabad fejedelem-választást.

10) Nem korlátozza a szabad szót az országgyűlésen.

11) A bárom nemzet unióját megtartja.

*) Minuta a károly-fehérvári könyvtárban.

12) A hűtelen és ártalmas tanácsok adóit megbünteti.

13) Megőrzi az igazságszolgáltatás szabad folyamatát, mely szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül szolgálatát tátik ki.

14) A megyék és székek főhivatalai betöltése körül megtartatik a régi rend és gyakorlat.*)

Megtörténvén a megállapodás e pontok körül, melyek az akkori erdélyi alkotmány szabadelvűségét fényesen igazolják, s elfogadtatván a fejedelem által is, véghezment a választás és annak törvénybe iktatása, A fejedelemnek s családjának hosszú életet s az élőnek bosszú és boldog uralkodást kívánnak. Vették a fejedelem propositióját s a tanácsi rend izenetét: nehogy t. i. ő nagysága halála esetére az ország interregnumnak tétessék ki, óhajtható volna, hogy utódját megválasszák — mire ő fiát, Rákóczy György nagyváradi kapitányt ajánlja. Ok is ezért országúii, bárom nemzetül, már több ízben érezvén az interregnum csapásait s a szegény hazát ilyesmiknek nem akarván kitenni: ifjú Rákóczy Györgyöt országúii, három nemzetül a magyarországi részekkel együtt egyenlő értelemmel, szabad választás utján fejedelmükké, urokká, s ő nagysága utódává választották a megszabott conditiók szerint, de kikötvén, hogy atya életében s ennek megegyezése nélkül az ország igazgatásába s kormányzatába nem fog elegyedni. Végül Isten áldását kérik rá az árvák és özvegyek gyámolítására, az ország megmaradására. **)

*) Az 1642-diki országos végzések a M. Tud. Akadémia birtokában.

**) Az artikulusok bevezetése az Akadémia birtokában.

Az ifjú fejedelem márcz. 3-án volt Fehérvárra érkezendő székhelyéről, N.-Váradról. Kiment elébe a mezőre testvére, Zsigmond, az udvari haddal és üdvözölte, ki maga a² országgyűlés is testületileg, melynek nevében Kornis Zsigmond tartott beszédet.

Márcz. 4-kén az országgyűlésen, a nagy templomban véghezment a beigtatás. A szokásos esküformát, melylyel az alkotmány és az elébe szabott conditiók megtartására kötelezé magát, Kassai István tanácsúr olvasta a megválasztott fejedelem előtt. Letette azután az ország is a hűség esküjét, melylyel kötelezte magát, hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége lesz, ellene sem titkon, sem nyilván nem forral semmit, sőt ha értesül, hogy valaki indít valamit ellene: vagy neki magának, vagy belső emberének, vagy saját előljárójának megjelenti.*) Az ünnepegyházai szónoklat emelte, melyet a ref. püspök tartott. Délben az öreg fejedelem az összes országgyűlést megvendégelte a nagy palotában. Az ifjú fejedelem pedig következő napokon tartott díszebédeket.

Az ország még együtt maradt márcz. 9-ig. Ez alatt a többi országos ügyek elintézése mellett, elhatározzák, hogy a legközelebb tartandó első törvényszékeken ország-szerthe letegyék az esküt. Azután elkészíték a hivatalos leveleket a portára, melylyel megerősíttetését s az athnámé kiszolgáltatását kérik és azt a fennálló szokás szerint

*) Egykorú, Szalárdy a történetíró mint titkár által hivatalosan kiadott példányról, mely Fehérvárit a Batthyányi-könyvtárban őriztetik.

mindnyájan aláírásokkal és pecsétjökkel látták el s kijelölék a portai követeket.

Fejedelmi s egyszersmind főkövetté Serédy István, az ország követeivé a három nemzet részéről: Sulyok István, Basa Tamás és Fodor István szászvárosi királybíró jelöltettek ki.

Márcz.. 9-én a fejedelem megerősítette az artikusokat s a rendek még aznap szétmentek. Ő maga pedig a portai ajándékok elkészítéséhez látott.

IV.

Ifjú Rákóczy György megválasztatásának híret az öreg fejedelem előlegesen posta által tudatta Ráczipitíhával. A posta márcz. 24-én este érkezett meg s az ügynök 26-án már gratulált a szerencsés eredmény felett, erőt és segítséget kívánván Istentől hozzá. Ugyanakkor megírta eddigi alkudozásainak eredményét is.

Az alkudozást ő közvetve és közvetlenül folytatta a nagyvezérrel. Ez márcz. folytán, egyik ágája az erdélyi ügyekbe avatott Zülfikár által megízente, hogy az ajándékokon kívül még 15,000 tallért kíván a szultánnak. Az aga ez alkalommal sokat vallatta Ráczipitíot a küldendő ajándékok minémúsége iránt; Ráczipití kitérőleg felelt: kétségtelenül a hatalmas császárhoz illők lesznek azok. De az aga ebbe nem nyugodva meg, faggatta tovább s hozzá tette, hogy Barcsay azok értékét 32 ezer tallerra becsülte. Ráczipití a kívánatról márcz. 19-én már irt; de minthogy gyanakodott, hogy az egész csak az aga munkája, az időközben megbetegedett Zülfikárt, a mint jobban lett, meglátogatta. Az aga megint a régi választ adta: »küldje meg urad a

15,000 tallért s bizony maradékai is nemzetségről nemzetségre bírhatják a fejedelemséget, sőt Magyarországot is fejedelemségéhez kódolta thatja,« bízattá, mert — tette hozzá — a porta megengedte, hogy az ifjú Rákóczy »a mi szegény hazánk szabadsága szerént választassék.« És vélekedők a követ, a fejedelem nem fog derekas kiadásoktól megmenekedlietni, mert ezen nemzetségnél adakozás nélkül keresztyén fejedelem mitsem nyerhet. S azért ha a megerősítésre adakozni is kell — a haza szabadsága nem fog gyöngülni. *)

A porta ez ajándékok ügyét nagyon szíven viselte. April végén egy előbbkelő posta — Dániel Ferencz — érkezett be, kitől midőn az ifjú fejedelem megválasztatását megérté a nagyvezér: »a dolog jól van« szavakkal ereszté el magától. Ezután Zülfikár aga tudakozódott tőle sokat az ajándékok minémüségéről: »Csak — mondá— ő nagysága mostan egy kevés költséget ne szánna kiadni; még nagyobb dolgot is végbevihetne azzal.«

S mi volna az? kérdők tőle Dániel és a kapitihá.

Mivel az úr Isten — feleie az aga — megengedő ő nagyságának azt érne, hogy fia fejedelemmé választatott: jó volna, ha birodalmát is kiterjesztené. Most megkaphatná az engedélyt a hét (t. i. a Bethlen által bírt hét) vármegye visszafoglalására.

Ilyesmikkel más törökök is biztatták őket s annyi-val élénkebbül, midőn értesültek, hogy az ifjú fejedelem Báthory Zsófiával jegyeztetett el. Ez sok aggodalomnak

*) Rác István jelentése Rákóczyhoz 1642. márcz. 26. A károlyfehérvári könyvtárban.

vette elejét, mert a portán tartottak, hogy az ifjú külföldi uralkodó házba fog házasodni s ezáltal hűsége a porta iránt megrendítettik.*)

Mind e biztatás arra volt számítva, hogy az ajándék és fizetés kérdésében az erdélyiek kedvezőleg hangoltassanak. S valóban nemsokára különös alkudozás vette kezdetét — egy kapzsi és egy fősvény ember állván egymással szemben — midőn a fejedelem és ország követei a portán ünnepélyesen bejelenték kérelmüket.

Ezek: Serédy, Basa, Sulyok, Fodor és az egész kíséret, máj. 3-án érkeztek Konstantinápoly közelébe. A kapitihá, Zülfikár aga fiaival s 28 csausz mentek elibök s kísérték be ünnepélyesen az erdélyi házhoz.

Zülfikár máj. 4-én a vezér rendeletéből meglátogatta Serédyt s első dolga volt az ajándékok és 15,000 tallér után tudakozódni.

Pénzt adni ilyesmiért — felelte Serédy — sohasem volt szokásban s épen ezért nem is küldött uram, hanem igen császári ajándékot.

No lássuk ezen ajándékokat, mond az aga.

S midőn, megmutatta a tintásládát, csészét, s többi ezüstöt, bár azokat darabonkint 10 vagy 5 girával nehezebbnek mondta, Zülfikár az egészet összeszámítván hatezer tallérra ütött ki az ajándék ára.

Hiszen, mondá Zülfikár, ez nem vásárlás, hol az ember elébb keveset s azután többet ígér — aztán ha ilyesmiért nem volt szokásban pénzt adni: ilyesmit kívánni

*) Dániel Fei-encz jelentése Rákéczyhoz. Eredetije a károlyfeliérvári könyvtárban.

sem volt szokásban. Önök lássák, mit csinálnak, de tanács-
lom, ha van pénz, ne titkolják el.

Serédy és Rácز még sokáig tanakodtak Zülfikárral a
ennek magának 500 tallért ígértek fáradozásaiért. Én
Istenem — mondá ez — hisz én óhajtom, hogy a fejede-
lemség ő nagysága fiára szálljon, mert annak az én fiaim is
hasznát veszik, de oka ne legyen, ha a dolog megcsúfolódik.
Később hasztalan volna tíz annyit is ígérni.

S végre is ki kellett vallani, hogy van velök 8000
tallér pénz is.

Zülfikár most távozott a vezérhez, kitől nemsokára
visszatért; jaj — mondá — nem mertem megmondani, hogy
csak 8 ezer tallért hoztatok, hanem azt mondám, hogy a
fejedelem egy ládát küldött utánatok s még most sem
tudjátok, mi van benne: pénz vagy ajándék. S most azért
küldött vissza: hogy lássam mi van benne. Bár legalább
12 ezer tallér volna!

S csakugyan addig beszélt a követeknek, míg ezek a
vásárlásra küldött kétezer tallérral 10 ezerre emelték fel.

Most már május 7-én délután első kihallgatáson
fogadta őket a nagyvezér*). Ekkor ment véghez a császár
ajándékának bemutatása. Serédy ünnepélyes beszédet tar-
tott; utána az ország követei tolmácsolák küldöik kérelmét,
s adták át körlevelüket, de közülök Sulyok uram az ünne-
pély folyama alatt nagyon szomorú képet csinált. Más-
különbén a vezér nyájas volt s a kihallgatás elég jól vég-
ződött, a főkövet hatod magával megkaftányoztatott,**) de

*) Rácз jelentése máj. 8-ról. Károlyfehérvári könyvtár.

**) Maurer, a követség egyik tagjának jelentése május köze-
péről.

a vezér még ekkor nem vette át saját ajándékait. Távozások után Serédy megdorgálta Sulyok uramat komorságáért: mi lett volna belőle, ha a basa észreveszi? Bizony — feleie ez — a mit mondtam, lelkiismeretem ellen mondtam, s azért nem mutathattam vígabb arcot. *)

V.

Második szembelétele az erdélyi követeknek a nagyvezérrel pár nap múlva, máj 11-én megtörtént. Serédy benyújtotta Rákóczy levelét s az ajándékok lajstromát mint ezt a vezér neki izente.

Mire való ez ajándék? — kérdé a vezér farkasmódra mosolyogva, — tán uratok, az erdélyi király, rá akar szoktatni?

Serédy átértette a czélzást ura fösvényiségére s mégis megfelelt: az én kegyelmes uram hálás azért, hogy nagyságod jóindulatába fogadta s csak emlékeztető, hogy nagyságod őt el ne feledje.

Nos hát urad fiának ügye hogyan áll?

Uram nagyságodtól vár! feleie Serédy.

S most Zülfikárnak törökül mondá a vezér: méltó dolgot kíván a fejedelem s levelet is adhatni róla.

Ezután Zülfikárral suttogva beszélt a vezér, mert amaz figyelmeztette, hogy a követségben törökül tudó s van; majd fenhangon mondá: ha a fejedelem az adót 15 ezer aranyra emeli, meglesz kívánsága.

Serédy mintegy megirtózva tolmácsoltatá vissza

*) Pótjelentés Rácztól jún. 24-ről, melynek eredetije a károlyfehérvári könyvtárban őriztetik.

»az ország bizony arra soha nem megyen, ha a fejedelem akarná is, hisz annak jövedelme Lippa átadásával annyira megcsónkult, hogy azt tenni képes sem volna.*)

E kihallgatáson értesültek az erdélyiek a vezér által, hogy a temesváriak (t. i. az ottani hasa környezete) különben is ellenségei a fejedelemnek, s Eszterházy nádor emberei azt híresztelék róla, hogy ő már el is ment a római császár birodalmába, kinek hűségére kötelezte magát. Ilyesmi híreknek, vagy mint Rácz írá urának: »pápista praktikának« megczáfolása a portán mégis bajjal járt, hol szívesen felkaptak minden mendemondát, ha reményök volt abból hasznot húzhatni, s a követeknek ugyancsak kelle esküdjözni s bizonyítani, hogy a fejedelem maga is hű, fiát is a porta hűségében nevelte s annak árnyékában akar-nak nyugodni — míg a vezér megcsendesedett.

A vezér most újra az ifjú fejedelem ügyére fordítá a beszédet, emlékeznek-e még az ő írására, izeneteire? jut-e eszükbe, hogy nem kívántak a télen többet, csak-hogy választassék meg, — athnámé, zászló, bot, kardról szó sem volt. Felhozta Bocskay, Báthory, Bethlen athnáméit, fel a szultán Szolimánét, melyben az áll, hogy ha a fejedelem meghal, akkor lehet újat választani s annak adat-nak athnámé és jelvények. Most míg él a fejedelem, ezek alapján nem is adhatni mást, mint levelet arról, hogy ennek halála után fiának athnámé, bot, zászló, kard fog küldetni.

Serédy válaszolt, felhozva Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond és Katharina példáit, kik mind másik fejedelem életében kaptak athnámékat és beigtatási jelvényeket.

*) Maurer jelentése a fejedelemhez május közepéről.

Majd az athnámé tartalma került elő, melynek a fővezér kiemelte főbb vonásait, hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége, hogy a császár rendeletére személyesen is hadba kell mennie s hogy a szultán megszalasztott ellenségeinek menedéket adni nem szabad.

Serédy semmi egyenes ellenvetést sem tett. Uram — mondá — szultán Szolimán athnáméjához tartja magát.

Végül a vezér, ki időközben azt is kérde, hogy nem Székely Mózesről fél-e ura, — szokott módon nyugtatta meg: érti már a követség célját s majd be fogja vinni a nemes ország és a fejedelem leveleit urához a hatalmas császárhoz. De legyen megnyugodva, hogy míg hűségét a portához megtartja, bántódása nem lesz. *)

A követség ezúttal eltávozott a nagyvezértől, de együtt maradt Zülfikárral, kinek teljes megnyerésére most a végső lépéseket tették. Megígérték a 2000 tallérnak rögtöni kifizetését, csakhogy mutassa jó akaratát — hisz úgy sem nagy dolog az egész.

Ha nem sül el a dolog — felelé Zülfikár — magának tulajdonítsa urad, hisz én Sebesitől (a megelőző évben kapitihá volt) megizentem, hogy küldjön pénzt.

Lesz a nagyvezér számára is—mond Maurer—ötezer tallér, csak kedvező választ adjon s a levél legyen, mint uram kívánja.

Uzsonna végeztével újra a nagyvezérhez voltak rendelve, hogy ezúttal a rendkívüli ajándékokat mutassák be. Felvitték felső házába, hol a nagyvezér házi öltönyé-

*) Rác István jelentése a fejedelemhez május 15-ről és a jun. 24-ki pótjelentés.

ben fogadta őket. Ekkor meglegedését mutatta azokkal, főként a puskákkal s egy előtte levő halmaz aranyból 20-at Rácznak adatott, maga 18-at Maurernek, 8-at a kocsisoknak s Ziilfikárnak mintegy negyvenet adott. Ezzel a követeket elereszté s maga Daud-Pasára ment a szultánhoz.

Az ügy még most sem volt befejezve.

A nagyvezér nemsokára megint hívatta Serédyt. Még sincs — mondá — az ügygyel egészen tisztában. Mit kíván ura voltaképen? nagyfejedelemséget s tán királyságot kíván szerezni s azért akarja fiának átadni Erdélyt? vagy mi fekszik alatta? Hisz elég egy országban egy úr! A szultán rábízta ez országot s ő úgy kívánja igazgatni, hogy az emberek e földön jót mondjanak róla s lelkének a más világon is jó dolga legyen.

Serédy megfelelt: ura életében nem adja át a fejedelemséget fiának, hanem az ország sürgette, hogy ezt megválasztassa. Csak arra czéloz, hogy ha hirtelen meghalna is, zavarok ne támadjanak s legyen kit uraljon az ország. Hivatkozott Zülfikárra, hogy ha Katalinnak Bethlen életében nem adatik az ország, minő zavarok támadtak volna? a német meg fogta volna támadni s az ország is három felé szakad.

Értem már, mond a nagyvezér, de a szultán nélkül nem tehetek. Választ adok, midőn elbocsátlak.

Csakugyan megadta ekkor a választ: lám megmondtam, hogy ha hívek lesztek, minden jót várhattok. E perczben hívatta a szultán — s Serédy az alsóbb rangúakkal folytatta az alkudozást. Zülfikár öröm-kalácsot követelt s tihája 78 tallért és egy pár pisztolyt, s kapott is 16 tallért. A vezérre nézve megalkudtak tizenhárom ezer tallérban s

tisztességes ajándékban. A kancelláriusnak pedig 100 arany fog küldeni — s természetesen magának a szultánnak is rangjához illő ajándék. Ezután tudaták velök, hogy az athnámét és jelvényeket a nagyvezér embere fogja bevinni, ki magyarul is tud — »ítélem — mondá Maurer — az ország állapotának és az embereknek vizsgálására vagyok«*) s végül megmondák, hogy a szultán vasárnap fogadja a követséget.

VI.

A szultán a követséget ünnepélyes kihallgatáson május 18-án fogadta, szokás szerint divánban. Bevezettetett mind a négy követ előlegesen a divánba, hol az ajándékok be lettek mutatva: adjátok elő — mond a nagyvezér — a vezérek és kadieskerek előtt az ország kívánságát, hadd értse meg azokat az egész diván.

Serédy beszélt: hosszan, kimerítően, hogy e választással a következő háborúk eltávolítása céloztatik, hogy ők a szultán Szolimán-féle kánun értelmében kérik e választás megerősítését, athnáméval, bottal, zászlóval, karddal, mint a törvényes jelvényekkel.

A vezérek és a kadieskerek helybenhagyták a dolgot, jól cselekedett az ország, igaz dologban jártok, a hatalmas császár előtt mi is fogunk törekedni.

Ezután következett a bemutatás magánál a szultánnál, hol röviden kellett előadni, hogy a követség a fejedelem és ország nevével könyörög, hogy ő hatalmassága boldog emlékezetű szultán Szolimánról maradt rendtartások és

*) Maurer jelentése kelet nélkül, a fehérvári levéltárban.

jó szokások értelmében erősítse meg a választott fejedelmet kegyelmes atháméjával, fényes zászlójával, botjával kardjával.

»Hatalmas császárunk — jelenté Rác — módja szerint, vidám kedve szerint látá és hallá beszédemet.« *)

S most már úgy hívé, nincs oka kételkedni a kedvező válaszban.

VII.

Máj. 22-én Serédy újra kihallgatáson volt a vezérnél. Elmondá neki, hogy a fejedelem s az ország leveleit átfordította s ő hatalmasságának bevitte. A szultán megértette, hogy ifjú Rákóczy atyja halála utánra fejedelemmé választatott s ezt helyben is hagyja. Már készül főkapucsi basája, ki az öreg fejedelemnek két kaftánt, az ifjúnak is két kaftánt s ezenkívül zászlót, botot, levelet és az országnak is levelet visz magával.

Serédy meg volt lepetve, mert az egész beszédben athnáméről szó sem volt. S elmondá, hogy az egész dolognak főerőssége az athnainé, ez a régi szokás, ezt biztosítá a szultán Szolimánnal kötött egység is, hogy kit az ország megválaszt, azt nemcsak a jelvényekkel, hanem athnáméval is erősítik meg. S most ő nagysága athnáméről, kardról, lóról, egy szót sem szólott, — azok nélkül pedig hogy mi csodás a megerősítés, azt ő nagysága bölcsen megítélheti.

A nagyvezér felelé: így volt ez a régi kanunban. így nyerte Báthory Kristóf is. Ha a fejedelem nem élne, akkor mindent meg kellene kapnia, de míg él, elég az a mit küldünk

*) Serédy jelentése május 19-ről, a fehérvári könyvtárban.

Serédy Zülfikárhoz fordult: mondd meg ő nagyságúnak, emlékezzék reá, hogy ő bízta uamat, hogy meginduljon; s ne vonja meg jó akaratát, ne változtassa meg jó maga ajánlását, bizony nem lesz háládatlan az én kegyelmes uram.

A vezér mennyre földre esküdözött, hogy ne gyanítson a fejedelem semmi rosztat, sem a szultán, sem ő nem vonják meg jó akarat]okát: de ha most adnak athmámét: mikor székébe fog ülni, mivel megy hozzá a császár embere?

Serédy ismételve Bethlen Gábor s Katalin példájára hivatkozott s kérte a nagyvezért: törekedjék a hatalmas császárnál, hogy a jelvények mind kiszolgáltassanak az ifjú fejedelemnek. Tőle távozva a vezéreket járta el, megkérte a kapucsi pasát is, hogy forgolódjék ezen dologban. A törökök ezzel is zsarolni akartak újabb összeget s az egész atknámé komédia csak arra czélozott.*)

Máj. 27-én Serédyt újra fogadta a nagyvezér. Végre is meglett az atlinámé, bár nem úgy mint azt a fejedelem óhajta, s mint ő, Bethlen, Bocskay nyerték, hogy a portai összeköttetés teljes körvonalát magában foglalá: »a rendek és fejedelem kérelme folytán, hagyom és rendelem — mond az atlmámé — hogy atyád halála után — ki míg él, Erdély fejedelme lesz és marad — ezen fejedelemség te reád szálljon; te pedig az igazságban, hűségben, engedelmisségben állhatatos maradj, barátainknak barátja, ellenségeinknek ellensége légy, Erdély adóját fényes portánkhoz való hűséged s ragaszkodásod szerint annak idején szorgalma-

*) Serédy jelentése Rákóczyhoz máj. 25-ről. A fehérvári le véltárban.

tosan beszolgáltasd; ha valaki a havasalföldi s moldvai vajdák, bojárok s főrendek közül pártoskodást támasztana s Erdélyországba menekülne, az ilyest megfogasd s fényes portámra beküldjed, valamint más birodalmam alá tartozó szökevényeket is.« Ezután kiköti az athnámé, hogy atyja életében a fejedelemség dolgaiba ne avatkozzék s ez esetre, a fejedelemséget atyja halála után ő reá ruházza. Minek jeléül küldi a jelvényeket.

Egy másik szultáni formán válasz volt Rákóczynak körlevelére. Ebben is kikötötte a szultán, hogy az igazgatást, míg él, megtartsa s fiára ne ruházza, mert ez csak halála utánra van fejedelemmé erősítve, a szokás szerint szívére köti a hűséget és igazságos kormányzást. Neki is küld két kaftánt s fiának is, melyeket tisztelettel öltsenek fel

Shokás szerint a rendeknek is külön adtak választ, szultáni fermánt, melylyel kérelmük meghallgattatása tudatik velők, s szívükre köttetik, hogy annak idejében az atyja halála után trónra lépendő fejedelemhez tartsák meg hűségüket — meg a portához is. *)

E levelek előre közöltettek Serédyvel és Ráczczal. Ez utóbbi nyomon tudatta tartalmát Rákóczyval, ki jún. 13-án kapta meg azt s rögtön válaszolt is boszúsan, hogy ha hát ilyen nyomorú feltételeket kaptak s az is oly rengeteg pénzbe került: miért biztatta Rácz őt Zülfikár szavaival, miért Serédy a nagyvezér nevével; ő bizony még elvárt volna. **) De már ezen ezúttal nem lehetett változ-

*) Mindhárom okirat Fér id un bég gyűjteményében, fordítva Szilády Áron által.

**) Rácz jelentése jún. 24-ről; eredeti Fehérvárit.

tatai, s a mit tehetett, annyi volt: már másnap jun. 14-én világosan megírta, hogy ó Zülfikárnak egy fillért sem ad. »nem ment épen végbe a dolog, arra bizony nem iszik, minden dolga csak álnokság volt.« *)

Ekkor már az erdélyi követek ítban voltak haza felé. Fogadta őket a nagyvezér búcsú-kihallgatáson, fogadta maga a szultán is, és szokás szerint engedélyt adott Konstantinápoly elhagyására. S valóban a mint a kapucsi basa s kísérete, a dobosok, síposok elkészültek, jun. elején Serédy megírta urának elindulásuk napját s levelét gyorspostával küldte el.

Rákóczy a mint a tudósítást megkapta jun. 16-án, körlevelet bocsátott szét: »mivel Isten kegyelméből követink s országul a kegyelmetek követi a fényes portán követségüket elvégezvén, jövő útban vannak, s a mint tudósítanak bennünket, szerelmes fijunk Rákóczy György fejedelemségre való electióját acceptálta, helybenhagyta és igen javallottá, s annak bizonyosságára a fényes portának s az országnak régi szokása szerint főkapucsi pasáját császári zászlójával, botjával, athnámé-levelével s több illendő császári ajándékival hozzánk és az új fejedelemhez solemniter küldte; kit mi is, mint olyan hatalmas császár főkapucsi basáját és hogy ilyen nagy országos dologban jár, illendő becsülettel és solemnitással akarván fogadni«, — felhívja a rendeket egyenként, hogy jul. 4-én Fehérvárit ünnepélyesen jelenjenek meg. **)

A követség júl. 7-én megérkezett. A fogadás és szul-

*) Eredetiről, az erdélyi Múzeum-egylet birtokában.

**) Eredetiről, a károly-fehérvári könyvtárban.

táni beigtatás ünnepéyleit egy szemtanú következőleg írja le:

Az ifjú fejedelem electioja dolgából az fényes portára expediáltatott főkövetek az kapucsi passával együtt, ki által hatalmas császár kardot, botot, zászlót, tollas szkofiás gazdag süveget és atlmámét küldött, in hoc anno praesentis 1642. die 7-a Julii Szász-Sebesre érkezvén, 8-a die ejusdem reggel 5 órakor onnét megindultanak. Serédy István uram főkövet, s az szász-városi királybíró Fodor István és Barcsai Ákos uramék vele lévén az kapucsi passával Mtfisztafa agával, kit az ifjú fejedelem is hatalmas császár méltóságához illendő böcsülettel akarván excipialni, tekintetes nagyságos Kornis Zsigmond tanácsúr, és Bihar s Zaránd vármegyének főispánja, praeficialtatván az mi kegyelmes urunk dispositioja szerint végben vitelére és elrendelésére, jó reggel az megírt napon az tanácsurak, és több főfő rendek, az mi kegyelmes urunkat az templombeli karban, ifjú fejedelmünkkel együtt bekísérvén, s az több főrendek alá menvén az templomba, s reggeli könyörgést meghallgatván, az mi kegyelmes urunkat, s az ifjú fejedelmet minden urak és főrendek bekísérték a palotába és az audientia házba. Ott ő nagysága az ifjú fejedelmet szép istenes áldással, szerencséletéssel szállására bocsátotta, mind tanácsurakkal s főrendekkel egyetemben, és azalatt felülvén minden rendek lovakra és az ország dobját is megütvén, szállásáról (az ifjú fejedelem is felülvén lovára) szép módjával kiindult, kimenvén annak előtte még jó reggel, elől az magyar, utána penig az német-gyalogok az kapucsi passának excipialásának helyére. Az magyar gyalog liét-százan, az német penig ötödfél-százan egy zászlóval lévén,

szép ordinantiában, az magyar-gyalog ketten jobb kéz felől, az német pedig bal kéz felől négyen-négyen menvén egy rendben. — Az ifjú fejedelem is innét, hat órakor szép renddel a tanácsurakkal, és több böcsületes fő-rendekkel megindulván dob, trombita zengés alatt mentek ki az Sz. György kapün; elől menvén az Sándor Mátyás mezei-kapitány serege, utána az fejevári, sárdi, vajasdi és enyedi nemesség. Utána az ifjú fejedelem főember, és ifjú renden levő tigris- és párducz-bőrös szolgálai no. 32. Utána vitték az szerszámos vezeték-lovait; fejedelmi lóra való szerszámok, czafrangok s tigrisbőrök lévén rajtok no. 10. — Azok után mindjárt az ifjú fejedelem, előtte menvén az ' öcsse, Kornis Zsigmond urammal egy rendben, — elütők Haller István uram, Rédey uram. Ezek előtt Szaláncki uram, Pécsi uram. Azok előtt is Barcsai Zsigmond uram, Kornis Ferencz uram, Vesselényi Boldizsár uram, hárman egy rendben. Utána pedig az ifjú fejedelemnek, az főemberek felesen egy csoportban mentenek; úgy mint Bornemissza Pál uram, az mi kegyelmes urunk udvari lovas főkapitánya, es mezei hadainak generálisa, Kemény János uram Eejérvármegyének egyik főispánja, az mi kegyelmes urunk főkomornyikja, Bogaras várának főkapitánya, és táblai hites assessora, Bethlen Ferencz uram Fejérvármegyének egyik főispánja, az mi kegyelmes urunk fő-hoppmestere, és táblai h. assessora, és azon kívül az mi kegyelmes urunk több főudvari szolgálai is ifjai, és bejárói nagy csoportban mentenek; legutól követte az udvari sereg négy zászlóval.

Kapucsi passá is az váradjai hídon Serédy urammal, és az több követekkel, s hozzá tartozó szolgálai, siposival,

dobosaival és trombitásaival in summa personis no. 39. egy vezetékével, és terhes lovaival által jővén, és innét az ifjú fejedelem is szép lassan, és illendő módon közelgetvén egy felől az magyar gyalog, s más felől a német állván rendben, jutottak szembe egy alkalmas tisztás és térés helyen az régen elpusztult Fejérvár az hol volt. Az lovas seregek is csak közel rendelt helyeken lévén, kik mind kopjások voltak. És az kapucsi passa először lováról leszállván, és ugyan jó darabocskát menvén az ifjú fejedelem felé; az öcscse, és tanácsurak, s az főemberekben is mintegy 10 persona, ezeken kívül Bornemissza Pál, Kemény János, Haller István uramék leszállván lovakról, az ifjú fejedelem is leszállóit, és egymásnak böcsiület-tételek s köszöntések, szerencsétetések után az kapucsi pássá hatalmas császár nevével illendő módon megáldván az ifjú fejedelmet, és ő is igen böcsülettel alázatosságának repraesentálásával elfogadván és megköszönvén, azután az kapucsi passa császár küldött kardát maga kezével oldalára kötötte az ifjú fejedelemnek; maga kardját ltoldván elsőben maga oldaláról s Monaki Mihálynak adván. — Azután az zászlót adta kezében, kit fogott le tőle nemzetes Huszár Mátyás uram, Küküllő vármegyének egyik főispánja, Marusszéknek fő királybírója, fő lovászmester, és táblai hites assessor. Utolszor az bot adatott az kezébe az ifjú fejedelemnek, kit adott nemzetes Haller Péter uram kezéhez; szép áldásokkal adván mindeneket az pássá az ifjú fejedelemnek, és ő is hasonlóképen excipiálván. — Ezek igen böcsülettel meglévén, az öcscse és tanácsurak s főrendekkel elsőbben lovokra felülvén, azután az ifjú fejedelem is az kapucsi passával felülvén, azalatt az öreg lövő

szerszámokkal lőttek az bástyán; azonban megindulván, az ifjú fejedelem jobb kéz felől, az pasa peniglen bal kéz felől egymás mellett, az Király-Kútja mellett eljövő derék országúján jöttek az majorig, s ott alá térvén Sz. György kapujára menő hídra, jöttek be ugyan az Sz. György kapuján.

Mind kimenet, s bejövét mellette lévén az kengyelintők, alabárdokkal no. 6. — Előtte peniglen az ifjú fejedelemnek Bethlen Ferencz főköppmester uram jött, s ott mindjárt előtte császár zászlóját, és botját egymás mellett hozták az megirt főemberek; rendeltetvén az zászló és bot mellé egy felől Kapronczai György, más felől Petki István uramék. — Az zászló előtt mindjárt Rákóczy Zsigmond és Kornis Zsigmond uramék, előttük Rhédey Ferencz, és Haller István uramék jöven, — megtartván egyébképen mindenekben, az kimenetelben való ordinantiát bejövét is.

Beérkezvén azért az városba, és az magyar gyalog bal felől, jobb felől penig az német jöven, mind egész az mezőtől fogva szép lassan, mikor az kapucsi pasa szállásához jutottak, ki az Gállfiháznál volt, mindjárt az öreg lövő szerszámokkal viszont lőttek. — Az ifjú fejedelem böcsületet tévén az pasának, — bément szállására az pasa, kinek békésérésére, hatalmas császár méltóságát, és az mi kegyelmes urunk böcsületét szem előtt viselvén, számos főemberek rendeltettek, u. m.: Serédy István, Lázár István, Basa Tamás, szászvárosi királybíró, Bornemissza László Barcsai Ákos, Vitéz György, Zsombori János, Bánfii Zsigmond, Gyerőfi János és Farkas Ferencz uramék. — Ez alatt az gyalog is legelői bétakarodván az vár piaczára, s kiki szokott helyén állván sorjában szép renddel, az ifjú

fejedelemmel az tanácsurak és több főfő rendek az várba is bémenvén (békésérték az pasa síposi, dobosi és trombitás!) és mind az tanácsurakkal együtt az ifjú fejedelem az mi kegyelmes urunkkal szemben lévén, elsőben az tanácsuraknak, azután az ifjú fejedelemnek ő nagysága micsoda áldásokat, oktatásokat, és intő parancsolatokat adott, az is illendő és alkalmas időben napfényre fog menni.

Ezek így végződván el, mind német és magyar gyalog az vár piacznán két ízben löttek; az német penig quartélyára helyére akarván menni ki az Sz. György kapuján, az mint négyen-négyen mentek egy rendben a török szállása előtt úgy löttek. Meglevőn mindezek 9-a die ejusdem mensis szemben akarván az mi kegyelmes urunk az pasával lenni, az magyar és német gyalog az kapucsi pasa szállásától fogva egész az grádicsig szép rendben állván, 10 óraker az mi kegyelmes urunk hintójában ülven, Barcsai Zsigmond és Pécsi Simon uramék az grádics előtt, és előttük lévén Farkas Ferencz, Mikes Boldizsár, Kálnoki István, Kapronczai György, Bornemissza László, Imecs Mojzes, kisebbik Bánti Zsigmond, Bálintit György, Vitéz György, Gávay Péter, Keresztessi Ferencz és Haller Péter uramék, — ezek előtt nagy csoport fő és szolgáló rend menven gyalog, az kapucsi pasa szállására érkezen, az szekérről leszállván, s szállására felmenven, s vele szemben lévén, s köszöntven, az mi kegyelmes urunkhoz audientiára hittük. Alá jöven felültenek, az kapucsi pasa maga hátúi, egyedül az főhelyre, — előbb Barcsai Zsigmond, és Pécsi Simon uramék, — az egyik ablakban az kapucsi pasa hja, egy singnyi hosszú magasságú patyolatja lévén az kapucsi pasának, tisztességes öltözetben. — Az grádicsához ér-

kezvéen leszállóit, az holott Huszár Péter és Kaponczai uramék várták és fogadták, felindulván az garadicson előtte menvén az kapucsi pasának Barcsai Zsigmond uram több fő rendekkel. Az palota ajtójában várta a mi kegyelmes urunk főhoppmestere Bethlen Ferencz uram és egyenesen behozván az mi kegyelmes urunk audientiaja házában, az holott ő nagysága asztalánál felállván, jobb keze felől két tanácsurak, bal keze felől az ifjú fejedelem, háta megett az mi kegyelmes urunknak Rákóczy Zsigmond uram állván. Az audientia háza ajtajánál egy felől az főrendek s más felől bejárói állván az mi kegyelmes urunknak. Bejővén az kapucsi pasa, elsőben az mi kegyelmes urunkhoz menvén, kezét és köntösét csókolta a hatalmas császár levelét s fővezérét megadván, két kaftánt is adott az mi kegyelmes urunknak, azután az ifjú fejedelemhez is menvén, kezét fogván, császár levelét és fővezérét megadván, két kaftánt is adott rajta, fejében tevén császár küldött szkofiás süvegét. Az után az tanács rendnek hatalmas császár levelét, s fővezérét megadván, ő kegyelmeket és a főrendeket kaftányozta meg renddel, u. m.: Kornis Zsigmond, Rákóczy Zsigmond, Haller István, Rhédey Ferencz, Kassai István, Szalánczi István, Nagy Pál, Borne-missza Pál, Kemény János hoppmester, Huszár Mátyás uramékat. Ezeknek utána kitakarodván az audientia házból az tanács urak és főrendek, maradt az kapucsi pasa vele valókkal, az ifjú fejedelem, Rákóczy Zsigmond uram ott benn, és az török deák. Az ebédet elhozván, és az tanácsurak bójóvén, az ebédre kimentek, az holott bücsülettél végződván az ebéd; három asztalra lévén, nyolczad magával ült az kapucsi pasa az asztalnál. Az urak és főrendek közül penig Kornis Zsigmond, Rákóczy Zsigmond,

Haller István, Rhédey Ferencz, Kassai István, Szalánczi István, Pécsi Simon, Serécli István, Sulyok István, szászvárosi királybíró, Basa Tamás, Róti Orbán, Barcsai Ákos uramé k.

Elvégződven az ebéd az tanácsurak felkelvén az asztaltól, az ifjú fejedelem pedig jobb keze felől az mi kegyelmes urunknak, az asztal mellett felállván, és az kapucsi pasa balkéz felől lévén az mi kegyelmes urunknak, az mosdás hogy elvégződött az tanácsurak beindulván az audientia házba, az mi kegyelmes urunknak előtte mentek, az tanácsurak után ment a kapucsi pasa, utána az fő hoppmester, az főhoppmester, után az ifjú fejedelem, aztán az mi kegyelmes urunk maga, követvén ő nagyságát az több urak, és főrendek, és az kapucsi pasával való kapucsiak, és egyéb rendek, és megállapodván az mi kegyelmes urunk az asztalnál, s ottan hamar az kapucsi pasa fejet hajtván, kiindult, s azon szerint az szekérre kisérvén Barcsay Zsigmond és Pécsi Simon uramék, úgy is vitték minden módon szállására, az mint felhozták volt. *)

Eddig a napló.

S most az ifjú fejedelmet Györgyöt Váradra kapitánysága székhelyére küldé ki: »szemed füled legyen mindenfelé — irá neki. — Az törökkel való békességünket úgy őrizd mind magad, s alattad valókkal is úgy őriztesd mint az szemed fényét, abból senkinek ne kedvezz. Eddig való jó híredet, ki mind a portán s végházakban elterjedt, el ne veszetsd. *)

*) Eredetije a gyula-fehérvári levéltárban.

**) Rákóczy György levele fiához 1642. jun. 29-én a kamarai levéltárban.

Böles tanácsok — melyek az ifjú fejedelmet nem mindig tudák fékezni. Míg atyja élt, ez az általa ütött csorbákat helyre hozta s a jó békesség nem zavartatott meg. De az ifjú Györgynek heve, szenvedélye, s főként a borital és lovaglás iránti mértéktelen vonzalom nem egy keserű percet okozott az atyának: ki végre is hajlandó volt mind ezeket az ifjúkor hevének tulajdonítani s hamar engesztelődött.

DALMADY ISTVÁN
SVÉDORSZÁGI KÖVETSÉGE.

1648-ban.

Hazánkfiái közül ma turisták látogatják Stockholmot. hogy a mórahalmi híres kilátást élvezzék, bámulják a szigeteken és földnyelveken épült várost, sziklával, erdős hegyekkel és rétekkal változatos környékét s az azt szegélyző tengert. Kétszáz év előtt diplomatáink keresték föl a svéd fővárost, hogy Gusztáv Adolf utódai s az erdélyi fejedelmek közt szövetségi összeköttetéseket eszközöljenek, vagy politikai és vallási ügyekre vonatkozó terveket közöljenek egymással, vagy fennforgó differentiákat egyenlítsenek ki. Az összeköttetés, mely a harmincz éves háború derekán kezdődött s H. Rákóczy György bukásával végződött, egy századnegyeden át tartott.

Ez érintkezések kiválóan két végcél felé irányultak: vagy a két állam véd és daczszövetségének fenntartására, vagy az erdélyi fejedelem lengyel királysági ambícióina előmozdítására.

Azóta, hogy Báthory István lengyel királylyá lett, utódai közül nem egy tekinté fejedelemségét lépcsőnek a lengyel trónhoz. Bethlen Gábor még III. Zsigmond életé-

ben szerzett magának pártot Lengyelországban, s IV. Wladislawnak alattvalói közül nem egy palatinus állt bizalmas összeköttetésben I. Rákóczy Györggyel.

Midőn Wladislaw 1648-ban meghalt, Rákóczy Bethlen Ferenczet és Klobusiczyt Varsóba küldte, hogy ott pártjával egyesülten tegye meg a szükséges lépéseket, a királyválasztó országgyűlésre többséget szerezni magának.

Kevéssel utóbb, hogy Bethlenék elindultak, Mikes Mihályt és Padányt Brandenburgba a választó fejedelemhez s Németalföldre a szövetséges rendekhez, Dalmady Jstvánt pedig Svédországba küldé Krisztina királynéhoz.

Dalmadynak kettős utasítása volt: egy nyilvános és egy titkos. Az első *) egy régi pénzkövetelés behajtására vonatkozott, még azon időből, midőn a 30 éves háborúban a francziák, svédek és erdélyiek szövetségben harcoltak, a két első a német birodalom császára s az utóbbi Magyarország királya ellen. Összesen 37,500 tallért követelt Rákóczy a svéd koronán, melyet ez az 1645-diki hadjárat alkalmával elmulasztott kifizetni, s melynek kifizetését kersett ürügyek alatt Rákóczynak a szövetségből kilépése után elébb halogatta, utóbb megtagadta. Utasította követét, hogy követelését lehetőleg készpénzben, ha úgy nem adnák, lőszerekben, s ha erre sem volnának hajlandók, nyers rézben—melynek bányái a korona birtokát tették — vegye föl. Megbízta, hogy Lengyelországban a már korábban oda küldött Gilberttel és Rainerral egyetértve, 400 német gyalog katonát fogadjon föl zsoldjába. Titkos utasí-

*) Kelt 1648. jun. 11-kén Fehérvárott. Eredeti minutája megvan a gróf Erdődy-féle vörösvári levéltáriján.

tása arról szól: eszközölje ki a svéd királynénál, hogy ez őt vagy kisebbik fiát, Zsigmondot ünnepélyes követséggel ajánlja Lengyelországban az országgyűlésnek a lengyel trónra; továbbá Danzigban állapotjék meg s igyekezék ezeket az ő részére hódítani.

Gilbert és Rainer katona-fogadása, Mikes és Padány missiója, Dalmady svédországi útja többé kevésbé mind összefüggésben álltak Bethlen és Klobusiczky küldetésével: mindeniknek az utat kellett a lengyel trónra egyengetni, mely ránézve vallásos és politikai oknál fogva sokkal göröngyösebb volt, mint a múlt században Báthoryra nézve, s melyet előle annyi akadály torlaszolt el, hogy azokat diplomatái ügyessége sem háríthatta el.

Dalmady július végén Varsóban, épen országgyűlés folyama alatt találkozott Bethlennel. Ez intette őt, hogy Danzigban meg se állapodjék, mert e város már más felé kötötte le magát. Rákóczy ottani megbízottja Niclasius bankár volt, kivel üzleti s kereskedelmi tekintetben sokszoros összeköttetésben állt s kit politikai czélok kivitelére is szokott használni. Központban lévén Kurland és Németország közt Danzig, mindkét irányba menő ügynökei évek hosszú sora óta ez embernél állapotdakt meg; amit hoztak Rákóczynak vagy amit tőle kivittek, pénzt vagy üzleti cikket, tovább szállítás vagy ideiglenes megőrzés végett nála tették le bizománybán. Rákóczy ösztöndíjait külföldi egyetemen tanuló magyar ifjak részére, vagy a Jakab kurlandi herczeg által küldött agarakat épen oly híven kezelte, mint a váltó-követeléseket vagy az erdélyi kereskedés kiviteli cikkeit. S ez ember most elállt Rákóczy zászlójától; rószt jel, mert az ilyeneknek jó előérzetök szokott lenni.

Varsóból Dalmady aug. 9-én indult el, hat nap alatt értekezett Danzigba; de ott csak két napig múlatott. Hajót, mely egyenesen a svéd fővárosba vitte volna, nem talált. Kénytelen volt tehát Dániába kerülni, úgy, hogy Stockholmba csak szept. 1-ére érkezett.

Más nap*) már jelentette magát Oxenstierna Axel főkorlátnoknál, e nevezetes és kitűnő államférfiúnál, ki Gusztáv Adolf halála után, mint a kormánytanács feje, hazája belügyeit és németországi háborúját annyi erélylyel és tapintattal vezette, hogy nagyhatalmi állását, melyre az elesett király emelte, csorbíthatlanul megtartá. Szívélyesen és magánosan fogadta Dalmadyt.

—Igaz-e, — kérdé a követtől a szokásos udvariasági üdvözlések végeztével, — hogy a fejedelem a lengyel királyság után jár?

—És ha az uramnak — felelé Dalmady — ezen méltóságos állapotot ajánlanák, kedvére lenne-e a svéd koronának?

—Miért ne? — mondá a korlátnok mosolygva.

—És hát nem voltak-e itt a meghalt lengyel király öcscseinek követei?

A tagadó válasz, mit Oxenstierna adott, nem volt igaz.

Három nap múlva a királynő fogadta Dalmadyt.

Gusztáv Adolf leánya atyja magas tulajdonaiból sokat örökölt, de e vakító fény erős árnyakat is vetett. S a nő, kinek classical műveltsége, olvasottsága, szívjósága és esze bámulatra ragadta korát, ledérségével, szenvedélyes-

*) 1648. sept. 2-án.

ségével erős bírálatokat vont magára. Nemének kicsinylése megboszulta magát.

Első megjelenése megnyerő volt. Termete még a közép nagyságot sem érte el, s ez annyival feltűnőbb volt, mert nem is női czipóket viselt, hanem czipóinek, mint a férfiakéinak, sarka sem volt. De szép tiszta szemei, melyeket ha indulatba jött »mintegy felhőkbe tudott takarni,« csengő, leányos hangja, melynek azonban annyi erőt tudott kölcsönözni, mintha férfi torkából jőne, megnyerők a vele beszélőt. Öltözékével keveset gondolt, s rendesen egy fésű és egy szalag tárták össze fürtéit, melyek gondatlanul hulltak alá arczára, de nem hátrányára szép vonásainak. *)

Ilyen volt a királynő, ki Dalmadyt sept. 5-én d. u. 2 órakor teljes udvara jelenlétében fogadta. Maga vette át, s olvasta el a megbízó levelet, tudakozódott Rákóczy és neje mintlétéről s aztán azt a kérdést vetette fel: ha szóbeli megbízatását elmondhatná-e nyilván?

Dalmady tagadó válaszára e tárgyról nem beszélt többet.

A királynő épen anyját várta, s a:: ünnepélyek, melyek megérkeztére rendeztetek, elhalaszták Dalmady ügyét, kit szept. 11-én újabban Oxenstierna fogadott. Most elmondá küldetése okát: a lengyel urak közül sokan Rákóczyt vagy valamelyik fiát akarják királylyá választani, s ha ez meglehetne, e két ország szövetsége sokat tehetne a Protestantismus megszilárdítására. Oxenstierna Bethlent

*) Chanut francia követ jelentése: Gejer Geschichte Schve. dens III. k. 360. 1.

hozta ele, »nagy becsülettel, virtusát s hatalmát dicsérvén« ki maga is járt a lengyel korona után.

— Más volt ez, mondá Dalmady, akkor élt a király, most interregnum volt.

Krisztina szept. 15-én fogadta másodszer Dalmadyt az egyetlen főtitkár, Klein Gilden jelenlétében. A beszéd melyet Dalmadyt elmondott előtte, a két ország régi szövetségére hivatkozott s az előnyökre, melyek Svédországra háramolnának, ha a lengyel trónon oly uralkodó ülne, ki nek őszinte barátságában nem volna oka kételkedni.

— Hány éves Zsigmond úr? — kérde a királyné.

— 24 körül van — felelé a követ.

— S mikre építi a fejdelem kilátásait?

— Ezt csak akkor mondhatom meg, ha felségedtől kegyes választ nyerek.

— Jó, majd közlöm a dolgot tanácsosaimmal.

Klein Gilden Dalmadyt még az nap szállásán meglátogatta; ki akarta tudni, hogy minő jóakarátját kívánná ő felségének. De egyenes választ nem nyert. »Lesz abban deendő módja ő felségének.«

A dolog már oda fejlődött, hogy Dalmadynak egyenes választ kelle kapni. Oxenstierna sept. 17-én fogadta. Sajnálja, hogy tegnapelőtt a kihallgatáson nem volt jelen — de elkésett. Bizonyynal minden trónkövetelők közt őt látnák legszívesebben a lengyel trónon, szívesebben, mint Kázmér és Károly hercegeket, Leopold főherceget vagy a brandenburgit, de nekik fegyverszünetök van Lengyelországgal s ezt meg akarják őrzeni, aztán a királyné már lekötötte szavát Kázmérnak a francia követ útján — ez rokona, szavától becsülettel nem léphet vissza; különben

is a kath. clerus és papság miatt Rákóczynak kevés kilátása lehet.

Híjába mondta Dalmady, hogy a fegyverszünetet, ha ura királylyá lesz, barátság fogja felváltani, hogy ha a királynő öcscsét ajánlja, ez dicséretes rokon érzés, de ha Rákóczyt, ezzel a közjót, koronája hasznát s az isten egyházát szolgálja. »Csudásnak fog tetszeni az egész világ előtt, hogy önök egy felől az isten igéje mellett hadakoznak, s másfelől királyságra pápistát promoteálnak.« Különben, tévé hozzá, a vallás ügyeit tisztába hozni egyedül csak urára tartozik.

S ezzel, mondhatni, a dolog he volt fejezve, csak az ünnepélyességek voltak hátra.

A királynő szept. 19-én fogadta »nagy becsülettel« s a végválaszt »szép latinsággal« mondta el: Üdvözdöd Erdély fejedelmét s mondd meg neki, hogy e nehézségek közt nincs más mentségem, mint hogy már ajánlottam öcséimet, kik már megérkezésed előtt megtaláltak. Ha korábban jöttél volna jobb választ vinnél magaddal, s ha tisztességes módját találnám, most is kedveskednék uradnak. Nagyon sajnálom, hogy kedvességének csak szóval ajánlhatom magam, s kérlek mentsél is ki előtte, kit egész házával barátomnak, rokonomnak vallók. Megmondhatod, hogy bár súlyos okok miatt ez ügybe nem elegyedem, de ha a fejedelem úr, vagy fia Zsigmond úr rokonaim elől ama méltóságot elnyerhetik, nem hogy szerencsájüket gátolnám, sőt inkább az nagyon kedvemre leend.

»Én látván — mondja Dalmady — hogy semmit rajtok egyebet a szép szónál nem vehetek, el kellett búcsúznom ő felségétől.«

Még ez nap Klein Gildennel is volt találkozása. Már most nem állván másik megbízatása útjában, szólhatott ura követeléséről a svéd korona tartozását illetőleg. De a főtitkár nem érzé magát felhatalmazottnak, hogy Tors-
tenson távollétében tegyen a dologban valamit s így Dalmady e részben sem érhetett célra. *) Ez nap kapta ki a végválaszokat is: a királynő tudatja az elsőben, hogy miután Dalmady követségében híven, pontosan eljár, visszabocsátja őt. A másik a korona nevében íratott, megpecsételve az állam nagy pecsétjével: örömmel értesült a királyné a fejedelem barátságos szándokairól, sajnálta, hogy a múlt évben súlyos beteg volt s felgyógyulásán örül. Köszöni barátságának ajánlását: ő sem fog egy alkalmat sem elmulasztani, hogy neki és házának e szívességet meg ne szolgálja. Meg is bízta a követet őszintén tolmácsolni e szíves érzelmeit. **)

E válaszokkal Dalmady haza indult, — de mire megérkezett, I. Rákóczy György már meg volt halva, s jelentését fiának, II. Györgynek adta át Gyula-Fehérvárott.

*) A követjelentés eredetije meg van a vörösvári gr. Erdödy féle levéltárban. Beadatott 1648. nov. 1-én.

**) Mind két levél a vörösvári levéltárban. Keltök 1648. szept. 7-ike: a régi szerint, az új szerint pedig (mint Dalmady is számítá a napokat) szept. 17.

LÓRÁNTFY ZSUZSANNA.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia XIXII-dik
nagy-gyűlésén.

Kétszáz év előtt hosszú és véres küzdelem kezdődött a két pártra szakadt Magyarországon, azok közt, kik a nemzet alkotmányát megtartani, s azok közt, kik azt fölforogatni akarták. A küzdelem a múltat elseperte, s a mit helyébe tett, az új alakulás magvait hordá méhében.

A nemzeti párt leveretett, megtöretett, elnémított. Az erdélyi fejedelemség megszűnt, s a török hódoltságot visszafoglalták. Ez volt a hadi eredmény.

A harcz folytában egymás után estek el a nemzeti párt kezében levő várak. Ez erődök nemcsak fegyvertárak, nemcsak kincses házak voltak. Azokban helyezék el a családok levéltárait is — s ha azok tagjai politikailag szereplő egyének, a leveles ládákbán az államlevéltár kincseit őrizték. Állandó székhelye országos központ hiánya okozta azt. Az államigazgatás szálai ott központosultak, hol az erdélyi fejedelem vagy a magyarországi nádor tartózkodott. A felpakolt útikészlet közt mindig volt egy csomó államirat, s a kíséretben nem ritkán conservator is. Az egységet a főszereplő egyén képviselte, s az irományok nagy része, ennek halála után a családi fészkekben maradt. Az Eszterházyaknak, Rákóczyaknak levéltárai például, a magyar nemzet történetének egyegy darabját rejtegetik.

A kétszáz év előtt kezdődött küzdelemben elesett várak zsákmányai közt voltak a levéltárak is. Munkácssal a Rákóczy-levéltár nagy része a kassai kamara birtokába esett. Átvizsgálták szorgalmasan. Részint, hogy az elnyomott összeesküvés szálaait jobban kikutathassák, részint^ hogy a birtokjogi viszonyokat rendezhessék. A mi ezekre nem vonatkozott, mindazt csomagokba kötötték s limbusba hányták össze, aztán ráírták: »különbfélék«, »érték nélküli dolgok.« Da e levéltárak a bűvár előtt el voltak zárva, ki még az oly kevésre becsült csomagokba sem tekintetett he. Ma már e kincsek a tudomány szolgálatára állanak: s velők együtt a munkácsi levéltárnak Kassára szállított része.

E limbusokban őrzik öreg Rákóczy György fejedelem nejének, Lorántfy Zsuzsánnának férjével gyermekeivel, udvari tisztjeivel, bizalmas embereivel s kortársaival folytatott levelezését. Szétszórva, rendezetlenül, de legalább meg vannak. Egy jótettekben gazdag, örömeiben és szenvedésekben egyaránt nyugodt élet történetét zárják magokban. Keresettség nélkül, őszintén tárják fel írójuk életét. Látjuk a szerető ifjú nőt a czifraság nélkül komor, egyszerű várban, mint csüng egész szerelmével férjén, mint ápolja, neveli gyermekeit. És majd látjuk a fejedelemszszonyt oly egyszerűen, oly igénytelenül, mint akkor volt, midőn szerelme nem egy fejedelmet, hanem egy főispánt boldogított. És viszont előttünk áll az asszony, ki megosztja férjével munkáit — nem az uralkodásban, melyre nem vágyott, hanem a roppant uradalmak gazdasági kormányzásában, a jótékonyosság gyakorlásában, tudományos intézetek emelésében, a vallásos kötelességek gyakorlásá-

ban. Látjuk őt kérni a szenvedőkért, közbejárni az elítéltekért, felszólalni az árván maradtak mellett, s azok érdekében, kik a családnak szolgálatokat tettek. Más levelek leírják az anyát — majd utóbb a nagyanyát, de mind kétszer a gondos szerető szülőt, ki ápolja gyermekeit, ha betegek, inti, tanítja míg serdülnek, védi és közbejár, ha atyjok neheztelését magokra vonták — ki őrangyala a családnak. És van egy év, melyben férjét súlyos gondok terhelik — a háború gondjai. Látjuk, mint emelte le ekkor válláról terheinek egy részét: lőport gyártat, ágyúkat öntet, hadakat szerel, ruhákat készített, s még ekkor is jut ideje, hogy könyveket nyomasson, tanulókat küldjön a külföldre, iskolákat dajkáljon és egyházakat gyarapítson. S viszont más levelek feltüntetik őt a szenvedések éveiben: férje ravatalánál, fia koporsójánál, a megpróbáltatások idejében, midőn férje és maga művét összedűlni látja — és látja családját az örvény szélén — de sehol egy levél sincs, mely csüggetegnek, kicsiny hitűnek vagy gőgösnek s elbizakodottnak festené. Fejedelmi nő volt minden ízében — szelíd és jótékony a hatalomban, erős és szilárd a csapások közt, vigasza a szenvedőknek, szószólója az elnyomottaknak, pártfogója az üldözötteknek. Míg családja hatalma állt: védangyala volt annak, s midőn az roskadozni kezdett, léleknagyságát a romok nem érinthetők. Miként Olympiás bíborával takarta el, midőn fiának Nagy Sándornak katonái megkövezék őt, ő is saját fenségével fedezé családja szerencsétlenségét, akkor midőn hívei és neveltjei támadtak fel az ellen.

Sáros-Patak vára és uradalma a XVI-dik században a Perényiekről a Dobókra s ezekről Lorántfy Mihályra szállott. Mihály urnák két neje volt: de fiúutódot egyik után sem hagyott hátra, hanem igen három leányt, egy kesergő özvegyet, roppant vagyont: a patakin kívül a borsi-i és csetneki uradalmakat, s a mi azzal többnyire együtt járt, egy csomó pert. A legnagyobb leány Zsuzsanna is alig lépte át a gyermekkort, midőn atyja meghalt, gyermekei gyámjává Osgyáni Bakos Jánost nevezte ki, s csak felserdült hajadon volt, midőn mostoha anyját Andrásy Katát is sírba tette. S a mint az erős férfi kéz, mely a családot védelmezé, kidült, fel is támadtak az atyafiak a szegény árvákra, hogy elpereljenek kezekről a mennyit csak lehet.

Zsuzsanna néhány hóval mostohája halála után férjhez ment.

Kit férjül választott, Rákóczy György minden tekintetben méltó volt kezére és szívére. Zsigmond úrnak, az egykori erdélyi fejedelemnek fia volt ez, egy, már a közpályára kilépett reményteljes ifjú, kit mindjárt tanulmányai végezte után, a magyar király étekfogójává, utóbb Onodvára kapitányává, s 22 éves korában (1615—6) Borsodmegye főispánjává nevezett ki. *) Az ifjú pár menyegző-

*) A vörösvári levéltárban őrzött okmányokból világos hivataloskodásának ezen rendje. Borsodmegye főispánjává lett kinevezetésére 1. Tört. Tár VI-ik k. 244. 1. Podhrádszky közleményét a k i -

jét 1616. ápr. 18-án tartá. De még a mézeshetek boldogsága sem vonhatta el figyelmüket a Lorántfy-vagyon ellen indított keresetektől, csakhogy a követelő rokonok által megindított perek folytatását, neje és nővérei helyett, a tevékeny és makacsságig hajthatatlan férj vette át.)* A perfolytatás azon időben is drága és hosszá mesterség volt — s a végegyezés 13 év múlva, tekintélyes fizetések árán jött létre, hanem a Lorántfy-uradalmak megtámadott gyöngye Sáros-Patak, a család kezén maradt. Tulajdonkép a Lorántfy Zsuzsánna és férje kezén — mert Zsuzsánnának egyik nővére Mária, ki György úr testvéréhez Zsigmondhoz ment férjhez, férjével együtt korán elhalt, a kisebbik, az anyáról mostoha nővér Kata pedig más uradalmakat nyert az osztozásban. E kettős gyász megkét-szerezte hatalmát.

György úr házassága után nem sokkal Patakra tette át lakását. A nagyszámú rész jószágokon, egyes falukon kivül öt zászlós uradalom volt kezén: Sáros-Patak, Szerencs, Makovicza, Lednicze, Ónod, **) melyek számát

nevezésekről s eskületételéről. Hogy ekkor 22 éves volt, világos egy 647. jun. 3-án írott leveléből, melyben életkorát pontosan megjelöli. E levél adata megegyez siriratával: Felső-Magyarországi Málnerva 1826. évf. 951. 1.

*) A nász után egy ideig Szerencsen laktak, s onnan folytatták a pereket, mint ezt a kamarai és vörösvári levéltárban levő okiratok mutatják.

**) Ez uradalmakat Liszti István sorozza fel egy Rákóczyhoz írott levelében (1622. aug. a vörösvári levéltárban). Ónodot királyi kinevezéssel bírta, a többi családi birtok volt. Ezen kívül Borsi és Csetnek is Lorántfy uradalmak voltak. (L. Szombathy Hist. Scholae Sárospatak. 72. 1.

ő 30 év alatt megháromszorozá. Patakot régi fénye, történeti emlékei, erős voltú fekvése, gyönyörű környéke kiválóan alkalmassá tették, hogy a család székhelyévé legyen. Di; a kiilfény már csak emlékbén élt. Egy század előtt a Perényiek olasz ízléssel díszíték fel a falakat, a termeket. Karcsú oszlopsorok, márvány padozat, tarka keleti szőnyegek, festvények, szobrok, műkincsek a birto­kosok ízlésére s gazdagságára mutattak. Mindez eltűnt a Dobók kezén. Patak rideg erősséggé lett, s a fény helyét célszerűség váltá fel. Így volt ez György úr kezén is, tovább egy negyed századnál. A márványcsarnokokból katonaszobák lettek, a fényes termek egy részét kincstárrá változtatták, szűk bejárással, sötét falakkal, erős vasajtókkal. A műkincsek helyét fegyvertárak foglalták el, s a szobrok, képek meg se voltak. Hanem a várat erősebbé, s a templomot és iskolát nagyobbá tette az új tulajdonos: jól fegyelmezett őrség, jól szervezett iskola s Istennek és embereknek tetszetős templom volt az, melyekre hatalma támaszait építé. *)

*) A Perényi Gábor által épített templomot s a régi minorita kolostor helyére alapított iskolát 1621-ben nagyítá Rákóczy. L. História Scholae Sáropatakiensis Szombathytól. Patak 1860. 14. és 42. s köv. lapokon. A templom a várban volt. Nagyítá később is 1637-ben. Maga ír 1637. jnl. 14: »Az templomnak végben menetelit örömmel halljuk, nekünk még arra is igyekezetünk volna, hogy az boltozatját is restaurálhatnánk, kiről most ugyan parancsoltunk is praefectus uramnak (Debreczeni Tamás volt, s az scolában való építést is kedvesen értjük, s az kegyelmed kívánsága szerint parancsoltunk is praefectus uramnak, ne csak tataroztassa az romladozásokat, hanem ugyan meg is építtesse.« E levelet Rákóczy Tolnay István pataki lel­késznek írta.

S e hatalom gyorsan emelkedett, de pillanatra megállt.

Midőn Bethlen Gábor elhatározta a harmincz éves háború mozgalmaiba beleelegyedni s 1619. nyarán sereget vetett Magyarországra, Rákóczy habozás nélkül csatlakozott hozzá a résztvevő a háborúban, mígnem megveretése a lengyelek által Terebesnél és neje betegeskedése visszavonulásra nem kényszerítők. *) Ő nem volt a kockázttatók embere, s Bethlen harcaiban azután igen másodrangft szerepet játszott.

Családi bajai is okozák ezt. Egymásután bárom fia született, Sámuel, György, Zsigmond. **) 1622. nyarán

*) Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai paphoz: Szilágyi: Rákóczyak Kora 209. 1. »Legelőszőr Rákóczy uram jöve haza feleségének fejefájására is avagy partosára« — mondja Bethlen, s ez Pozsony bévétele (1619. oct. 14.) után volt.

**) Első fiok Sámuel 1619. késő őszén született, mint ez a fennebbi idézetből világos. György született 1621. jau. 30-án, Zsigmontl 1622. jul. 14-én. Világos ez Alstäd következő verséből: Aetas Illustrum Dominorum Georgii et Sigismundi Rakoci a. d. XV. Augusti anno MDCXXXVII.

Aetatis numi ras jam sexque decemque Georgi

Annos, sex menses, sexque decemque dies.

Sigismundi tibi numerantur quinque decemque

Anni, unus mensis, currit et una dies.

1622. júl. végén még mind a három gyermek élt, s a harmadik még nem volt megkeresztelve. Ceyl János Ecsed júl. 29-ről írja Györgynek: »Az Samukénak és Gyurgyocska állapotjának szívem szerint örülök, ő sz. Felsege tartsa meg őket sok esztendeig nagyságtokkal és édes gyenge ecscsekkel (ez volt a júl. 14-én született Zsigmondi egyetemben.« S viszont alább: »Ha valamikor Samuka vagy Gyúr-

kiütött ragály nagyon szedte a környéken áldozatait, s az aggódó szülék a vidék sebészéhez fordultak jó tanácsért. A gyógyászat Magyarországon akkor igen alsó fokon állt: Pozsonytól Brassóig csak a nagyobb és népesebb városokban volt orvos, a többi helységeknek, s gyakran egész megyéknek szükségletét egy-egy patika elégítő ki. De a várak kamarái el voltak háziszerekkel látva, a mi hiányzott, azt a sebész készíté, vagy a városi patikából megküldé utasításai kíséretében. A környék sebésze (vagy mint akkor nevezték, borbély) megküldte az elővigyázati rendszabályokat a ragály ellen: menjen a család hűvösebb vidékre, a ház asszonya s a gyermekek egresest egyenek, s tartózkodjanak a gyümölcstől. Maga György úr hetenként egyszer egyék meg egy habnyi nagyságú teljéket, mely jól kiizzasztja. *) De nem az óvszerek, sem az anya ápolása nem menték meg Samukát, a legidősb fiút— s habár utóbb megint született egy fiók Ferencz, ez is még gyermekkorában elhalt. **)

A gyász mint múló felleg elvonult a család egéről, s a Patakon leélt napok édes emléke utolsó perczöldg gyönyörrel tölté el szívéket. Az a kis kert a vár alatt, a szép és szerető hitvesnek kertje: sok boldog órának volt tanúja s még évek múlva is, már élete delén, midőn a fejedelmi gondok vették idejét igénybe, ha Rákóczy Patakra

gyocska itt kün járna sat.« Samuka már 1622. oct. 6-án nem élt. Tassi Pál a tiszttartó é napról ír á Rákóczynak: »Az asszonyom ő nagysága vaját is elküldötte, az mely nála volt, vágj on 4 icze hía, mely az Istenben kimúlt kisúr (t. i. Rákóczy fia) temetségekor költ el.«

*) Ceyl Jánosnak fenn idézett levele. Térjék = theriaerm.

**) Szalárdi Siralmas Magyar Krónika. Sírirata Felső- Magyarországi Minerva 1826. évfolyam, 951. l.

ment — első volt e kert, mit felkeresett. *) S a vár templomában, melyet ők közösen tettek nagygyá, kényelmessé, hányszor hangzott fel buzgó imájok, hányszor tölté be a szent zsoltaókat énekelve, szép hangos szavok az egyházat; mennyi áhítattal hallgatták Prágai András, Sepsi Mihály káplánjaik szónoklatait — vasárnaponként kettőt, s gyakran hétköznapokon is. S az iskola, — mely a váron kívül magában a városban a minoriták zárdája helyére volt építve **) — közös büszkeségök, mennyi gon-

*) 1641. april 8-án írja nejeének: »Házadat, kertedet ugyan tegnap megjártam.« (A kir. kamarai levéltárban levő eredetiről.) Ekkor apr. 6-án érkezett Patakra.

**) Szombathy fenn idézett műve 1. s köv. lapokon. V. össze Medgyesi: Erdély s egész Magyar nép egymás után csak hamar érkezett Hármás Jajja s Siralma: 20—22. 11., hol Rákóczy Györgyről következő jellemző rajzot ad: »A kegyességnek tisztiben mind magában külön, mint a szép tisztá arany úgy tiündöklött. Magános szakadatlan könyörgési, s sűrű biblia olvasási felől, ti házában nevedett éjjel nappal vele levő szolgálói hívei, ti tegyetek bizonyoságot Nem érkezhettek soha oly nagy, oly siető dolgai, hogy ezeket nem-hogy elvesztegette volna, de csak szokott óráiról is igen ritkán hallasztotta el. A szent könyvet penig felette nagy figyelmetességgel olvasta, mindenkor megjegyzvén, melyik hely micsoda hitágazatunkat erősíti, és kiváltképen a melyeket, köztünk levő ellenkezőinknek tévelygések ellen valónak látott lenni, azokra tartott nagy számat: és alig hitte, hogy valamelyikünket kaphassa, s ittletünkét vehesse felőle. Bizonynal mondom, hogy gyakrabban oly igen találta, hogy álmélkodással kellett hallanunk, s magunk is megjegyeztük utána. Úgy is elméjébe vötte azokat, hogyha midőn valamely hitágazat felől szó indult (indétott is ő mindgyárt asztal felett, szekérben etc., kiváltképen ellenkező vallásit embernek jelenlétében) mindgyárt ugyan egymásra hordta eféle bizonyosságokat. Oly készséget is szerzett volt ezzel magának, hogy sok helyekre magunknál is hamarább

doskocUis, figyelem tárgya volt. Emelni, gyarapítani folytonosan, ellátni kitűnő tanárokkal, segélyezni, eltartani a tanulókat, míg annak növendékei, aztán egymásután minden évben néhányat a jobbak közül külföldre küldeni,

rá emlékezett nem egyszer, kinél vagyon megírva. Nem enged sem az idő sem a maga tilalma többet szólnom; megyek közhelyen való kegyességére. Mely szorgalmatosan gyakorlottá a szent gyülekezetet, mind könyörgésekkor, s mind midőn prédikációk lóttének! Im szintén 11 esztendeje lenne, miulta méltatlanságom szerint udvari prédikátorságban szolgálom, de alig tudom, ha jó egészséges állapotjában helyben létében múlatta-e 11-szer el az isteni közönséges szolgálatot. Még útjában is nem volt soha e nélkül, hanemha mikor mi nem érkeztünk véle lenni. Ha nappalt nem várhatott, éjfélnél 3—4 óraker és este hétfőn gyertyánál is meg kellett annak lenni. De alázatos, buzgó, becsületes magaviseleése az isteni szolgálat közben, fofrog leginkább elmémben. Nagy tisztességtétel, magának a porig megalázásával jött a szent gyülekezetben, még nem is jutván olyankor fejedelmi méltósága eszébe; hanem mint igen megvetett alázatos teremtett állat, Isten előtt (a mint illik is) úgy jelent meg. Nagy ii-gyelmetességgel hallgata, még csak a legkisebb tanítónak is tanítását. Nem hallotta senki ő tőle, hogy valamelyiket megguggolta volna vékony tanításáért: maga nyilván volt volna ítéleti hozzá. Számadással kellett mulatni szolgálai közti 1, a ki a tanításokon véle együtt jelen nem volt. Az intésekre figyelmező, a fedésekre töredelmes lelkű, az ingatásokra gerjedező, a vigasztalásokra tapasztalhatóan megéledő volt. Nem tudom soha (noha számtalanszor kedvezés nélkül megfedtettem, sokszor ország hallattára is), hogy szemben szökött volna velem; ámbár a dorgálás méltatlannak is tetszett előtte. Oh Isten igéje, alávalós szívbéli nagy meghódolás! Mikor éneketek első volt, és szép hangos szava, a gyülekezetét betöltötte. A könyörgésekben könyörgött, sokszor sírva, s mindenkor áhétatosan. Az isteni szent tiszteletet, mely nagy buzgósággal ótalmazta, terjesztette! sem költségét, sem elméjét, sem teste törődésit nem szánta attól. Szóljanak az egyházak, s ahöz adott sokféle drágalátos eszkö-

hogy Anglia s Németalföld legjobb egyetemlein tanulják azt, mit abban az időben egyetlen tudományak tartottak, a theológiát, s ily módon nevelni magok körül tanárok- és papokból egy nemzedéket, kik élő szavakkal, írásaikkal

zök; a sok eklesiák, melyekkel Erdélyben a mi vallásunkon valók megszorodtanak. Szóljon Magyarországon szerzett szép megegyezés, s békesség a religióban: a sok számú visszaadott templomok; a községnek a lelki erőszak alól való reméttelen felszabadulása; s a mindkét féle, szép szabadság. Melyeket mindenféle sok szép javainak, méltóságos csendes fejedelemségének, sőt nagy reménysége, szerelmes gyermekeinek, s istenfélő házastársának kockára vetésével szerzett meg, Isten után!

A másodikra megyek már, melyet fundálok a Szent János apostolnak ez szavában: A győzelem a mi hitünk. Itt is nagy úr Isten mennyi hasznát adta az ő hitinek! Szántszándékból hagyom el a többi; csak fejedelemségének bajos tisztí, alattvalói állapotot gondoljuk. Tíz csudálatos munkáit számláld az apostol az elébb a hitnek, de nem egy, hanem több szent istenfélő hívek hitinek. Ez egy fiában Istennek, többire mindeniket annak mivolta szerint feltehetjük. Országokat győzött., igazságot cselekedett, az ígéreteket elvötte, oroszánoknak szájokat bedugta, a tűznek erejét megoltotta, fegyvernek élitől megmenekedett ect., melyeket ő is nyilván, nem maga karjával s erejével, hanem hitivel cselekedett. Nem értitek netalán mit mondom t Mikor e hazának méltóságos fejedelemségére behozattának, még székiben sem érkezték, tudjátok-e mely nehéz és igen bajos, mely keserves útközön kellették által menni! Azután csakhamar a felső Magyarországból való nagy erőseket gondold; bizonyosságot tészzen arról a Tisza két fele. A pogányságnak rettenetes düliösséggel való indulatait se felejtjük, kiváltképen az 1636. esztendőben valót. Szalonta és ott való környék, mondhatná ezt meg ha szólhatna. 1639. és 40-ben pedig szomszéd vajdának nyughatatlankodása miatt lőtt nagy indulatkor, minémű rettenetes nagy oroszánoknak dugta be szájokat, micsoda szörnyű nagy tűzeknek erejét oltá akkor is meg; (bizony nem erejével, mely semmi nem

bástyái legyenek a hitnek és tudománynak: ezt ők épen olyan kötelességnek tekintették, mint gyermekeik nevelését. Mert a pataki iskola a pataki uradalomnak kiegészítő része volt. Ebből fedezték annak költségeit: a tarnárok fizetését, az alumniumokat, a külföldre mentek ösztöndíját, s a csapás, mely 1629-ben érte az iskolát, midőn 3 tanára s tanulói nagy része a ragály áldozatává lett: csak új erőfeszítésre ösztönte őket. A ragály megszűntével újra megnépesült az tanárokkal, tanulókkal *)

vala,) hanem nagy hitivel! De mindeneknél nagyobb lőn az utolsó az előtt négy vagy öt esztendővel, a mikor a jelen való nagy veszedelmekben is hitivel bizony (mert nem vala arra való ereje) országot győzött, lelki testi szabadságot nyert, melyben nyugszik azolta, nyomorúlt nemzetünk. Melyekben nagyobb részint sokszor minden emberi tanács, okosság teljességei úgy megfogytakozott, hogy mindeneknek úgy tetszett, hogy oda vagyunk, oda vagyunk nem egyszer. De az Isten, a kiből e nagy és igen megpróbált hitű urunk hitt, kit hittel magához kapcsolt volt, úgy vigyázott mindenkor, hogy világ csudájára, emberi várakozás felett, dicsőséges kimeneti lőtt veszedelmes állapotinknak általa. Mind nagy hitivel vitte ezeket végben e jó kegyelmes urunk.«

*) Tudományos Gyűjtemény 1818. V. k. 14. 1. Hogy Rákóczy és Lorántfy Zsuzsánna évenként küldtek ki alumnusokat külföldre, az levelezésükből világos, valamint az is, hogy tanárok jelölték ki a legjobbakat, de ezek erősítették meg a kiküldést. Erre nézve lásd: Tolnai István levele Rákóczyhoz 1634. oct. 2-án »Akarnám, kegyelmes uram, ha szegény Szántai uram felől jobb hírt írhatnék nagyságodnak; az társa, az kivel együtt volt Basileában, útban vagyon, és az Írja Szántóra az Szántai uram atyjának, hogy útban lévén az vérhas esett rá, megholt; szegény, annak ím már nem vesszük semmi hasznát. Az másik még el nem érkezött szívem szerint bántódom rajta, szegényen, mind az költségen, melyet nagyságod reá költe, mindazonáltal bizonyos vagyok benne

És a ház a várban, Rákóczyné lakosztálya mily igaz őszinte szerelemnek volt tanúja. A vár, egy lejtősen emelkedő dombra építve, eredetileg (egész 1643-ig) két egyenes vonalban menő épületből állt, melynek nyugoti részéhez volt ragasztva a Verestorony, egy kiemelkedő épület, maga a főerőd, négy vártakázzal ellátva. Alatta folyt a Bodrog, habjaival a vár alját mosva, míg az északi, déli, nyugoti rész mély árokkal s minden oldalról erős kőfallal volt körülvéve. *)

Bt regényes fekvésű, de komor saszfészek északi részében feküdt Rákóczyné lakosztálya. Boltíves szobák vastag falakkal, fényűzés nélkül, de csinnal bútorozva a kor szokása szerint, tölgyfa bútorokkal, kövevetekkel, mennyezetes ágygyal ellátva, falai és földje török szőnyegekkel bevonva, s üdítő kilátással a Bodrog által mosott gyönyörű és termékeny vidék arany kalászaiba, szőlőhegyeire. Bákóczy lakosztálya a katonai és gazdasági felszerelés igényeinek felelt meg: iroda s gazdasági és hadi szertár egy-

hogyanagságodtól az isten szintén olyan kedvesen veszi, mintha sok ideig való szolgálatjával kedveskődött volna 0 fölségének.« stb. és 1641. ápril 15-ről: »Németországban menő három deáknak elválasztásáról nagyságod praefectus uram által kegyelmesen parancsol, kiről én Tolnai János urammal még egyet sem szóltam, tartván attól, hogy abban sem fog velem egyezni. Nagyságodnak én kettőt nevezek, egyik Georgius Szombati, az lizskai mester; másik Caspar Szepsi ugyan szepsi scholamester; ismerem mindkettőt. Az harmadik legyen az pataki scholából bátor, tudom, hogyha Tolnai János uram kit választ, vagy akarom, vagy nem, nekem is tetszeni kell.« stb., s ezen kívül számtalan levél.

*) Ugyanott 8. lapon.

szerre — a mint a várúr is az intézkedés szálait kezében összpontosítva tartá.

Egy XVII-ik századi várúr élete nem volt oly rideg, mint a komor falak, a bástyákról kiszegzett ágyúk, a tornyokon felállított ör, a folyosókon czirkáló hajdúk, s a vár-falak mellett sétáló kék darabantok sejtetni engedték. Egy környék hadi s gazdasági központja volt az, pattantyúsokkal, gyalogokkal, cselédekkel s mesteremberekkel, s néhol salétromgyártókkal és löporkészítőkkal is ellátva, melynek várnagya egyszersmind az uradalom gazdasági tisztartóságát is viselte. Patak e felett, csak úgy mint a nagyobb városok, még tudományos központja is a vidéknek, melyben nagy becsben tarták a tudósokat. Midőn Rákóczy kimondá meggyőződését, hogy nagyobb hasznot lát abban, ha a tudósok tanítanak, minha prédikálnak, nem oly elvet hirdetett, melyet neje is ne vallott volna: *) s csakugyan udvari káplánjaik nemcsak messze vidék legjobb szónokai, hanem kiváló tudósai is voltak, iskolájukat tapasztalt tanárokkal látták el, fiaik abban nyerték az első oktatást, kiknek szobája megtartó »az úrfiak szobája« nevet, **) a kor irodalmi mozgalmaiban élénk részt vettek, díjazták az írókat, ***) s kinyomatták munkáikat — sőt,

*) Rákóczy írta 1637. júl. 14-ön Tolnainak, Sáros-Patak papjának: »mi úgy látjuk, több hasznot tennének a tudós emberek, ha tanítanának az scholában, praedicatori hivataljoknál.«

**) Felső Magyarországi Minerva a fennidézett helyen 951. l.

***) 50—60 írttal s többel is egy-egy munkát, mint leveleikből kitetszik. Például l. 634. marc. 9-én írja Rákóczy: »Akarnánk, ha Alvinczi uram eleget tenne ígérétének, melyet kegyelmed szorgalmazzon; az praefectusnak megparancsoltuk, az ötszáz forintot egyszersmind adassa meg: . . . « stb.

hogy e részben többet tehessenek, nyomdát állítottak fel Patakon, *) asztaluk rendes vendégei voltak az udvari főembereken kívül a tudósok is, liitfelekezeti különbség nélkül, kiknek hittani — de hisz e kornak csaknem egyetlen tudománya theologia volt — vitatkozásaiban magok is részt vettek.

Aztán Rákóczy fényes udvart tartott, kihez messze földről küldték a főurak fiaikat apródoknak, **) hogy ez óvatos, higgadt államférfi udvarában képződjenek, s kinek udvarában őrlődtek meg az eszmék a felső magyarországiak részéről, Bethlen Gábornak messzeható terveihez csatlakozni. Víg lakomák s ezekkel kapcsolatos, és egész kis hadjáratnak látszó vadászatok hozták össze az egy-

*) 1635-ben írja Tolnai Kákóczynak, márcz. 2-án: »Az typographyiának elkészítésére tudom nagyságodnak szorgalmatos gondja vagyon, mindazonáltal mégis alázatosan könyörgünk nagyságodnak, mint kegyelmes fejedelmünknek, hogy legyen oly reá való vigyázása nagyságodnak, hogy rövid idő alatt készüljön el. Soha meg nem mondhatjuk, minemű nagy szükségünk vagyon reá. Az könyvek felől, melyeket az kis úr lajstromban irt, gondom leszen reájok, beküldöm, a mit feltalálhatok közülök, a mikor Herczeg urain bemegyen.«

**) Liszt István írja 1622. aug.: » . . . minthogy fiannak az pataki oskolából az dögletes aernek mivoltáért el kelleték távoznia, és noha még tovább való tanulá-a kívántatott volna más helyeken is, de attúl is az más országokban való külemb-külembféle sok veszekedések idegenítnek, mely okokból kényszerítetvén az tanulástól tartóztatnom, gondolkodtam állapotja felől. Minthogy pedig immár nagyságod esmeri ez ifjú legény fiamat, nagyságodat kérem, vegye egy ideig udvarába nagyságod és szolgáltasson véle az ő ereje szerint, míg Isten az nagyságod jó akaratja, tanácsa és segítségével, más állapotra juttatja dolgát.« stb.

forma meggyőződés embereit, melyeken, az azon időkben oly nagy szerepet játszó megyék politikai magatartása felett határoztak. A lakomák zajosak voltak, s Tokaj üdítő nedve mellett rendszeren mámort szereztek magoknak. — Rákóczy mindannyiszor dicsekedett nejjének, hogy ő egy maga józanon maradt.*) A vadászatok sok nemes vad életébe kerültek, de az első és a legszebb, mindig a vadászat helyéről, Rákóczynak küldetett el. **)

Így élt e pár, folytonosan vagyonosodva, gyarapodva, emelkedve a közbecsülésben, míg nem Rákóczy az erdélyi

*) Az ezt bizonyító számtalan levél közül elég lesz felhozni e következőt: 1637. nov. 25-én írta Eákóczy nejjének: »Bethlen Ferencz uram hitt volt, édesem, kedden ki házához egy ebédre, melyet valóban emberül készített vala el; ott voltak az körülöttünk való urak, főrendek is, Kassai uramnak Rákóczy György volt szomszédja, de nem élhet Kassai uram úgy segítségével, mint Bótlíi uramnak élt volna, én nem láttam olyan kedvét s italját régen Kassai uramnak; az hokmester végig sem várható, elvívék; Bornemisza Tál uram is valóban jól vala, ott nálamon kívül s Eákóczy Györgyön józanon nem maradt; . . .« stb.

**) Mint ezt a többi közt maga írja 1647. octob. 23-án: »Nekem tegnap szép multságom vala, mert csak ebéd után (mivel ebédig csak szekeren mentem Ürögre) fogattam 60 nyálat, 3 özet, fáczánt keveset, mert nincs tanult czenk, ma 15 fogattam. Im tízet, édesem, szépeket küldtem, adja Isten egészséggel elkölnened.« stb., továbbá 1647. octob. 25-ről: »Az kecségét meghozták, édesem, kit kedvesen vöttem. Ez este is 6 fáczánt küldtem, Eákóczy Györgynek is annj'it, itt is annyi maradt. . . .« stb., ismét 1647. noveinb. 2-ről: »Ügy remélem, édesem, az 9 fáczánt megvitték eddig. Im most is küldtem narancsot nro 80, apró citromot nro 264, öreget nro 40, adja az úr isten egészséggel elkölnenetek mindezeket. Rákóczy Györgynek is 8 fáczánt küldtem. . . eden urnák 2, mert az felesége

fejedelmi szék elnyerésével a legnagyobb méltóságra és hatalomra jutott, mely ez idő szerént hazájában magyar ember előtt nyitva állt. Bethlen Gábor halála után egy szenvedélyeinek élő asszony s egy tehetetlen öreg a nagy név, az általok is viselt Bethlen név varázsa alatt a fejedelmi székre jutva, ezt arra használták, hogy letiporják a zászlót, mely már oly magasan lobogott. Az első (Brandenburgi Katalin) ellen még kegyenczei is, az utóbbi (Bethlen István) ellen még fia és veje is feltámadtak. Híjába sirt amaz, híjába emlegette Absdont és Sault emez; *) nem hálátlanság, nem pártoskodás az, mikor egy ország közvéleménye szólal fel sorsa intézői ellen. Mindenki tudta akkor, hogy a Svéd- és Lengyelország közt Altmark-ban létrehozott békében Gábor fejedelemnek fő része van, s hogy ennek Gusztáv Adolffal szövetsége volt közös actióra a német császárság ellen. Mikor a svédek Rügen szigetén kikötöttek, s aztán mikor a nagy király zászlaja diadalról diadalra nyomult, hogy ne fájt volna az erdélyiek szive — hogy az ő ambícióikat családi versengés nyeli el, s fegyvereiket pártviszályra kénytelenek élesíteni? Ezért kelle bukni a két versengőnek, ezért Rákóczy Györgynek meghívatni a fejedelmi székre.

Rákóczy sokáig habozott a meghívás elfogadásával, erős hitleveleket vett, s csak miután mindent rendbeho-

is még megnehezedett, az késmárki doctort is odabocsátottuk. Ke-mény János uram számára is 6 fázánt küldtem, édesem küldd meg levelünkkel mennél hamarább. Itt is maradt számunkra fázán nro 7, ezeket mind csak tegnap és ma ebédik (így) fogattam; tanál tani az utamban 300 fázánt, nagy szarvasokat, abban is levertem« stb.

*) Rákóczyak Kora I. k. 230. 1. Bethlen István levele.

zott, indult el Patakról 1630. oct. 1-jén, nejével és bárom fiával, s Debreczenen át Váradra ment, hol Zólyomi és ifjabb Bethlen István hatalmukhoz és vagyonukhoz illő fénynyel fogadták. E percztől fogva sem nem hátrált, sem nem ingadozott. Midőn fegyveres seregei az öreg Bethlen Istvánnal szemben állottak, őszintén bevallá ennek, hogy ő »immár ha hátrál mind feleségének, gyermekeinek megmetszi tor-kát,« mert a király beleegyezése nélkül fogadván el a meghívást, ennek haragját magára vonta, s ellenségei nem fogják elszalasztani ez alkalmat semmivé tételére. Ő tehát vissza nem tér a megkezdett útról. Azután sem ingadozott a bekövetkezett hosszas, hat évig tartó küzdelemben. Előbb Eszterháznak sergeit kelle tönkre tennie. Azután nagyravágyó tervelőket megfélemeznie, melyek idő előtt be akarták vonni az európai háború küzdelmeibe. *) Majd er-

*) Jellemző, hogy Gusztáv Adolf halálát még hónapok múlva sem hitték el. Madarász Írja 1633. febr. 23. Kákóczynak; »P. S: Egyáltalában confirmálják az svéd elesett (valószínűleg kimaradt: királyról) Becsből jött emberek, hogy tizenkétezer emberrel jön újabban; egy pattantyúst fogtanak volt, ki hitet tévén az császárnak, szolgáltni nem akarta az svédet, elbocsátotta az svéd és Bécsben jutván, az szokás szerint az kapitányhoz vitték, ki megbeszélte az kapitánnak, hogy élne az király, megparancsolta neki, hogy az császárnak meg ne mondja. Ki mondá az kapitánnak: én sok esztendőktől fogván híven szolgáltam és mostan is azért jöttem, holott jó állapotom volt, hogy ne mondanám meg az igazat; az tömlöczbe vettette érette szegént az kapitán. Krakkóból is jött egy kassai ember, az ki megesküdt, hogy oly emberrel beszélt, ki azon megesküdt, hogy szemével látta a királyt ezelőtt két héttel.... Dánckára is ugyan az király lakóhelyéből ment 3 gályával egy ember, mikor tudakozták volna, mennyi ideje hazúl hogy megindult? egy hete, úgy mond, jó szelem volt és szerencsés utam, az király ezen S

délyi lázadókat, s egy magyarországi versenytársat levernie, többszörös ármányt legyőznie, élete ellen irányzott merényeket kijátszania, *) s végre legutoljára levernie a a megbuktatására küldött roppant török sergeket. Fényes nap volt, mely e diadalt adta neki, a szalontai, s méltán írta arról Pázmány: »bizony dolog, nem említem a keresztényiségben, hogy ily kevés számú magyarság, nem lévén német bad vélek, ily szerencsésen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, bogy azt a felfűvalkodott kevély pogányságot így megszegyenítette.« S Pákóczy most már igazán Erdély fejedelme volt, oly hatalmas és tisztelt, mint akármelyik elődje. Csak azon szilárdsággal és kitartással vívhatta ki azt, mely vele kimondatá: »inkább akarunk egy napot tisztességünkre élni, mintsem sokat gyalázatosan, s úgy bizony sóba nem kényszeríthet senki, hogy hivatalomat életem fogyásával ne tenném le. **)

ezen napon jött be az városban; az tanács megtudván, hogy az király életét beszél, felhívták az tanácsházra és feddették vala hogy ezt beszéléné, holott még őszszel elveszett volna az király, az az ember hittel confirmálá életét, és azt is hozzá kötötte, hogy küldjenek el, láttassák meg, ha különben vagyon, tehát mind az három gálya övék legyen, és fejét is elüssék. Ez bizonyos, hogy Bécsben is halála felől bocsátottak volt ki holmi tréfás írásokat, azokat is megparancsolták, hogyne árulják, és ha kinél volna is elszakgassák. ...« s a többi.

*) Ezek voltak egymásután: Eszterházy az 1631-diki hadjáratot hozta nyakára; Zólyomi és társai a svéd háborúba akarták belevonni; Prépostváry néhány elégületlen erdélyitől biztatva nagyravágyó terveit megújító; Zólyomi Dávid megbuktatására tört, s többször vett értesítést, hogy elvesztésére törnek, 1631. jun. 24-én írja neki Huszár Máttyás, hogy egy orgyilkos megy Erdélybe, ügyeltesen reá.

**) Rákóczy levele Úsz Istvánhoz 1637 jul. 14

E küzdelmes napok a család belső életében keveset változtatnak. Csak a féléj tevékenysége nyert nagyobb tért. s a nő munkaköre szaporodott: az uradalmak szaporodásával. Bethlen Gábor özvegyének jószágai: Fogaras, Munkács, Mád e vesztegető nő kezéről a zálogos summák, mindenesetre tekintélyes összegek letétele mellett, Bákóczyra és nejére szálltak. *) A fiscalitások jövedelme

*) Mádért a végkielégítés 1637. sept. 6-án fizettetett le. A végkielégítés jegyzéke megvan Rákóczy sajátkezü jegyzetében a vörösvári levéltárban, s így hangzik: »Anno 1637. die 6. Septembris Az német fejedelemsasszony mostani utolsó contentatiójának computusa: pataki proventusból pultura pénz fl. 5119. Tallér ugyanonnét nro 3745. Patai Sámuel hozott volt be aranyat nro 1788, ezértadtunk tallért nro 3576. Ugyan Patai Váradról vitt ki Muczli iszpája... tallért nro 2534. Balpataki innét tallért nro 662. Summa talleror. nro 10,517., ki teszen fl. 18930, den. 60. — Előbb is adott Debreczeni uram fl. 5000. Az tárházból vett ki aranyat magunk képére vertet nro 400, ki tött fl. 1340. Tota summa facit fl. 30389, kellett ehez fl. 560. Aranyat is adtunk Cathariuának nro 6000, ki közt magunk képére vert volt nro 967. Kellott contentalni fl. 30976 és hat ezer aranyról. Ebben volt zálogban Mád.« *Kívül:* 1637. die 16. sept* Mint kellett legutolszor contentalni Catharinát, a minthogy contentatukis. — Egészen Bákóczy írása. Eredetije a gróf Erdődy-féle vörösvári levéltárban.

De Mád elébb szállott kezére s e körülményre érdekes világot vet Bóthy Orbánnak 1632. jul. 8-án Bákóczyhoz intézett levele, melyben többi közt így szól: »Az mádi állapotról mit akarjanak és elméjek hol járjon az embereknek, semmi bizonyost nem érthettünk; úgy hiszem; hogy az oda fel való állapot, és az töröknek is ártalmas ügyezkezeti csinált gátat eleikben. Az én tetszésemből Mádról az praesidiumot mind kihozzuk vala, mivel annak reocupatiója felül semmi bizonyost nem érthettünk, és mivel immár nagyságtok annak az városnak domíniumjában vagon, az község is

terheikkel együtt a fejedelmet illette: Várad, Belényessel a vaskohóival és rézbányaival, Boros-Jenő, Kővár a Készekben, Fehérvár, Déva, Alvincz, Balázsfalva Erdélyben. Magszakadás és főbenjáró keresetek útján jött kezökre: Szamosújvát és Lóna (Kovasóczy defectusa), Bácsa (Mikó József defectusa), Szentpéter, Bánd (Pécsi Simon Bethlen alatti nótáztatása), továbbá Örményes, Algyógy, melyet nyári fürdő helyül is használtak: mind ez Erdélyben volt. Nagyobb területet foglaltak el a magyarországi családi uradalmak s részjóságok: a zászlós uradalmakon kívül

erős hittel kötelesek lévén az nagyságtok hőségére, nagyságtoknak perig feles hajdúi és fizetett szolgálai csak közel lévén, mind éjjel nappal vigyázások lehetne reájok, és ha valaki bele akarna szállani, praeveniálhatnák azt, sőt ha titkon beszállana is (kit nem remélek) egy nap alatt kiverhetnék őket. Szerencsnek is csak tövében lévén Mád az tisztartók is minden dologra compellálhatnák őket. Mert ha tovább még itt praesidiumot tartunk, igen nagy terhére leszen annak az városnak, csak mostan is semmi fűvök nem maradott, hanem minekünk csak arra kellene vigyáznunk, hogy aratás után dézsmáját vitetnék el Szerencsre, avagy annyi embert küldenénk oda, hogy ugyanottan mindjářást csépeltenék el az községgel, és az szemet vitetnék Szerencsre; de Chernél uramnak úgy tetszék, hogy nem kell az praesidiumot onnét kihozni, mert az kamara lia sok embert nem is, de csak keveset is bele fog szállítani és így császár számára elfoglalván, módunk nem lehet benne, hogy azokat ottan kiűzhessük, mert az crimen laesae Majestatis lenne; de én nem remélem, hogy az következhethék, holott császár az relictának adta, statuálta is magát az relictá benne és így az relictának lévén birodalmában, annak kezétől foglalta el nagyságtok, az elfoglalás után pedig császár ő felsége nevével, nem hiszem, hogy nagyságtokat prohibeáták volna és valami protestatiót tettének volna, ki mellett az kamara reoccupálhatná; én bizony nem is hiszem; hogy ilyen intencióval volnánk.« stb.

Újhely, Beregszász, Vári, Borsi, Felső-Vadász, Serke, Pocsaj, Helmeecz, Bártfaújfalu — úgy hogy a Kárpátok felső csúcsától a déli búcsesdi havasokig a család minde-
nütt saját udvarházában szállhatott meg. Egyes falvak tisztartóságokká alakultak szomszédos birtokok zálogba-
vétele s megváltása által, s a közeleső részjóságok szapo-
rodása tisztartóságokat uradalmakká nevelt. Az, hogy
több mint tíz harminczad, *) öt sóakna, **) néhány gazdag
arany-, ezüst- és kénesóbánya ***) jövedelmei a pataki
kincsházba folytak — nem fejt meg az uradalmak gyors
szaporodását, mely abban különbözött az Eszterházyétól,
hogy az főként fényes házasságok, ez pedig jobbadán szor-
galom és takarékoság eredményei voltak. Az okszerű
gazdálkodás tetemesen nevelte jövedelmeiket. Kiterjedett
baromtenyésztés, a föld helyes művelése, felügyeletek alatt
történt. Minden tiszt velők állt összeköttetésben. Azok
jelentéseiket a termésekről közvetlenül hozzájuk küldték
be, s ők dönték el, hogy mi történjék velők. A legkisebb
falú termése felett is a férj vagy a nő határozott. Mennyi
megy, s melyik várba, mint a felszerelés kelléke, s melyik-
ből adják ki a tisztviselők s a cselédek gabnailletményét, s
hol és hogy adják el a többit, ők rendelék el, mindenik
külön a maga kezelése alatti uradalomban, melyeket, a
mint elfoglaltatásuk vagy egészségük engedé, meg-meglá-
togattak, s megszállásokra szolgáló kastélyokkal, udvar-

*) Ezek voltak Szalárdi 143. l. szerint; a váradi, borosjenei, debreczeni, belényesi, káránsebesi, valkányi, veres-toronyi, töröcsvári, portusi, monostori, deési.

**) Ezek voltak (U. o): deési, széki, kolosi, tordai, vízaknai.

***) Ezek voltak (U. o): zalatbnai, kapniki.

házakkal láttak el. S ha eladták az arra szánt termést, a pénzt bevitték a »tárházba,« csomagokba kötve s megjegyezve, hogy melyik jószágnak mely időbeli jövedelme.

De a rendkívüli jószágszerzéshez még ez sem nyújthatott volna elegendő pénzt. — Nem ez, hanem a kereskedelem adta be a jövedelem nagyobb részét. A részjószágokban majorságok voltak, s a tojás és aprójószág nem kevés jövedelmet adott. A barmokat főként Bécsbe s Konstantinápolyba szállították; a tokaji hegyalja üdítő nedve — melynek javából kijárt a püspöknek, papoknak, professzoroknak s a család jó barátainak, több kevesebb hordó — Lengyelországból hozott be zsidó vásárlókat, kiknek nevével évenként találkozunk a Rákóczyak leveleiben — s a tokaji, mádi, újhelyi, külön pinczemesterek alatt álló pinczékben elhelyezett saját termésök, továbbá a külön kezelt dézma-borok jövedelme sok szép arannyal szaporítá a pataki tárházat; a méz és kénese egyedárú volt, valamint a só is, melyet a portuson szállítottak ki az országból. Felső-Magyarország, a két Oláh-vajdaság, a még akkor önálló Kurland, be voltak a kereskedésbe vonva, s egyik-másik fejedelem vagy palatínus sok szükségét látta el innen. Az arany és ezüst hazai s külföldi mívesek kezébe, vagy pénzverdékbe ment: az utóbbiakból készültek a saját képére vert pénzek. Becs, Yelence, Konstantinápoly — e bárom főpont közt szüntelen jártak emberek, s ez ügynökök egyszersmind politikai ágensek is voltak, kik minden híreket megírtak uraiknak.

Ezeknek, valamint a Belgiomba, Angliába kiküldött tanulóknak más feladatuk is volt: megszerezni az irodalom minden újabb termékét, az akkor röpiratok alakjában

megjelenő újságokat, meg a feltűnőbb dissertatiókat, s ezeket megküldeni a fejedelmi könyvtár számára, néha több példányban is, s Rákóczy ezek elhelyezéséről egyik vagy másik könyvtárába, mely a környék tudósai előtt nyitva állt, *) csak oly gonddal rendelkezett, mint pénzei elhelyezéséről. Ezenkívül Konstantinápoly s Bécs ékszerket, s ez utóbbi és Velence képeket és minta-rajzokat szolgáltatott neki várai, udvarházai feldíszítésére. **)

Mind ez háztartási ügy volt — az elintézésben közös a fejedelemasszonyal, a »gazdasszonyal,« mint Rákóczy leveleiben nevezi, ki udvarházaiban csak úgy vezetette a fonást, mint a középosztályú magyar nők még e század elején is tették, s a fonalak megszövésére saját takácsokat tartott, kik minden sing vásznat hat pénzért — a mi pénzünk szerint 2¹/₂ kr — szöttek vászonná. ***)

*) Több levele mutatja Rákóczynak, hogy könyvei voltak kölcsönözve, pl. 1634. oct. 31-én Tolnainak írja a többi közt: »Im egynéhány könyvet küldtünk ki, kiket kegyelmed meglátogatván, tegyen az többihez: 1. Chrysostomi omnia opera graece 6 voluminibus; 2. Sebastiani monasteria e ac prophetas, latiné et hebraice; 3. Biblia sancti Hieronimi cum concordantiis veteris et novi Testamenti impressum per Jacobum Saeon, kettő; 4. egy Missale; 5. Istvánffi 6, Laurea história; 7. Breviárium Bomanum, 8. Juris consultus; 9; Sanctae Hildegardis vita; 10. más Missale; 11. Almanac magistri Joannis de Monte Regio; 12. Ordo et ritus Ecclesiae metropolitanae Strigoniensis; 13. Biblia in quarto, régi; 14. Joannis Cluckeri totius mundi historiarum Epitome; 15. Biblia in folio, régi ez is.«

*) Erre vonatkozó levél is több fordái elé a két nagy Rákóczy levéltárban.

***) Lorántfy Zsuzsanna tisztartóihoz intézett leveleiben gyakran intézkedik ilyenekről, pl. 1643. aug. 18-án:»... Áz len áztatásán és tilolásán is kegyelmas asszonyom rajta vannak; vásznat is

E szeretetteljes egyetértés képezé boldogságuk alapkövét. Midőn Rákóczy munkácsi tisztartójának azt írta: »az gazdasszony ha miből parancsol, azt magunkénál is inkább be igyekezzél teljesíteni, bizony könnyebben szenvedem, ha az mi parancsolatunk múlik el, mintha az övé:« oly rendszabályt adott ki, mit minden alattvalója tudott és teljesített. *)

Lelietlen volt is nem teljesítőiek, mert Lorántfy Zsuzsánna alárendeltjei tiszteletét, vonzalmát nem fejedelmi állásának, hanem fejedelmi tulajdonainak köszönhető. Rákóczyt némely kortársai, látható túlzással, ridegnek és fősvénynek festik — pedig ő csak szigorói és takarékos volt. Tgaz, erős kézzel uralkodott s hamar fellobbant. De keménysége alól nem voltak kivéve sem fiai, sem családja tagjai. Egyforma mértékkel járt el mindenki irányában — nejét kivéve. Mint Theseus a »Szentivánéji Alom«ban, a perczben, melyben egyik hívéie kimondja a legszigorúbb ítéletet — Hippolytához fordul s mosolyogva kérdi tőle: »hogya vagy szerelmem?« Rákóczy is a tollal, melyvel fiáteltöltá szeme elől, mert mint fiatal ember, zajosabb részt vett a mulatságokban, mint azt a mértékletes atya megengedhetőnek találta, írta nejeének: »Istennek hálákat adok, édesem, hogy egészségben vagytok, írásodat édesem, bizony nem bánom, hanem inkább bíisulásodat sajnálom, elannyira, hogy ha annak békét nem hagysz, nekem is nyavalyát szerzesz vele.« **)

mennyit, hány singet és hány véget szövettem volt itt, azokról is nagyságodnak alázatosan jegyzést küldtem . . . « stb.

*) Rákóczy Bágyoni Literati Pálnak 1634. april 6.

**) Rákóczy nejeének 1644. sept. 16.

Soha nő több hűséggel nem viszonzta férje szerelmét, több gyöngédséggel nem használta befolyását rá, s több buzgalommal nem igyekezett azon, hogy harangját csillapítsa, szigorát enyhítse s szívét a szerencsétlenek iránt részvétre, az elesettek iránt könyörületre indítsa — mint ezt Rákóczyné tette. Ő is, ha jószágaiba ment, kikeregte a legszebb fácskányokat, s férjének küldé. *) Ő is minden levelében áldá az Istent, ha Rákócy egészséges volt, s buzgón fohászzkodott hozzá, hogy gyógyítsa meg, ha a gyöngé testalkatú férj betegeskedéséről értesült, kérte, hogy hagyjon fel a munkálkodással, az írással, mely rendszeren még éjjeli egy részét is igénybe vette. ²⁾ Ha a család valamely híve kevesebb méltatásban részesült mint azt az adakozásra hajlandóbb nő méltányosnak vélte, ennek közbenjárása soha sem hiányzott. ³⁾ Ha büntetésről volt szó, a szerető asszony kérése tudta azt enyhíteni. De a szegény földnépe iránt mindketten egyforma részvétet éreztek: ok nélkül nem terhelők, s büntetlenül nem hagyák vterheltetni ezt.⁴⁾

¹⁾ Lorántfy Zs. férjéhez írott s erre vonatkozó levelei a kamarai levéltárban.

²⁾ It. Gy. nejéhez 1644. aug. ». . . Püspök uram irt levelet, kire, mivel most választ nem írhatunk, köszöntvén ő kegyelmét mi szónkkal, rövid időn választ is megküldjük, igen apróra ír ő kegyelme, s mivel az mi szemünk is majd nagyobbat lát (így) látni, többször is megakarjuk olvasni....« stb. — 1644. oct. 28. Írja Rikóczy nejéhez: »Ide ki jó viaszgyertyát nem tudnak csinálni, hanem ott Fejérváratt kellene csináltatnod, édesem, vagy három ezeret s hoznák ki.«

³⁾ L. Zs. férjének 1644. aug. 14.

⁴⁾ R. Gy. nejének 1644. sept. 20. írja: »Az szegénység bántó-

A gazdasszony férje iránt csak szerelmet, hűséget s odaadást érzett. Hisz ez volt a család feje, mely gondolt és tett, ő a szív, mely érzett. Ellesni akarátát, engedelmelkedni parancsainak (mindig e szót használja), édes kötelesség volt az rá nézve. Ha útra kelt — még a megszálló helyeket is a férj jelölte ki, s ez viszont a maga részéről is oly figyelmes volt, hogy a hegyi útból az árvizek által odahordott szikladarabokat eltakarította.)* Meg-

dását oly szomorúan szenvedem, hogy tudja az úr isten, könyvezem, de az ide ki való prédálásához szokott s tolvajláshoz tanúit nemzet annyira elvetemedett, él az isten, ha egy holnapra avagy kevesebb időre fizetnének is neki, de ha nem prédálhatna, semminek tartaná; most is, ha ember büntetni akarja, mindjárt az más fél közé való szökéssel s menettel fenyegetőzik, kopját nem akar viselni. Él az úr isten, édesem, ha nekem is olyan hadaim volnának, mint Sándornak, egy órában vinnénk végke előttünk való dolgunkat; mindazáltal ezekkel is mi még eleget vittünk végben, isten áldásából ez után is, az úr isten valamire fog segíteni bennünket, bizony semmi jó alkalmatosságot el nem akarunk mulatni, azt akárki elhiheti édesem. Ők keményebben bánának velünk, mert ugyan tulajdon bélyegek az az istenteleneknek s azért is nem bocsátja elő őket az úr isten. Az szegénységre való gondviselésünk éjjel nappal forog elménkben s valamire utánunk valókkal érkezhetünk, volt s leszen is oltalom reájok. . . .« stb. — 1647. jul. 12. Bákóczy Írja Debreczeninek: »Az ., mint kegyelmeteknek megírtuk vala még Kolozsvárról is, az béresek már kimentek s ugyanazokat küldték ki az udvarbirák, ők azzal mentették itt benn magokat, kételenek voltak eljöni, mert oly kenyeret adtak nekik, kit az eb sem ennék meg, dohos és régi lisztből sütvén azt, egyéb eledelek is szükön volt; ki így lőtt-é, nem-é, könnyű kegyelmednek végére menni, büntetést is érdemlene az olyan udvarbiró, kinek tekinteti nem volna reájok, olyan távol földről kellett kimenniük; méltó is, ha kegyelmed végére megyen s meg is riasztaná azokat, kiknek kezek által ki szokott adatni; lám, mi elég túró is küldénk ki s adhatnának nekik.« stb.

*) B. Gy. fiának 1641. aug. 1.

történt, hogy Rákóczy nejét véletlenül rendelé magához nem volt ideje felkészíteni az egész fejedelmi kíséretet a palotásokon kívül mintegy 500 emberből álló lovas, gyalog hadat, csak egy pár kocsi, egy pár társzekér, néhány csatlós, étkefogó, egy pár nőcseléd s egy lovas csapat, a szokottnak alig egy negyede, kelhetett útra — de a rendelt napon megindult, hogy a férj parancsa teljesítve legyen. *)

Levelei mutatják, mennyire nem tartá tehernek ez engedelmességet. A férj »édes szívének« hívta őt, de tegezte. A nő »kegyelmed, édes férjem« megszólítással illette azt, s soha sem tegezte. Ez nála a szerelmen kívül tisztelet volt az iránt, ki őt is oly tiszteltté tette. Ugyanéhódolat és tisztelet élt irántok fiaikban is: csakhogy ezek szíve inkább megnyílt az anya előtt, ki rendesen közbenjáró volt a megbántódott atyánál.

A családi példa és nevelés eredménye volt az, s ez utóbbi egészen a kor színvonalán állott. A Rákóczy fiúk első nevelője Prónay Mátyás volt. **) De a mint ez az elemi ne-

*) Rákóczy írja nejének Rimaszécsről 1644. nov. 4-kén: »Kijöveleled, édesem, bál: elsőben Patakra lenne, nem bánánk, de mivel Várad, Bátor táján az hajdú városokon mi ügy halljuk, mind halnak az pestisben, talán jobb leszen Szakmárra, onnét Munkácsban s Patakra jönöd, — ha penig Tasnád, Bátor táján nem halnak, ha arra jüsz is elsőben Patakra, nem bánjuk. Hol engedi az úr isten szemben lételünket édesem, s meddig kell itt kinn lenned, most arról semmi bizonyost nem írhatunk; mit kell kihoznod, azt már megírtuk, édesem, az mit ki nem kell hoznod, ugyan jobb Fogarasban hagynod.«

**) A »Csecsemő Keresztyén« előszavában írja Rákóczy Zsigmond: »Minekutána penig az üdével együtt elménk is nevekeden

velést bevégezte, Rákóczy Fehérvárit egy ud, ári iskolát liozott létre, melybe nehány, gyermekeivel egykorú főúri s nemesi gyermekeket fölvelt. A nevelő Keresztúry Pál volt, egyike a kor hitvitázó íróinak, maga is kitűnő tudós, s a tanárok: a fehérvári főiskola három kitűnő, németországi származású professora: Bisterfeld, Alstäd és Fischer (Piscator). Az udvartól s a főtpnodától egyaránt el volt különítve az udvari iskola, s abban jobban volt gondoskodva a szellemi fényűzésről, mint az anyagiról. Maga Zsigmond panaszkodott egyszer kora tavasszal atyjának (1634. márcz. 15.), hogy bár »megdeszkázták a házat, mi itt szintén úgy lakunk, mint az ki nyárban az erdőn megyen, hogy hallja a szép madaraknak szavait, szintén megújul bele; a mi házunkban is úgy szólnak a madarak, mint nyárban az erdőkön, csakhogy igen szakadás a mennyezeti a házunknak.« *) Az első nagyobb próbatét

volna, mindjárt Prónay Mátyást nem kicsiny fizetéssel táplálván, minékünk mesterül elünkbe állatták, hogy mi reánk vigyázna és minket tanítana, az ki legelsőben minket a deáki tudományak tanulására dicséretesen édesített mind addig, míg istennek kegyelméből Fejérvárra jöven, Keresztúry Pál uram gondviselése alá jutotunk, az ki mindjárt azon igyekezett, hogy az mi gyermeki tudatlanságunkat elúzvén szorgalmas tanítása által, az deáki tudományt nagy dicséretesen megékesítene, az honnét az deáki tudományak édessége minket serénségünkben, az nagyobb dolgokra való indulatban inkább felgerjesztett, felindított, hogynem mint annak előtte, mely szüntelen való tanítás az mi megvadult tudatlanságunkat lassan-lassan oly szelidségre hozta, hogy nálunknál mind üdösbeket meghaladni, mind tudósbakat tudományunkkal elérni láttatunk.«

*) Eredetije a királyi kamarai levéltárban.

Fehérvárit 1637. aug. 15-én egy szombat napon volt: ez főként hittani vizsgálat — két részszel: szorosán vett hittani és hitvitázó részszel. Mind két rész több száz kérdést foglalt magában s még az évben latin, és a következőben magyar nyelven megjelent. *) Másnap — vasárnap — e gyermekek szüléik társaságában fölvtették az úrvacsorát, s Rákóczy György e családi ünnepről értesítvén a lelkész, levelét e foliásszal zárta be: »adja Isten élhessenek Isteneknek, hazájoknak, nemzeteknek s magoknak e világon jó hírek terjedésére, jövendőben üdvességekre.« **) György, az idősb, ekkor elvált az iskolától, Bakos Gábor vezetése

*) E könyvek czimei: »Cristianus Lactens« Gyulafehérvár 1637., és csecsemő Keresztyén, melyet az tekintetes és nagyságos urak, az Rákóczy György és Sigmond, Istennek segítségével, az egész jelenvalóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul elmondottanak. mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizonságo: tennének, melyet az Erdélyországnak kegyelmes fejedelme az úr vacsorája előtt kívánt hallani, Kisasszony havának 15. napján, az 1617. esztendőben, melyre nézve ez ő nagyságok két fia másodnap az úr vacsorájához való járulással az fejérvári templomban legelsőben biteket megpecsételték. — Keresztüli Pál az urak ő nagyságok mestere által. — Fejérváratt 1638.«

*) Eredetije a k. kamarában. Rákóczy írja Tolnainak 1637. aug. 17-én: »akarván gyermekeinknek lelkekre is gondot viselni, az úr istennek szent engedelmeből velünk együtt az tegnapi napon megcommunalának, szombaton pedig az hitlenek vallásáról s fundamentomáról az professorok, tanító rendek előtt (kiről kegyelmed Bényeitől is érthet) s micsoda disputatiójok vagy examenjek vala, nyomtatva is rövid nap kiküldjük kegyelmednek. Adja Isten élhessenek isteneknek s hazájoknak s nemzeteknek s magoknak ez világon jó hírek terjedésére, jövendőben üdvességekre.«

alatt külön udvart kapott, s hogy az államügyekhez hozzá szokják, atyja maga társaságában tartá őt, *)

Három év múlva, 1640. máj. 7-én, tudományosabb színezetű, fényesebb vizsgának volt színhelye az udvari iskola — mely egyszersmind utolsó vizsgálata is volt. Ezt már Bisterfeld intézte, s a szülőken kívül a lengyel követ, egy sereg főúr s nagy számú hallgatóság jelent meg. A vizsgálat maga cselekvényekben tüntette elő aényt, mely-
 ükkor véghez ment. Egyik növendék (Szöllösi János) a tanár képében egy prólogust szavalt el: a csapásról, mely a tanügyet az udvari iskola megszűnése által éri, s a kárpótlásról, melyet azért Rákóczy Zsigmond kiképeztetése nyújt.. Aztán fellépnek a többi tanulók: Ország Mihály, Debreczeni Zsigmond, Kovács György, Bethlen Mihály, Szénásy Péteri, s egymással hexameterekben versenyeznek melynek végeztével »nagy fénynyel« bevezetik a királyt (Padányi György személyesíté), kit Rákóczy Zsigmond prózában üdvözölt egy kis értekezéssel, a tudományok értékéről. A király felelete buzdítás volt ez úton, s utána Szöllösi a tanár képe, kezdte meg a vizsgát. A király intézte a kérdéseket Rákóczyhoz, hogy mit tanult és hogyan tanúit. Egy párbeszédben mondá ez el előhaladását a latin nyelvben, az auctorok megértésében, mire stylgyakorlat

*) Ifj. Rákóczy György írta Herczeg Zsigmondunk 1637. oct. 18-áról: »Pataki még vasárnap az kegyelmed levelét ebéd után 12 óraker megadta, melyből éltem, kegyelmed mit írjon; többi között írja kegyelmed, régen megjövendölte légyen, hogy a világi állapot gonddal járjon, melyet akkor csak másoktól hallottam, de most rész szerint magam is veszem eszemben; de Isten segítsége velem lévén, talám még idő nap előtt meg nem vénit.«

következett. Aztán következett a bölcsészetben tett előhaladás megvizsgálása, s Zsigmond úrfi bevallá, hogy őt jobban érdekli a bölcsészet a hittannál. Ez a király megrovását vonta magára, s erre Zsigmond és a tanár visszahívták, hogy a többi tanítványok vizsgáinak tért engedjenek. Aztán következett a hittani vizsga. Ezer különböző, tárgyak szerint rendezett szentírásbeli hely olvastott fel, melyekre Zsigmond a fejezetek és versek számait elmondá. E fárasztó munka után jött az epilóg: a király megdicsérte Zsigmondot, buzdította a többieket, a tanítványok elmondák a búcsúszókat, a király eltávozott s Veér Ferencz néhány szóval üdvözlé a növendékeket. Aztán Rákóczy Zsigmond vett búcsút egy, legalább egy óráig tartó beszéddel, mely a tudás fontosságáról értekezett. Erdély előkelőit a miveltségre intette, melegen ajánlá magát atyjának, ki mellé most az életbe kilép, szívélyes búcsút vett Keresztúrytól, mesterétől, s tanulóársaitól, kik búcsúszavai végeztével elzengék, »az iskola hattyúdálát.« Még következett a búcsúszó a többi tanulóktól s Zsigmond üdvözléte. Ezzel véget ért a tanítványok ünnepe — az egész, legalább 5 óráig tartó előadás latin volt. De a végszavak a püspöké voltak, ki magyar, s a Bisterfeldé, ki latin nyelven tárták meg parainesiseiket. *) S most Zsigmond is az életbe lépett: atyja mellé. O azután is az engedelmes, alázatos, szerető fiú maradt. Még sokáig latin nyelven levelezett atyjával, hogy jártas-

*) Ez igen érdekes vizsga megjelent latin nyelven »Pallas Dacia« cím alatt; mely az egész vizsgát, úgy, mint véghez ment, dja elő, s a tanügy akkori állásáról sok érdekes adatot tartalmaz.

ságát ebben ne feledje; *) egy fogoly francia tisztól, kit atyja váltott ki, megtanulta a francia nyelvet, a németet már elébb bírta, s egészben véve az akkori tudományos készültség minden kellékével bírt. Atyja is igyekezett jövőjüket biztosítani: Györgyöt 1640. aug. 21-én a váradi kapitányságba (ez volt az ország első hivatala) igttattatta be, s 1642. febr. 16-án a fehérvári országgyűlésen utódjává választatá, s midőn a fejedelmi pecsétet kezébe adta, utasítással, jó tanácssal ellátva — melyeket írásba is foglalt — bocsátó el magától. **) A kisebbik fiút, Zsigmondot, 1643. nov. 15-én igttatták be az udvarbelyszéki s háromszéki főkapitányságba — s ugyanő megnyerte utóbb ^{3*)} a székelység főgenerálisságát s a kassai generálisságot. Ezenkívül mind kettő, háztartására külön uradalmakat nyert: Székelyhidat Diószeggel, és Sólyomkőt Elesddel az idősb, — s Görgény várat és Gyalú várat Monostorral az ifjabb.

A Rákóczy fiák közpályára lépése még nem jelenté

*) Sok ily levele maradt fenn, többi közt 1640. sept. 19-én irá atyjának: »nihil enim est filio, ad nutus paternos intento, ira parentum in se exoperata acerbius.«

**) Rákóczy Debreczeninek 1642. apr. 7-én: Rákóczy Györgynek fejedelemségéhez illendő pecsétét mikor magunk kezében adtuk, miképen instruáltuk, mit mondottunk s parancsoltunk neki, azután írásban foglalván, szentírásbeli locusokkal is illusztrálváu, melyeket bizony mind magunk kerestük fel s rendeltettünk helyire, s magának is innét 5. die praesentis subscriptiónk s titkos pecsétünk alatt megküldtünk, im kegyelmednek is verissima páriáját küldtük, ha tetszik kegyelmednek, tartsa meg magának ezt kegyelmed.«

^{3*)} A beigtató biztosok Kornis Zsigmond, Haller István, Kemény János jelentése megvan a gyulafejevári könyvtárban.

azok teljes felszabadulását az atyai hatalom alól. Tanácsolta. vezette, oktatta őket, de a mit ő mondott, az kötelező parancs volt. Györgynek, valamelyik belső embere társaságában állandóan Váradon kellene laknia — s ha atyja engedelmé nélkül csak vadászatra távozott is e fontos végvárból, már magára vonta ennek dorgáló szavait. Zsigmond, ideje nevezetes részét körükben tölté — nehezen nélkülözök e kegyenczüket, ki fájdalmat, keserűséget soha sem okozott nekik, míg Györgyöt könnyelműbb vére, hajlama a zajosabb multságokhoz, nem egyszer összeütközésbe hozta atyjával. Többször megdorgálta, ha a kor szokása szerint lakomák alkalmával, a poharazást le részegedésig vitte. Nem kívánom, írá neki, ő, kit önuralkodása a kor e hibájától egészen mentté tett, nem kívánom, hogy megvondd magadtól az ifjúi multságokat, de tarts mértéket. *)

*) Rákóczy (fiának 1641 aug. 31-kéu: »Multságodban is ellent nem tartunk mértékletesen, mert ifjú legény vagy, csak az miatt az közönséges jóra való vigyázásodnak s gondviselésednek ne fogyatkozzál: úgy szemed előtt viselvén szüntelen, az mi mostani isten tisztessége s hazánk szabadsága mellett való forgolódásunkban mely nagy akadályt tennél; az isten őrizzen meg, lóésés vagy mértékletlen italodból ha mi nyavalyád lenne, avagy egyéb alkalmatlan magadviseléséből, oly lábra ejtenél, az érné végét, életünknek. Ottan ha az mi atyai intésünk s parancsolatunk nem fogna is előttd valomit., sem az magad becsületének, jó hírednek, nevednek, feleségednek tartozó szereteted is kevés volna érdemben előttd, ottan az isten tisztességéhez való kötelességed tegyen mindenkben istenes, becsületes, idvességes és hasznos mértékletessé, vigyázóvá és gondviselővé.« — Lorántfy Zsuzsáiméhoz írja 1644. sept. 9-dikén: »Rákóczy György hogy magát oiy engedelmesen viseli magát hozzád, mint

Azonban, ha véralakra, hajlamokra nézve a család tagjai elütöttek is egymástól: egy közös tulajdon mindannyiát összefűzte. Ez volt az erős vallásosság, ragaszkodás istenhez, jótékonyság, vagy mint ők nevezék: istennek tetsző dolgok művelése. Minden egyház, mely az ő hitöket vallá, számíthatott segélyökre, minden író, ki hitöket védelmezö, pártfogásokra. Ezek rendelkezésére állt a pataki családi nyomdán kívül a fejevári fejedelmi is, s az általok díjazott és kinyomatott munkák nagy részét nem csak a birtokuk alatti, hanem a hódoltságai egyházak s az iskolák közt oszták ki *), sőt a fejedelemsz-

író, édesem, akarom valóban, s ezután is azt kövesse, ha azt akarja, hogy engemet is megtartson hozzája való atyai szeretetemben. Nekem, bizonynyal írom, senki felöle sem irt, sem izent, de hogy olyan híreket másunnan kellett értenem, kihez ö közelebb lakik, s nem ö töle, igazán írom, búsúltam rajta. Bizony, édesem, mi sem tartunk az illendő időbeli képes multságában ellent, csak az miatt el ne múlassa az közönséges jóra is vigyázni:....« stb.

*) Rákóozy fiához 1644. jun. 29-én: »Fejevárról Koncz András oda fog 3 láda könyvet küldeni, kettei lészen püspök uram Postillája; egvikben-egykbeu 100 száz exemplar; ennek egyik ládáját számon adassad Pécsváradai uram kezében, s mi szónkkal ö kegyelmének parancsold meg, osztassa el ö kegyelme ajándékon ezeket Buda, Kecskemét, Kőrös felé való, regiliónkon levő ecclésiákban, úgy, hogy ne az papé, hanem az falukban vagy városokban levő ecclésiáié legyen, ha szintén az papok szokás szerint változnának is, de az könyvek el ne idegedjenek azoktól az helyektől, az hova rendeltetnek. Valamennél nevezetesebb faluk, városok vannak az hódoltságon mindenikben küldjön ö kegyelme, ha mi azoktól megmarad, ott az partiumban ossza el ö kegyelme. Az más két ládat küld el Patakra a praefectus kezében. Patakról mennyi mázsa ólmot, kénkövet küldtek oda, arról is tudósits. Macskásit hat hét múlva küld bé, a dunk

szony, hogy a protestáns hitet saját környezetében megerősítse, »Lelki ABC« cím alatt egy kis catechismust nyomtatott ki, melyet Medgyesi angolból fordított, saját »apróbb cselédei« használatára.

Uradalmaikban az építkezési kiadások nagyobb rovatát tette az, a mit egyházak nagyítására, újítására, építésére adtak ki, mint az udvarházak emelésének költsége. E részben azoknak egyházi edényekkel ellátásában, valamint harangoknak öntetésében sem szorítottak saját birtokukra — gondjuk volt, hogy a hódoltságban is legyenek egyházak az Isten igéje számára. Számtalan lelkész fizetését uradalmaik jövedelméből utalványozák, több helyen ispotályokat tartottak, s minden főiskola jóltevői közé számította őket. A patakin kívül, melyet egészen ők tartottak fenn, a debreczeninek egyik mesterét, a váradinak két mesterét, a kolozsvárinak minden tanítóját ők fizették, a fehérvárinak pedig mestereit taníttatták.*) Jótékonyasá-

ezer tallért, bemenvén az portára, jó lovakat hozathatsz; csak az istent féljetti szívből, becsülj meg minden rendeket, kit-kit érdemek szerint, tiszta és józan mértékletes életet élj, mindened léssen. Melynek követésében ne csak ígérjed magadat, hanem cselekedetteddel is effectuáljad, mert ez léssen az realitás; alioquin, ha magadviselése ez atyai parancsolatunk ellen találatnék; mi bizony úgy tartanákn, mintha fiúkn sem volnál.«

*) Medgyesi a »Szent Atyák Öröme« előszavában így ír: Ha csak magam tudnám, talám ily bátran mondani sem memém, minémü drága szelédséggel, rifka péklájú szép szemérmességgel, tiszta étellel, istenes együgyűséggel és mind ily nagy fejedelmi méltóságában is ennyirevaló maga megalázásával etc. áldotta meg az úr isten nagyságodat. Tudom nagyságodnak istenhez való nagy zeneimét és engedelmességét; az idvességes ígéhez való buzgó ger-

gok nemcsak a magyar egyházakra terjedt ki. Az oláh falvak elhagyatottságán segítőndők, már 1640-ben összeiratták azon falukat, melyeknek papjai képesek magyarázni a Bibliát, azt oláh nyelvre fordították — a fordító 50 ft.

jedezésit, úgy, hogy minden dolgai felett való gyönyörűségét annak olvasásában, hallgatásában, a felől való asztali szép beszélgetésekben (melyet még az Pater is álmélkodva hall) helyeztette nagyságod. Kedveli nagyságod az úrban annak tudós hirdetőit és világi sorsok felett becstüli. Tudjuk mindnyájan s egész ecclesiávuul hála datosan említjük nagyságtoknak az egyházi szolgálatnak fennállására való szorgalmatos, fáradhatlan vigyázásit és bő költségit; elannyira, hogy mind Magyarorszáiban sok helyeken s mint kiváltképen itt Erdélyben szegény hazánk nagyságtoknak köszönhet s köszön is sok templomokat, azokhoz való áros készségekkel együtt praedicator tartásokat, scholákat még pedig a kiváltképen valókat, hospitálokat s több ilyen Isten tisztességére való dolgokat. Majd ugyan nincsen is már nemzetünkben az orthodox religión oly fő schola, melyben nagyságtoknak nem csak fejedelmi és fő patronatus tisztire, hanem ugyan az bő költséggel való tartásra nézve is köz nem volna. Az pataki egészen nagyságtoké, nemcsak, hogy jószágában vagyon az nagyságtoknak, hanem minden egyéb gondviselésből is, melyben mennyit fárad és költ nagyságtok, tudja csak az isten. Az debreczeni egyik sciólamestert is immár egynéhány esztendőktől fogva (mely fizetésen én magam is esztendeig szolgáltam) nagyságtok tartja: Váradon pedig gyakrabban kettőt is tartott. Az kolosváriaknak, az tanétókkal egyetemben együl-egyig nagyságtoktól vagyon bőségesen való fizetések. Az fejrévári colleginmnak is, melyet az halhatatlan emlékezetű idvezült Bethlen fejedelem fundált bő költséggel és minden szükséges pfoventusokkal, nagyságtok tanítat sok költséggel esztendőnként scholamestereket. Győznék mindenké előszámlálni: bizony az egekben mindenek számszerént feljegyez tettének; és amaz napon, világ hallatára renddel számlálatnak elő nagyságtoknak örök tisztességével.«

tiszteletdíjt s egy ködment kapott — kinyomatták, szétoszták az egyházak közt. *)

De mind az, mit ők hitők s a nevelés ügyének áldoztak: tetteikben, csak úgy mint leveleikben, a keresettség s kérkedés minden nyoma nélkül jelenik meg. Egyszerű tartozás — semmi egyéb. A kit az Úr sokkal bízott meg, az sokért felelős. »Mi megvalljuk — írta Rákóczy, egy oly oldaljegyzetben, mely elküldésre se volt szánva — kevesebbet cselekedünk annál, az mint cselekednünk kell s magunk is akarnánk, de mind az keveset jó szüből s akarral cselekeszszüik.«**)

Azonban az egyetértés, mely a jótettek gyakorlásában s az Isten imádásában nyilatkozott a férj és nő között — nem terjedt ki a hit részleteire. Az Angliába küldött alumnusok közül többen a presbyteri, mások a puritán egyházak nézeteit szívták be s terjesztették itthon. Rákóczy, kit meggyőződése a conservatismus útján tartott, egyiket sem nézte szívesen, sőt utóbb zsinatot is tartatott ellenök, s elítélteté azt. Lorántfy Zsuzsanna udvari papja

*) 1640. márcz. 15-diki utasítás töredéke: »14, különféle faluban mennyi oláh pap legyen, azok közül ki tudja az evangéliumot az községnek magyarázni s tanítást tenni.« — Rákóczy György nejének 1643. aug. 2. Írja a többi közt: »Az mely oláh pap az újtestamentomot oláh nyelvre fordította, adasd 50 frtot neki, posztót egy dolmánynak valót, de ezt is püspök uram kezében adasd, édesem.« — Ugyancsak Rákóczy Írja Debreczeninek 1644. jan. 7-én »most az Bibliát oláh nyelvre fordítatjuk s ki akarjuk nyomtatni. Az oláh bötüöntőnek nincs olyan matériája, itt benn sem találni... stb.

***) Rákóczy glossája Tolnai levelére 1642. april 4-kén.

Medgyesi Pál *) a presbytéri rendszert fogadta el, s védte irataiban a püspök ellen is, valamint a pataki iskola egyik professora Tolnai János, annak legbuzgóbb terjesztője volt. A vita átcsapott a tanügy terére is, az ifjúságot felbujtatták Tolnai ellen, ki a tanügy terén is mint újító lépett fel, s Keckermann helyett Ramus Logicáját magyarázta. Lorántfy Zsuzsanna pár évig megvédte őt, s midőn a Logica-per elébe került, azt ő az ő részére döntette el, sőt egy ízben letételét is megghiüsitá. Végre Tolnai belefáradt az üldözésekbe, s lemondott. Medgyesit asszonya megvédte az ilvnmű apró boszantásoktól, sőt bizonynyal ennek befolyása alatt, a fejdelem asszony is ahoz hajlott át. íme a legélesebb ellentét, a férj és feleség s annak püspöke és ennek udvari káplánja közt. De mint-hogy azok közt a nézetkülönbség nem zavarta meg a szerelmet, az egyetértést, a ragaszkodást — nyíltan a két egyházi férfi sem léphetett fel egymás ellen. Tették hát titokban — egy-egy meg nem nevezett ellen intézett polemicus könyv, egy-egy névtelenre tett éles czélzás, egy-egy csípős gúny árulta el a gyűlöletet, mit nyíltan nem lehetett bevallani.**)

*) 1633-ban lett pappá. Lásd a »Sok Jaj« előszavát: »Huzonöt esztendeje lesz már — írja 1658-ban — miolta isten kegyelméből ez szent hivatalban foglalatoskodom.« Négy évvel később Lorántfy Zsuzsanna udvari papjává lett, mint ezt a »Hármas Jaj« ajánló levelében írja.

**) A Tolnai ügyben sok levelük maradt fenn. Esperes Miskolczi 1642. april 23-án írja Rákóczynak: »Mínekokáért ad melius esse, praefectus uramtól néhány böcsületes főembert kértem melénk, kik hallói, látói és bizonyysági legyen minden actáknak. Méltó

Ezen kívül is volt elegendő nyíltan bevallott polémia — sőt támadt olyan is, melybe a fejedelem asszony neve bevonatott.

kívánságomat ő kegyelme látván, három nemzeti fiúmbert bocsátott velünk a scholában, Kis Tamás, Bodor Benedek, és Klobusowski András uramékat, és Ő kegyelmek előtt lőttének az attestatiók, melyeket íme nagyságodnak párban beküldöttem. Melyekből nagyságod böles ítéleti megértheti, hogy Tolnai János uram, tisztesség adassák mástól neki, de Patakon csak híres eperi volt, az scholát megvesztette, és az ifjúságot csak szóval tartotta: melyért hogy nagyságod az mi társaságunkban tovább tartsa, nem érdemli, nemhogy feljebben való állapotra emelje: mert az ki ilyen nevezetes scholát megzavart és megböcsühetetlen kárt tött neki, jaj annak az ecclesiának, a hova megyen, mert hasonló zavarást várhat fejére. Osztan nagyságodat alázatosan követem, kegyelmesen nekem megbocsásson, ez ideig is nagyságodat viseltük szemünk előtt, és az nagyságod istenes írásáért kedveztünk neki, de tovább köztünk, ha nagyságodnak jóakarata is az mienkhez járuland, szenvedni nem akarjuk, olyan okokra nézve, melyeket ha nagyságod tudni akar, máskor megje lentem.« — Ugyanő megmarasztásáról, miután annak káros, veszedelmes voltát egy hosszú levélben bizonyítgatta, 1842. nov. 18-án írja: »Sőt az mi a sátánnak szokott mestersége, az keresztény szeretetnek kötelét a hol elszakgathatja, kicsiny szikrából is nagy főzet gerjeszt, és egy különözből holtig való gyűlölséget és még az religióban is dissensiót s haeresiseket is szeret koholni, sok szomorú példák tanítják ezt igaznak lenni. Az philosophiában való dissension és abban való különözésnek szabadságán kezdi el, és még csak ez által is versengésnek és gyűlölségnek konkolyát hinti az emberek szívében, bizony félő (kítül az nagy kegyelmű isten oltalmazzon) hogy a religióban való különözésre is és arra való szabadságnak sokaknak magoknak tulajdonlására utat ne nyisson, az mely néhol-néhol csak immár is csirázni kezdett. Az új és peculiaris opiniókon és sentenciáscákon való kaposás, és mindenek

Lorántfy Zsuzsánna 1638. végén, midőn Kolozsvárit épen törvényszék tartatott, Kolos-Monostoron nagy ebédet adott. Számos vendég: pap, professor, főúr volt azon jelen. A meghívottak közt volt Vásárhelyi Dániel, ott helybenlakó jezsuita is, ki az asztalnál épen Medgyesi Pál, az udvari pap mellett foglalt helyet. A fejdelem asszony szeretett hittani dolgokról beszélni — s ez nap épen Pázmány egy munkája jött szóba, melyről Rákóczyné azt hitte, hogy a jezsuita írta. Hijában menté magát Vásárhelyi, hogy e könyvhez semmi köze: a pátert, Haller István ösztönözése, bevonta a vitába. Eleinte tartózkodó volt. utóbb heves lett. A vita ez estve nem érte végét: ebéd végezetével csak félbeszakadt, hogy azután irodalmi téren folytassák. A vita az udvarnál és udvaron kívül nagy zajt okozott: »immár, mint udvar dolgát, a disputatiót imitt amott beszélük, ki egy s ki más ítélettel beszél.« Harmadnapon rá Vásárhelyi tételeiről némi jegyzéseket küldött a fejdelem asszonyhoz, melyeket az Medgyesivel közölt. Az udvari pap széljegyzeteket tett, s maga a fejdelem asszony is irt össze bibliai tételeket, mint egyes hitcikkelyek bizonyságait, melyek együttesen közöltettek Vásárhelyivel, ki viszont (1639. jún. 29-én) egy udvarias levél kíséretében felelt. S midőn Vá-

ellen mordicus tueálása s még pedig fejedelmi méltóságok és herczeg urak gratiája és fávora alatt, mit szerzett legyen, nem régen Belgiumban szomorú óhajtással említi az egész keresztyóúség. Érti nagyságtok a mi tetszésünket, mi nemhogy szükségesnek és hasznosnak itilnénk Tolnai János atyánkfíának a pataki scholamesterségben tovább maradását, sőt az schola és ecclesia kárára hajlandónak lenni igen félünk.« — S legvégül még protestálnak is ellene. Lemondása a S. P. F. 1865. évf. 645. I.

sárhelyi — egy második levél kíséretében, egy újabb dolgozatot küldte be — Medgyesi egy egész nagy könyv cáfolattal, egy éles polemicus munkával állt elé, melynek szövegébe (70. 1.) befűzte a Lorántfy Zsuzsánna által, az asztal feletti vita egyes tételei erősségéül összegyűjtött szentírásbeli helyeket. *)

Ily szentírásbeli helyekből, melyeket a fejdelem aszszony a Biblia gyakori olvasása közben kijegyzett, már egész gyűjteménye volt ennek. Összeállította azokat a ref. vallás 45 hitágazata szerint, mint ezeknek »győzhetetlen bizonyágtételeit.« Udvari papja megtoldta több locussal, s »Moses és a Prophéták« cím alatt, mint a fejdelemné szorgalmának eredményét, kinyomatta, Egy szó, egy betű nincs ebben mit maga a fejdelemasszony írt volna — még előszó, bevezetés sincs. Az semmi más, mint anthologia, mely épen nem adott jogot, hogy az összeállító az íróók

*) Ez: Szent Atyák Öröme Kazy Hist. II. 53. s köv. megemlékezik e hitvitáról, <le hosszú s kimerítő előadásában egy szó, egy betű igazság sincs. Még a nevet se tudja — Vásárhelyi helyett Rajkit ír — annyival kevésbé a tényeket, melyek szerinte eképp folytak le: Lorántfy Susánna egy könyvet írt, melynek papjai tapsoltak, s melyet ezért ő megczáfolhatatlannak tartott. Fiát Zejgmoudot Monostorra küldé Rajkihoz, hogy czáfolja meg, ez azzal menté magát, hogy nincs sem pénze, sem kellő tudománya, különben is Pázmány megczáfolta az egészet. Ekkor szóratik a nép közé egy bizonyos könyv, mely Lorántfy Zsuzsánnát köznevetségnek tette ki. A fejdelem beszédette a nagyon elkapkodott példányokat s itt kezdődik a Rajki üldözése, kit Rákóczy a könyv írójának tartott — hanem a végén kisül, hogy Rajkinak semm baja sem lett. Ezt az egész előadást magának Vásárhelyinek levelei czáfolják meg legjobban.

a »kékharisnyák« közé soroztassék. Maga Vásárhelyi nemhogy nem botránkozott meg a Bibliaolvasáson, sőt arról épen méltányosan nyilatkozott: »én bizony — ír, — nagy álméklodással hallom és részszerént látom is kegyelmes asszonyom, hogy nagyságod ily fejedelmi méltóságban lévén az Isten törvényében való emlékedést s az Isten könyvének tudományát minden világi mulatságnál na gyobra láttátik becsülni. Nagy kegyelmét, atyai jó akarátat mutatta Isten nagyságodhoz elméjét és szívét ezeknek szeretetére élesztette.«

De fenn, a nagyszombati tudós körben nem így gondolkodtak A Rákóczy úrfiak vizsgáiról meg jelent könyv a Vásárhelyi ellen intézett polemicus munka, s Rákóczyné Anthologiája egyiránt szemet szúrtak. Csak nem rég kérdés tárgyává tette a kör egyik tudós tagja, Veresmarti Mihály, hogy mennyiben kell megtartani az eretnekeknek adott hitet? *) még elébb megtámadták a Csecsemő Keresztyént, mint a protestáns vallás hitágazatait előadó munkát, »Kitett Czégér« című metsző polemicus irattal, melyre Keresztúri »Felserdült Keresztyénje« volt a felelet.***) S végre éles és metsző gunyiratot tettek közzé »Mó-

*) Az Eretnekeknek adott Hitnek Megtartásáról és az Istennek adott Hitnek Megtartásáról, melyet egy tudós ember írásából V(eresmarti) M(ihály) B. A. P. C. Sz. L. K. K. O. M. fordított. Nyomatott K. T. I. Ó. F. Sz. V. P. 1641. esztendőben. 12-edr. 1001.

***) »Kitett Czégér, a ki által feltalálhatja akárki is mine-mű poshadt mérges tejet fejt Keresztúri Pál Erdélyben egy katekismusnak tömlőjében némünemű Heidelberga táján nőtt hizlalt teheneknek a tölgyéből a nem régen született Csecsemő Keresztyénnek szoptatására.« Pozsony 1640. Erre felelet volt Keresztúri

zes és a Propheták» ellen. Mindebben nem a tárgy volt bántó, hanem a hang, nem a polémia volt sértő, hanem az aljasság, melylyel azt folytatták. Magában is elég izetlen dolog volt, Lorántfy Zsuzsánnát, neve első szótagja után, lónak nevezni, s a jó ízlés rovására, a hajdan két ünő által vont frigyládát most egy tehénnel (a fejdelem asszonyal) vonatni. *) De a gúny, melylyel az ellentáborban e röpiratot fogadták, a mohóság, melylyel azt terjesztették, még bántóbbá tette. **) Mindig nevetett a világ a scandalumokon, s aljasság, pizok, rágalom fertőjébe mártott tollak termékein.

Rákóczy 1642. elején vett hírt e munkáról. Bogádi Andrást mindjárt Bécsbe s Pozsonyba küldé, hogy szerezzen példányt s tudja meg, ki »a mocskos könyv« szerzője. Magok cath. főurak is megbotránkoztak, írta Bogádi, ő még nem látta, de Pozsonyban nyomtatták, mint Pálfi Pál mondja, s nagyszombati vagy bécsi mű.^{3*)} Rákóczy

Pál következő műve:

»Felserdült Keresztyén, ki csecsemő korától fogván, az Isten beszédének ama tiszta tején a mennyei titkoknak tanulásában dicséretesen nevedék; és az Istennek mindé i fegyverét felöltözvén ama Cerberus titkos erejéből támadott hihető orvos doctornak pokoli orvossággal megbűszsződött patikáját elrontá és magát vastagon megostorozá « Váradon 1641.

*) Kazy Hist. II k. 54. l. s csak ennyit tudunk a könyv tartalmáról, mely úgy látszik nem egyéb mint pasquil volt. Különböben a fenebbi két könyvczím is mutatja, mint polemizáltak akkor az emberek.

**) Elég forog az emberek között, néhol szakgatják, néhol megtartják« írja Bogádi a fejdelemnek, Pozsony 1642. apr. 12. Kazy mondja, hogy nagyon el volt terjedve.

^{3*)} Bogády Eákóczynak Pozsony 1642. máj. 22.

nem sokára kapott példányt, de a mit abban olvasott, az túlszárnyalta piszkosságának híréét. Tán szó nélkül túrte volna, ha az ő személyét támadják meg: de nejjének, az épen akkor gyöngékedő nejjének bántalmazása szívéen ta- álta őt. Honnan került e gúnyirat? Van-e benne Eszterháznak, az érseknek része? Ezeket kelle mindenek felett kitudni, de addig is, bár nem sok eredményt várt tőle, elhatározá, hogy lépést tesz a császárnál. *) S ez érdemben utasítá Bogádit, ki egész méltatlankodva válaszó urának: »Hanoi se tett oly gyalázatot David legátusán, mint ez nagyságtokon«, ezt látják, érzik az ottani urak is, de nem bíztatják, hogy a szerző nevét kitudhatná, mert »sokan vannak hozzá, különben, ha a császárnál megtette lépéseit, majd ki fog tűnni, ha a munka csak alacsony ember dolga-e?«**) Bogádi tett előterjesztést a királynál. 3*) Május 7-én kapott választ: a felség nehéz szívvvel vette a fejedelemasszonyon esett sértést, de bár az ily aljasságok csak megvetésre méltók, ő mindent el fog követni, mit szükségesnek lát a fejedelemasszony becsületének megvédésére. *) Ez bizony nagyon vékony biztatás volt

A dolog már ekkor más fordulatot kezdet venni. Néhány példány Erdélybe is beszivárgott a püspökhöz, aRákóczy-fiakhoz, Keresztúrihoz. Ez utóbbi elhatározta, hogy urát kész felelettel fogja meglepni. Nagy hirtelen kész volt a válasz, épen oly mocskos, épen oly epés, mint

*) Rákóczy Csérnél Györgynek: Fogaras 1642. apr. 11.

**)Bogádi,a fejedelemnek, Hanzlikfalva 1642. apr. 12.

3*) Bogádi a fejedelemnek, Rowna 1642. máj. 13.

**) A császár Rákóczynak, Laxenburg 1642. május 7.

maga a pasquil, ott Fehérvárit ki is nyomatta, úgy, hogy mielőtt a császár választ tett volna Bogádi követségére, az egész munka kész volt, sőt már el is terjesztő azt.

Ez kívül esett a Rákóczy számításán. Nem ilyen elégtételt akart ő — kivált miután aligha hitte volna el valaki, hogy az udvari pap, s az úrfiak egykori nevelője ura tudta nélkül szóljon bele a vitába. Pedig ez csakugyan mit sem tudott róla, sőt a dolog mélyen bántá, búsitá, s rögtön rendeletet adott ki, hogy Keresztúri feleletét beszedjék és megégessék — főként a Részekbe kivitt példányokat. *)

Aggodalmainak másik tárgya volt, hogy neje előtt az egész polémia titkokban maradjon. Oly gonddal őrzé a szeretett nőt minden felindulástól, minden kellemetlenségtől. A papok, a család tagjai, a környezet, el voltak tiltva csak említést tenni is róla.**)

Magyarországon, Erdélyben nagy gonddal és áldozattal beszédet a pasquil példányai

*) Kassai levele Bákóczyhoz 1642. mávez. 8. Kolozsvárról
 »Bizony méltán búsulhat, nagyságod is ilyen hatalmas maga gondolatául bátorságán Keresztúri uramnak. Bezzeg fogadatlan pro-cator volt ő kegyelme, hiszen a mocskot nem mocsokkal kellene mázolni. Kivált mikor fejedelemnek méltóságában forog az dolog. Igen bölcsen cselekedte nagyságod, parancsot adván ki az köny-vek supprimálása felől, ha lehet kegyelmes uram szedegetnék be: egy is künn ne maradjon! Ha oda fel hírekkel lesz, könyebben Választ tesznek az nagyságod panaszára is; noha ez nagyságod hírével nem lőtt, és nem ilyen úton akarja nagyságod fejedelm méltósága ellen tett injuriát vindicalni.«

**) U. o.: »Az typographic nyomtatását senki ne jelentsé ki életét szereti.«

is, s megégette csak úgy, mint a Keresztúri munkáját. Gondoskodásának volt eredménye, a mi tán megmarad t. azt az idő semmisítá meg — s ma a két mocskos könyvnek még nevüket sem tudjuk, s létezésökről is csak Rákóczy levelezése ad biztos értesítést.

A per a gúnyirat ügyében még egy ideig tartott, de végre is eredménytelenül enyészett el. *) A sértést Rákóczy soha sem feledte el, de ezúttal más fontos családi ügy vette igénybe a szülők ügyeimét, s más aggodalmak, más remények .támadtak szíveikben.

A hatalmas Báthory családnak még csak egyetlen tagja élt, egy szép, szemérmes gyermek-lányka, Báthory Zsófia, ki anyjával — özvegy Báthory Andrásné, Zakrzeszka Annával — felváltva lakott Lengyelországban s Magyarországon. Az ifjú György, mint váradi kapitány szomszédjok volt — mert azok magyarországi tartózkodási helyükül Somlyót választók ki. Kölcsönös szerelem támadt az ifjak szívében, a nélkül, hogy őszökbe jutott volna a válaszfal, melyet hitök különbözősége emelt köztök. Annál jobban gondoltak rá a szülék — s e dolog főként Rákóczy-nak sok aggodalmas perczet okozott. A felkorbácsolt vallásos szenvedélyek közép-Európát egy táborhelylyé változtatták: s bár Erdélyben, a csaknem egy század óta fennálló vallásszabadság mellett, a vegyes házasságok nem tartoztak a kivételek közé — de a perczben, midőn Rákóczy már foglalatoskodott az eszmével, hogy ő is a küzdő felek közé lép, családjában ily házasság-nem látszott kívánatos

*) Bogádi a fejedelemnek, Hanzlikfalva 1642. sept. 18.
»Mocskos könyv ügye, hogy elmaradt, úgy igen jól esett.«

nak. De mit ért a hideg ész okoskodása a két szerető szív előtt? A szüléknek végre is bele kelle nyugodni. Rákóczy azt hitte, hogy fia kitérítendi jegyesét, s ezt lelkére is kötötte. Az eljegyzés még 1641-ben megtörtént Somlyón. *)

De Báthoryné erősen ragaszkodott hitéhez — s a leánya áttérése mind maradt. Már a menyegző napját is kitűzték 1642. őszén**), s a meghívókat is szétküldték. Ekkor, sept. 5-én, az öreg fejdelem egy meleg és hazafias érzéssel irt parainesist intézett fiához: »atyai szeretetből azt adjuk tanácsul: mind most s mind ezután tisztán, igazán^ tőkéletesen szeressed mátkádat és feleségedet, de csak úgy azért, hogy ahoz való szereteted hazádnak, nemzedetnek, kiváltképen az isten tisztességének szeretetit feljebb ne haladja, mert ember tanál feleséget, de istent, nemzetet, hazát nem többet egynél.«^{3*)}

Azonban a menyegzői készülétek folyton folytak. Ügy-
nökei mindenfelé szerte utaztak a bevásárlások végett Konstantinápolyból selyem szöveteket, szőnyeget, skófiu-
mot s keleti termékeket, Bécsből ékszereket, ezüst tálakat, rózsákat, forgókat hozatott, annak környékéből rendelt

*) Szalárdi azt mondja 1641. jul. 29-én — de ez leh^otetlen, mert ez nap Rákóczy, mint levelei mutatják, Kolozs-Monostoron volt, tehát két napi járóföldre Somlyótól. Hogy azonban az eljegyzés már ez évben megvolt, mutatja Zakrzeska Annának 1641. nov. 28-án György úrfihoz írott levele, melyben őt már »édes fiam uram «-nak szólítja.

**) Bogádi Rákóczynak 1642. sept. 13.: »Ifjú urunk lakodalmát engedje az úr isten nagyságtoknak kedvesen, szerencsésen s egészségesen élni.«

^{3*)} Rákóczy György fiának 1642. sept. 5. L. az egész levelet Okmánytár VI-ik szám.

meg orvost, szakácsokat, zenészeket. *) Szóval olyan fényt készült kifejteni, milyent Brandenburi Katalin ná-sza óta Erdély nem látott. De e folytonos munka, s az az-zal kapcsolatos izgatottság nem nyomta el aggodalmait. A lányka áttérése napról-napra haladt s Rákóczy napról-napra nyugtalanabbá lett »annyival inkább—irá egy bizal-mas emberének — hogy ennek az mi fiunknak bolond, rend felett való szeretetét mátkájához naponként inkább veszszük eszünkben.« Attól tartott, hogy műve halála után fog széttrónatni—s hogysesem ez bekövetkezzék, inkább eltemetné fiát. Még egy kísérletet akart: határozott vá-laszt venni az anyától és leányától.**)

*) Rákóczy a konstantinápolyi ügynökökhez. Bogádi Rákóczy -nak 1642. december 10-én és december 26-dikán.

**) Rákóczy levele Kassaihoz 1642.: decz. 26.: »Ezekről, uram, mikor mi gondolkodunk, látja az teremő isten (noha az előtt is az mi nyavalyánknak s gondolkodásunknak nem kicsin oka volt az Rákóczy György mátkjának pápistasága) de most bennünket annyira bágyaszt, nyughatatlankodtat, annál is inkább, hogy mi az kegyel-mednek meg nem tudjuk írni, annyival inkább is. hogy ennek az mi fiunknak bolond s rendfelett való szeretetit naponként inkább veszszük eszünkben az mátkájához; félünk, félünk uram rettenetesen az pá-pistáknak rettenetes sok rendbeli álnok csalárd praktikájoktól és mesterséges megcsalásoktól, ki nyilván, hogysesem holtunk után történnék, az istentől, idvességemre írom kegyelmednek, inkább kí-vánnám,-én temetném el Rákóczy Györgyöt, mert nem mind két fiún-kat is, sőt ha 100 volna is, isten bizonyosságunk, az isten tisztességének kárt nem akarnánk tenni. Az lakodalom napja im közelget, azt kérde-ném azért kegyelmedtől, minekelőtte Somlyóról meg kellene indulni az asszonynyal s kisasszonynyal együtt, nem ártana-e annak előtte meg-hitt emberünket oda küldni, és categorice, aperte megkérdetni a kisasszonytúl, meg akar-e maradni az pápistaságban, avagy ezt elhagyni, s az anyja is abban akarja-e megtartatni; nem esküt-

Hogy miben állott ezek válasza: nem tudjuk. De tény, hogy Báthory Zsófia az esküvő előtt nem tért át. Azonban a nászra kitűzött nap: 1643. febr. 3-dika közelgett. Jan. 20-án indult a követség a menyasszonyért s anyjáért — s a hó végén más elfogadók a külföldi hatalmasságok követei elébe. Február 1-én a lengyel király, 2-án a római császár követe jött meg. E két nap érkeztek meg, a moldvai, oláhországi vajdának, a kozák hetmannak, a krakai vajdának, a kurlandi hercegnek, a nádornak, az esztergomi érseknek követei — kik elébe mind elfogadók küldettek. Majd minden magyarországi s erdélyi főúri családból jött egy vagy több meghívott, s minden város és megye képviseltette magát. Legünnepélyesebb elfogadás volt a menyasszonyé a vőlegény által, az Ompolyon túl felállított sátorban, s legpompásabb a gyönyörű ifjú párnak bevonulása Fehérvárra. Másnap, a nászajándék kézbesítése után, megtörtént az esketés. Az ifjú párt, — mely egy diván-szőnyegen állt — a reformált püspök eskette meg. A hitletételt a szokásos ünnepélyes kézmóság és ezt díszebéd követte: a nagy teremben, hol három asztal volt felterítve, a főasztal a külföldi követek, a fejedelmi család tagjai s néhány főrend számára (Prépostváry, Forgács és Lónyai Zsigmond, Báthoryné, Forgácsé és Bethlen Péter) — a más kettő a főuraknak s megyei és városi követeknek. A többi vendégeknek más termekben

tette-e meg reá, vagy mások nem tétettek-e vele arra fogadást, és innét is lenne categorice válasza; avagy akkorra halasztani megmondását, mikor ide jönnek, s annak előtte által menni rajta, minek előtte megesküennek, mert csak reménység gél biztatnunk magunkat egyáltalában nekünk nem tetszik.«

volt felterítve. Az ebéd végét, »a gyümölcs felszedést« újra ünnepélyes kézmosás követte — s azután a bevonulás a tánczterembe. Febr. 4-én volt az ajándékok ünnepélyes bemutatása, s ezt újra lakoma, táncz követte, mely még febr. 5-én is tartott. Február 6-án csak a követek vendégtettek meg — s ezek másnap eltávoztak Fehérvárról. *) Menyegző után, s anyjától elválva, könnyebben rá határozta magát az ifjú asszony az áttérésre. Az egész család Fogarasba ment: de Bákóczy fia iránt kimért volt. Ez is »eszében vötte micsoda nehéz legyen az egyenetlen vallásit feleséggel hajlani,« s az egyházi tanítások, a szó, példa, s az a tiszteletreméltó hölgy, kiben ő valódi, igaz anyát talált, hatottak az ifjú nő kedélyére. Végre» marcius vége felé kijelenté, hogy kész áttérni. De vájjon szívből-e? vájjon igazán? ez volt a kérdés. A fejdelem-asszony külön fogta menyét, kitudni tőle, nincs-e szívében kétely a vallás iránt, melybe át akar lépni, s nem félelemből vagy kedvezésből szánta-e el magát e lépésre? A válasz teljesen megnyugtató volt, s april 5-én Báthory Zsófia ünnepélyesen áttért a reformált vallásra, s felvette az úrvacsorát. Még pünkösdig Fogarasban maradt az egész család, hogy az ifjú nőt »vallásában vastagítsák, oktassák, tanítsák s ugyan megerősítsék.« **) Az azonban nehezen ment. A fiatal asszony szerette volna új hitével legalább

*) Haller Gábor naplója (Tört. Adatai IV. k.) 83. s 84. 11.

**) Rákóczy Kassaihoz 1643. apr. 6-án. — A szóhagyomány, mely Erdélyben ma is él, azt tartja, hogy Báthory Zsófia áttérése színeit volt — az úrvacsora alkalmával soha sem ette meg a kenyerei, hanem egy szelenczébe gyűjtötte.

a böjtölést kiegyeztetni — s pénteken és szombaton nem akarta a búst megenni. Az öreg Rákóczy haragja fellobogott jobban, mint valaha, s az ifjú férj anyjához fordult, hogy engesztelje meg atyját. »Bízzván — írja ennek — az nagyságod hozzám való kegyelmességében, kit nem az én vétkes fiúi mivoltom szerént, hanem az nagyságod kegyes anyai szeretete szerént szokott volt cselekedni, méltóztassék az ő nagysága haragját csendesíteni.«*) »Csak felelj meg annak — feleié atya ridegen — mivel nekünk tartozol, s istenes tanácsunkat kövesd.«**) Ezúttal azonban még Lorántfy Zsuzsáiménak közbelépése se vezetett sikerre. Irt menyének, Báthory Zsófiának s Keresztúrit, egyik udvari papját, hozzá küldé, hogy a tanítás és rábeszélés fegyvereit vegye nála foganatba. »Immár, ha ennek sem kezdene helyt adni feleséged, Ígétét be nem teljesítné, magadat bírálunk meg, nem nagy gyalázatjára lenne-e mindazoknak s az egész eklézsiának cselekedete, s nem inkább gerjesztenétek, boszantanátok s idegenitenétek magatoktól bennünket.«^{3*)}

De az ifjú minden igyekezetének, s Kereszturi kenetteljes szavainak csak fél eredménye lett. A mire neje ígérte magát, azt megteszi, bár lelke nem nyugszik meg rajta, szombaton megeszi a húsételt — de pénteken nem. S György megint anyjához fordáit — vegye le róla atyja haragját, ne maradjon e dologban köztük semmi keserűség

*) Ifj. R. Gy. anyjának 1643. jul. 19.

**) Rákóczy fiának 1643. 31.

3*) Rákóczy fiának 1643. aug. 2.

fenn*), s atyját biztosítja, hogy »felesége öt meg nem hódoltatja.«**) Előre ennyit is elégnek tartott llákóczy »kevesebb búval kívántuk volna — írta fiának — minden részeit elmulatni házasságodnak s abban is lőtt volna több gyönyörűségünk. 3*) A családi békét leginkább a fejdelem-asszony tapintata állítja helyre — »nem tagadhatom, írta neki fia, hogy nagyságodnak társaságunkban elég búsulása ne lett volna, de hogy nagyságod mind azokról elfelejtkeztek és mind kettőnkől nehézségét elvegye nagyságodnak alá-

*) Ifj. Rákóczy Gy. anyjának 1643. aug. 4-ről: »Ez mai napon -érkezők egy posta urunktól, ki hozza, hogy az papok felszabadították legyen feleségem pénteki és szombati hús nem ételét, mivel penig nagyságtok nem kívánta, hogy pénteken most megegye, Keresztúri uram előtt meg is monda, azt meg sem cselekszi, de szombaton megeszi, noha lelke rajta meg nem nyugodt, kirtül urunknak Keresztúri uram irt is. Azért kegyelmes asszonyom, ha nagyságodnak valami nehézsége volt volna is, rólam elvévén az mi kegyelmes urunk haragját, csendesítse és vegye el úgy rólam, mint Eogarasban, semmi ebben az dologban fenn nem maradván, hogy én is nagyságtokhoz való engedelmisségemet alázatosan mutathassam meg . . . «

**) Ifj. R. Gy. anyjának 1643. aug. 15.: »Az mi feleségem bőjtölését illeti, mint viseltem legyen magam hozzá nagyságtok búsulásának megcsendesítésért, bizonyoság Keresztúri uram. Az mely conditiók felől emlékezett urunk ő nagysága nagyságodnak, én azokra nem oktattam, feleségem penig engem meg nem hódoltat Uruk ú nagysága valamit kívánt, mindenre reá ment, kész volt megcselekedni. Kemény János uram beszédjére izent nagyságodnak az asszony, de az feleségem az asszonynak elé sem hozza. Nagyságodnak alázatosan könyörgök már mindazok meglévön, kiket urunk ő nagysága kívánt, nagyságod is ő nagysága rólam való nehézségét vegye el, úgy lehessek nagyságodnak engedelmes fia és szolgája.«

3*) Rákóczy Gy. fiának 1643. jnl. 20.

zatosan könyörgök. *)« El is vette — mert neheztelés,, haragtartás szívében soha sem élt.

Rákóczy ez időben nagy dolgokon törte fejét, Felső-Magyarország politikai és vallásos szabadsága azon arányban hanyatlott, a mint a római császárnak, ki magyar király is volt, sergei nagyobb, fényesebb eredménnyel harcoltak a svéd-francia szövetséggel. »0 szegény édes hazám, nemzetem — jegyzé egy magyarországi főúr levelére— bizony megkevesednek az igaz fiaid, az kik vannak: húznak, vonsznak, pusztítóak, az tolvajokkal, prédálókkal sanyargattatnak, nemhogy oltalmaznának, de magok nyitnak utat veszedelmedre! A nagy irgalmú Isten szánja meg ügyedet s találjon módot jobb állapotodra,«***) Ez lelkének őszinte felsóhajtása, részvétének őszinte nyilatkozata volt. Nem egy álmatlan éjjébe került neki a gondolat, hogy ha Európában leveretik a protestantismus s az alkotmányosság ügye, Magyarországon is ki fog irtatni az — s Magyarországot Erdély követi. De viszont idő előtti beavatkozás még jobban kockára tenné hazáját és családját. Hogy a küzdelem mérlegében Erdély sorsát is be kell vetnie, azzal tisztában volt: a kérdés csak a »mikor« körül forgott. Pozsonyból és a lengyel szélekről, Konstantinápolyból és Velenczéből ügynökeiktől egyiránt biztos híreket vett — s az európai ügyek állásáról mindenünnen jól volt tájékozva. De az eszmét magában főzte, forralta. Ő egyedül küzdött vele, benne ért meg, minden külbefolyás nélkül. A magyarországi urak biztatásainak, hogy adjon a nemzetnek

*) Ifj. E. Gy. anyjának 1643. aug. 27.

***) Rákóczy jegyzete (1641. jul. 29.) Nyári P. jul. 22. írt lev.

egy királyt, ki közel lagnék s személye szerint tudakoznék és intézze fellépését »nec cito, nec temere« *), csak oly kevés hatása volt, mint a békepárthoz tartozó tanácsurái lebeszéléseinek. Már 1639-ben azt hitte, hogy eljött az idő: s Bisterfeldet Parisba kiildé, hogy egyengesse az utat. **) Ekkor a dolog csak kísérlet maradt — hanem ettől fogva folytonosan dolgozott rajta. Szerelte várait, gyűjtötte hadi erejét, gyakori mustrákat tartott. Azután számításba vette az eshetőségeket. Egész operatumokat készített a hadfolytatás s a béke esélyeiről. Kidolgozta a haza és vallás sérelmeit, a magyarországi megyék állapotját. Csak úgy meg akarta nyugtatni saját öntudatát, mint biztosan tenni minden lépését.

*) Madarász Gy. Rákóczynak 1633. febr. 17-én: »Nagyságod tudja jól azt is, melj' nagy közit avatja az török az hét vármegyéhez, Erdélynek is állapotja minémű legyen: mely által főlelmes Magyarországnak egyszer is, másszor is egy-egy darabját hozzá foglalni: annak előtte Váradot hozzávalókkal, ezután hét vármegyét, ezután ismét többet; így félő, hogy a sok árulók miatt valaha török vigyen Erdélyben oly fejedelmet, benne maradván az török és azután egyszersmind el ne foglalja az egész országot. Én nem tartanék jobbat, mint ha oly királya lehetne az magyar nemzetnek, ki közel lagnék és személye szerint hadakoznék, ha mikor kívántatnék, melyről mind most jó volna végezni, míg in effectum nem megyen az francziai kirágnak dolga, mert azután osztán nehéz, mivel az is pápista, és úgy egyik varjú másiknak szemét ki nem vájja, az pápista tisztviselők egyáltalában gondot viselnek az koncra, az mint bizonyosan érttem jó idein etc. summa summarum csak meghült az reménség császár urunk ő felsége dolgában, azért nagyságod tisztí, úgy tetszik nekem csak ez volna most: Nec cito, nec temere.«

**) Bisterfeld jelentése 1639. nov. 7. a vörösvári levéltárban.

1642. és 1643-ban feltűnő sűrűséggel, bár általán titokban *), látogaták Rákóczy udvarát francia és svéd ügynökök. Arról volt szó, hogy Rákóczy belépjen a szövetségesek közé. Már a pontozatok, melyek mellett ez megtörténjék, s melyeket Rebenstock svéd ezredes 1643. aug. elején vitt hozzá **), az elfogadás stádiumáig jutottak, midőn Rákóczy az első lépéseket megtette belső emberei megnyerésére. E tárgyban folytatott bizalmas levelezése mutatja, mily kevéssé vezette nagyravágyás. Miért kockáztatná azt, mié van? miért kellene neki értéke szaporítására törekedni? hisz az isten őt mindennel megáldá! »nem bolondság volna-e tőle a távolvalót, a bizonytalan, veszedelmes állapottal keresni? Ő csak az isten tisztességét, s a szegény ügyefogyott nemzet szabadságtalanságát nézi! ezek szolgálatjára határozta ő el magát: s ezekért megvetni, semmibe venni világi javait, méltónak ítéli ő.« Ezek voltak szavai püspökéhez — s ezek nem

*) Rákóczy nejéhez 1643. aug. 5-én: »Az nagy ember, mi úgy tudjuk édesem, magát titokban akarja viselni.«

**); Rebenstock instructiója s a levél a vörösvári levéltárban.

3*) Rákóczy levele Geleiliez 1643. aug. 31.: »Az kegyelmetek levelét mi az elmúlt este későn vöttük vala el s micsoda censurája legyen kegyelmeteknek az dologról, kiről Biterfeldius uram által kegyelmeteknek izentünk volt, azt is értjük; az elsőre egyező bizonyáságul hívjuk az istent jó lelkismerettel, soha mi az magunk privatomáért, kiváltképen az ki értékünknek, birodalmunknak terjesztésében járna, fegyverhez nem nyúlnánk, s arról nem is gondolkodnánk, mert istennek áldásából mi bizony ez szegény haza kiterjedtségére s bőségére és helyére nézve kevéssel kevéssel minden, nel bővelkedünk, s azért az mivel békességesen is virágzunk, micsoda bolondság volna tőlünk mégis az távol valót s bizonytalan, veszedelmes állapottal úton s módon keresni s arra vágyódni; nézünk

a kétszínűség, ezek az erős meggyőződés szavai voltak. A püspök, a tanácsurak — kikkel egyedeési összejövétel alkalomával közli szándokait — meglepődéssel fogadták azt. *)

azért egyáltalában csak az isten tisztességére, anyaszentegybáznak épületére, terjedésére s az szegén ügyefogyott nemzetemnek szabadságtalan állapotjára, ezeknek szolgálójára pedig magamban gyakorta oly buzgóságos fohászzkodással s megkönyvező szemmel pedig indultam el, hogy ez világi javaimat csak semmire becsülni s megvetni méltónak ítélem és elvégezém benn magamban, kiből mi holtunkig az úr isten megtartván nálunk az ő áldását, bizon meg akarunk maradni az mi tehetségünk szerint.«

*) Rákóczy Geleihez 1643. sept. 13-ról: »Kassai uramon kívül is mi azt minap Deésen, az kihez bízhattunk communicáltuk s ott egy sem lón, ki különbet tanácsolt volna; ügy vagyon, pápista emberrel egygyel sem közlöttük, unitáriussal is az liokmesteren kívül nem, de abban meg nem csalatkozom, vallásunkon való talám csak 4 sem fogna ellenkező abban tanálatni, ha publicumra megyen is, az többi felől nem felelhetünk, azt mi olyan igen tanácsból akarjuk kezdeni, hogy semmit is az nélkül nem akarunk mozdítani; részemről bizonyosságunk az isten, mindaddig tehetségem szerint megtartatott az diplomák, valamig 1636. Bethlen István uramat reánk nem indíték, azután is .mindaddig valamig sok sollicitálásomra az diplomának continentiája szerint senkit meg nem bünttetnek, sőt az mostani császár mindennek gratiát adván, az atyja ígérítit sem effectuálá, kiről producálhatjuk oly levelét, hogy az kardinál Pázmán által reá ígírte vala magát, várakozzam, elhigye(m) soha büntetlen nem hagyják; látván mi is, hogy sokat nem büntetnék meg érte, másképen is portán s egyebütt is ellenünk prakticálnak, úgy gondolkodtunk mi is az mostani állapotokban annak alkalmazosságával szolgáljunk az isten dicsőségének, szegény édes hazámnak, az mennyiben ő felsége módot fog mutatni.« — És Géli levele Rákóczyhoz 1643. sept. 14.: »Én kegyelmes uram, úgy tetszik, hogy immár nem attól féltem nagyságodat, hogy ha valamikép meg fog mozdulni és ebben hosszas hadakozásban fogja magát ögyéliteni, mi következteassék

A mint a szövetségeseikkel s a törökkel tisztába jött, a mint az ország rendéit terveinek megnyerte — rögtön indult. Erdélyben minden készen volt, s már Felső-Magyarországon is szervezve volt a párt, mely mellette fellépjen. Kisebbit fiát Zsigmondot magával vitte, György, az idősb, kinek udvartartási költségre, a kezén levő uradalmak jövedelmén kívül 20000 forintot rendelt évenként, és neje Erdélyben maradtak. Ezek ketten, legmeghittebb tanácsosával Kassaival, képezték a fejedelmi helytartóságot. Rájok volt bízva a kormányzás ügye.

S lia Lorántfy Zsuzsánnának nehezen esett elválni férjétől, ha könnyeivel kísérte is rátára, ha aggodalma, féltelme minden levelében nyilatkozott is: ez buzgalmát nem bénítja, sem tevékenységét nem lohasztja, Csapatokat fogadott s küldött férje után, elkészíttető azok ruházatát, a várakat lőszerrel, golyókkal szerelte fel, ágyúkat öntetett, lovakat szerzett s szállított a tábor után, készíttette az ajándékra való ezüst műveket, s viaszgyertyákat öntetett férjének, midőn ez panaszkodott, hogy nem kerülheti ki az éjjelezéseket, bár »édes gazdasszony, soha éjjel kevesebbet nem olvasott«, de »vajmi sokat kell szemének, nyelv-

veája és reánk mindnyájan, lia hogy az dolog nem succedál, hanem attól hogyha valami módon és valami nagy hatalmas akadék miatt nagyságod meg nem indulhatna, abhól micsoda veszedelmes dolgok jöhetnének ki. Ezzel táplálom reménségemet, hogy ha ugyan isten incitálja nagyságodat, és választotta az ő dicsőségének oltalmaztatásában egyik eszközül, és eljött az (idő, hogy immár nagyságod az ő felsége kívánsága szerint felkeljen, a töröknek szívét is reáhajtja, úgy mint ki még a gonosz eszközök által is jó dolgot szokott gyakorlata véghezvinni, és ő vélek is az ő dicsőségének elé mozdításában, intentumök kívül is szolgáltatni« stb.

vének eszének végbevinni,« jutott ideje, bogy vaddal, gyümölcscsel kedveskedjék neki, gondoskodott a beküldött foglyok rangjuk szerénti elhelyezéséről, s az alsóbb rendűeknek várművekre alkalmazásáról, felczirkáltatta a hazaszökött katonákat, kiállítá a portai ajándékokat s vezette az összes gazdaságot, intézkedett az aratásról, szüretéről, vetésekről, megvizsgálja a számadásokat, míg fia és Kassai a tulajdonképi kormányzás ügyeit intézték. *) A

*) Majd minden 3—4 napról maradtak fenn leveleik, melyek ezeket igazolják, melyeket tömegességük miatt lehetlen felszámolni. Lássunk néhányat; 1644. máj. 10-én Rákóczy nejéhez: »Ide most édesem, bárcsak garas s poltura pénz tizenhatezer forintot, és tallért tízezerét küldhetnél, de úgy, nekt ek is lenne és maradna, azért az mit küldhetsz, ne késsél vele, bárcsak mához harmadfél hétre lenne itt kinn, ha elébh nem lehetne is. Az medencze, hogy szép, akarjuk, mit kell munkájától neki fizetni jó volna elsőben édesem csak Bálpataki uram által Brosernek ítéletit felöle venni, s értésünkre adnod, azután úgy tehetnénk ülendő választ neki. Dér ide ki istennek hála nem volt, minden jó s hő bort is várnának igen az emberek; az oda be való állapotokra igen okosan cselekeszed, édesem, ha vigyáasz s méltó is annak lenni.« — 1644. jun. 10-ről: »Az portára vitt péczt elkültük, Maurerék kordéra be nem adják; az több aranyat is megválasztasd, édesem, az abrudbányaiak közül az, ki az napra meg nem adta az aranyakat. az büntetést megvétesd rajta, édesem, engedelem nélkül mert igen cigány emberek azok. Az pénzről mind Ibráni és Petneliázinéval végezek. Én bizony, édesem, istenemért, hazámért semmit nem akarom kémilni; igazságot írok, édesem, minden rendbelj fizetett népnek 6 hétre kijár fizetése, de ez úgy elvetemedett, ha minden héten fizetnének is neki s nem prédálhatna, semmi volna. Híveinkhez is nem voltunk feledékenyek. Kocsisokat itt nem találni édesem. Ide ki jó idő jár, édesem, minden bőven leszen; az Örményesen való kárt isten akarta, csak az úr isten nagyobbtúl őrizzen, ezt még elsenvedhetjük. Az kenesüt meg kell gyűjteni, édesem; az szekeres lovaka“

czímeres posták folytonosan jártak a főhadiszállás s a fejedelemszony tartózkodási helye közt, s jaj volt annak, ki csak egy napot is késett!

S e posták többnyire jó híreket hoztak férje előmeneteléről, hadai diadalairól s fia ügyességéről. S ha olvasta férje leveléből: »Istennek hála, édesem, most bizony mindennek szíve, kedve az ellenség ellen vagyom, az szegény magyar puskája is szintén oly közel vitetik most az német

elvárjuk;« . . . 1644. jul. 2t-ről: »Ím valami írást is küldtünk be, ezeket az embereket is kerestessétek fel s examináltassátok meg; Csáki Istvánnak is Megyerivel vitték be egy Varasoczki János deák nevű szolgáját; az szepesi prépostnak is Hosszútótnak egy Cseh Adám nevű emberét is; ezeket hagyd meg, édesem, Rákóczy Györgynek, kerestesse fel, exmináltassa meg ezeket is, azokról az punetumokról, kikről Megyerit és arról is, Magy'rországból is kik tartották hírel az urakat, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon kik voltak czinkosi, párttartói és fautori s foveálói dolgoknak.« ... — 1644. aug. 24-ről: »Rákóczy Györgytől is nagy vigyázatlanság, hogy igaz, hf kémekeket egynéhány rendbelit mind Drinápoly, Nádorfejevárv felé alá nem küld; egyiknek jönni másiknak menni kellene, úgy éltünk mi ott benn vele, elég görög lakik ott benn, zálogos emberek, Sebesi Miklós is tanálna; azért édesem, megszólítsad Rákóczy Györgyöt, ne csak aludjék, egyék, mulassák, hanem mindenfelé vigyázzék; mind Karán-Sebesből, Lugasból egyébünnen is meghitt embereket küldjön alá, egyik az másikat ne tudja miben jár, mind Úri nápolyban elmenjenek, lássanak, halljanak, értsenek, s minket is tartsatok igaz hírel « — 1645. jul. 21. Ibrányi Mihály jelenti: »Kegyelmes asszonyom az hetvenöt mázsa port megindítottam nagy nehezen, soha szekérnek nem tudják vala szerét tenni az váradi város; úgy vagyom, kegyelmes asszonyom, különben ki nem tölt az 75 mázsa por, hanem 62 mázsa az ágyúpor, több annál nem volt, mind kihordták ilyet is, másot is, hanem szakálos porral teljesítettük; 13 mázsa az szakálos por, azzal is szintén úgy lóhetnek kegyelmes asszonyom, mint az ágyúporral. Az port

oroszlánhoz, vitéz oldalához, mint az magyaréhoz az övék« *) — felszárítá könyeit. De midőn a ragály kiütött a táborban, aggodalmi újra feltámadtak: s intése, kérése, hogy kíméljél magát, megint sürgetőbbé lett. Ez azonban soha sem nyilatkozott csüggetegscgben, kétségbeesésben. Soha sem kérte férjét, hogy a megkezdett útról térjen le, hogy vállalatával hagyjon fel. Egyetértett vele, hogy neki az előttökvaló jó emlékezetű fejedelmeknél többet kell kivinnie, s midőn ez hét hónapi hadakozás után írta neki (sept. 3.): »Istennek hála, ez itt kinn levő derék pénzünkhöz nem nyúltunk, sőt kevés-szel szaporodott,« esengve kérte, fizesse pontosan a hadakat, nehogy annak elmulasztása miatt gyalázatba essenek, s végre, midőn ennek békealkudozásairól értesült, azon hitben, hogy az ő búsulása befolyással volt rá, s az »tett ebbe akadályt«, egész nyugalommal írta neki: »mit rendelt isten felőlem, nem tudom, mindazáltal édes uram, ha én halálommal is próbálná isten kegyelmedet, még is nem kellene kegyelmednek az isten tiszteleti mellett való szolgálatban megállani; elhiggye kegyelmed, nem is igen ér-

éjjelnappal török, de szaporátlanb az törése, sem mint a kihordása, kegyelmes asszonyom. Az ezer, 24 fontos és ezeröttszáz 10 fts golyóbi-sokat is elküldöttem, 12 fontosokat parancsolt volt nagyságod, hogy küldjék, de itt nincsen kegyelmes asszonyom 12 fontos golyóbis, hanem 10 fontosak vannak, azzal szintén ügy lóhetnek, minta 12 fontos golyóbis-sal. Kegyelmes asszonyom itt az várban is vagy 12 fontos ágyú tizenkettő, de mindazokkal lőnének, ha kívántatnék; mind öszszeséggel mennyi golyóbis vagy 12 benn az várban azokon kívül, az kiket most elvittek, mind jegyzésben küldöttem nagyságodnak, kegyelmes asszonyom. A vas praefectus-nak megküldöttem az nagyságod parancsolatját.« stb.

* Rákóczy nejéhez 1644. jún. 26.

kezem most igen sokáig búsulni, mert sok felé kell választ tennem, az gondot pedig, valamire isten segít, jó szívvel viselem.« *)

így váltakozott a hadjárat alatt remény és félelem, öröm és aggodalom közt, nem lankadva tevékenységében, nem csüggedve elszántságában. A hadjárat fényes sikerű volt, Felső-Magyarország Rákóczyt szabadítóként üdvözölte, s a várak és városok megnyiták előtte kapuikat. A »tizenhárom vármegye« csaknem mind kezében volt. Azonban mind ez nem folyt le minden kellemetlenségek nélkül. 1644. júl. végén írta nejének, hogy Illésházy Gáspár kisebbik fia elszökött, pópistává lett. S ha ekkor azzal vizsgáztatta magát »rostálja most az isten a konkolyt« **) néhány nap múlva már jelenté, hogy Murányt Szécliy Mária az ellenség kezére játszta.

E hölgy első férjét, Bethlen Istvánt, eltemette, Kún Istvántól, a másodiktól elszökött, s aztán elvált tőle. Sokat lakott erdélyi uradalmaiban, hol víg, könnyelmű életet élt. »Kún Istvánné — írta egyszer Rákóczy nejének — Yinczre ment lóháton, két pisztolya felvonva, szablya a nyeregfüben, bélelt süveg a fején, abban medaille, előtte két vezeték ló, azon is pisztolyok — egy asszonyember vagy leány nem volt vele, csak mind férfiak.«^{3*)} A háború alatt Murányban tartózkodott, honnan testvérhúgát, Illésházy Gábornét, eltávolítá, s a várat Wesselényi Ferencz kezére játszta, kivel már egy idő óta viszonya volt, s ki-

*) Lorántfy Zsuzsanna férjének 1645. júl. 28.

**) Bákóczy nejéhez 1644. júl. 25.

3*) Rákóczy nejének 1637. decz. 1.

vel pár nap múlva lakodalmát is megtartá. E várral együtt Balog és Lipcse is elestek: Illésházy Gábor, a Rákóczy parancsnoka árulásán kívül ugyan, de gondatlan-sága következtében. »Ím, honnan nem is gondolnánk, va-gyon akadály,« írta Rákóczyné férjének, »szánom szegény Illésházyt« — mondá máskor, s férjénél mellette felszólalt: De ez az ifjúi könnyelműséget, mely őt három szép vártól íosztá meg, nem vette oly könnyen: »Illésházy Gábor — feleié — bizony annyit nem szolgálhat nekünk, a mennyi kárt tett részegeskedése, rózsa ifjú elméje miatt Murány-nak elvesztésével.«*)

Még el se nyelte e miatti boszúságát, midőn Rákóczyt egy más csapás szívéen találta. Ez Szerencs feldúlása volt, »melyet az ellenség onnar elszálltakor felégetett, »ugyan kevés maradt meg benne — írta fiának — az várat is ocsmá-nyúl elrontotta, kit sem török, sem tatár nem cselekedett volna; az mi keservebb, az édes atyánk rakott sírját is felbontván, ólom, fakoporsókat felbontogatván, az mit ben-nek haszonra valót talált, elvitte, az hitlen nemzet zászlókat elszaggatott, hasogatott, csak az fája maradt,« — Él meny-nek, földnek Istene — írta pár nappal később nejének — csak az egy atyám temető helyének felbontásáért, ha rajtam állana, ma vágnám mind le őket.«**)

Ez aggodalmai, keserőségei közepett Rákóczyt családi ügyek is bánták. Oly híreket vett fiáról, Györgyről, melye-ket szigorú elveivel nem tartott összegeyztethetőnek. Az

*) Rákóczynak s nejének levelei 1644. aug. (nap nélkül) aug. 12., 14., 16., 22., oct. 25.

***) Rákóczy fiához, nejéhez 1644. sept. 29., oct. 2., nov. 10.

ifjú szerette a zajosabb multságokat, s mióta atyja fékét nem érezé maga mellett, néha kilovagolt. Épen e legaggodalmasabb napokban, épen a szerencsi sírablás napjaiban vette ennek hírért — tüstént közíé fiával aggodalmait. Mint ifjú legénynek, multságáiban nem tart ellent, de gondolja meg, hogy ha lóról leesés vagy mértékletlen ital következtében akkor esnék baja, midőn ő a haza szabadsága mellett küzd: »oly lábra ejtené, az érné, az ejtené végét életének.« Nehány nap múlva kezében volt neje megnyugtató levele: fia sem boritala, sem egyéb multságá miatt nem hanyagolja el kötelességét, együtt vannak ebéden, vacsorán, nem vette észre kedvét az italhoz, s engedelme nélkül ki sem lovagol. Rákóczy megnyúgodott. Örül, hogy fia oly engedelmes — feleie nejeének — maradjon az jövőre is, ha szeretetét meg akarja tartani.*)

Ez év végén Rákóczy úgy kívánta, hogy neje jöjjön ki Munkácsra. Nov. utolsó napjaiban érkezett meg oda.**)

Eérje még közelebb kívánta magához, kijelölte a helyeket neki, hol a ragály nem dúl, biztosan mehet Ónodra, s ő, akadályi daczára, dec. végén elindult.^{3*)} Nehány heti boldog együttlét után elvált a család: az öreg fejdelem a táborhoz ment, fia, Zsigmond, dandáréhoz, s neje vissza Munkácsra. Eia, György, Erdélyben tartózkodott. S itt viszont a zajo-

*) Rákóczy fiához 1644. sept 1 Rákóczyné férjéhez 1644. sept. 5. (L. Okmánytár X-dik számát.) Hákóczy nejehez 1644. sept. 9.

***) Rákóczyné fiához, Zsigmondhoz 1644. . ov. 28.: »Legyen Istennek hála, pénteken ide (Munkácsra) érkézéin.«

^{3*)} Rákóczyné férjének 1644. decz. 17. ugyanannak decz. 23.: »de nem mehetünk úgy, a mint akarnánk, hol közel és néhol távol az megszálló hely.«

sabb multságok tengerébe merült: borital és gyakori kilovaglások sok idejét vették el. Aztán, a mint anyja távol volt, némely oly felségi jogokat kezdte bitorolni, melyeket atyja magának tartott fenn. Anyja élesen megróttá ezekért: ő, bevallá hibáját, hogy víg czimborák magukkal ragadták, egyszer igaz, felhevült kedélylyel ült lóra, de az többet nem fog történni. Mélyen sebzé szívét a szemrehányás: hogy »ne dirigáljon, ő nagysága méltóságát ne sértse, várja meg halálát.« Isten mentse őt, hogy atyja halálát kívánná, hogy méltóságát akarná sérteni. De bevallá, mi szívének fáj: hogy atyja dicsőséges munkájában, künn a harcok mezején, része nem lehet. Inkább lenne künn atyjának lovásza, mint ott benn éljen atyjának megbántódásával. *) A családfőnek e távolléte még egy más csa-

*) Ifjú Rákóczy György anyjához 1645. május 11.: » A nagyságod intését alázatosan veszem, ugyanis senki nagyobb jómat nem kívánja, mint nagyságtok, intését nagyságodnak fiúi engedelmességgel meg igyekezem szolgálni, egyidőtől fogva ngtok az mia nem búsult, ezután sem; úgy vagyon nagyságtok hívei járván hozzám, magoknak lévén kedvek hozzá, néha többet kellett cselekednem, kire kedvem látja Isten, nem volt, mindazáltal annak is békét hagyván, úgy igyekszem magam viselni, ngod alázatos engedelmes fia találtassam. Lovon, látja Isten, oly állapotban egyszerűen többször nem ültem, kiről megintetvén, soha ezután nem is cselekszem. Én míg élek ngod alázatos szolgálja, fia vagyok.«— 1645. máj. 24: »De, kegyelmes asszonyom, ez keserves, kin szívem fáj: ő nagyság i azt írja, ne dirigáljak, ő nagysága méltóságát ne sértsem, várjam haljon meg ő nagysága, mintha én istentelen fiú volnék, ő nagyágának édes atyámnak halálát kívánnám, kit ha kívánnék isten életemet vegye el, látja isten, directió nem kell ő nagysága méltóságára nézve is, magamra pedig sok okakra, hanem tulajdon csak ő nagysága mellett vallom

ládi zavart is idézett elő: a fejdelemasszonynak testvére, Lorántfy Mária 1632. febr. 10-én nőül ment Aba Sámuel tanácsúrhoz, ki neje előtt meghalt. Egy lánya maradt, s özvegye ezzel, jószágain visszavonulva élt, A család távolléte alatt közte és Apafi István közt viszony fejlődött ki, s az asszony »rész magaviselése« mélyen megbotránkoztatá a családot. Rákóczy Csulait, udvari papját küldé hozzá, leánya, jószágai elvételével fenyegette, mert az anyja (Andrásy leány) s az Apafi közti rokonság férjhezmenésének útját állta — mind hasztalan, a házasság még ez év májusában véghez ment. S valóban, a szegény anyától elvették leányát, jószágait. *)

szolgálatom, ha lovászul kell is, készebb vagyok úgy ott kinn ő nagysága mellett szolgálnom, hogy sem itt benn ő nagyságának nehézségivel, kit már értek, és atyai szeretetinek megbántódásával. Ha nagyságtoknak csak egy híve reá bízott tisztit, autoritása nem lévén, mint felelhet mfg tisztinek, mennyivel inkább hát én, hogy nagyságtok méltóságának és magam becsületecskémnek. Szabad nagyságod velem, de lelkem sérelmével ő nagysága atyai megbántódását értvén, itt benn hogy lakjam, meg akarván bizonyítanom, édes atyám halálát nem kívánom, directió nem kell, hanem csak nagyságtok mellett való szolgálatom. Én nagyságodat, mint kegyelmes asszonyomat, édes anyámat alázatosan kérem, lelkem sérelmét ne kívánja, kit elhittem, nem is kíván, hanem ő nagyságával együtt engedje meg kimeneteletem, kit hogy nagyságtok cselekedjék, istenre, atyai, anyai szeretetire kérem, hitemet is megtartván, o nagysága atyai szeretetét se bántsam meg, hanem inkább mutassam meg, édes atyámnak halálát nem kívánom s directió nem kell, kiért isten áldja meg nagyságodat, én is minden kegyelmességi felett való engedelmesebb alázatos szolgálattal igyekezem megszolgálni nagyságtoknak.«

*) Ifj. Rákóczy Gy. levelei anyjához, 1645. april 4., 13., 19.,

Ez összezördülések minden hangját elnemítá egy családi ünnep: február végén ifjú Rákóczy Györgyné, Báthory Zsófia egy fiú gyermekkel ajándékozta meg férjét. A nagytya első levele a hír vétele után mutatá örömét s megelégedését. Elrendelő, hogy az országban mindenféle dicséretet s hálaadást mutassanak be istennek, hogy ha menyé felkel, fényes keresztelőt tartsanak, az oláh vajdákat is meghívják, s figyelmeztette fiát, hogy mennyivel tartozik istennek, szükség magát ezért ennek akaratához szabni, hogy több áldását várja. A gyermek erős és egészséges volt, anyja nem sokára felépült, s a püspök intésére, hogy keresztelése ne halasztassélc tovább, jun. elején megtartatt. Nagytyja kívánatára Ferencz nevet kapott.*)

máj. 11. Rákóczy levele Gávyához 1645. nov. 25. A fehérvári káptalauhan.

*) Rákóczy fiához 1645. márcz 1-én: »Patai is hozzánk 26. die praesentis szinte ebéd előtt, midőn már étünk asztalunkon, érkezett vala. Áldjuk mi is az úr istent reátok terjesztett áldásáért, az nagy hatalmú úristen szent nevének dicséretére, anyaszentegyházának oltalmára, terjesztésére, az mi nemzetünk jó híre, neve őrzésére nekünk is s nektek is örömjünkre nevelje fel. Amen. Méltó azért, püspök és Csulai urammal s Kemény János urammal is beszélni, mindenütt az országban in publico loco tegyetek az úr istennek liáladást és dicséretet, te is penig felette, felette, igen igen nagy hálaadással tartozol az úr istennek, elannyira, hogy mindenekben szükség magatokat úgy ő fölségének szentelnetek, több áldást is várhattok reátok, kire az úr isten segítsen benneteket. Keresztelésének idejét akkorra kell halasztani, mikorra az leányunk is felkel, kirül még azután tudósíthatunk, s neve is az mi akaratunkból vagy Ferencz, avagy Sigmond leszen, mikorra leszen pedig rendelve az hálaadástoknak napja, minket is idején tudósítatok róla« — Ifj. R. Gy. anyjához 1644. april 4., 13., május 3., 29.

A háborít már ekkor vége felé járt. Ideje is volt — mert a szigorú rendtartás daczára, a prédálás és fosztogatás példái mind gyakrabban fordultak elő, úgy, hogy a fejedelem nem egyszer panaszlá: »úgy veszszük eszünkben, hogy ez a mi nemzetünk csak prédálásra, kobozlásra kezd jó lenni,« s még az sem vetett annak véget, hogy az ily csavargó csapatok fejeit — bár megtörtént, hogy egyenként 500 arany váltságdíjt ígértek értök — nyársba vonatta.*) A hadjáratnak legfényesebb napjai utolsók is voltak. Rákóczy egyesült a svédekkel, s hadai diadallal nyomultak elé Morvaországban. Tőle nem függő okok miatt azonban vissza kelle fordulnia: de oly béke árán, mely a Bocskai s Bethlen által kivívottakat tovább fejté: »ha az állandó leszen — írá nejének aug. 6-án — mit én véghezvittem, s nemzetemnek jó lelkiismerete leszen, vagyon mit meghálálni mind az lelkiben, mind ez testiben.«**) De, édes Istenem, volt-e valaha lelkiismerete a nemzeteknek?

A lampertsdorfi praeliminarék, s az ezek alapján létrejött linczi béke, teljesen szabályozá a vallásügy kérdését, helyreállítá Magyarország politikai szabadságát, a Rákóczy-családot az ország leghatalmasabb olygarchájává tette azzal, hogy a függő uradalmak kérdését végleg megoldá: a fejedelem Tokajt, Tarczalt, Regéczet, a zálogos summák lefizetése mellett, megtartá, Ecsed, Nagy-és Felső Bánya Bethlen István és Péter magvaszakadása esetére, örökül családjára száll, s Szathmár addig, míg családja Erdély trónján maradt, kezén hagyatik.

*) Rákóczy levele 1645. jan. 18. V

**) Rákóczy nejéhez Lampertsdorf 1645. aug. 6.

A szalontai diadal után e béke volt az, mely a Rákóczy-ház hatalmát szilárd alpra fekteté. Nem önzés, nem fősvénység volt ez uradalmak összehozása: a várak, a bennök levő katonákkal biztosíták hatalmát, s csak addig, míg azokat bírta, volt ura a helyzetnek. Ezek megerősítése és fölékesítése képezé a béke napjaiban a fejedelmi pár fő gondját. A hadi szertáratat mindenütt jó karba helyhezék: ügödöntöket, löpörgyártókat hozattak külföldről, salétromot főzettek, golyókat készítettek, s pattantyúsok, ágyúöntök és mérnökök kiküldése s a felszerelések teljes jó karba helyhezése végett Werdennel, egy amsterdami szakértő vállalkozóval, Bisterfeld útján érintkezésbe bocsátkoztak, ki késznek nyilatkozott azok elvállalására, köszönetét fejezván ki neki s »hőslelkű nejeének.«*) De egyszersmind gondoskodtak, hogy a főbb várak fény és ízlés dolgában is megfeleljenek egy fejdelem igényeinek. Ilyen eddigelé csak a fehérvári volt — most Patak, Tokaj, Munkács annak példájára lettek részben újra építve, részint feldíszítve, olasz ízléssel s olasz mesterek által. Képirókat hozattak, kik a ter-

*) Werden levele Rákóczyhoz Amsterdam 1646. nov. 6.: »SÍ igitur desunt Igniarii, Tormentarii, tormentorum fusores, illi quoque qui apud nos dicuntur Ingeniores et alii, quorum nomina C. T. milii dignabitur mittere, una cum conventione et potestate, sub C. T. Sigillo Maximo et ubi pecuniae ad illorum itinera illorumque Salvus conductus mihi tradetur, nunquam nisi paratus inveniari. Litteras qua via a C. T. recipiam, seiet Clarissimus dominus Bisterfeldius, cui, quae apud nos nova extant nóta facio et sic in posterum pergam. Nihil igitur superest, quam C. T. cum sua Heroína Principissa, pro tanto et nimio honore mihi exhibito gratum animum (quod et totum et omne meum est) reddere, offerre et exhibere.«

mek falaira frescokat festettek, aranyozó mestereket, kik a paloták belsejét felékesíték. A mustrákat Rákóczy maga szemelte ki nekik, e célra hozatott festménymintákból. Bokályos szobák, paloták, táncztermek kellő berendezést nyertek — s a paloták külsejét folyók és sűrű kis márványoszlopok tették a szemnek tetszövé.*)

Mindenik főbb vár mellett volt a gazdasszonynak egy-egy kis kertje is. A kertészeket Felső-Magyarországból hozatta, kik szép virágos ágyakat rendezőnek, melyek számára a ritkább és drágább külföldi növényeket, tulipákat, nárciszokat megrendelő. Bekeríttette csinos rostélyzattal, ápolta virágait, s gondja volt, hogy jó karban legyenek.**)

Ezek voltak legnyugodtabb napjaik. Az öröm és megelégedés, a nyugalom és boldogság érzetét mi sem háborgatta. Fiók, György már fejedelem volt, a trónkövetkezés számára biztosítva s a család nagysága és hatalma — emberi számítás szerint — szilárd alapra fektetve. Másik fiók, Zsigmond számára is volt az öreg fejedelemnek egy kedvencz terve: ennek számára a lengyel királyi trónt kívánta megszerezni: tulajdonainál fogva ez meg is érdekelte volna azt.^{3*)}

Azonban — isten másként végzett. Az öreg fejedelem mindig gyenge, beteges ember volt. Sokat szenvedett, sok nyavalyán ment át. De józansága, mértékletessége, rendkívüli tevékenysége mellett is fenntartá életerejét, mely

*) Rákóczy s neje levelezése: 1646. jan. 19., 1647. jul. 8., 12., aug. 29. sept. 16. stb. rendkívül nagy számmal.

**) Ugyanaz 1646. oct. 12., 1647. márcz. 27., aug. 13. stb.

3*) A vürösvári levéltárban levő adatok szerint.

1647-ben láthatólag hanyatlott. Sokat szenvedett, gyakran őrizte az ágyat, s már oct. 10-ike körül halálának híre is elterjedt. A hír nem valósult s ő már nov. 2-án írható fiának, hogy jobban van*) — azonban szenvedései enyhülése csak mulékony volt.

A következő évben még többet betegeskedett. Gyakran voltak lázai s ereje láthatólag fogyott. Nem hagyta el magát, dolgozott, tervezett, csak úgy, mint mikor legegészségesebb volt, s még pár héttel halála előtt is az erdődöket vizsgálta.**) Görgényből Fehérvárra indult, hogy octob. 7-én uuokahúga, az Alia kisasszony nászán jelen legyen — kit Zólyomi Miklós (a Dávid fia) jegyzett el. A nász nyomott hangulatú volt, s négy nappal utána, oct. 11-én, Rákóczy meghalt. Temetését, az akkori idők szokása szerint, későre halaszták: 1649. január 10-én ment az véghez, roppant fényvel és mély részvét között. A gyászbeszédet felette Megyesi tartotta — s ha a gyülekezet előtt velős szavakkal tolmácsolá vesztességét, volt vigasztaló szava a bánatos özvegynek. »Ő keserűségnek tengere — mondá — mely nagyságodnak inkább vigasztalására, mint szomorúságára való alkalmatosság, mert az Isten ily férjjel viselt nagyságodra gondot.« S aztán »jusson eszedbe kegyelmes asszonyom, az cselekedte ezt, a kit nem kérldhetni még, miért cselekedte ezt.«

Valóban ez volt vigasztalása az erős hitű asszonynak.

*) A család levelezése 1647. sept. 1., 17., 18., 19., oct. 10. nov. 2.

**) Rákóczy György fiának, Görgény 1648. sept. 27.: »Im: . mindjárt indulok« írta.

A lemondás, ti megnyugovás isten akaratában, nem vegyült nála azzal a sivársággal, mely elüli a kedélyt s fogékonytalaná teszi a szívet. Meg volt győződve, hogy e földön hivatása van, azután kell járnia, míg Istennek tetszik — s tette. És tette fokozott munkássággal, kettős erővel, tette még egy másik csapás után is, mely benne az anyát sújtá.

Az öreg György halála után II. Rákóczy György átvette Erdély kormányát, Zsigmond Patakra, anyjához költözött, számára oly házasságot eszközöltek, mely azt az európai udvarokkal hozta rokonságba. Zsigmond, a malkoviczai és munkácsi, s Erdélyben a görgényi és gyulai uradalmak tulajdonosa, V-dik Fridrik pfalzi választó leányát, a szép Henriettát, miután a kérő herczeg és megkért herczegasszony képei kicseréltettek, eljegyezte. A menyasszonyért fényes követség ment Rhédei Ferenczcel élén, s a násznép 1651. június 27-én Patakra érkezett. Fényes és víg volt a nász, s az ifjú pár boldogul élte a mézeshetek napjait.

Maga az özvegy fejedelemasszony is éledt. Ő is Patakon lakott, tanúja volt ifjúbbik fia boldogságának. Menye nemcsak fia boldogításával nyerte meg vonzalmát, maga is alkalmazni tudó, kedves, szeretetreméltó nő volt. Daczára, hogy mint külföldinek, a magyar viszonyok-és szokásokhoz alkalmazkodnia áldozatába került, a természettől nyert tehetségei megmutatták az utat, hogyan kedveltetheti meg magát, s nyájassága, szelídsége férje és új anyja szívet megszerzők számára.

Új életet kezdődött Patakon, s a seb Lorántffy Zsuzsanna szívéen már nem vérzett oly nagyon. Az ifjú pár boldogsága édes perczeket szerzett neki, de csak percze-

két. Ez alig ért rá még a közelebb fekvő uradalmakat is meglátogatni, midőn az ifjú asszony, házasságának harmadik havában, szeptemberben beteggé lett. Rákóczy György október 2-kán még mi rosztat sem sejtve, kérdé öcscsétől, hogy épül-e már menyé? Ő készül hozzájuk látogatni, s kéri, írja meg, mikortájra várhatja őket »az erdélyi pusztá házhoz egy tál káposztás húsrá?«

De e látogatásból mi sem lett: Henriette már akkor meg volt halva. Báthory Zsófia két nappal később, október 4-kéről ír a maga öreg betűivel, hogy szomorúan halotta »az asszony (Zsigmond herczegné) halálát,« s kívánt istentől vigasztalást napának. A fejedelemsasszony pedig azzal az önuralommal, mely a sors látogatása közepeit soha sem hagyta el őt, fényes temetésről gondoskodott. December 10-kén takarították el hamvait Sárospatakon a családi sírboltba, Lórántfy Mihály, a fejedelemsasszony atyjának koporsója mellé. Egyik udvari emberét: Dobrinszkyt a gyász hírrel s a boldogult cselédségével és hagyományaival Heidelbergbe, Erzsébet választó-fejedelemsasszonyhoz, Henriette nővéréhez küldé; magyarországi jószágigazgatóját: Klobusiczkyt pedig megbízta, hogy emlékkőkészítőket hozasson Patakra.

»A monumentum-csinálók« 1652 január 15-én már Patakon voltak, de az emlék még el sem készülhetett, s még Dobrinszky sem érkezhett meg Heidelbergbe, s máris új gyász érte a sújtott családot.

Rákóczy Zsigmond sokáig nem volt hajlandó bátyja fejedelemsége területén hivatalt vállalni. Talán házassági készülétei, talán bátyjának féltékenyebb természete tárták vissza Most — úgy hívé a család — bánatára legjobb

orvosszer lesz, ha figyelmét közdolgokkal foglalják el. A biharmegyei főispánság s az ezzel járó váradi főkapitányság meg volt örülve, s neki szánták e fontos és fényes hivatalt, hadd érvényesítse abban fényes tehetségeit. Be is utazott Erdélybe, hol február elsejére Gyula-Fehérvárra országgyűlést hirdettek, melyen beiktatása véghez volt menendő. Fogarason volt anyjánál, bánatos szívvel, nem feledhetve a szeretett nőt, kit oly rövid együttlét után veszített el.

Már nem utazhatott Fehérvárra: megkapta az uralkodó ragályt, a himlőt. A kór nagyon hamar erőt vett a huszonkilenc éves, erőteljes férfin, s február 4-kén meghalt »nagy buzgósgás fohászkodási s imádkozási közben.«

Bármily rettenetes volt magában is e halálhír az erdélyi rendekre nézve, s bármily nagy volt is e csapás, mely a Rákóczy-családot sújtá, e percben nem ez volt az egyetlen, melytől tarthattak. Maga a fejedelem is megkapta a ragályt pár napra rá, s meg neje: Báthory Zsófia, sőt meg fia: Ferencz is. De neje felől már február 15-kén írható anyjának, hogy jobban van, míg saját bajára vonatkozólag Kemény Jánossal irata február 19-kén ugyancsak anyjának, hogy őt »az öreg és hólyagos himlő teljesen elborítá. Csak isten nagyságodnak egészségét vastagítsa (azaz gyarapítsa), mi felőlünk való búsulással nagyságod magát ne terhelje, alázatosan kérjük nagyságodat.«

Az aggódó anyának ekközben másik fia temetéséről kellett gondoskodnia. Utasítá Klobusiczkyt, hogy ennek koporsót rendeljen. Klobusiczky annak elkészültét márczius 25-kére várta, s úgy Ilivé, hogy 28-kán el is indíthatja Fehérvárra.

Végre a szertartáshoz meg voltak téve az előkészületek, s megrendelve a fejedelemszony által a hadak, melyek bejöjjenek, hogy a szertartást emeljék. Ekkor — márczius 5-én—a fejedelemszony kibocsátotta a temetésre a meghívókat, melynek napját ápril 23-kára tűzte ki: Fehérvárit a a nagyobb egyházban, atyja, a boldogült fejedelem mellé fog helyheztetni. »Kérjük nagyságodat — mondja a meghívó — a kitűzött helyen s időben korán megjelenni s vélnünk, gyászolókkal, szeretett fiunk temetésén részt venni, s őt végtisztsége helyére kísérni ne terheltessék. » Az országgyűlés pedig, hogy a trónkövetkezés lehető villongásait kikerülje, Rákóczy Ferenczet márczius 9-kén atyja utódává választá.

A fejedelem ezalatt fölépült, föl neje és fia is. »Legyen áldott az úr istennek neve, — írta márczius 12-kén Fehérvárról Kemény János, ki a családdal bajában híven osztózott, — ő nagysága már jó egészségben vagyon, ifjú asszonyunkról és az kis fejedelmünkről is már az himlők szakadoznak.« A hírt pár napra rá, márczius 15-kén, Rákóczy György is megerősíté anyjához írott levelében, kit főként Zsigmond temetésének fájdalmas gondjai foglaltak el.

E bámulatos lelki erejű nő mindenről maga gondoskodott. Klobusiczky által monumentum-készítőket rendelt meg, kik az emléket a koporsóval együtt hozzák le Fehérvárra, míg itt bejárója: Szentpáli István által a templom földészítéséről s castrum doloris készítéséről gondoskodott. Óhajtá, hogy azt ő (Szentpáli) zsindely alá vétesse, »mert ki tudja, micsoda idő leszen akkor.« Figyelmét, gondját semmi sem kerülte ki.

Minden ügy történt, mint ő rendelé. Fogarásról maga is Fehérvárra ment a fényes fejedelmi palotába, hol annyi boldog napokat élt. Az egész rokonság s a két magyar hazából a főurak egész sora jött el a gyászoló fővárosba. Mert a fényes tehetségű és jóindulatú herceget mindenki szerette. April 28-kán fényes de szomorú szertartás színelve volt Fehérvár. Roppant résztvevő nép jelent meg azon, s megilletődve látta egy fényes uralkodói család mindenkitől kegyelt sarját oly ifjan tétetni atyja mellé. Az egyházi szónoklatot Megyesi Pál, a fejedelemasszony udvari lelkésze tartá, egyikét a híres »Kilencz Jaj«-oknak, melyekkel megjósolá a bekövetkezendő rász napokat. Aztán eltették a drága tetemeket szeretett atyja mellé, fölemelték a fényes emléket, melyet alig hat év múlva vandál tatár hordák romboltak szét, mind ama kincsesei, mely még akkor össze volt halmozva a fehérvári fejedelmi lakban.

A rendkívüli nő pedig saját nagy leikéből és soha nem lankadó hitéből merítette az erőt, melylyel a sorsnak e csapásait tűrte. S ha volt, a miben vigaszt lelt, az a közrésztvét vala. melylyel az őt ért csapás mindenfelé találkozott, még az ország határán túl is. Még el sem temette fiát, mid n kapta Erzsébet választó-fejedelemnőnek február 26-diki levelét Heidelbergből, — melyben ez gyászoló lélekkal ajánlá föl részvétét és szeretetét — vigaszt esdve számára. S alig hogy eltemette fiát, jött Erzsébettől ápril 24-kéről egy másik levél is, mely vigasztaló szavak közt biztosítja, hogy a családi kötelék szétszakadása nem tági-tott ragaszkodásán, szeretetén, háláján, s fájdmát fejezi

ki, hogy:i levél későn kapása miatt követjét nem küldheti a szertartásra.*)

Mindez enyhíté, de nem gyógyítá be szíve sebét — s nem ez, hanem mint a Biblia asszonyait, erős hite Istenben tartá fen őt. Különben is mit ért volna keserűségét piacra vinni? Ki értette volna, mi fáj szívének? Nem enyhülést, de szórakozást a munkában — uradalmi igazgatásában s a vallásos ügyek rendezésében — keresett.

Ez utóbbiban férjeétől s az uralkodó papságétól eltérő nézeteit igyekezett érvényre emelni.

Az episcopalisok valláskormányzati nézetei az 1646-iki szathmár-németi-i zsinaton, a Geleji Katonáról nevezett canonok elfogadásában, érvényre jutottak. Göggel és büszkeséggel használták fel ezek diadalokat a presbyteriánusok teljes leverésére, bedugták fülüket az idők intő szózata előtt, harczot indítottak a kor eszméi ellen, egyházi törvényekből rozzant falakat építettek, s vérig üldözök azt, ki e falakon kívül a protestáns egyház-kormányzat szabadságát hirdető.

E szabad eszméknek volt előharczosa Lorántffy Zsuzsáua tiz éven át, az ezt hirdetőknak élére állt lelke egész meggyőződésével, ezért küzdött, ezért állt szembe az ortliodoxok táborával, a kálvinista farizeusokkal, kik ocsmányál mocskolok fenséges jóltevőjök nevét, s képmutatással, szemforgatással sajnálkoztak azon, mit ők tévedésének neveztek. De harczolt, küzdött velők — soha nem csüggedt, soha nem engedett, s végre győzött. Ez az ő igazi nagysága: hogy józan, tiszta esze különbséget tudott tenni a lélek szabadsága és szolgasága közt, az egyház kormányzati formá-

*) Mindez itt idézett levelek eredetiben a m. kir. kamarai levéltárban őriztetnek.

kát nem zavarta össze a hitczikelyekkel, s nem állt útjában fejedelmi méltósága, hogy ne a püspöki hatalom hierarchiáját, hanem a gyülekezet összességének öngazgatási jogait védelmezze.

A kérdés, mely akkor felzavarta a felső-magyarországi protestánsokat, Angliából szivárgott be. Az egyházakat consistoriumok igazgatták: a papokból s a Λ áros bírójából és tanácsosaiból álló testület. Ez ellen Tolnai János a népkormányzat behozását, az egyháznak választott presbyterek által igazgatását sürgető. S a férfiú, ki tanügyi újjításaiért 1642-ben sárospataki professori hivatalától volt kénytelen megválni, — mikor e helyett papságot s espereséget kapott — a szatmár-németi-i zsinaton papságától is megfosztatott. »Az kik felperesi voltak, voltak bírái is — írta Klobusiczky a fejdelemasszonynak — rettenetes nagy mezejek vagy az ellenkezőknek az rágalmaszra.« Az ítélet nagy benyomást gyakorolt afejedelmi családra. »Isten ostorát« látták ebben az anya és fiai, s az ifjú György Tolnai eltartását magára vállaló.*) Patakra költözvén Lorántffy Zsuzsánna 1649-ben, sietett jóvátenni a régi méltatlanságot, s Tolnait visszahelyező professori hivatalába.

*) Klobusiczky a fejdelem asszonynak 1646. apr. 2. Ifj. Rákóczy Gy. öcsésének 1646.junius 16.: »Tolnai János állapotjáról mi semmit, nem értettünk, voltunk oly reménységgel, kegyelmed írását látván, isten jó végét adja, minket ártatlanul kárhoznak asszonyunkkal, kegyelmeddel együtt, az mi kegyelmes urunk erdélyi papok akaratján meg kellett volna nyugodniok, lássák, istennek ostora rajtunk, mind külső, belső egyenletlenség rajtunk, várhatjuk reánk az utolsó romlást. Én szegényt eltartani kész vagyok mindenestül, lássák, hogy ugyan az jóban velem vagyok, ha mit in fundamentalibus velünk nem ért, annak nem consentiálok.«

S most már több kilátással a diadalra kezdetők meg a szabad eszmék harcát, ő és a fejdelemasszony udvari papja Megyesi Pál. Kathedrán és szószéken, irodalomban és életben, papok gyűlésében úgy, mint világiak közt, hirdették az eszmét. Az első nyílt fellépés Megyesinek egy munkája volt, melyet 1650-ben »Egyház-politikai Párbeszéd« cím alatt adott ki. *) Azt követte egy másik: »Rövid Tanítás az Egyházi Tanácsról,« mely 1653-ban a fejdelemasszony parancsára és költségén Patakon jelent meg. **) A fölvetett kérdés nagy zajt ütött. A régi rendszer barátai már elaludtunk hitték ezt, midőn arra kelle ébredniük, hogy a felső pártfogás most nyíltan ellenfeleik mellé áll. Irodalmi harc és küzdelem támadt, melybe Comeniust is bevonták, mint a presbyteri rendszer ellenzőjét^{3*)} s mely Magyarország határain túlcsapott s egy belga tudóst, Maresiust is a küzdőmokra, a vitába elegyedésre ösztönzött. Az az elkeseredettség és igaztalanság, mely a vakbuzgóság támadásait jellemezni szokta, fente élesre a támadók fegyverét. Nem ismertek sem kíméletet, sem kegyeletet.

Egyenesen a fejdelemasszony személyét támadták meg. Előttök az is bűn volt, hogy az üldözött huszitákat

*) Dialógus politico-ecclesiasticum Bártfa 1650.

**) (Megyesi Pál) Rövid Tanítás az Presbyteriumról avagy Egyházi Tanácsról. Mely az presbyterialis Dialógusnak Summája. Az méltóságos öregbik Fejedelemasszonynak parancsolatjára. Patakon az ő nagyságok könyvnyomató bötítjökkel s költségükkel 1653-ik esztendőben.

^{3*)} »Ad Fratres Presbyterianos« Megyesinek Rákóczy Zsigmondhoz 1631 márcz. 23-án írt levele a kamarai levéltárban.

s pikardistákat befogadta, hogy eszméiben felvilágosult volt, és az egyházkormányzatra nézve nem ragaszkodott a régihez. Az esperesek, kik azt hitték, hogy az újításból »a senioratus evértálása fog következni« s a tanítói rend »nyegedségből s tunyaságból« egész erővel küzdöttek ellene*) s két, a régihez szító pap állt a mozgalom élére: Veréczy és Miskolczi. Rágalmazták, hamis híreket költöttek róla. Új tanokat akar behozni, fel akarja forgatni a vallást. Egyházi, esperesi gyűléseket tartottak, s protestatiokat nyújtottak be a megyéhez. Nem adták fel az úrvacsorát úgy mint vallásos meggyőződése óhajtotta volna a fejedelem asszonynak s az egyházból távozásra kényszerítők **) —

*) Megyesi levele Lorántfy Zsuzsáiméhoz 1650 oct. 14.

**) 1651 — 1656. közti levelek a kamarai levéltárban. Ezek egyikében írja a fejedelemasszony: »Az papok hogy, bementek volt Zemlyén vármegyére s protestáltak, hogy ők semmit nem újítanak, lássa a ki másképen cselekszik, adjon számat róla és hogy peccsélő székre halasztották, értjük; mi nem tudjuk, mit akarnak, ugyan keresve keresik azok a papok az mi bosszúságunkat, talám koporsónkban is azon volnának, hogy bosszúság szenvedésünkkel bocsátának, holott oka nem vagyunk semminek. Im nem régen is, a mint halljuk s kegyelmednek is már megírtuk, visitatióra Patakra bemenvén az esperest, titkon összegyűjtötték az egyházi tanácsot Veréczy uram házához, mert Veréczy uram ez aránt mindenekben az kútfő, ott osztán forraltak valamit ellenünk, hihető a protestatiót is ott forralták, mert sem Lippai s Keresztszegi uramék ott nem voltak, hanem kihagyván s rekesztvén, akkor adták meg a Lippai uramnak, mikor már benn voltak, sem Tolnai uramat benn nem hagyták, hanem kiküldték, azt praetendálván az a Miskolczi, hogy nem választott presbyter, holott mi akarunktól választották volt kegyelmetek ő kegyelmét; de úgy látjuk, nem hogy feljebb való patronének tartának benünket, de immár közikben sem akarnak számlálni.« — Egy

az egyházból, melyet ő építtetett, ő tartott fenn; »melyet — írta — az Istennek mintegy ostorául csak békével kelle szenvednünk.« A hit ama meggyőződésével, a jó cselekvés ama tudatával túrta mindezt, mely azt sugallta neki, hogy nem hatalma erejével, hanem meggyőződése

másikban: »Az minémű punctumokat kegyelmed alá küldött, azokat megolvastattuk. Az mely liussiták és picardisták felől emlékezet vagy az elsöben, úgy emlékezünk reá, az mint mi hallottuk, hogy ezelötti országgyűlésben is valamelyikben volt arról szó s kívánság hogy kimenjenek, Puchón is lakván olyanok, de azután miben maradt dolgok, azt elhiszszük kegyelmetek tudhatja; azok, mi úgy értettük, csak nevezettel különböznek a mi vallásunktól, a mint magunk vallását ez országban már egynehányféle módon kezdték nevezni, egyébaránt egyeznek, mely ha úgy vagy, elhiszszük, azoknak is dolgát a mennyiben módja leszen kegyelmeteknek segíteni igyekezi. Az második punctumban is minémű kívánságok vagy az presbiteriánusok felől, értjük, a mely mégis kedvezőbb állapottal látszik lenni, noha pápisták kívánsága s igyekezeti, mint más országbeliek articulusa tartja (ha az olyanokra csinálták), mert ha ki kelene is az országból költözni az olyanoknak, ugyan lehetne távúivaló helyeken is sustentatiójuk azoktúl, kiknek isten élteket megtartaná, de hogy az erdélyi artikulusok szerént azoknak pártfogói is fejeket, jószágokat elveszessék, az súlyosabb volna; nem is mondják s tartják öket, a mint látjuk írásokból, hogy az nem mi vallásunk s szentírás szerént volna, hanem csak hogy eddig nem követtük; más az, isten oltalmazzon attúl bennünket, hogy a mi religiónkat öök igazgatnák és szabadságát lenyomnák, mert a mi vallásunknak bizonyos, erős és helyes fundamentoma lévén, eleitől fogva szabados folyása volt, hiszem, az pápista vallás egy, mégis sokféle rend vagy benne, ez mi vallásunkkal pedig egyezvén az egyházi rend s az szentírással is, miért ne lehetne szabados exercitiuma? hiszem a kinek nem tetszik, lássa, ha mindaddig nem él is vele, míg istentüi arra nem indíttatik, hisz ... a helvetica confessióból kitetszik vallásunkkal való egyessége. Ím az tordai és tarziali végzéseket is kegyelme-

erejével küzdjön. Néha úgy hívé, hogy e küzdelmek sírját ássák meg: »ugyan keresve keresik — panaszkodék — ama papok a mi boszúságunkat s búsulásunkat, talán korporsónkban is azon volnának, hogy boszúság szenvedésünkkel bocsájtanának.« Ekkor se csüggedt — mert hite volt missiójában. »Isten dicsőségét és vallásunknak igaz tudományát akarjuk megtartani — mondá — s ennyi keserűségink közt való életünket csak arra rendeltük, miképen

teknek elküldöttük, abból is kegyelmetek tanulhat; mi ez puntumokat communicáltuk Megyesi urammal is. az mint Ő kegyelme mondja, vagyon abban kegyelmeteknek annyira való experientiája, hogy meg tud arra felelni, ha kívántatik, im mindazáltal kegyelmeteknek maga is irt ő kegyelme, elhívén mi is, hogy abban is kegyelmetek a miben isten módot ád, úgy fogja alkalmaztatni dolgait, a mint legjobb; nekünk reménségünk az, a mint kegyelmeteknek is mondotuk, hogy ez nem idegen tudomány leven, az isten meg fogja világosítani. Mindeddig is bízata kegyelmed bennünket, hogy nekünk már ezután nem leszen a papok miatt búsulásunk, de úgy látjuk, még eddig abban részünk nem lehetett, kiváltképen Verécsi uram miatt vagyunk nem kicsiny szívünk fájdalmával; minket mondanak némelyek újítónak, de bezzeg valóban ő kegyelmére illik az inkább, mert igen újítja dolgait, cselekedetig mert Ő kegyelmének úgy látjuk, minden szabad, nekünk pedig az Krisztus szerzése és szentírás szerént sem Kin szabad az úrvacsorájával élnünk az elmúlt hús vét napján, noha mi az előtt is megmondottuk s izentük, ha úgy fogja osztani, fel nem vesszük, a minthogy elvárván s nézven mindenképen az communionak szolgálatását, az hozzá való járulás idején mi csak ki is jöttünk onnét szívünknek nem kicsiny fájdalmával. Mindazáltal mind az úrvacsorájának osztogatását mint vitte végben, s mind pedig tanítása után mennyit zajgott, feddőött ellenünk, im ugyan Dalmadi uram által megíratuk kegyelmeteknek, melyet az istennek mintegy ostorául csak békével kell szenvednük eddig.« — V. ő. Tolnai életével a Sárospataki Füzetek 1865. évf. 634. s. köv. 11.

naponként vallásunknak szolgálhassunk.« Úgy tett. Küzdött és kitartott. Fia, a fejdelem által, ki különben a presbyteri rendszernek makacs ellensége volt, gyűléseket hívatott össze, melyeken nehezen bár, de tisztultak az eszmék, oszlottak az előítéletek. Végre saját uradalmában Patakon megérte eszméi diadalát: felállították a presbyteriumot s Tolnait és Megyesit a papok testvériségébe bevették.

De bár eszméinek — részben — diadalra jutása megérte, nem érte meg boszantásai, szenvedései végét. Fia a fejdelem vallási tekintetben egészen atyja nyomdokin haladt: azon férfiak, kik a szathmár-németi canonokat alkották, tanácsolták őt egyházi téren. Kém csak a presbyteri rendszert ellenzetté, hanem minden újítási törekvést; mely a canonok megváltoztatását célzá s ez anyjával összeütközésbe hozta: sőt a jövőendő újítás lehetőségét törvényileg akarta meggátolni.

A rendek ugyanis 1652-ben az eddigi országgyűlési törvényeket egy törvénykönyvbe olvasták össze: melyet az 1653 elején tartott országgyűlés elfogadott. Egy czikk az újítók ellen szólt: a megelőző század törvényei lettek felelevenítve. A mint hírt vett a fejdelemasszony e czikkről, kérdést intézett fiához: »nem mi, válaszolá ez, 1653. máj. 4-én, hanem az ország csinálta, s nemcsak a mi vallásunk értetik ott, hanem a kik a bevett vallásokon újítást csinálnak.« Ez nem nyugtatta meg a fejdelemasszonyt. Elfogadta-e Bisterfeld? kérdé fiától. »Ez akkor — felelé máj. 25-én — beteg volt s különben is az ország csinálta noha a praedicatori rend is értette. Neki már nincs módjában, hogy e czikket a törvénykönyvből kihagyassa; mert az

ország végezte azt.« E felelet még kevesbbé nyugtatta meg anyját ki saját magának és udvari papjának Megyesinek törekvéseit látta e törvény által elítélve. Anyja szemrehányásaira alázattal de határozottan felelt: »Nagyságodnak véteni úgy kerülöm mint a tűzbe hágást, de e dologban lelkem sérelmével ha nem cselekedhetek nagyságod akarátja szerint, kegyelmesen megbocsásson.«*) S csakugyan e czikk alkalmid szolgált Megyesi törekvéseinek meghiúsítására s az »újítók« nem egy nyomást és boszantást voltak kénytelenek szenvedni. Lorántfy Zsuzsánna egy kérdésben sem hagyta el őket s a küzdés a következő éven át mindig folyt: egyik helyről elzavarták papjait, más helyen fogságba vetették, mígnem 1656-ban a rendek elé került a dolog, kik fejedelmöknek adtak igazat — s az elke-seredett anya »Absolonnak« nevezte fiát. **)

A vizzály egyházi térről az iskolaira is átment, s ugyanazon ok, mely egyházi téren üldözte, üldözte iskolai újításait is. Midőn Tolnait visszavitte Patakra, a tanuló-ság üresen hagyá az iskolát. Nehány nap múlva visszatért, de a boszantások ezután se szűntek. Kisebb forradalmak, apróbb lázadások nem egyszer fordultak elő: s bár áldozatai az iskolaügyben olyanok voltak, melyek elleneit lefegyverezhették volna, mert a pataki iskolát virágzása legmagasabb fokára emelte, e kisebb forradalmak minduntalan megújultak.

*) Rákóczy György levelei anyjához 1653. máj. 4. 25. jul. 5.] 654. márc. 22. 25. „a kamarai levéltárban.

**) Rákóczy György levele anyjához 1656. feb. 12. apr. 9. jul. 21. a kamarai levéltárban.

Ez iskolai mozgalmak is ugyanazon kútfőből származtak, melyből az egyháziak. Lorántfy Zsuzsánna nemcsak a pataki egyházban, hanem az iskolában is mint újító lépett fel. Comenius Amos, minden időknek egyik legnagyobb paedagogja, a nevelésügy terén megindítá azt az eszmeharczot, melylyel korunk nevelési rendszerének alapkövét tette le. Patak asszonya azt hozta be az iskolába.

A régiek feltámadtak ellene, tudtak az ifjak közt pártot szerezni magoknak, s ügyöket az episcopalisok ügyével összeforrasztották. Együtt harcoltak, közösen támogatták egymást — azok ellen, kik e téren is az újítások vezérei voltak: Tolnai és Megyesi ellen. S a harczot is ügy folytatták, mint az egyházi téren — lázították a tanulókat, rágalmazták az újítókat.

Lorántfy Zsuzsánna felelete itt is méltó volt önmagához. Míg az egyházi téren az eszmék terjesztése volt fegyvere — az iskolai téren a pataki collegium felemelésével válaszolt. Ez iskola rendezésére meghívta Comenius Amost, ki a meghívást elfogadta, négy éven át tartózkodott Patakon, s a rendezés művét ez idő alatt végrehajtá. A dolog nem járt áldozat nélkül. A férfiú, kinek működését Európa osztatlan tisztelete kísérte, ha egyszerűetből jött is Patakra — de méltán követelt hírének megfelelő megjutalmazást. Egy rövid bepillantás kiadásai jegyzőkönyvébe, biztos tájékoztatóul fog szolgálni.

Nem lesz fölösleges előre bocsátni, hogy akkor tallér, magyar forint s dénár volt a legelterjedtebb pénznem. Erre reducálták a lengyel, török s német pénznemeket, melyek hasonlólag forgalomban voltak, s koronként változó agióval jártak. Egy tallér volt 2 magyar frt; 1 magy. frt a

most járó pénz szerént mintegy 40 kr., s 2 dénár volt 1 kr. Az értéknemiiek árát is meg kell említenem: egy magyar ló 16 mai, 40 akkori forint, egy pár ökör ugyanennyi, a szép marha már 24 mai, 60 akkori ft., egy verő disznó 80 kr. mai, 2 ft. akkori pénz, egy hizott disznó 2 ft. mai 5 ft. akkori pénz; a lencsének, borsónak kassai köble 80 kr. mai, 2 ft. akkori pénz, a kölesnek köble 40 kr. mai, 1 ft. akkori, a zabnak köble 1 ft. mai, 2 ft. 50 déu. akkori pénz; egy öl széna 3 ft. (1 ft. 12 kr. mai), a méz itczéje 20 d. (8 kr.), a tehénhüs fontja 2 dénár, egy pár csizma, pár saru 40 kr. (1 ft.), egy czipellő, egy fejelés, egy paraszt süveg 20 — 20 kr. (50 dén.), egy fejkötő 24 kr. (60 dén.), ugyaunyi egy sing durva morva posztó, míg a karasia 40 kr. (1 ft.), a finomabb fajlandis 1 ft. 20 kr. (3 ft. akkori), egy szoknya akkori 9 ftba jött, s egy ingváll és főre való együtt 88 kr. (1 ft. 20 d.) — Vegyük ehez, hogy az akkor nagy fényüzési cikket, az órát 35—55 tallérral fizették, az aranyműves tíz arany feldolgozásáért 1 aranyat, 1 gira ezüst feldolgozásáéi! 4 ftot vett: s látni fogjuk, hogy az aranyművek árán kívül a többi érték úgy állott a maihoz, mint egy a tizenöthez.

Ezt tudva, érteni fogjuk, hogy ő nem volt fukar az egyházi s tanügyi férfiak jutalmazásánál. Comenius Amosnak kész pénz 600 ft., ruhára 40 ft. s terményekben körülbelül 300 ft. érték — vagy legcsekélyebben számítva 940 akkori = 376 mai ft. — vagy mintegy 6000 ft. mai pénz. Ezenkívül 12, általa kiválasztott alumnus ingyen tartásban részesült. Összes uradalmi fizetései közt csak egy van, mely ezt felül haladja: a Klobusickzy Andrásé, ki magyarországi uradalmi főigazgatója volt, s

kinek fizetése mintegy 10,000 ft. mai értékre ment. Még főudvarmestere, Görgei Jób fizetése sem ment 500 akkori forintra — a többieké 400 — 100 ft. közt váltakoznak.

Udvari papjának, Megyesinek, fizetése 260 ff. s terményekben mintegy 340 ft. érték teljes ellátáson s útiköltségen kívül. Érdekes, hogy gránát posztó — a legfinomabb az akkor használt posztónemek közt — csak ennek és udvarmesterének fizetési közt fordul elő. Fizetett Patakon 3 tanárt (Tolnai, Tofaeus, Szöllősy), kiknek fizetése 400—400 akkori forintra tehető, három segédtanárt, alumnumot tartott fenn az iskolában, járóit a két városi pap (Keresztszegi, Posaházi) fizetéséhez. Ezenkívül részben vagy egészben ő fizette a négy újhelyi, a pocsaji, a gávai, a munkácsi, a ledniczei ref. papokat, s a munkácsi görög püspököt. Ispotályokat tartott Borsiban, Munkácson, iskolát Újhelyen. Szóval egyházi, iskolai s jótékonyági célokra, jól meg valónak róva uradalmának jövedelmei.

Kétségkívül nagy és fényes uradalmak voltak ezek, melyek özvegysége alatt kezén maradtak: Sáros-Patak, Munkács, Tokaj, Regécz: várak; Borsi, Dobó-Ruszkaj, Pocsaj, Helmeicz, Esetnek, Bártfaújfalu: kastélyok vagy részjóságok, melyek kormányzata a férje által megállapított állapotban maradt.

A gazdasági személyzetén kívül minden főbb várban volt udvari személyzet: több kevesebb várnagy, építőmester, szakács, kertész, órás, katona s gyalog. Patakon volt 3 főbejáró, 2 bejáró, 1 főlovászmester (Boda Mihály), 9 pattantyús, 6 czirkáló, 4 várnagy, 1 trombitás s 13 katona, azaz lovas. Munkácson volt egy főbejáró, egy bejáró, egy viczekapitány, 3 várnagy, 1 gyalog hadnagy, 4 pattantyús,

1 portörő, téglavető, kővágó, deszkahasító, 20 zászlótartó, 1 dobos, 77 gyalog. Tokaj élén tisztartó állt, volt benne 1 építész, 4 pattantyús, 2 gyaloghadnagy, 10 tizedes, 1 zászlótartó, 1 réz dobos, 85 gyalog. Regéczben 1 pattantyús, 2 virasztó, 20 gyalog. Lediczében 11, Borsiban 3 darabant volt: s a kész pénz kiadás: pattantyúsokra 1449 ft. 76 dénár, gyalogokra 11362 ft. 33 dénár, a fizetett szolgálókra 12767 ft 33 dénár, s mintegy félelennyire tehető természetményi kiszolgáltatás volt.

Ezen teljesen kívül esett a nagy és fényes udvari személyzet, mely egészen fejedelmi lábon volt tartva. A hopmester, Görgei Jób 426 ft. fizetéssel s magára, egy szolgálójára teljes ellátással. Az első főbejáró, Mednyánszky Jónás volt, 450 ft. fizetéssel. Eőbejáró, kik a főrendhez tartoztak, volt 12 (az Újfalusi, Bay, Mednyánszky, Leövey, Szunyogh, Bessenyei, Mikes stb. családokból), az első 300, a többiek 250, 200, 180 ft. fizetéssel, s mindannyian szolgáltatással, 1 főajtónálló, Dalmadi István, 190 ft. fizetéssel, 1 másod főajtónálló (Bresztenszky György) 108 ft. fizetéssel, 22 bejáró 150—100 ft. fizetéssel s inastartással, mindannyian szabad asztallal: ezek voltak az »uraim.« Következtek az inasi rangban levők: 19 étékfogó, 1 ajtónállóval (főrangú ürfiak, a Szemere, Bay, Szirmay, Marczibányi, Széchenyi, Henter, Mikes, Kubinyi, Bernát családok ivadéka), 128—88 ft. fizetéssel. A cselédség állt; 8 szakács, 2 sáfár, 2 ajtónálló, 1 trombitás, 1 madarász, 3 csatlós, 1 tálmósó, 2 lovászmester, 12 kocsis, 11 fellajtárral. Volt a fejdelemasszonynak saját szabója, inassal, pékje, kovácsa. A személye körüli katonaság, az »udvari gyalogok« állt: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 dobos, 3 sípos, 20

tizedes és 180 közlegényből. Ez összes udvari személyzet pénz fizetése 15686 ft. dénárra ment. Az összes uradalmak egyházi tisztviselői, cselédségi s liadtartási pénzfizetése 41273 ft. 70 dénár volt,*) mi a mai értékre reducálva egy millió forintnál többet tesz.

E nagy személyzet Vezetése, az összes gazdasági uradalmak főkörmányzása, az ő kezében volt öszpontosítva. Minden végrehajtásra szánt parancsot, minden, bármi fontossággal bíró intézkedést, minden személyi változást ő elébe terjesztettek. Az udvartartás az összes jövedelemből fedezettett — különben minden uradalom saját terhein kívül még azokat is fedezte, melyeket a fejdelemasszony oda Utasított, ki a folyó ügyek elintézésében, a kapott levelekre válaszóban gyors és pontos volt. Nemcsak főbb hivatalnokainak, de még tisztartóinak is maga felelt, s figyelmét uradalmában a legcsekélyebb fontosságú mozzanat se kerülte ki.

Lorántfy Zsuzsánna utolsó éveire nagy szenvedések voltak fentartva, melyeket fiának Györgynek, vakmerő s mindent kockára tevő politikája hozott fejére. Az északi Európában uralkodó Wasa-háznak két tagja, a protestáns svéd, s a catholicus lengyel királyok harciba elegyedtek. György, a török megkérdezése nélkül s anyja tanácsai,

*) Conventionales Officiolatorum stb. E rendkívül érdekes és fontos összeírás a Nemz. Múzeum birtokában van. Mívelődés történeti tekintetben az a legérdekesebb adatok roppant halmazát tartalmaz: de csak a magyarországi uradalmakra terjed ki. Az erdélyi uradalmakról nem maradt fenn hasonló Regestrum.

intései, ellenzései daczára*) szövetséget kötött a svéd királlyal, a kozákokkal s megtámadta Lengyelországot. Néhány havi siker után őt magát megverte a lengyel, hadai nagyrészt elfogta a tatár, s letételét elrendelő a török, míg előbb egy lengyel csapat Felső-Magyarországra ütött be, s épen a Rákóczy-uradalmakat dúlta, égette kíméletlenül. Ezután csapást csapás követett. Háza legjobb barátai elpártoltak, Erdélyt kétszer dúlta fel a török, György maga hol bújosó volt, hol (így töredék fejedelme, de folytonos harcban, mindig üzve, kergetve, és szenvedve vakmerőségének következményeit.

És Lórántfy Zsuzsánna látta háza csillagát mind jobban-jobban halványulni. Elszállt már ebből a béke és nyugalom, s el ezekkel együtt a csendes megelégedés. De e zaklatott napokkal rá nehezedett szenvedések sem törék meg erős lelkét, erős hitét. »Megérdemeljük Isten ostorát — írja menyének — mert megsokasodtak a mi sokféle hamisságaink.« De hitének e resignatiója nem eredményező nála azt, hogy a csapásokat magáról, házaról ne igyekezett volna elfordítani. Egész tevékenységével küzdött ellene. A júniusi lengyel beütés készületlenül találta, de az első hírre zászlókat küldött szét, hogy hadakat fogadjanak, »én istent segítségül híván, valamiben módot ad isten el sem múlatom; nekem sokféle keresztet van, de bízom az én istenembe, megsegít bennünket;« s menyét is kérte: fogadjon hadakat.**)

*) 1656. szept. 8-ról fiához intézett leveleiben kifejté az okokat, hogy mért nem tanácsolja ő e hadjáratot?

**) Lórántfy Zsuzsánna Báthory Zsófiának 1657. jun. 22.

utóbb is, hozzátévén; »nekem is is mibe módot ad isten el nem múlatom az istenért, az fiamért és az hazáért — nekem hazám Erdély is.**) Azonban elhatározá nem menni át a Tiszán a sürgető szükség legutolsó perczéig, a helyet, melyhez boldogságának emlékei kötve voltak, nem akará elhagyni. Itt kapta fia első levelét, melyet annyi hányatás után hazaérve, irt**), itt a későbbieket, melyek újabb, meg újabb szerencsétlenségekről értesíték. De minden balhír fokozta tevékenységét. Bár aggúltan, de meg nem tört lélekkel igyekezett fiáról elfordítani a csapásokat. Fölkereste hazának felső-magyarországi régi barátait, buzdította, intette azokat, irt a magyar király hatalma alatti főurak-lyoz, hogy azoktól fiának pártfogást és szövetséget eszközöljön, kincsét, vagyonát, jövedelmét sereg-fogadásokra költötte, s nem szűnt meg azt bátorítani, inteni vigasztalni. De mindig és mindenütt a felesleges vérontás, az időelőtti beavatkozás eltávoztatásán munkált, »mert az a szegény hazának is nagy romlására lenne és az emberektől nagy idegenséget hozna rá.«^{3*)} S mind e csapások közt csak egyszer látjuk elkeseredni, az emberi hálátlanság többször megújuló esélyei közt — midőn kedvelt udvari papjaiMedgyesi elfordúl tőle, egész keserűen iráneki: »immár megtapasztaltuk nem a »presbyteriumnak, hanem maga privatuma szereteti és affectusa vitte arra a mit cselekedett mely nem ahoz illendő presbyteriumi gyümölcs.«^{4*)})

*) Lorántfy Zs. menyének 1657. jun. 29.

**) Rákóczy Gy. anyjának 1657.jul. 31.

3*) Lorántfy Zs. fiának 1658. máj. 6.

**) Lorántfy Zs. Medgyesinek 1659. aug. 17. a kamarai levéltárban.

De csatavesztés, diadal egy végeredménybe ment ki, s küzdelem és kitartás híjában volt. Már közel bárom év óta tartott a tusa véresen, nem lankadva. S már elkövetkeztek a végső, a döntő napok, melyek Rákóczy Györgynek a bukással dicsőséges halált szereztek a csatatéren. Hét héttel előbb, 1660. apr. 18-án, meghalt Lorántfy Zsuzsánna is*), nyugodtan, Istenbe vetett hittel. A szerencsétlen anya utolsó napjait megzavarta a pataki deákság egy lázadása — a könnyelműek nem is sejték, mi vész fenyegeti őket. Jóltevőjük halála az iskola felbomlása volt, s a lázadó deákok menhely, istáp nélkül maradvá, elűzetek Patakról, hol egészen más idők álltak be.

Így szállt sírba azon idők legnagyobb és leghatalmasabb magyar asszonya, végnapjaiban bánatosan, szerencsétlenül, megtörve. A vár, melyben lakott, rom; a kert, melyet szeretettel ápolt, puszta; a sírbolt, mely hamvait fedé, zsákmánynya lett. Koporsója kirabolatott, hamvai szétszórtak. De művét nem ölhetette meg kegyeletien kéz, mint lerontá várát; szellemét nem irhatta ki, mint szétszórta hamvait. A ki eszméért él és harcol, a ki a szabadság ügyének szolgálatot tesz — üljön bíboron vagy legyen

*) Eákóczy levele Barcsainak (Keresztúri Demeter naplójában) 1660. apr. 30-án: »A kegyelmedet nevelte s emberré tette édes anyánk 18. praesentls (*Apr.*) holt meg.«

kunyhó lakosa — annak nevét megőrzi a hálás emlékezet, művét fenntartja az idő.

Így őrzé meg Lorántfy Zsuzsánna nevét a nép kegyelele, így támasztá fel művét az idő. Ő fényes név, ó áldott emlék! lelkesítsd még soká, még hoszú során át a századoknak a magyar haza asszonyait, hogy egyszerűségben, háziasságban, családiasságban s áldozatkészségben, jótékonyágban, hazaszeretetben életedet, példádát válaszszaak követendő mintául.